

Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών.

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης.

Διδακτορική διατριβή

του

Κούρτη Ιωάννη

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ
ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ
ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ**

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

- κ. Αντώνιος Κόντης, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών (επιβλέπων)
- κ. Αντώνης Μεταξάς, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
- κ. Ιωάννης Τσίρμπας, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Αθήνα 2024

Θα ήθελα να αφιερώσω τη συγκεκριμένη διατριβή στον γιο μου Γιώργο Κούρτη, μαθητή της τελευταίας τάξης του δημοτικού που έχει να διανύσει όλη τη μεταβατική διαδρομή μέχρι την ένταξή του στην αγορά εργασίας. Ελπίζω οι εκπαιδευτικές και εργασιακές συνθήκες να γίνουν καλύτερες, ώστε όλοι οι μαθητές να έχουν περισσότερες ευκαιρίες σταδιοδρομίας. Κυρίως όμως ελπίζω στην αρμονικότερη συνύπαρξη των Ελλήνων μαθητών με μαθητές διαφορετικής μεταναστευτικής καταγωγής, σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο που να αποδέχεται τις διαφορετικότητες, να λειτουργεί με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη και να είναι ανοικτό προς τη διαμόρφωση της μελλοντικής κοινωνίας των πολιτών.

Ευχαριστίες

Για τη συγγραφή του συγκεκριμένου έργου θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, κύριο Αντώνη Κόντη. Ο κύριος Κόντης αποτέλεσε υπόδειγμα υποστηρικτικού εκπαιδευτικού, καθώς ήταν δίπλα μου ανελλιπώς σε όλα τα στάδια συγγραφής της διατριβής μου. Οι παρεμβάσεις του υπήρξαν έγκαιρες, έγκυρες και καθοριστικές για την επιτυχή ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου. Είμαι πολύ τυχερός που συναντήθηκα ακαδημαϊκά μαζί του και αυτό έγινε χάρις ενός άλλου καθηγητή μου στο μεταπτυχιακό του ίδιου τμήματος, κ. Αλέξανδρο-Ανδρέα Κύρτση. Για τον κύριο Κύρτση είναι αδύνατο να μεταφέρω τη συνολικότερη εμπειρία που αποκόμισα από τις συναντήσεις μαζί του, καθώς με βοήθησε υποδειγματικά στην επιστημονική μου συγκρότηση και πάντοτε με ενθάρρυνε θετικά με τα σχόλια και τις παρατηρήσεις του. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή επίσης στο ίδιο τμήμα, κ. Γιάννη Τσίρμπα που οι σημαντικές γνώσεις του σε ζητήματα μεθόδου και στατιστικής με βοήθησαν ανεκτίμητα στο να πειθαρχήσω στις απαιτήσεις ενός τόσο δύσκολου εγχειρήματος. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Αντώνη Μεταξά που ως πλήρως εξειδικευμένος επιστήμονας σε συναφή με τη διατριβή μου αντικείμενα, αποδέχθηκε να αποτελέσει μέλος της τριμελούς επιτροπής. Το ίδιο ισχύει και για τους ακόλουθους τέσσερις καθηγητές που με χαρά αποδέχθηκαν να αποτελέσουν μέλη της επταμελούς μου επιτροπής. Επρόκειτο για τους κυρίους Π. Τσάκωνα, Θ. Ιωσηφίδη, Γ. Μαυρομάτη και Μ. Τσατσάνη.

Βεβαίως τα σεμινάρια που οργάνωσε το τμήμα, με τις συχνές συναντήσεις των υποψηφίων διδακτόρων του τμήματος, αναφορικά με την πρόοδο των φοιτητών υπήρξαν εξαιρετικά διαφωτιστικά για την καλύτερη καθοδήγηση όλων μας. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές κ. Νίκο Κουτσιαρά και Δημήτρη Σωτηρόπουλο, καθώς και τα άλλα μέλη ΔΕΠ για τη σημαντική τους συμβολή στην ερευνητική μου προσπάθεια.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους εξαιρετους επιστήμονες Άγγελο Τραμουντάνη και Διονύση Μπαλούρδο για τις χρήσιμες συμβουλές τους. Στο ίδιο πλαίσιο θα ήθελα

να ευχαριστήσω τον αδελφικό μου φίλο και διδάκτορα πληροφορικής Απόστολο, καθώς και τη ζεστή συντροφιά των φίλων μου, υποψηφίων διδασκόντων, Παναγιώτη, Μαρίνα και Σταμάτη για την αγάπη τους. Βέβαια, δίχως τη συμπαράσταση της οικογένειάς μου τίποτα δεν θα είχα καταφέρει, καθώς η αγάπη τους και η φροντίδα τους αποτέλεσαν και θα συνεχίσουν να αποτελούν πηγή κινήτρου, δύναμης και ελπίδας στο διάβα του ακαδημαϊκού μου ταξιδιού.

Περίληψη

Βασικός ερευνητικός στόχος της συγκεκριμένης διατριβής αποτελεί η διερεύνηση του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου στους εργαζόμενους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, κατά τη διάρκεια φοίτησης ή αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από οποιαδήποτε βαθμίδα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, έως και την πρόωπη ενήλικη ζωή τους. Κρίσιμης σημασίας ζήτημα είναι ο ακριβής προσδιορισμός του βαθμού που οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες πράγματι αξιοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο για να βρουν εργασία, καθώς και ο προσδιορισμός συγκεκριμένων τύπων κοινωνικού κεφαλαίου που συσσωρεύουν και αξιοποιούν, με δεδομένα τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσουν από τη συμμετοχή τους σε κοινότητες υψηλής συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου. Επίσης, σημαντικό ζήτημα αποτελεί η σύγκριση των νεότερων Αλβανών, τόσο με τους Έλληνες, όσο και με τους μεγαλύτερους σε ηλικία Αλβανούς, αναφορικά με την εκπαίδευση, την εργασία, το εισόδημά και κυρίως με τον τύπο κοινωνικού κεφαλαίου που η κάθε μια από τις παραπάνω ομάδες αξιοποιεί πριν και μετά την κρίση της ευρωζώνης. Υπερβαίνοντας τα θεσμικά προβλήματα της χώρας μας, διαπιστώθηκε η διάθεση των Αλβανών δεύτερης γενιάς να τα καταφέρουν καλύτερα από τους προγόνους τους, και να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή επί ίσοις όροις με τους συνομηλίκους τους Έλληνες.

The aim of this thesis is to investigate the role of social capital on the Albanian second-generation immigrant workers. An important issue is to identify the different types of social capital that the Albanian second-generation immigrant workers usually generate from their participation in communities that include citizens with high social capital accumulation. Moreover, a great issue is the comparison between both the younger Albanians, Greeks, and older Albanians, in terms of education, work and income, in relation to the type of social capital that each of these groups uses before and after the eurozone crisis. Given the institutional problems of our country, it was found that the second-generation Albanians are willing to do better than their ancestors and to participate in social life on equal terms next to their Greek peers.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	v
Πίνακας Περιεχομένων	vi
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	ix
Κατάλογος Πινάκων	xi
Ακρωνύμια.....	xv
Μέρος πρώτο: ερευνητικό αντικείμενο.....	20
1. Περιγραφή ερευνητικού αντικειμένου.....	21
1.1 Γενικές παρατηρήσεις	23
1.1.1 Επισκόπηση συναφών ερευνών.....	27
1.1.2 Κοινωνικά δίκτυα και αγορά εργασίας.....	29
1.1.3 Το κοινωνικό κεφάλαιο και η αγορά εργασίας.	35
1.2 Η ανάγκη διερεύνησης του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου	49
1.3 Διατύπωση του προβλήματος.....	53
1.4 Μετρούμενες διαστάσεις.....	55
1.5 Ερευνητικό ενδιαφέρον	58
2. Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα	62
2.1 Τα χαρακτηριστικά του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος	64
2.2 Οι διαχρονικές δυσκολίες της κοινωνικής ένταξης των Αλβανών	68
2.3 Τα χαρακτηριστικά της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών	70
Μέρος δεύτερο: θεωρητικό πλαίσιο	75
3. Προσδιορίζοντας την έννοια «μετανάστης»	76
3.1 Ορισμένες κρίσιμες διακρίσεις.....	78
3.2 Ο μετανάστης δεύτερης γενιάς.....	80
4. Το κοινωνικό κεφάλαιο	84
4.1 Κλασικές θεωρίες του κοινωνικού κεφαλαίου.....	94
4.1.1 Η προσέγγιση του Bourdieu.....	95
4.1.2 Η προσέγγιση του Coleman	97
4.1.3 Η προσέγγιση του Portes	99
4.2 Σύγχρονες προσεγγίσεις.....	102
4.2.1 Η προσέγγιση του Mark Granovetter.....	103
4.2.2 Η προσέγγιση του Ronald S. Burt.....	105
4.3 Μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου.....	114
5. Το ανθρώπινο κεφάλαιο	119

5.1	Ο μετασχηματισμός του ανθρώπινου κεφαλαίου σε κοινωνικό κεφάλαιο .	124
5.2	Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η ελληνική αγορά εργασίας	127
5.2.1	Διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα.....	128
5.2.3	Η εμπλοκή του μαθητή στη σχολική κοινότητα και οι NEETs.....	136
	(Not in Education Employment, or Training).....	136
5.2.4	Αποτύπωση των εργασιακών συνθηκών των νέων στην Ελλάδα και στην E.E.	138
6.	Η κοινωνία των πολιτών	143
6.1	Ιστορική θεμελίωση και εννοιολόγηση της κοινωνίας των πολιτών	144
6.2	Κοινωνία των πολιτών και παγκόσμια διακυβέρνηση	147
6.3	Κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα	149
7.	Η κοινωνική ένταξη.....	153
7.1	Ένταξη, ενσωμάτωση και συμπερίληψη.....	153
7.2	Η εργασιακή ένταξη	159
7.3	Η έννοια της μετάβασης.....	163
7.4	Το θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών.....	166
7.4.1	Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο	167
7.4.2	Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο	169
Μέρος τρίτο: Εμπειρική έρευνα		182
8.	Σκοπός της έρευνας	183
8.1	Κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα και επιμέρους υποθέσεις	183
8.2	Τα χαρακτηριστικά της έρευνας.....	191
8.2.1	Η ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας.....	194
8.2.2	Η έρευνα EU-SILK.....	196
8.3	Ανάπτυξη της ερευνητικής διαδικασίας.....	198
8.4	Μέθοδοι της έρευνας.....	203
9.	Ανάλυση των δεδομένων της EU-SILC	207
9.1	Δημογραφικά χαρακτηριστικά και ανθρώπινο κεφάλαιο	207
9.2	Παραγοντική ανάλυση και ανάλυση αξιοπιστίας	218
9.3	Ανάλυση και έλεγχοι υποθέσεων	223
9.3.1	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού	223
9.3.2	Κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης.....	240
9.3.3.	Παράγοντες κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που διαχωρίζουν τους Αλβανούς 2ης γενιάς από τις άλλες κατηγορίες πολιτών	243
9.4	Σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με την απορρόφηση στην εργασία.....	250

9.5	Σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με το εισόδημα από την εργασία.....	252
9.6	Αλληλεπίδραση κατηγορίας πολιτών και κοινωνικού/ανθρώπινου κεφαλαίου στο εισόδημα από την εργασία	257
9.7	Ερευνητικά ευρήματα	262
Μέρος τέταρτο: η σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου για την εργασιακή ένταξη		282
10.	Η κοινωνική διαδικασία της μετάβασης	283
10.1	Σχεδιασμός μοντέλου της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας	284
10.2	Γενικά συμπεράσματα	292
10.2.1	Αναστοχαστική αναδιατύπωση των συμπερασμάτων.....	292
10.2.2	Περαιτέρω έρευνες	295
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία		299
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία		315
Παράρτημα.....		325

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1 Διαχρονικά ποσοστά εργαζόμενων μεταναστών ηλικίας 24-59 (Eurostat, 2021)	27
Διάγραμμα 2 Μέτρηση της γεννήτριας θέσης	116
Διάγραμμα 3 Αποτύπωση του μοντέλου του Lin (1999, 41).....	117
Διάγραμμα 4 Ποσοστά δυσκολιών της εργοδοσίας για την εύρεση κατάλληλου προσωπικού για τη στελέχωση των επιχειρήσεων.....	132
Διάγραμμα 5 Μοντέλο «εμπλοκής του μαθητή με το σχολείο» (Ρουσέας & Βρετάκου, 2008, σ. 11)	136
Διάγραμμα 6 Σπειροειδής φαύλος κύκλος θετικής και αρνητικής ανατροφοδότησης μεταξύ του κοινωνικού κεφαλαίου και της κοινωνικής κινητικότητας.....	140
Διάγραμμα 7 Απεικόνιση του μοντέλου της απορρόφησης του Eisenstadt	160
Διάγραμμα 8 Αναπροσαρμογή του σχήματος για την εργασιακή απορρόφηση του Eisenstadt	165
Διάγραμμα 9 Διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου	185
Διάγραμμα 10 Ερευνητική υπόθεση για τη μέθοδο αναζήτησης εργασίας των υπό διερεύνηση ομάδων.....	186
Διάγραμμα 11 Διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού	187
Διάγραμμα 12 Ερευνητικές υποθέσεις, αναφορικά με τη σύγκριση των ομάδων στη χρήση του φιλικού και του οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου	188
Διάγραμμα 13 Διαστάσεις Κοινωνικού κεφαλαίου Γεφύρωσης	188
Διάγραμμα 14 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης ανά ομάδα	189
Διάγραμμα 15 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ανά ομάδα για την απορρόφηση από την αγορά εργασίας.....	189
Διάγραμμα 16 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ανά ομάδα για την απόκτηση υψηλότερων εισοδημάτων από την εργασία	190
Διάγραμμα 17 Κατανομές (θηκογράμματα) για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών	212
Διάγραμμα 18 Κατανομές (θηκογράμματα) για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών	217
Διάγραμμα 19 Κατανομές (θηκογράμματα) για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά.....	217

Διάγραμμα 20 Κατανομή κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	226
Διάγραμμα 21 Κατανομή κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	228
Διάγραμμα 22 Διαφορές μεταξύ των ετών 2006 και 2015 σχετικά με τις διαστάσεις του κεφαλαίου γεφύρωσης.....	242
Διάγραμμα 23 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2015). <i>Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών</i>	253
Διάγραμμα 24 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2006). <i>Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών</i>	254
Διάγραμμα 25 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών, βάσει υπηκοότητας/γενιάς (2015). <i>Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών</i>	259
Διάγραμμα 26 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών, βάσει υπηκοότητας/γενιάς (2015). <i>Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών</i>	259
Διάγραμμα 27 Η κοινωνική διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας	286
Διάγραμμα 28 Παρουσίαση θεωρητικού μοντέλου	325
Διάγραμμα 29 Ποσοστά απασχολούμενων παιδιών εκτός εκπαίδευσης με μεταναστευτικό υπόβαθρο ηλικιών 15 έως 34 ετών, 2017 (OECD/EU, 2018).....	337
Διάγραμμα 30 Ποσοστά NEETs ηλικιών 15 έως 34 ετών, 2017.....	337
Διάγραμμα 31 Ποσοστά παιδιών που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο ηλικιών 15 έως 24, 2016.....	338

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1 Συνολικό αποτέλεσμα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών για το έτος 2020 (MIPEX, 2020)	24
Πίνακας 2 Μεταναστευτικό απόθεμα -Αλβανοί μετανάστες Ελλάδας και Ιταλίας επί του συνολικού πληθυσμού και επί του μεταναστευτικού πληθυσμού	67
Πίνακας 3 Ποσοστά αναντιστοιχίας εκπαίδευσης και απαιτήσεων της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα και στην Ε.Ε.	131
Πίνακας 4 Ποσοστά ανεργίας απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση για όλες τις ηλικιακές ομάδες και μέχρι την ηλικία των 24 χρονών.....	133
Πίνακας 5 Ποσοστά ανεργίας απόφοιτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση για όλες τις ηλικιακές ομάδες.....	134
Πίνακας 6 Ροή μαθητικού πληθυσμού των μεταναστών στις εκπαιδευτικές βαθμίδες ΠΗΓΗ: ΙΠΟΔΕ, 2007	142
Πίνακας 7 Συνδυασμός ερευνητικών ερωτημάτων με αντίστοιχες θεωρίες.....	183
Πίνακας 8 Κατανομή συχνοτήτων δείγματος -ΕΛΣΤΑΤ 2016	195
Πίνακας 9 Κατανομή συχνοτήτων του δείγματος -EU-SILC.....	197
Πίνακας 10 Περιγραφή μεταβλητών της έρευνας	202
Πίνακας 11 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών για το δείγμα του 2015 (N=1382).....	210
Πίνακας 12 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών ανά ηλικιακή ομάδα για το δείγμα του 2015 (N=1382).....	211
Πίνακας 13 Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών (2015).....	212
Πίνακας 14 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών για το δείγμα του 2006 (N=594).....	215
Πίνακας 15 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών ανά ηλικιακή ομάδα για το δείγμα του 2006 (N=594).....	216
Πίνακας 16 Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών (2006).....	217
Πίνακας 17 Ιδιοτιμές και συνολική ερμηνευμένη διακύμανση ανά συνιστώσα (2015)	219
Πίνακας 18 Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου μετά από περιστροφή (2015)	219

Πίνακας 19 Ανάλυση αξιοπιστίας συνιστωσών ανά κατηγορία πολιτών (έτος 2015)	220
Πίνακας 20 Ιδιοτιμές και συνολική ερμηνευμένη διακύμανση ανά συνιστώσα (2006)	220
Πίνακας 21 Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου μετά από περιστροφή (2006)	222
Πίνακας 22 Ανάλυση αξιοπιστίας συνιστωσών ανά κατηγορία πολιτών (έτος 2006)	222
Πίνακας 23 Περιγραφικά στοιχεία για κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	224
Πίνακας 24 Περιγραφικά στοιχεία για κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	224
Πίνακας 25 Έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov - Smirnov (2015)	225
Πίνακας 26 Έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov - Smirnov (2006)	225
Πίνακας 27 Διάμεσες τιμές και εύρη κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	226
Πίνακας 28 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (2015)	227
Πίνακας 29 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (2015)	227
Πίνακας 30 Διάμεσες τιμές και εύρη κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	228
Πίνακας 31 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (2006)	229
Πίνακας 32 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (2006)	230
Πίνακας 33 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ των δύο φύλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	231
Πίνακας 34 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ εργαζομένων και ανέργων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	232
Πίνακας 35 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ ασθενών και υγείων ανά κατηγορία πολιτών (2015)	233
Πίνακας 36 Συντελεστές συσχέτισης Spearman μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, επιπέδου εκπαίδευσης, επιπέδου γενικής υγείας και μηνιαίων μισθών αποδοχών από την εργασία (2015)	234
Πίνακας 37 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ των δύο φύλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	236
Πίνακας 38 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ εργαζομένων και ανέργων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	237
Πίνακας 39 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ ασθενών και υγείων ανά κατηγορία πολιτών (2006)	238

Πίνακας 40 Συντελεστές συσχέτισης Spearman μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, επιπέδου εκπαίδευσης, επιπέδου γενικής υγείας και μηνιαίων μικτών αποδοχών από την εργασία (2006)	239
Πίνακας 41 Σχέση μεταξύ διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης και της κατηγορίας πολιτών (N=1382, έτος 2015)	240
Πίνακας 42 Σχέση μεταξύ διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης και της κατηγορίας πολιτών (N=594, έτος 2006)	241
Πίνακας 43 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών (2015)	244
Πίνακας 44 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=90 άτομα, έτος 2015)	244
Πίνακας 45 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1ης γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (2015)	246
Πίνακας 46 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=413, έτος 2015)	246
Πίνακας 47 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών (2006)	248
Πίνακας 48 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=87 άτομα, έτος 2006)	248
Πίνακας 49 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1ης γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (2006)	249
Πίνακας 50 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1 ^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=218, έτος 2006)	249
Πίνακας 51 Προβλεπτικοί παράγοντες της κατάστασης εργασίας για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς (2015)	251
Πίνακας 52 Αποτελέσματα Two-Way ANOVA για τις επιδράσεις υπηκοότητα και ηλικιακής κατηγορίας αλλά και της αλληλεπίδρασής τους στο εισόδημα (2015)	252
Πίνακας 53 Περιγραφικά στοιχεία σταθμισμένου εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2015).....	253
Πίνακας 54 Αποτελέσματα Two-Way ANOVA για τις επιδράσεις υπηκοότητα και ηλικιακής κατηγορίας αλλά και της αλληλεπίδρασής τους στο εισόδημα (2006)	254
Πίνακας 55 Περιγραφικά στοιχεία σταθμισμένου εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2006).....	254
Πίνακας 56 Συντελεστές παλινδρόμησης για τις μεταβλητές του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου για το σύνολο του δείγματος (2015).....	256
Πίνακας 57 Συντελεστές παλινδρόμησης για τις μεταβλητές του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου για το σύνολο του δείγματος (2006).....	256
Πίνακας 58 Κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των παραγόντων στις μηνιαίες μεικτές αποδοχές από την εργασία για όλο το δείγμα (2015)	258
Πίνακας 59 Συγκρίσεις ανά ζεύγη κατηγορίας πολιτών στους σταθμισμένους μέσους όρους εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών (2015).....	261

Πίνακας 60 Ευρήματα αποτελεσμάτων έρευνας σε σχέση με τις αρχικές ερευνητικές υποθέσεις	262
Πίνακας 61 Συνδυασμός ευρημάτων έρευνας με αντίστοιχες θεωρίες	290
Πίνακας 62 Συχνοτήτων - έρευνα ΕΛΣΤΑΤ 2017 - Συμμετέχοντες εν εργασία - Αλβανοί 2ης γενιάς.	326
Πίνακας 48 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Υποστήριξη από τον ΟΑΕΔ ή άλλο δημόσιο οργανισμό για εύρεση εργασίας τους 12 τελευταίους μήνες	327
Πίνακας 63 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Τρόπος εύρεσης της τρέχουσας κύριας εργασίας	327
Πίνακας 64 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Χρησιμότητα εκπαίδευσης στην εργασία	328
Πίνακας 65 Πινακοποίηση ερευνητικών ερωτημάτων	329
Πίνακας 66 Σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κατάστασης εργασίας ανά κατηγορία πολιτών (2015)	330
Πίνακας 67 Σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κατάστασης εργασίας ανά κατηγορία πολιτών (2006)	332
Πίνακας 68 Κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των παραγόντων στις μηνιαίες μεικτές αποδοχές από την εργασία για όλο το δείγμα (2006)	334
Πίνακας 69 Συγκρίσεις ανά ζεύγη κατηγορίας πολιτών στους σταθμισμένους μέσους όρους εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών (2006).....	336
Πίνακας 70 Ποσοστά ανέργων μεταναστών ηλικίας 15-64 ετών στην Ελλάδα και στην Ε.Ε. (Eurostat, 2022)	338

Ακρωνύμια

ΔΕΥ: Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων

ΔΟΜ: Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΕΣΕΠ: Ευρωπαϊκό Σύστημα Εξωτερικής Πολιτικής

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΝΕ: Οικονομική και Νομισματική Ένωση

Μ.Κ.Ο: Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

ΜΜΕ: Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας

Ο.Ο.Σ.Α.: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Π.Ο.Ε: Παγκόσμιος Οργανισμός Τράπεζας

CAIWA: Central Alberta Immigrant Women's Association = Κεντρικός Σύλλογος Μεταναστριών Αλμπέρτας

CLEIM: Carriccie Lawson evolution immigration model

EU-SILC: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών

HCT: Human Capital Theory = Θεωρία του ανθρωπίνου κεφαλαίου

ILO: Διεθνής Οργάνωση Εργασίας

ISCED: Διεθνής Πρότυπη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης

KMO: Kaiser-Meyer-Olkin Test

LFS: Labour Force Survey= έρευνα εργατικού δυναμικού

MIPEX: Migrant Integration Policy Index

NEET: Not in Education, Employment, or Training

RDD: Random Digit Dialing

SOEP: The German Socio-Economic Panel

Εισαγωγή

Όπως υποδηλώνει ο τίτλος της συγκεκριμένης διατριβής, θα μας απασχολήσει η διερεύνηση των τύπων κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτουν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς κατά την πορεία μετάβασής τους από το εκπαιδευτικό σύστημα στην ένταξή τους¹ στην αγορά εργασίας πριν και μετά τη δημοσιονομική κρίση χρέους των χωρών της νότιας Ευρώπης κατά το έτος 2009, η οποία μετεξελίχθηκε σε γενική οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, θα διερευνηθεί εάν το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο κατά την εξέλιξη της βιογραφίας τους μεταβάλλεται, αξιοποιείται πράγματι θετικά κατά τη διαδικασία εύρεσης εργασίας. Ευελπιστούμε ότι ύστερα από την ολοκλήρωση της συγκεκριμένης ερευνητικής προσπάθειας, θα διαφανούν οι ακριβείς διαδικασίες κατά τις οποίες τα υπό μελέτη υποκείμενα, ενισχύονται διαμέσου συγκεκριμένων κοινωνικών επιρροών, προκειμένου να ενσωματωθούν εκπαιδευτικά και επαγγελματικά καλύτερα στην ελληνική κοινωνία. Άλλωστε, η άρτια εκπαιδευτική και επαγγελματική ενσωμάτωση αποτελεί την καλύτερη ένδειξη προκειμένου να επιβεβαιωθεί η συνολικότερη ενταξιακή πορεία μιας συγκεκριμένης μεταναστευτικής ομάδας.

Προφανώς και υπάρχουν ανυπέρβλητες διαφορές στη διαδικασία ενσωμάτωσης της μιας γενιάς μεταναστών έναντι των άλλων. Παράλληλα, ο τρόπος ενσωμάτωσης της μιας γενιάς σαφέστατα επηρεάζει τη διαδικασία κοινωνικής ένταξης των υπολοίπων, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται διαφοροποιήσεις των ίδιων γενεών στο χρόνο. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η καλύτερη επαγγελματική ανάπτυξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στις χώρες που τους υποδέχονται, θα έχει πολύ θετικά αποτελέσματα στους ίδιους, στη χώρα υποδοχής, στη χώρα προέλευσης, όπως και στις μετέπειτα μεταναστευτικές διαδικασίες. Για να διερευνήσουμε τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαγενεακή κοινωνική διαστρωμάτωση θα σχεδιάσουμε ένα μοντέλο μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Για να διαπιστώσουμε το συνολικότερο ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα θα

¹ Ένταξη και ενσωμάτωση προς το παρόν θα χρησιμοποιούνται εναλλακτικά παρά τις λεπτές εννοιολογικές διαφοροποιήσεις τους τις οποίες θα συζητήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Επιπλέον, η έννοια της ένταξης θα διευρυνθεί ως προς το περιεχόμενό της σε σχέση με τον ορισμό της από την ευρωπαϊκή επιτροπή, προκειμένου να συμπεριλάβει και ζητήματα μισθών, σημαντικά για τον ορισμό της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου που επίσης θα αξιοποιηθεί ερευνητικά.

αποτυπώσουμε τα συμπεράσματά μας στο χρονικό πλαίσιο πριν και μετά την ευρωπαϊκή κρίση χρέους².

2 Παρότι συχνά βιβλιογραφικά η εν λόγω κρίση αναφέρεται ως παγκόσμια οικονομική κρίση μεταξύ των ετών 2007- 2008, για τις ανάγκες διαμόρφωσης του ιστορικού υποβάθρου αυτής της εργασίας θα αποσυνδέσουμε την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση από τη δημοσιονομική κρίση χρέους των χωρών της νότιας Ευρώπης που ακολούθησε ένα χρόνο αργότερα. Αναμφίβολα, η κρίση των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που επλήγησαν τη συγκεκριμένη περίοδο κυρίως στις ΗΠΑ συνδέεται με τη νοτιο-ευρωπαϊκή κρίση χρέους. Ωστόσο, ως σημείο αναφοράς θα αποτελέσει το έτος 2009, επειδή οι επιδράσεις της κρίσης στην ελληνική κοινωνία έγιναν πιο αισθητές από τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και εξής, ως κεντρικό σημείο πυροδότησης πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων.

Μέρος πρώτο: ερευνητικό αντικείμενο

1. Περιγραφή ερευνητικού αντικειμένου

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να αποσαφηνιστεί πλήρως ο ερευνητικός μας προβληματισμός, προκειμένου να αναδειχθεί η ανάγκη της περαιτέρω διερεύνησης των ζητημάτων που θα μας απασχολήσουν. Προϋπόθεση για την καλύτερη δυνατή εμβάθυνση είναι η έστω και συνοπτική παρακολούθηση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα, καθώς και οι δυσκολίες των ίδιων των μεταναστών. Το συγκεκριμένο ζήτημα θα μας απασχολήσει εκτενέστερα στο 2^ο και στο 3^ο κεφάλαιο της διατριβής, ενώ ειδικότερα ζητήματα για το θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών στην Ελλάδα, θα μας απασχολήσουν στο 7^ο κεφάλαιο της διατριβής. Επιπλέον, θα επιδιώξουμε μια εκτενή ελληνική και ξένη βιβλιογραφική επισκόπηση, ώστε να διαφανεί εναργέστερα η ανάγκη επιστημονικής διερεύνησης της συσχέτισης κοινωνικού κεφαλαίου, αγοράς εργασίας, εκπαίδευσης και μετανάστευσης στον υπό εξέταση πληθυσμό. Ύστερα, θα διατυπωθεί με σαφήνεια το ερευνητικό μας ερώτημα και οι ερευνητικές μας υποθέσεις, ενώ παράλληλα θα συζητηθούν συνοπτικά ζητήματα σχετικά με την εννοιολόγηση και τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Το κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με αναφορά στην ανάδειξη της σημασίας της συγκεκριμένης μελέτης.

Πριν από οποιοδήποτε ερευνητικό εγχείρημα, θεωρείται απαραίτητος ο ακριβής εννοιολογικός προσδιορισμός των εννοιών και των θεωριών που αξιοποιούνται. Η ακρίβεια των εννοιών αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου στη συνέχεια να καταστρωθεί το ερευνητικό σχέδιο. Παρότι η συνοχή μεταξύ και εντός των ενοτήτων αποτελεί βασική μας φροντίδα, η συγκεκριμένη ενότητα εξαιτίας του πλήθους, της ετερογένειας, και του εύρους των εννοιών με τους οποίους καταπιάνεται, κινδυνεύει να χαρακτηριστεί ως ασύνδετη. Ωστόσο, η απουσία της συγκεκριμένης ενότητας θα προκαλούσε σύγχυση στον αναγνώστη, εξαιτίας του πλήθους των ερμηνειών που έχουν καταγραφεί όσον αφορά στους όρους που θα χρησιμοποιηθούν. Επομένως, σε ετούτο το κεφάλαιο θα ακολουθήσει μια συνοπτική παρουσίαση των εννοιών που θα μας απασχολήσουν, με τον προσωρινό κίνδυνο της επικράτησης της μερικότερης σε βάρος της συνολικότερης και συνεκτικότερης προσέγγισης του ζητήματός μας. Με άλλα λόγια, θα αδιαφορήσουμε προσωρινά για το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο όπου εντάσσονται οι έννοιές μας. Ούτως ή άλλως οι επόμενες ενότητες θα αποτελέσουν τόσο απόπειρα επανατοποθέτησης των συγκεκριμένων εννοιών εντός ευρύτερων θεωρητικών σχημάτων, όσο και προσπάθεια διασύνδεσης των συγκεκριμένων εννοιών μεταξύ τους. Αναλυτικότερες αναφορές λοιπόν θα

ακολουθήσουν στα μεταγενέστερα κεφάλαια. Ειδικότερα, στο 4^ο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει η ακριβής εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς και η μέθοδος μέτρησης του βαθμού πρόσβασης σε κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά και η επιλογή των ειδικότερων θεωριών που θα επιλεγούν. Η θεωρητική επεξεργασία του ανθρώπινου κεφαλαίου θα αποτελέσει το περιεχόμενο του 5^{ου} κεφαλαίου. Μάλιστα, στο εν λόγω κεφάλαιο θα συζητήσουμε περαιτέρω για τη σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου και κυρίως για τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την ελληνική αγορά εργασίας. Το περιεχόμενο του 6^{ου} αφορά στην ανάδειξη της σημασίας της κοινωνίας των πολιτών σε συνθήκες που το κράτος αναδεικνύεται ανεπαρκές στα μεταναστευτικά ζητήματα.

Η συνολικότερη προοπτική της μελέτης εκκινεί χρονικά από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και εκτείνεται έως και τις μέρες μας. Σημαντικοί σταθμοί σε αυτήν την πορεία αποτελούν αφενός η εισροή του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος στην Ελλάδα, και αφετέρου, η κρίση χρέους της ευρωζώνης στα τέλη της δεκαετίας του 2000. Οι μεγάλες συνέπειες της δεύτερης κατά σειρά κρίσης που θα εξετάσουμε άρχισαν να γίνονται αντιληπτές στη χώρα μας την αμέσως επόμενη δεκαετία. Σε αυτό το διάστημα τρεις έρευνες σταθμοί με συλλογή μικροδεδομένων από μεγάλες στατιστικές εταιρίες, αποτυπώνουν πλήρως την κατάσταση που θα διερευνήσουμε. Εκείνο που κατά βάση μας απασχολεί είναι η διερεύνηση του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου στους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς στην προσπάθειά τους να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία.

1.1 Γενικές παρατηρήσεις

Στην εν λόγω ενότητα θα περιγράψουμε εντελώς συνοπτικά το ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει η ενασχόληση με τη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου. Επιπλέον, θα θίξουμε το ζήτημα της ανάγκης για τη μετακίνηση των ανθρώπων, καθώς και τα ενδεχόμενα εμπόδια που ενδέχεται να συναντήσουν. Οι αναφορές μας θα περιλάβουν και την περίπτωση της χώρας μας, με ειδικότερη αναφορά στο πρώτο μεταναστευτικό κύμα των Αλβανών στην Ελλάδα.

Η πορεία ένταξης των μεταναστευτικών πληθυσμών αποτελεί ένα από τα παλαιότερα και συνάμα ένα από τα σπουδαιότερα ζητήματα που απασχολούν διαχρονικά τόσο τις επιστημονικές, όσο και τις πολιτικές κοινότητες (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 24). Το συγκεκριμένο ενδιαφέρον ήταν ανέκαθεν έκδηλο, εξαιτίας των πολύ μεγάλων επιδράσεων της μεταναστευτικής διαδικασίας, τόσο σε αυτούς που αναγκάζονται ή που επιλέγουν να μεταναστεύσουν, όσο και σε εκείνους που τους υποδέχονται. Οι επιδράσεις αφορούν όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, καθώς επηρεάζουν το ψυχολογικό, το οικονομικό, το πολιτικό και το πολιτισμικό επίπεδο της ζωής των ανθρώπων (Έμκε – Πουλοπούλου, 2007, σ. 38). Ωστόσο, παρά τη διαχρονικότητα και παγκοσμιότητα του φαινομένου, το μεταναστευτικό φαινόμενο διαφοροποιείται έντονα από χώρα σε χώρα, ανάλογα με τον τρόπο που οι μετανάστες αντιμετωπίζουν και αντιμετωπίζονται από τη χώρα υποδοχής.

Ο παρακάτω πίνακας αντλημένος με στοιχεία από το MIPEX παρουσιάζει ενδεικτικά ορισμένα αποτελέσματα αναφορικά με την κοινωνική ένταξη των μεταναστών στις χώρες της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Πορτογαλίας, αλλά και του συνόλου των χωρών του ΟΟΣΑ, μετρώντας τις διαστάσεις της **οικογενειακής επανένταξης, της πολιτικής συμμετοχής, της νομικής προστασίας έναντι των διακρίσεων, καθώς και της αίσθησης ασφάλειας των μεταναστών**. Κατά την κατηγοριοποίηση γίνεται ανάλυση περιεχομένου όπου οι χώρες κατατάσσονται σε δέκα κατηγορίες, ενώ κατά τη μέτρηση υπολογίζεται ο μέσος όρος όλων των διαστάσεων της κοινωνικής ένταξης και το αποτέλεσμα που προκύπτει ανάγεται στα εκατό. Συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες παρατηρούμε ότι **η Ελλάδα παρουσιάζει τα χειρότερα**

ποσοστιαία αποτελέσματα κοινωνικής ένταξης των μεταναστών, καθώς κατατάσσεται στην ένατη από τις δέκα κατηγορίες που προέκυψαν, συμπέρασμα που επιβεβαιώνει τις έντονες διαφοροποιήσεις που εντοπίζουμε από χώρα σε χώρα.

Χώρα	Έτος	Τιμή	Θέση
Ελλάδα	2019	46/100	9/10
Ιταλία	2019	58/100	3/10
Πορτογαλία	2019	81/100	1/10
ΟΟΣΑ	2019	56/100	3,5/10

Πίνακας 1 Συνολικό αποτέλεσμα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών για το έτος 2020 (MIPEx, 2020)

Πλήθος παραγόντων διαφοροποιούν τη μια μεταναστευτική ομάδα έναντι των υπολοίπων. Οι παράγοντες αυτοί αφορούν, τόσο τα χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής, όσο και της χώρας προορισμού. Από τη μία μεριά οι «προσδοκίες ζωής», το εκπαιδευτικό υπόβαθρο, η δυνατότητα αξιοποίησης των πολιτιστικών στοιχείων, ενώ από την άλλη, η υπηκοότητα, το νομικό πλαίσιο, οι προκαταλήψεις των ημεδαπών, όπως και τόσοι άλλοι παράγοντες, διαμορφώνουν τις απολύτως διαφορετικές και ειδικότερες συνθήκες της κάθε χώρας ξεχωριστά.

Άλλωστε, ακόμη και στην περίπτωση που αναφερόμαστε σε μεταναστευτικές ομάδες κοινού πολιτισμικού υποβάθρου, στο εσωτερικό της κάθε ομάδας εκδηλώνονται πολύ μεγάλες διαφοροποιήσεις, εξαιτίας και των προσωπικών ιδιαιτεροτήτων του κάθε ατόμου ξεχωριστά. Με άλλα λόγια, είναι αδύνατο οι μετανάστες σε ατομικό ή σε συλλογικό επίπεδο, ακόμη και αν προέρχονται από την ίδια χώρα, να έχουν να αφηγηθούν ακριβώς τις ίδιες ιστορίες ζωής. Όλα τα παραπάνω, καταδεικνύουν την ανάγκη διαφορετικών ερευνητικών προσεγγίσεων και προτάσεων από την επιστημονική κοινότητα για την κάθε χώρα ξεχωριστά.

Η ανάγκη ειδικότερης επιστημονικής διερεύνησης του μεταναστευτικού φαινομένου, αφορά εκτός των άλλων χωρών και τη χώρα μας. Πιο συγκεκριμένα, αξίζει να διερευνηθεί εκτενέστερα και εντατικότερα, τόσο ο τρόπος που η Ελλάδα αντιμετωπίζει τους αλλοδαπούς μετανάστες, όσο και ο τρόπος που οι μετανάστες αντιμετωπίζουν την Ελλάδα και τους Έλληνες, κάθε φορά που οι πρώτοι καταφτάνουν σε αυτήν. Παρότι, η Ελλάδα παραδοσιακά αποτελεί χώρα αποστολής μεταναστών, κατά τα τελευταία 30 χρόνια κατάφερε να αποτελέσει και χώρα

υποδοχής ανθρώπων από άλλες χώρες³. Οι συγκεκριμένες πρόσφατες συνθήκες, υποδηλώνουν τη μεγάλη απειρία στα ζητήματα διαχείρισης της εισροής, της ενσωμάτωσης και του χειρισμού μεταναστών ως αναγκαστικό αποτέλεσμα. Παράλληλα με τις ελλείψεις στο κοινωνικοπολιτικό επίπεδο για την υποδοχή των μεταναστευτικών ομάδων, σημαντικότερες ανεπάρκειες διαπιστώνονται και στο αντίστοιχο ερευνητικό, με την έννοια ότι στο εύρος ενός υποτιθέμενου συνεχούς, οι ερευνητικές προσπάθειες κυμαίνονται από την πλήρη ανυπαρξία μέχρι και την ελάχιστη επιστημονική πρόοδο, τουλάχιστον στα ειδικότερα ζητήματα της μεταναστευτικής διερεύνησης που θα μας απασχολήσουν εδώ.

Για να επανέρθουμε στην περιγραφή της κοινωνικοπολιτικής διάστασης του ζητήματος, η κατάσταση της ελληνικής περίπτωσης, όσον αφορά την καταλληλότερη υποδοχή και ενσωμάτωση των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων, δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο, εξαιτίας των σοβαρών οικονομικών προβλημάτων της. Ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες ενός σχετικά πρόσφατου παρελθόντος, οι διαδικασίες οικονομικής προσαρμογής, λόγω της ενταξιακής πορείας της Ελλάδας στην κοινή ευρωπαϊκή οικονομική πολιτική, καθώς και η εκτεταμένη περίοδος διογκούμενης ανεργίας, αποτέλεσαν παράγοντες που ενέτειναν την απουσία δομών μεταναστευτικής υποδοχής. Ύστερα από το 1990, η χώρα μας ήταν υποχρεωμένη σε σύντομο χρονικό διάστημα, να διαχειριστεί ζητήματα που αντίστοιχες Ευρωπαϊκές χώρες τα είχαν αντιμετωπίσει αρκετό καιρό πριν και με μεγαλύτερη χρονική άνεση.

Βέβαια, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι τα παραπάνω προβλήματα παρουσιάζουν μεγάλες αποκλίσεις διαχρονικά, ανάλογα με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χρονική περίοδο. Τις διαφοροποιήσεις αυτές θα τις εξετάσουμε εκτενώς στην ενότητα που θα αναφερθούμε στο θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών. Όσον αφορά τις οικονομικές συνθήκες, αξίζει μόνο να τονίσουμε από τώρα, ότι **ήδη από τα τέλη τις δεκαετίας του 1990, διαπιστώνεται σκόπιμα μια μεταναστευτική πολιτική ασύμβατη με τη διεθνή πραγματικότητα της εποχής, μέσω της αναπαραγωγής της άτυπης μετανάστευσης και της «δημιουργίας ενός ελαστικού εργατικού δυναμικού», προς όφελος των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων** (Γεωργούλας, 2003, σ. 101). Το «λάθος» των συγκεκριμένων

³ Ενδεικτικό είναι να επισημάνουμε ότι το έτος 1990 που η Ελλάδα για πρώτη φορά άρχισε να υποδέχεται το πρώτο μεταναστευτικό κύμα από την Αλβανία, την ίδια περίοδο οι ΗΠΑ δέχονταν τις υψηλότερες μεταναστευτικές εισροές στην ιστορία τους, συνολικά 21.2 εκατομμύρια ανθρώπους (Portes & Zhou, 2011, σ. 181).

πολιτικών ήταν η διατήρηση ενός παλαιού θεσμικού πλαισίου σε συνθήκες έντονης διαφοροποίησης. Συνεπώς, οι εκάστοτε πολιτικές που λαμβάνονται θα πρέπει να προσδιορίζονται ανάλογα με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της κάθε εποχής.

Όπως συμβαίνει και με κάθε άλλη χώρα, η Ελλάδα πλέον, καλείται να προετοιμαστεί κατάλληλα, προκειμένου να ενσωματώσει τους μετανάστες στο ενεργητικό της. Ενδεχομένως, οι πολιτικές που λαμβάνουν χώρα αυτήν την περίοδο στην Ελλάδα θα την επηρεάσουν στον άμεσο μελλοντικό χρόνο, κατά τον ίδιο τρόπο που οι πολιτικές του παρελθόντος, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό επέδρασαν στη σημερινή κοινωνική κατάσταση (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 25). Παρόλα αυτά οι μετανάστες, εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων που θα διερευνηθούν εκτενέστερα, κατέφθασαν και εξακολουθούν να καταφθάνουν στη χώρα μας⁴. Η σχετικά πρόσφατη διαδικασία ενσωμάτωσης του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος, καθώς και οι επιδράσεις της στις επόμενες γενιές, θα μπορούσαν πλέον να ελεγχθούν επιστημονικά ως προς την αποτελεσματικότητά τους, προκειμένου να διερευνηθούν καταλληλότεροι τρόποι πολιτικής αντιμετώπισης του ζητήματος. Το κύριο μεταναστευτικό ρεύμα στη χώρα μας, προήλθε από τη γείτονα χώρα, την Αλβανία. Οι Αλβανοί μετανάστες της πρώτης γενιάς μεταναστών, αντιμετώπισαν ανυπέβλητες δυσκολίες προσαρμογής, παρότι τελικά κατάφεραν τόσο να εργαστούν, όσο και να δημιουργήσουν οικογένειες. Μάλιστα, από τη δεκαετία του 1990 και ύστερα, τα παιδιά των Αλβανών μεταναστών πήγαν σχολείο, φοίτησαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ σχετικά πρόσφατα κατάφεραν «να βγουν» και στην αγορά εργασίας.

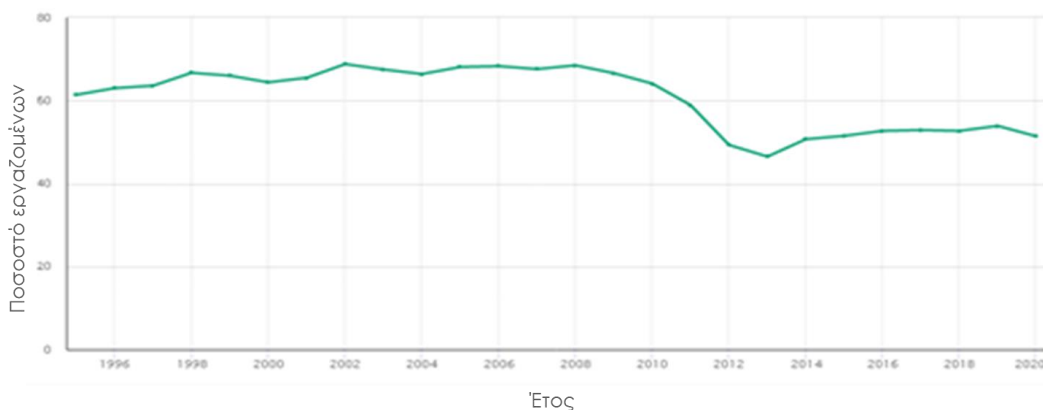
Ωστόσο, οι συγκεκριμένες διαδικασίες, πλαισιώνονται και εντός ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών ζυμώσεων που δημιουργούν μεγάλες δυσκολίες κατά την μετακίνηση ομάδων ανθρώπων από χώρα σε χώρα. Παρότι οι συνθήκες εντός του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, ευνοούν τις μεταναστευτικές μετακινήσεις των πληθυσμών από χώρα σε χώρα, **από το 1920 και έπειτα, από όταν δηλαδή οι μεταναστευτικές μετακινήσεις έγινε προσπάθεια να περιοριστούν μέσα από τη διαχείριση των γραφειοκρατικών μηχανισμών, ο φόβος και η καχυποψία των ημεδαπών απέναντι «στον ξένο» εντάθηκαν, με αποτέλεσμα οι διαδικασίες επιτυχούς κοινωνικής ενσωμάτωσης να αποτελούν ένα συνεχές διακύβευμα.** Ο

⁴ Σύμφωνα με εκτιμήσεις κατά το έτος 2019, ο συνολικός αριθμός των νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα είναι 580.000, όπου το 52% εξ αυτών είναι Αλβανικής καταγωγής. Επιπλέον, από το 2015 έως το 2018 εκτιμάται ότι έφτασαν στη χώρα από 50.000 έως 70.000 άτομα με την πρόθεση να παραμείνουν (Λεοντίτσης, και συν., 2020).

φόβος και η καχυποψία επομένως δεν αποτέλεσαν και δεν αποτελούν την εξαίρεση στην ελληνική περίπτωση, με αποτέλεσμα **οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα να αντιμετωπιστούν με ιδιαίτερα μεγάλη καχυποψία** (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν 2013, σσ. 30-31).

Παρά τη σχετικά μακρόχρονη εγκατάσταση και παραμονή των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, φαίνεται ότι τελικά οι δυσκολίες ενσωμάτωσης δεν εξαλείφτηκαν ποτέ ολοκληρωτικά. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ακόμα και η δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ελλάδα, εξακολουθεί να αποτελεί ομάδα υψηλού κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού (Μπαλούρδος & Χρυσάκης, 2014, σ. 17). Ωστόσο, αν και οι δυσκολίες κοινωνικής ενσωμάτωσης και εκατέρωθεν προσαρμογής παραμένουν μεγάλες, με την πάροδο του χρόνου, οι Αλβανοί του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος, κατάφεραν τελικά να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία σχετικά ικανοποιητικά.

Σύμφωνα με τους δείκτες κατάστασης της Eurostat **από το 1995 έως το 2020 το σύνολο των μεταναστών ηλικίας 24 έως 59 ετών που εργάζονται είναι κατά μέσο όρο το 51.4% επί του συνολικού μεταναστευτικού αποθέματος**. Ωστόσο, η μεγάλη πρόκληση είναι να διαπιστωθούν οι διαδικασίες κοινωνικής ένταξης στη δεύτερη γενιά μεταναστών. Περαιτέρω διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος θα μας απασχολήσει στην ενότητα 3, όπου θα εννοιολογήσουμε και την έννοια του «Μετανάστη».

Διάγραμμα 1 Διαχρονικά ποσοστά εργαζόμενων μεταναστών ηλικίας 24-59 (Eurostat, 2021)

1.1.1 Επισκόπηση συναφών ερευνών

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να διαπιστωθεί το βιβλιογραφικό «κενό» όσον αφορά τον ειδικότερο ερευνητικό προβληματισμό μας, προκειμένου να καταδειχθεί η ανάγκη της αμεσότερης διερεύνησης του ζητήματος που μας ενδιαφέρει. Επιπλέον, στη συγκεκριμένη ενότητα θα ομαδοποιηθούν οι ερευνητικές προσπάθειες που θα αναφερθούν, με κριτήριο τις κοινές επιστημονικές αναζητήσεις. Από τη στιγμή που η θεματική μας αφορά στη διασυνδεδετική σχέση μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου και αγοράς εργασίας στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, θα παρακολουθήσουμε τις ερευνητικές προσπάθειες εκείνες που είναι συναφείς με τους δικούς μας στόχους. Η εξέταση του εν λόγω ζητήματος θα εκκινήσει με την αναφορά της σχέσης δικτύωσης και εργασιακής απορρόφησης, καθώς η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου προϋποθέτει την έννοια του κοινωνικού δικτύου. Παρότι αναλυτικότερη αναφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο θα γίνει σε μεταγενέστερη ενότητα, αξίζει μόνο να αναφέρουμε τη βασικότερη διαφοροποίηση των δύο εννοιών, προκειμένου να κατανοήσουμε ακριβέστερα και να παρακολουθήσουμε εναργέστερα την παράθεση των εργασιών που θα ακολουθήσουν.

Στην πραγματικότητα οι δύο έννοιες δεν είναι αντιθετικές μεταξύ τους αλλά συμπληρωματικές. Σε κάθε περίπτωση όμως οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται. **Από την αξιοποίηση της δυναμικής συγκεκριμένου τύπου δικτύωσης που παράγουν θετικά αποτελέσματα για τα άτομα προκύπτει το κοινωνικό κεφάλαιο.** Το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται τόσο στα συλλογικά οφέλη, όσο και στα ατομικά οφέλη που αποκομίζουν οι συμμετέχοντες στα δίκτυα και παράλληλα η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου είναι συνάρτηση τόσο των ενεργειών των επιμέρους ατόμων, όσο και των ευρύτερων κοινοτήτων. Επιπλέον, και ίσως το σπουδαιότερο είναι ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αφορά στα δίκτυα που παρέχουν λόγω της δυναμικής των σχέσεων που περιέχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε πολύτιμους πόρους. Οι πόροι που συσσωρεύονται και αξιοποιούνται είτε από την κοινότητα ή από τα άτομα έχουν αξία επειδή εμπεριέχουν χαρακτηριστικά, όπως την εμπιστοσύνη, την αμοιβαιότητα, την πληροφόρηση, κ.α. και σχετίζονται με την κοινωνική δομή και τη θέση του ατόμου σε αυτή (πλούτος, φήμη, γόητρο) (Kadushin , 2019, σσ. 229, 232-233, 236).

1.1.2 Κοινωνικά δίκτυα και αγορά εργασίας

Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα αναφερθούν σημαντικές διαστάσεις της σχέσης των κοινωνικών δικτύων και της αγοράς εργασίας. Ειδικότερα, με βάση την παράθεση συγκεκριμένων μελετών, θα διερευνηθεί αν η δικτύωση διευκολύνει την είσοδο των ατόμων στην αγορά εργασίας και αν παράγει ευρύτερα οικονομικά πλεονεκτήματα που υπερβαίνουν τους αρχικούς λόγους εισόδου των ατόμων στα δίκτυα αυτά. Σε κάθε περίπτωση, οι συγκεκριμένες μελέτες επικεντρώνονται στη διαδικασία αναζήτησης απασχόλησης από τα ίδια τα άτομα και στη συνειδητή αξιοποίηση των κοινωνικών δικτύων για τον συγκεκριμένο σκοπό. Αντίθετα, στη δική μας ερευνητική προσπάθεια, μας απασχολεί η εκ των υστέρων καταγραφή της εργασιακής κατάστασης των ατόμων, με βάση τις απαντήσεις των ερωτώμενων στο ερωτηματολόγιο της EU-SILC, σε συνάρτηση της ποσότητας, αλλά και της ποιότητας της κοινωνικής δικτύωσης που τα άτομα του δείγματός μας διαθέτουν πρόσβαση, ανεξάρτητα από της αξιοποίησης της δυναμικής των δικτύων για το συγκεκριμένο σκοπό⁵.

Οι αναλύσεις που παραθέτουμε παρακάτω περιορίζονται στην απλή αναφορά στα κοινωνικά δίκτυα, δίχως τη διερεύνηση της ποιότητας των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ατόμων. Με άλλα λόγια, δεν γίνεται καμία (τουλάχιστον ρητή) αναφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο, δηλαδή της σύλληψης των κοινωνικών δικτύων ως σχέσεων που διαθέτουν χρήσιμους κοινωνικούς πόρους (συμβολικούς ή υλικούς) και παράγουν θετικά για το άτομο αποτελέσματα.

Ωστόσο, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις στον τρόπο σύλληψης και πραγμάτευσης των κοινωνικών δικτύων, σε όλες τις περιπτώσεις, βασική διάσταση των κοινωνικών δικτύων για όλους σχεδόν τους ερευνητές, αποτελεί ο άτυπος χαρακτήρας τους⁶, με την έννοια της

⁵ Αντίθετα, στην έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ του 2017, από όπου επίσης αντλήσαμε στοιχεία, το κυρίαρχο ερώτημα είναι εάν πράγματι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, καθώς και άλλες επιμέρους ομάδες της ελληνικής κοινωνίας, κάνουν πράγματι χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου προκειμένου να αναζητήσουν εργασία.

⁶ Είναι πολύ σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι ο Nan Lin περιλαμβάνει στην ανάλυσή του εκτός των άτυπων κοινωνικών δικτύων και τα αντίστοιχα τυπικά (Häuberer 2011, σ. 127).

ανεξαρτησίας των κοινωνικών δικτύων από τους επίσημους κρατικούς θεσμούς, δηλαδή από τις θεσμικές πολιτικές και οικονομικές παρεμβάσεις, όπως τις πολιτικές ίσων ευκαιριών (McGuire 2000, σσ. 502-503).

Επιπλέον, σημαντικό χαρακτηριστικό της χρήσης των κοινωνικών δικτύων είναι ότι αποτελούν τον πλέον διαδεδομένο τρόπο αναζήτησης εργασίας διεθνώς, καθώς αποδεικνύονται επωφελείς τόσο για τους εργαζόμενους, όσο και για τους εργοδότες⁷. Στην ελληνική περίπτωση και σε μια σχετικά πρόσφατη έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ⁸ για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας και ειδικότερα για τον τρόπο εύρεσης της τρέχουσας κύριας εργασίας τους, διαπιστώθηκε ότι το 37,9% των συμμετεχόντων της έρευνας βρήκε εργασία μέσω συγγενών, φίλων ή γνωστών (ΕΛΣΤΑΤ, 2017). Στην ίδια έρευνα, δεύτερος πιο διαδεδομένος τρόπος ανεύρεσης εργασίας σε ποσοστό 18% αποτέλεσε η απευθείας επαφή με τον εργοδότη. Αυτό αθροιστικά σημαίνει ότι **τουλάχιστον στην Ελλάδα, το κοινωνικό δίκτυο συμβάλει στην αποτελεσματική είσοδο στην αγορά εργασίας σε ποσοστό περίπου 60% σε σχέση με τις άλλες μεθόδους ανεύρεσης εργασίας.**

Με βάση τη συγκεκριμένη έρευνα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφοροποίηση των κοινωνικών ομάδων ως προς τη χρήση των κοινωνικών δικτύων, ανάλογα με ορισμένα χαρακτηριστικά που διαθέτουν. Οι πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες βασίζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό στη χρήση δικτύων, έναντι των «περισσότερο προνομιούχων». Ειδικότερα, **η χρήση των κοινωνικών δικτύων εντείνεται σαφέστατα κυρίως στους ανειδίκευτους εργάτες, στους αλλοδαπούς⁹ και στα νεαρότερα άτομα.** Πέραν όμως της συγκεκριμένης έρευνας, η εκτεταμένη χρήση των κοινωνικών δικτύων ως μέσο αναζήτησης και ανεύρεσης εργασίας για τα

⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση πρόσληψης ατόμων διαμέσου των προσωπικών κοινωνικών τους επαφών, τόσο η πιθανότητα παραίτησης, όσο και απόλυσης μειώνονται αισθητά (Ioannides και Loury 2004, σ. 5). Επιπλέον, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε και τη σχετική πρωτοπόρα δουλειά του Granovetter, αναφορικά με τη διάκριση χαλαρών και ισχυρών δεσμών και την πρόσβαση σε θέσεις εργασίας, στην οποία άλλωστε αναφέρονται και οι Ioannides και Loury και την οποία θα αναλύσουμε εκτενώς παρακάτω.

⁸ Στη συγκεκριμένη έρευνα θα επανέλθουμε και μάλιστα θα αξιοποιήσουμε τα μικροδεδομένα της πρωτογενώς, ώστε να βγάλουμε ορισμένα ασφαλή συμπεράσματα αναφορικά με τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς.

⁹ Συγκεκριμένα, η εκτεταμένη χρήση των κοινωνικών δικτύων για την αναζήτηση εργασίας από τους αλλοδαπούς μετανάστες ενισχύει τη σημασία της διερεύνησης του ζητήματος της αναζήτησης εργασίας μέσω δικτύων από τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς.

ευάλωτα πληθυσμιακά άτομα, επιβεβαιώνεται και σε διεθνείς έρευνες. Για παράδειγμα, τόσο οι Ioannides και Loury (2004, σ. 4), όσο και ο Pistaferri (1999, σ. 6) διαπίστωσαν ότι οι πιο μορφωμένες ομάδες, σε αντίθεση με τους λιγότερο μορφωμένους σπανιότερα αξιοποιούν τους φίλους και τους γνωστούς τους προκειμένου να αναζητήσουν εργασία.

Ωστόσο, ακόμα πιο σημαντική διαπίστωση είναι ότι **η χρήση των κοινωνικών επαφών ως μέσο αναζήτησης εργασίας προκαλεί μειωμένους μισθούς στους εργαζόμενους σε σχέση με οποιονδήποτε άλλο τρόπο** (Bentolila και συν. 2008, σ. 4, Pistaferri 1999, σ. 8). Η εξήγηση είναι ότι τα κοινωνικά δίκτυα ως μέσο αναζήτησης εργασίας, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη μέθοδο, διευκολύνει τα άτομα να βρουν γρηγορότερα εργασία, γεγονός που έρχεται σε βάρος της πλήρους αξιοποίησης των παραγωγικών τους ικανοτήτων σε «καταλληλότερα» για τους ίδιους εργασιακά περιβάλλοντα. Με άλλα λόγια, στις εν λόγω έρευνες **κυρίαρχη είναι η υπόθεση ότι μέρος των παραγωγικών δυνατοτήτων του εργατικού δυναμικού απαξιώνεται, εξαιτίας της δικτύωσης ως μεθόδου αναζήτησης εργασίας.**

Η διάκριση μεταξύ θετικών και αρνητικών αποτελεσμάτων που μπορεί να παράξουν τα κοινωνικά δίκτυα, θυμίζουν έντονα τη διάκριση μεταξύ αρνητικού και θετικού κοινωνικού κεφαλαίου του Portes που θα αναφέρουμε σε επόμενη ενότητα. Επιπλέον, με το ζήτημα της αρνητικής επίδρασης των κοινωνικών δικτύων στην εργασιακή ενσωμάτωση των αλλοδαπών, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερευνητική προσπάθεια των Arvidsson, Collet και Hedström (2021). Η συγκεκριμένη έρευνα μας υπενθυμίζει τις επιδράσεις της τμηματοποιημένης αγοράς ως μιας διαδικασίας που σε έναν ειδικότερο εργασιακό χώρο εργάζονται συνήθως άτομα με κοινά χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι οι περισσότεροι έχουν αναζητήσει και βρει εργασία μέσω φίλων ή γνωστών. Ωστόσο οι ίδιοι ερευνητές εντοπίζουν στην αγορά έναν μηχανισμό («Trojan-horse mechanism»), όπου ως άλλος δούρειος ίππος παρέχει τη δυνατότητα ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας σε άτομα που εργάζονται ή συνυπάρχουν σε έναν οργανισμό με αντίστοιχα άτομα διαφορετικών χαρακτηριστικών (Arvidsson, Collet, & Hedstrom, 2021).

Όπως θα διαπιστώσουμε αργότερα, ο μηχανισμός που περιγράφεται, με βάση τη δική μας ορολογία αντιστοιχεί στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης ή αλλιώς στη σύνδεση μεταξύ ατόμων με χαλαρότερους δεσμούς, ενώ αντίθετα, η σύνδεση των ατόμων με τα ίδια χαρακτηριστικά, αντιστοιχεί στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού ή αλλιώς στη σύνδεση των ατόμων με ισχυρούς δεσμούς. Φαίνεται δηλαδή με βάση την παραπάνω έρευνα και σε συνδυασμό με τη δική μας ορολογία, ότι **το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης προσιδιάζει περισσότερο με το θετικό**

κοινωνικό κεφάλαιο, ενώ αντίθετα το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού με το αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο (βλ. Granovetter, 1983)¹⁰.

Σε πλήρη αντίθεση με την ανωτέρω διαπίστωση είναι η ερευνητική προσπάθεια των Marmaros και Sacerdote (2002), οι οποίοι σε μία έρευνα πεδίου και με τη χρήση της μεθόδου των ελάχιστων τετραγώνων (OLS), μελέτησαν τον τρόπο που οι τελειόφοιτοι του κολλεγίου Dartmouth των ΗΠΑ αξιοποίησαν τα κοινωνικά τους δίκτυα, προκειμένου να βρουν εργασία. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι φοιτητές που αποτελούν μέλη αδελφοτήτων, είναι εκείνοι που θα αποκτήσουν τις πιο καλοπληρωμένες δουλειές.

Γενικότερα, σε πλήθος οικονομικών μελετών υπάρχει η παραδοχή ότι η μέθοδος αναζήτησης εργασίας έχει σαφέστερες επιδράσεις στα αποτελέσματα της συμμετοχής των ατόμων στην αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τον Bayer και τους συνεργάτες του (2005), σε μια έρευνα που έλαβε χώρα στο μητροπολιτικό κέντρο της Βοστώνης, αναφορικά με τη διερεύνηση των επιπτώσεων των άτυπων κοινωνικών δικτύων στην αγορά εργασίας, βρήκαν ότι οι συστάσεις των ατόμων σε άνεργους γείτονές τους έχουν πολύ μεγάλη επίδραση στη συμμετοχή των δεύτερων στην αγορά εργασίας, στις ώρες απασχόλησής τους και στο ύψος του μισθού τους. Επιπλέον, οι ίδιοι ερευνητές βρήκαν ότι τα άτομα που διαμένουν στην ίδια γειτονιά είναι εξαιρετικά πιθανό να εργαστούν μαζί, ενώ οι πιθανότητες αυξάνουν ακόμα περισσότερο, όταν τα ίδια άτομα έχουν και τα αντίστοιχα κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές για την πραγματοποίηση της έρευνάς τους ως ερευνητικά εργαλεία αξιοποίησαν, τόσο το γραμμικό υπόδειγμα πιθανότητας, όσο και το μοντέλο γραμμικής παλινδρόμησης ως προέκταση του πρώτου.

Η προσπάθεια του Pistaferri (1999) αποτελεί διαχρονική έρευνα, σχετικά με την επίδραση των άτυπων κοινωνικών δικτύων στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας των ατόμων και στο εισόδημα και τον πλούτο των νοικοκυριών, με στοιχεία αντλημένα από την τράπεζα της

¹⁰ Για να γίνει πλήρως κατανοητό το συγκεκριμένο επιχείρημα οφείλει κανείς να ανατρέξει στο έργο του Mark Granovetter "The Strength of Weak Ties" (1983). Στις θεωρητικές αναλύσεις περί κοινωνικού κεφαλαίου που θα ακολουθήσουν θα αναφερθούμε εκτενώς στη διάκριση του Granovetter μεταξύ των ισχυρών και των χαλαρών δεσμών μεταξύ των ατόμων. Υπενθυμίζουμε απλώς ότι οι χαλαροί δεσμοί διευκολύνουν τα άτομα στην αποτελεσματική αναζήτηση εργασίας, σε αντίθεση με τους ισχυρούς δεσμούς που αναπαράγουν τις κοινωνικές σχέσεις και παρεμποδίζουν την αποτελεσματική αναζήτηση εργασίας.

Ιταλίας κατά τα έτη 1991 έως 1993. Με τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων διαπιστώθηκε ότι η αναζήτηση εργασίας μέσω των φίλων και των γνωστών αυξάνει την πιθανότητα εξεύρεσης εργασίας, ενώ ταυτόχρονα οδηγεί σε χαμηλότερες αποδοχές.

Η Anna Zaharieva (2015), διαμέσου της κατασκευής μοντέλου αντιστοίχισης (matching model), αναλύει τις μακροοικονομικές επιδράσεις των κοινωνικών δικτύων στους μισθούς, στην απασχόληση και στον πλούτο. Ειδικότερα, διερευνά εάν οι εργασίες που έχουν εξασφαλιστεί στα άτομα ως αποτέλεσμα συστάσεων από τις στενές κοινωνικές τους επαφές, επιφέρουν καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα. Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα εξαρτάται από το εάν η τρέχουσα εργασία του ατόμου-συνδέσμου, είναι αντίστοιχη των παραγωγικών ικανοτήτων του ατόμου που ενδιαφέρεται να εργαστεί. Επιπλέον, θετικό ρόλο στις επιδράσεις στο μισθό διαδραματίζει η διαπραγματευτική ικανότητα των εργαζομένων συνολικά. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας υποστηρίζεται ότι, ο μέσος μισθός των «δικτυωμένων εργαζομένων» είναι χαμηλότερος από τον μέσο μισθό των «ανεξάρτητων εργαζομένων», υπό την προϋπόθεση ότι η διαπραγματευτική ισχύς των εργαζομένων της πρώτης περίπτωσης δεν αυξάνεται ή με την προϋπόθεση ότι υπάρχει μεγάλη παραγωγική ετερογένεια του εργατικού δυναμικού.

Τελευταία ερευνητική προσπάθεια που θα αναφερθεί στο ζήτημα της σχέσης των δικτύων και της αγοράς εργασίας, στο μεταίχμιο αυτή τη φορά μεταξύ της οικονομικής επιστήμης και της κοινωνιολογίας, θα αποτελέσει εκείνη της Maani (2016) και αφορά στις δυσκολίες της οικονομικής ενσωμάτωσης που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς πληροφόρησης, αλλά και εξαιτίας των γλωσσικών και των ευρύτερων πολιτισμικών εμποδίων που συναντούν στη χώρα υποδοχής. Όσον αφορά στον ρόλο των κοινωνικών δικτύων, η έρευνα δίνει θετικό πρόσημο στο κοινωνικό εθνοτικό κεφάλαιο, καθώς οι μετανάστες διευκολύνονται πολύ στη διαδικασία εργασιακής ενσωμάτωσης από τους ομοεθνείς τους, ειδικά στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι πρώτοι αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες πολιτισμικής προσαρμογής. Σε αντίθετη περίπτωση, η εργασιακή «παγίδευση» σε χαμηλόμισθες εργασίες αποτελεί πάντοτε έναν σοβαρό κίνδυνο. Μάλιστα, η συγκεκριμένη έρευνα καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική για τη δική μας ερευνητική προσπάθεια, διότι το ενδιαφέρον στρέφεται στη διαδικασία οικονομικής ενσωμάτωσης των μειονοτικών ομάδων και ειδικότερα των μεταναστών. Για τον λόγο του ότι, η δεύτερη γενιά μεταναστών δεν αντιμετωπίζει τα αντίστοιχα πολιτισμικά εμπόδια των μεταναστών της πρώτης γενιάς,

υποθέτουμε ότι **το εθνοτικό κεφάλαιο ή αλλιώς η ομοιογένεια των κοινωνικών σχέσεων εγκλωβίζει εργασιακά σε κάποιο βαθμό τους μετανάστες της δεύτερης γενιάς**. Αυτό μάλλον σημαίνει ότι εμφανίζονται συνθήκες μετασχηματισμού των όρων δικτυακής ένταξης, με την έννοια ότι η αρχική πρωτογενής ένταξη ακόμα και των νεότερων γενεών μάλλον εμπόδια θα δημιουργούσε.

1.1.3 Το κοινωνικό κεφάλαιο και η αγορά εργασίας.

Αναφερθήκαμε νωρίτερα στον τρόπο επεξεργασίας των κοινωνικών δικτύων από ορισμένους ερευνητές, οι οποίοι αγνοούν τον συνθετότερο χαρακτήρα τους, παρόλο που εμμένουν στις πολυδιάστατες εκδηλώσεις τους. Οι εν λόγω ερευνητικές προσπάθειες διασύνδεσης των κοινωνικών δικτύων και της αγοράς εργασίας, έχουν μια τρόπον τινά περισσότερο περιγραφική παρά εξηγητική υφή των κοινωνικών διαδικασιών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι στις συγκεκριμένες μελέτες απουσιάζει το κοινωνιολογικό υπόβαθρο των μελετητών τους, τονίζοντας εμφαντικά κυρίως την οικονομική διάσταση του ζητήματος. Αντίθετα το κοινωνικό δίκτυο από την επιστήμη της κοινωνιολογίας, αποτελεί εκτός των άλλων και ένα εργαλείο ανίχνευσης αιτιακών παραγόντων και επεξήγησης της εκδηλούμενης κοινωνικής ανομοιογένειας (Ioannides και Loury, 2004, σ. 9)¹¹. Επιπλέον, ακριβώς επειδή ορισμένες κοινωνιολογικές έρευνες εστιάζουν ιδιαίτερα στην επίδραση των κοινωνικών δεσμών, όσον αφορά τα αποτελέσματα εισόδου του εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας, οι αναφορές εκτείνονται από τα απρόσωπα κοινωνικά δίκτυα στις πιο προσωπικές ανθρώπινες επαφές.

Στην πραγματικότητα, οι ίδιες οι κοινωνικές επαφές (είτε άμεσες είτε έμμεσες) είναι αποκλειστικά υπεύθυνες για την ενεργοποίηση των ενσωματωμένων στα κοινωνικά δίκτυα κοινωνικών πόρων. Με άλλα λόγια, τα κοινωνικά δίκτυα καθαυτά δεν θα είχαν καμία απολύτως υπόσταση και θα αποτελούσαν απλώς αναλυτικές κατηγορίες, εάν δεν υπήρχαν οι κοινωνικές επαφές που να τα επιβεβαιώνουν κάθε φορά. Άλλωστε, το συγκεκριμένο σημείο είναι αυτό ακριβώς που συνήθως απουσιάζει από μια αμιγώς οικονομική μελέτη πάνω στα κοινωνικά δίκτυα¹² και ταυτόχρονα ήταν και το σημείο που έλλειπε από τις κλασικές κοινωνιολογικές μελέτες του ζητήματος¹³.

¹¹ Επισημαίνεται ότι οι Ioannides & Loury είναι οικονομολόγοι.

¹² Βάσει της εξέτασης των κοινωνικών δικτύων από την οικονομική επιστήμη, διαπιστώνουμε την έλλειψη αναφορών σε πόρους που βρίσκονται ενσωματωμένοι στα δίκτυα αυτά. Σύμφωνα με τον Kadushin (2019) “Τα κοινωνικά δίκτυα έχουν αξία επειδή επιτρέπουν την πρόσβαση σε πόρους και δίνουν αξία σε κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως η εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα και οι κοινοτικές αξίες” (σ. 232). Επιπλέον, έχει μεγάλη σημασία για τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου να διερευνηθεί η «δύνητική πρόσβαση στους πόρους», καθώς

Πολύ κοντά στις δικές μας στοχεύσεις και στον δικό μας ορισμό περί κοινωνικού κεφαλαίου είναι η έρευνα των Portes και Min Zhou (2011 [1993])¹⁴, οι οποίοι εξετάζουν κυρίως τους περιορισμούς που προκύπτουν στην ενταξιακή διαδικασία των μεταναστών στις ΗΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο μελετητές εξετάζουν την καθοδική κινητικότητα των μεταναστών δεύτερης γενιάς στις ΗΠΑ, εξαιτίας της συμμετοχής τους, αλλά και των περιορισμών τους από συγκεκριμένους τύπους δικτύωσης. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές κάνουν λόγο για τμηματοποιημένη αφομοίωση, ανάλογα με το χρώμα του δέρματος των μεταναστών, των περιοχών που επιλέγουν να ζήσουν, καθώς και του παραγωγικού μοντέλου της χώρας που επιτρέπει ή αντίθετα παρεμποδίζει τη διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα (Portes & Zhou, 2011, σσ. 188-189). Προκειμένου να διερευνηθεί το συγκεκριμένο ζήτημα, αξιοποιήθηκε η ποιοτική-εντατική εθνογραφική έρευνα πεδίου. Μάλιστα, η επικέντρωση αφορά στις νεότερες ηλικιακές ομάδες και ειδικότερα στη δεύτερη γενιά μεταναστών. Καθώς το σχολείο, διαδραματίζει κομβικό ρόλο στις ενταξιακές διαδικασίες, οι ερευνητές επικεντρώθηκαν κυρίως στον ρόλο της εθνοτικής δικτύωσης μέσω συγκεκριμένων εκπαιδευτικών αναφορών.

Παράλληλα, η ερευνητική προσπάθεια των Spilimbergo και Ubeda (2004), αφορά και αυτή στα ενταξιακά και ειδικότερα στα εργασιακά εμπόδια εντός των ΗΠΑ, μόνον που αυτήν τη φορά τα υποκείμενα έρευνας είναι οι μαύροι της Αμερικής και όχι οι ισπανόφωνοι. Ειδικότερα, η εν λόγω έρευνα επικεντρώνεται περισσότερο στο εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού (συγκεκριμένα στους οικογενειακούς δεσμούς) και στους μεγάλους περιορισμούς κοινωνικής ανόδου του συγκεκριμένου πληθυσμού, ακόμα και στις περιπτώσεις εκείνες που διαθέτουν τα απαραίτητα προσόντα, τα οποία δυνητικά θα τους επέτρεπαν την ανοδική

και η ίδια η διαδικασία «της πραγματικής ενεργοποίησης των απαραίτητων πόρων» στοιχεία που συνήθως παραβλέπονται από την οικονομική επιστήμη (σ.256).

¹³ Για το συγκεκριμένο ζήτημα και ειδικότερα για την αδυναμία συσχετισμού της κοινωνικής δομής, της κοινωνικής δράσης των δρώντων υποκειμένων, καθώς και του πολιτισμικού τους υποβάθρου από τις κοινωνιολογικές θεωρίες δικτύων βλ. ενδεικτικά Mustafa Emirbayer and Jeff Goodwin (1994). Επιπλέον, αναφορά σε κλασικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις και ειδικότερα στον επιτοπισμό της απουσίας των στοιχείων που συγκροτούν θεωρητικά την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, θα γίνει σε επόμενο κεφάλαιο.

¹⁴ Η αναφορές στο εν λόγω έργο γίνονται από την ελληνική μετάφραση στο Portes & Zhou, Η Νέα Δεύτερη Γενιά: Η Τμηματοποιημένη Αφομοίωση και οι Παραλλαγές της, 2011.

κοινωνική κινητικότητα. Για τη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος πραγματοποιήθηκε έρευνα πάνελ και αξιοποιήθηκε το ερευνητικό εργαλείο (PSID).

Επιπλέον, σε μια άλλη ερευνητική προσπάθεια ο Maurice Schiff (2002), προσπαθεί να εξηγήσει το εξής παράδοξο: την προτίμηση των πλουσιότερων χωρών για ελεύθερες διεθνείς συναλλαγές και παράλληλα την πρόθεση τους για τον περιορισμό της εισροής μεταναστών. Ο Schiff θεωρεί ότι η μετακίνηση των ανθρώπων διαφοροποιείται σαφώς από τη μετακίνηση προϊόντων ή υπηρεσιών, καθώς οι άνθρωποι δημιουργούν μεταξύ τους συνδέσμους που εμπεριέχουν κοινωνικούς πόρους, όπως τις κοινωνικές νόρμες, τις κοινωνικές αξίες, τη γλώσσα, κ.α. Ο Schiff ερμηνεύει την παραπάνω παραδοξότητα με όρους κοινωνικού κεφαλαίου για τη διερεύνηση της οποίας και κατασκευάζει ένα ειδικό ερευνητικό εργαλείο, το μοντέλο φειδωλότητας (parsimonious model).

Μια άκρως ενδιαφέρουσα για τη διατριβή μας μελέτη είναι εκείνη του Behtoui (2007), ο οποίος πραγματεύεται το ζήτημα της διασύνδεσης της κοινωνικής δικτύωσης και της αγοράς εργασίας. Ειδικότερα, ο Behtoui επιβεβαιώνει ότι η πρόσβαση στο κοινωνικό κεφάλαιο και η συνεπακόλουθη αύξηση του κοινωνικού γοήτρου συμβάλλουν θετικά στις καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες. Επιπλέον, ο ερευνητής διαπιστώνει ότι η ποσότητα του κοινωνικού κεφαλαίου, αφενός μεν, είναι ανεπαρκής σε συγκεκριμένους μειονοτικούς πληθυσμούς, όπως οι μετανάστες, αφετέρου δε, συνδέεται θετικά με καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες, ακόμα και αν απομονωθεί η μεταβλητή του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η μεθοδολογία στη συγκεκριμένη έρευνα, η οποία άλλωστε θα συζητηθεί σε επόμενη ενότητα εκτενώς, για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου είναι αυτή της γεννήτριας θέσης (position generator). Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων που έχουν συλλεχθεί γίνεται με τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων. Η έρευνα διεξάγεται στην πόλη Μάλμε της Σουηδίας με δείγμα τους νεοπροσληφθέντες των δημοτικών υπηρεσιών της Πόλης.

Ο ίδιος ερευνητής μαζί με τον συνεργάτη του Anders Neergaard (2010) σε μια μελέτη περίπτωσης διερευνούν τους παράγοντες που επηρεάζουν την πρόσβαση στο κοινωνικό κεφάλαιο και παράλληλα την επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στο μηνιαίο εισόδημα των εργαζομένων μιας βιομηχανικής επιχείρησης στη Σουηδία. Στη συγκεκριμένη έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι μεταναστευτικές πληθυσμιακές ομάδες διαθέτουν μικρότερο μηνιαίο εισόδημα σε σχέση με τους γηγενείς και παράλληλα ελλειμματικό κοινωνικό κεφάλαιο. Σε αντίθεση με την προηγούμενη έρευνα για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου, στη

συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιείται η μέθοδος της γεννήτριας ονόματος (name generator), που επίσης θα αναλυθεί σε άλλο κεφάλαιο. Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων που έχουν συλλεχθεί και εδώ γίνεται με τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων.

Μια αντίστοιχη έρευνα που έχει επίσης ενδιαφέρον είναι των Kanas, Van Tubergen και Van Der Lippe (2011), οι οποίοι με τη χρήση του γερμανικού κοινωνικό-οικονομικού panel (SOEP), εξετάζουν την επίδραση των κοινωνικών επαφών για την είσοδο στην αγορά εργασίας των μεταναστών. Με βάση τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας διαπιστώθηκε ότι, τόσο για τους άντρες, όσο και για τις γυναίκες μετανάστες δεν έχει σημαντική επίδραση για την απασχολησιμότητα¹⁵ ο συγγενής, ο φίλος, ο γείτονας ή η συμμετοχή σε εθελοντικές οργανώσεις. Αντίθετα, οι προϋποθέσεις απασχολησιμότητας βελτιώνονται όταν οι μετανάστες γνωρίζουν ντόπιους Γερμανούς.

Οι Hermann και Korasz (2011) διερευνούν την επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στους μισθούς. Με τη χρήση της ανάλυσης παλινδρόμησης διαπιστώθηκε θετική συνάφεια μεταξύ των μεταβλητών, παρότι δεν ήταν ξεκάθαρες οι αιτιακές διαδρομές τους. Επιπλέον, ο Bram Lancee (2012), με τη μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων, διερευνά την επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στην εργασιακή ένταξη των αλλοδαπών σε Γερμανία και Ολλανδία. Παρότι διαπιστώθηκε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης διευκολύνει στην εύρεση εργασίας, σε αντίθεση με το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, δεν ξεκαθαρίστηκε με σαφήνεια εάν πιο σημαντική είναι η γεφύρωση σε επίπεδο υπηκοότητας ή η γεφύρωση στο κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο.

Οι Chen και Volker (2016) εξετάζουν εάν η επαγγελματική ομοφιλία¹⁶ του δικτύου-βάσει των θεωριών του Nan Lin- παρέχει όντως περισσότερη πληροφόρηση και επιρροή μέσω

¹⁵ Την έννοια της απασχολησιμότητας θα την αναλύσουμε σε άλλο κεφάλαιο παρακάτω.

¹⁶ Στα αγγλικά ο όρος είναι Homophily και εισήχθη για πρώτη φορά στην κοινωνική θεωρία από τους Lazarsfeld και Merton το 1955, ενώ κατοχυρώθηκε πλέον και στη θεωρία των δικτύων (Kadushin, 2019, σ. 35). Ο όρος Homophily επεξηγείται από τον Kadushin ως εξής: «εάν δύο άνθρωποι έχουν χαρακτηριστικά που ταιριάζουν σε αναλογία μεγαλύτερη από την αναμενόμενη για τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού ή του δικτύου στο οποίο ανήκουν, τότε υπάρχει μεγαλύτερη δυνατότητα να συνδέονται ... (ή αντίστροφα) εάν δύο άνθρωποι» συνδέονται, τότε είναι πιο πιθανό να έχουν κοινά χαρακτηριστικά ή γνώρισμα (2019, σ. 35). Από την άλλη, ο όρος Heterophily χρησιμοποιείται συνήθως σε αντιδιαστολή με τον αντίστοιχο όρο Homophily και αναφέρεται στα άτομα διαφορετικών μεταξύ τους χαρακτηριστικών που επισυνάπτουν κοινούς δεσμούς.

των ενσωματωμένων πόρων του, με αποτέλεσμα να επιφέρουν καλύτερους μισθούς και περισσότερο γόητρο. Στη συγκεκριμένη προσπάθεια, αναλύθηκαν δεδομένα από τις ΗΠΑ, την Ανατολική Γερμανία πριν από το 1989, και την Κίνα ύστερα από τις οικονομικές και πολιτικές της μεταρρυθμίσεις, κατασκευάζοντας ένα μοντέλο που συνδυάζει τη μέθοδο του Heckman για τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας, δίχως την αξιοποίηση των κοινωνικών δικτύων. Βασικά ευρήματα της έρευνας είναι ότι (1) το κοινωνικό κεφάλαιο έχει αιτιώδη και θετικό ρόλο στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας, (2) ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου είναι πιο εμφανής, εάν παρέχεται καθοδήγηση εργασίας εντός του επαγγέλματος, (3) στα κρατικά συστήματα ανάθεσης εργασίας, η επαγγελματική ομοφιλία δεν αποδίδει και (4) τα δίκτυα αναζήτησης εργασίας είναι περισσότερο αποτελεσματικά όταν έχουν τη μορφή ετεροφιλικής επιλογής.

Την ίδια χρονιά, ο Tegegne (2016) στη διδακτορική του διατριβή εξετάζει τις επιπτώσεις του κοινωνικού κεφαλαίου στο κοινωνικό και οικονομικό γόητρο των μεταναστών, αναφορικά με τη διαδικασία ενσωμάτωσής τους στη χώρα υποδοχής. Μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας, ο ερευνητής εντοπίζει περιορισμένο ενδιαφέρον στην έρευνα του μεταναστευτικού φαινομένου, στη μελέτη των ετερογενών δικτύων και στη σύγκριση των επιμέρους ομάδων. Ο συγγραφέας, προκειμένου να επιβεβαιώσει το εν λόγω βιβλιογραφικό κενό, παρουσιάζει τρεις εμπειρικές μελέτες. Στην πρώτη μελέτη, εξετάζεται η εθνοτική και κοινωνικοοικονομική πολυμορφία των δικτύων φιλίας των μεταναστών, καθώς και τα δομικά κενά του δικτύου, αλλά και οι διαφορές στα χαρακτηριστικά μεταξύ των ημεδαπών και των μεταναστών. Στη δεύτερη μελέτη, εξετάζονται οι επιπτώσεις της εμπιστοσύνης των νέων μεταναστών σε συγγενείς για να βρουν εργασία, βάσει αποτελεσμάτων που αφορούν στο ωρομίσθιο και στο επαγγελματικό κύρος. Στην τρίτη μελέτη, εξετάζεται το γλωσσικό και κοινωνικό κεφάλαιο, ως αντανάκλαση της σύνθεσης του δικτύου και οι επιπτώσεις του αναφορικά με τα βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στην υγεία των μεταναστών. Τα ευρήματα εντοπίζουν ένα διπλό μειονέκτημα των μειονοτικών ομάδων και των αλλοδαπών μεταναστών, όσον αφορά στην πρόσβαση των δικτύων εργασίας που χαρακτηρίζονται από πολυμορφία. Στην εν λόγω μελέτη διαπιστώθηκε ότι ενώ η χρήση των δικτύων της οικογένειας ή της συγγένειας για την εύρεση εργασίας παρουσιάζει γενικά αρνητικές επιπτώσεις τόσο στις αποδοχές, όσο και στο επαγγελματικό κύρος, το αποτέλεσμα αυτό δεν είναι κοινό για όλους τους μετανάστες, πράγμα που εξηγεί την ασυνέπεια των ευρημάτων προηγούμενων μελετών για το ρόλο του εθνοτικού κοινωνικού κεφαλαίου στην αγορά εργασίας, αναφορικά με τα αποτελέσματα των Ισπανών και Ασιατών μεταναστών.

Επιπλέον, διαπιστώθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ αρνητικών συμπεριφορών στην υγεία (κάπνισμα, αλκοόλ και διατροφή), αλλά και θετικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην κατάσταση της υγείας του δείγματος (αυτοαξιολογούμενη υγεία και συχνότητα εμφάνισης χρόνιων νόσων).

Οι Amorrsson και Zoega (2017) με την ανάλυση των κύριων συνιστωσών διερεύνησαν την επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στη νεανική απασχόληση και διαπίστωσαν θετική συνάφεια μεταξύ του κοινωνικού κεφαλαίου και της απασχόλησης, με έντονες διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα, ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Η μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου βασίστηκε στην έννοια της εμπιστοσύνης και των κοινωνικών αξιών.

Η Dina Gericke και οι συνεργάτες της (2018) διερεύνησαν εάν οι πρόσφυγες χρησιμοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο εντός και εκτός δομών των προσφύγων ή μεταναστών, προκειμένου να εισέλθουν στην αγορά εργασίας των χωρών υποδοχής τους. Για την πραγματοποίηση της έρευνας, λήφθηκε συνέντευξη από 36 Σύριους πρόσφυγες που είχαν ήδη εξασφαλίσει εργασία στη Γερμανία. Αυτό που βρέθηκε είναι ότι η κάθετη γεφύρωση κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί μια πολύτιμη πηγή για την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης, ενώ η οριζόντια σύνδεση κοινωνικού κεφαλαίου¹⁷, αλλά και οι ανεξάρτητες μέθοδοι αναζήτησης εργασίας μπορεί συχνότερα να οδηγήσουν σε χαμηλότερη εξειδίκευση, σε υποβαθμισμένη εργασία ή στην υποαπασχόληση.

Ο Zwysen (2018) μελέτησε αν η ενίσχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου στη χώρα υποδοχής, όπως τα ισοδύναμα προσόντα σε σχέση με τους ημεδαπούς, οι καλές γλωσσικές δεξιότητες ή η δυνατότητα πολιτογράφησης, εξηγεί τις διαφορές στην ένταξη στην αγορά εργασίας μεταξύ των μεταναστών, ανάλογα με το αρχικό τους εργασιακό κίνητρο. Για να απαντήσει στο παραπάνω ερώτημα, αξιοποίησε διακρατικά ευρωπαϊκά δεδομένα από την ad hoc έρευνα εργατικού δυναμικού του 2008 «Labour Force Survey», με σκοπό την ανάλυση των δομικών κενών στο δίκτυο των μεταναστών, όσον αφορά στη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, στην απασχόληση, στην επαγγελματική κατάσταση, αλλά και στην επισφαλή απασχόληση. Η επανεπένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο, συσσωρευμένο στη χώρα υποδοχής

¹⁷ Η αντιδιαστολή μεταξύ κάθετης και οριζόντιας γεφύρωσης αντιστοιχεί στη δικτύωση με χαλαρότερους δεσμούς στην πρώτη περίπτωση και στη δικτύωση με ισχυρότερους δεσμούς στη δεύτερη.

εξηγεί ένα σημαντικό μέρος των βελτιώσεων στα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας, ιδιαίτερα για τους μη οικονομικούς μετανάστες σε περιβάλλον ταχύτερης οικονομικής ανάπτυξης.

Την ίδια χρονιά, ο Choon-Lee Chai και οι συνεργάτες του (2018) μελέτησαν τις προκλήσεις της χρήσης του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς και την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κεφαλαίου ως εναλλακτικές πηγές εσόδων, που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την επίτευξη οικονομικής ασφάλειας, από τις μετανάστριες μη αγγλόφωνων χωρών, που ζουν στην Κεντρική Αλμπέρτα. Η ποιοτική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με τον Κεντρικό Σύλλογο Μεταναστριών Αλμπέρτας (CAIWA), του οποίου ο στόχος είναι «να αυξήσει το επίπεδο ευαισθητοποίησης των μεταναστριών και των οικογενειών τους, σε όλες τις πτυχές της καναδικής ζωής, και να τους βοηθήσουν να αξιοποιήσουν πλήρως τις δυνατότητές τους ως μέλη της καναδικής κοινωνίας». Τα ευρήματα αυτής της έρευνας καταδεικνύουν την οριακή χρησιμότητα του κοινωνικού κεφαλαίου στην προώθηση της οικονομικής ευημερίας των μεταναστών. Στην περίπτωση των μεταναστριών στην Κεντρική Αλμπέρτα, η μορφή του κοινωνικού κεφαλαίου που χρησιμοποιείται είναι κυρίως το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και η χρησιμότητά του περιορίζεται στο αρχικό στάδιο του διακανονισμού, δηλαδή στην εξασφάλιση χαμηλών αποδοχών, συχνά χαμηλόμισθων θέσεων που επιτρέπει στις μετανάστριες απλά να επιβιώσουν σε ένα νέο κοινωνικό περιβάλλον.

Η Majerski (2019) μελέτησε εάν τα μεγαλύτερα τοπικά δίκτυα ασθενών δεσμών και η επαγγελματική ποικιλία, σχετίζονται με υψηλότερα κέρδη. Επιπλέον, διερεύνησε εάν τα μεγαλύτερα τοπικά δίκτυα ισχυρών δεσμών, σχετίζονται με χαμηλότερα κέρδη στους μετανάστες σε σύγκριση με τους ιθαγενείς και τέλος διερευνά εάν τα κοινωνικά δίκτυα και το ανθρώπινο κεφάλαιο, μπορούν να εξηγήσουν τα εισοδήματα που συσσωρεύτηκαν στο εξωτερικό. Για να εξασφαλίσει ότι όλα τα νοικοκυριά θα έχουν ίση πιθανότητα επιλογής, η τυχαία δειγματοληψία έγινε με τη μέθοδο Random Digit Dialing (RDD) και οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις με την υποστήριξη ειδικού λογισμικού (CATI). Αναφορικά με τα συμπεράσματα, αυτό που διαπίστωσε είναι ότι η χρήση των κοινωνικών δικτύων ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για τις μειωμένες αποδοχές των μεταναστευτικών μειονοτήτων μη αγγλόφωνων και μη γαλλόφωνων μεταναστών, καθώς και για τη διακύμανση στις οικονομικές τους αποδόσεις, ανάλογα βέβαια με τις δεξιότητές τους, αλλά και τα τυπικά προσόντα που απέκτησαν στη χώρα προέλευσης. Αυτό συμβαίνει επειδή, οι τοπικοί ισχυροί δεσμοί συνδέουν τους μετανάστες με άλλους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, παρόμοιας κατάστασης και χαμηλού εισοδήματος και

θέσεων εργασίας. Από την άλλη πλευρά, οι μετανάστες που συνάπτουν δεσμούς με άτομα από διαφορετικές θέσεις στην αγορά εργασίας έχουν πρόσβαση σε θέσεις με περισσότερες δυνατότητες επαγγελματικής κινητικότητας. Επιπλέον, η συγκεκριμένη κατηγορία μεταναστευτικών ομάδων, μπορούν να αξιοποιήσουν τα δίκτυά τους, για να ξεπεραστούν ορισμένες από τις αρνητικές επιπτώσεις που συνδέονται με το ανεπαρκές ανθρώπινο κεφάλαιο. Τα δεδομένα υποδηλώνουν επίσης ότι τα χαρακτηριστικά του δικτύου ενδέχεται να μειώσουν το χάσμα στο εισόδημα μεταξύ ημεδαπών και μεταναστών, αν και αυτή η διαφορά παρέμενε ιδιαίτερα αυξημένη.

Η ελληνική βιβλιογραφία, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο πλήθος ερευνητικών προσπαθειών που να αναφέρονται στο τρίπτυχο: δεύτερη γενιά μεταναστών, κοινωνικό κεφάλαιο και εργασιακή ενσωμάτωση, γι' αυτό και θα περιοριστούμε στην παρουσίαση εργασιών που ενδιαφέρονται για τη σχέση δικτύωσης και αγοράς εργασίας, λαμβάνοντας όμως υπόψιν το ζήτημα του μεταναστευτικού υποβάθρου.

Εξάιρεση αποτελεί το βιβλίο που έχει επιμεληθεί ο Κόντης (2009)¹⁸, που αποτελείται από μια σειρά πρωτοποριακών για τα ελληνικά δεδομένα μελετών, και αναφέρονται στον ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. Ειδικότερα, η έρευνα του Κόντη (2009, σσ. 223-251), εστιάζει στη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου κατά τη φάση της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και ειδικότερα, βάσει εμπειρικών ευρημάτων, σε μια *ex post* ερμηνεία της διαθεσιμότητας του κοινωνικού κεφαλαίου και στην επίδρασή της στο κόστος μετανάστευσης κατά την ενσωμάτωση των Αλβανών και των Ποντίων στην Ελλάδα. Εκ των σημαντικότερων συμπερασμάτων της μελέτης είναι ότι η υψηλή συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου επιφέρει χαμηλότερο κόστος μετανάστευσης και συνεπώς ευνοείται η μετανάστευση αλλά και περιορίζεται η αποδημία. Για την πραγματοποίηση της έρευνας αξιοποιείται η θεωρία του Συναλλακτικού κόστους.

Στο ίδιο έργο η μελέτη του Ιωσηφίδη (2009) παρουσιάζει τα ευρήματα ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο διάστημα 2004-2006 στην Αθήνα και τη Μυτιλήνη, ενώ επικεντρώνεται και αυτή, όπως και η προηγούμενη, στη σύνδεση του κοινωνικού κεφαλαίου και την κοινωνική ένταξη των Αλβανών μεταναστών, καθώς και των μεταναστών από την πρώην

¹⁸ Κόντης Α. , Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών, 2009.

ΕΣΣΔ. Εκ των σημαντικότερων ευρημάτων είναι η σπουδαιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών, ιδίως στις μετέπειτα μεταναστευτικές εισροές, καθώς και η σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού στη διαδικασία εύρεσης εργασίας των μεταναστών.

Τομή στη μελέτη του ελλαδικού κοινωνικού κεφαλαίου αποτέλεσε και το ξενόγλωσσο άρθρο των Iosifides, Lavrentiadou, Petracou, & Kontis (2007), όπου διερευνώνται με ποιοτική μέθοδο οι συνέπειες όλων των τύπων του κοινωνικού κεφαλαίου κατά την κοινωνική ενσωμάτωση της πιο παραγωγικής ηλικίας των Αλβανών μεταναστών πρώτης γενιάς στην Αθήνα και Μυτιλήνη, ανάλογα με τις πορείες ζωής τους. Πιο συγκεκριμένα, πέρα από την εξέταση της διαμόρφωσης των δημογραφικών δεδομένων, η συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια εξετάζει πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου, τόσο στην εν γένει διαδικασία ενσωμάτωσης από και προς τη χώρα υποδοχής, όσο και στην ειδικότερη εργασιακή ενταξιακή πορεία των συγκεκριμένων ατόμων. Οι ερευνητές βασίστηκαν σε ημιδομημένες συνεντεύξεις, αναζητώντας πληροφορίες για: 1) τις διαδικασίες μετάβασης, 2) το γεωγραφικό καταμερισμό, 3) τις εργασιακές και οικονομικές διευθετήσεις, 4) τις οικογενειακές σχέσεις, καθώς και πλήθος άλλων διαστάσεων που αφορούν τα συγκεκριμένα κάθε φορά άτομα, δίνοντας μάλιστα τη δυνατότητα στους συνεντευξιζόμενους να εκφραστούν ελεύθερα, με αποτέλεσμα το περιεχόμενο των απαντήσεων να διευρύνεται συνεχώς, ώστε νέες πτυχές του υπό διερεύνηση ζητήματος να αναδύονται διαρκώς. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη προσπάθεια, η ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας των μεταναστών δεν αποτελούσε σαφή και πρωταρχική στόχευση των ερευνητών. Ταυτόχρονα, οι εν λόγω αναφορές, δεν αφορούσαν σχεδόν καθόλου στα ενταξιακά ζητήματα της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

Μελέτες που βασίζονται αποκλειστικά στα ενταξιακά ζητήματα των μεταναστών δεύτερης γενιάς, περιέχει το έργο που έχουν επιμεληθεί από κοινού οι Μπαλούρδος και Χρυσάκης (2014). Στο πέμπτο κεφάλαιο του συγκεκριμένου πονήματος (Μπούζας, 2014), παρουσιάζονται και αναλύονται δεδομένα που αφορούν στην κατανομή των θέσεων εργασίας, των επαγγελμάτων και των ευρύτερων οικονομικών δραστηριοτήτων, ανά φύλο και ανά ηλικιακή ομάδα. Επιπλέον, αναλύονται οι προσωπικές τοποθετήσεις των μεταναστών δεύτερης γενιάς σε συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούν: 1) τη σχέση των σπουδών τους με την τρέχουσα εργασία τους, 2) την αιτιολόγηση της πρόσληψής τους από τον εργοδότη, 3) τον ακριβή τρόπο εύρεσης εργασίας, καθώς και 4) τον τρόπο ασφάλισής τους. Τέλος παρατίθενται

στοιχεία με απλή πινακοποίηση για τη διάρκεια της ανεργίας και τη λήψη επιδόματος ανεργίας ανά φύλο. Όσον αφορά στα συμπεράσματα της συγκεκριμένης έρευνας, οι πιο ευάλωτες υποομάδες των μεταναστών δεύτερης γενιάς είναι οι γυναίκες και οι άνεργοι, καθώς στην πρώτη περίπτωση υπάρχουν μεγάλες δυσκολίες στην εύρεση απασχόλησης, ενώ στη δεύτερη, τα επιδόματα ανεργίας δεν αποτελούν σημαντικούς πόρους για μια αξιοπρεπή διαβίωση. Αξίζει να αναφερθεί ότι το δείγμα αποτελούνταν από το σύνολο των μεταναστών δεύτερης γενιάς, δίχως ειδικότερη αναφορά σε συγκεκριμένους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Στο ίδιο πόνημα, σημαντικότερη εργασία για το θέμα μας, είναι και εκείνη των Μπαλούρδο, Χρυσάκη και Κορρέ (2014). Η συγκεκριμένη μελέτη είναι ιδιαιτέρως σημαντική, καθώς διερευνά τα στοιχεία απορρόφησης της δεύτερης γενιάς μεταναστών από την αγορά εργασίας, λαμβάνοντας υπόψη το εκπαιδευτικό επίπεδο και τα τυπικά προσόντα της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές, ύστερα από την ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων που προέκυψαν από τις απαντήσεις των ερωτώμενων κατά τη διάρκεια της έρευνας πεδίου, εφάρμοσαν στη συνέχεια οικονομετρικές μεθόδους πολυμεταβλητής ανάλυσης με βάση τα δεδομένα της πρωτογενούς επιτόπιας έρευνας. Η συγκεκριμένη μεθοδολογία ακολουθήθηκε προκειμένου να διαπιστωθούν αιτιώδεις συσχετίσεις μεταξύ των υπό διερεύνηση μεταβλητών. Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί ότι η συγκεκριμένη μέθοδος, ανάλογα με τον τρόπο που εφαρμόστηκε, φάνηκε ότι δεν αξιοποιεί συνδυαστικά τους δύο τύπους μεθοδολογιών, αλλά αντίθετα τους αντιμετωπίζει ως δύο απολύτως διακριτούς τρόπους διερεύνησης. Ειδικότερα, εξετάζεται η αιτιώδης συσχέτιση μεταξύ της απασχόλησης ή της ανεργίας και των ατομικών χαρακτηριστικών των μεταναστών δεύτερης γενιάς μέσω της εφαρμογής της λογιστικής παλινδρόμησης. Ως γενικά συμπεράσματα της συγκεκριμένης ερευνητικής προσπάθειας, όσον αφορά στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το μεγάλο ποσοστό ετεροαπασχόλησης, τον υψηλό βαθμό επαγγελματικής σταθερότητας και τη σχετικά μειωμένη κινητικότητα στην αγορά εργασίας.

Συνδυασμός ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων (methodological triangulation), έγινε και από τη Στρατουδάκη (2016), στην προσπάθειά της να κατανοήσει την επάρκεια των καθηκόντων της δημόσιας διοίκησης στην ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, η ερευνήτρια χρησιμοποίησε τόσο ποσοτική έρευνα, προκειμένου να εντοπίσει «τις κυρίαρχες αντιλήψεις και τις ιεραρχήσεις των προβλημάτων», όσο και ποιοτική, ώστε να εμβαθύνει και να κατανοήσει τα προβλήματα αυτά στην ολότητά τους. Ως προς τη διερεύνηση της πρώτης

διάστασης, η Στρατουδάκη στην έρευνα πεδίου αξιοποίησε ερωτηματολόγιο 39 ερωτήσεων, ενώ στην ποιοτική έρευνα πεδίου, η ερευνήτρια αξιοποίησε τις ομάδες εστιασμένης συζήτησης, με βάση ορισμένους ειδικότερους άξονες θεματικών ενοτήτων.

Αμιγώς οικονομετρικά μοντέλα επιστημονικής διερεύνησης χρησιμοποιεί στην ερευνητική του προσπάθεια μετά-ανάλυσης και ο Μητράκος (2013), διερευνώντας το ζήτημα της ένταξης των μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, με βάση τα πορίσματα άλλων ερευνητικών προσπαθειών και τη διερεύνηση σημαντικών χαρακτηριστικών, όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, και η καταγωγή, ο ερευνητής προσπάθησε να εξαγάγει ευρύτερα και συνθετότερα αποτελέσματα, αναφορικά με τη μεταναστευτική στρατηγική που οφείλει να ακολουθήσει η χώρα μας, προκειμένου να αξιοποιήσει το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, προς την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.

Επιπλέον, στην έρευνα των Σταλίδη και Ρενταρή (2015), χρησιμοποιείται ποσοτική μεθοδολογία προκειμένου να διερευνηθούν τα εργασιακά προφίλ, καθώς και οι τάσεις που υιοθετούν οι νέοι κατά τη διαδικασία ένταξής τους στην αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, με βάση τα δεδομένα έρευνας δύο χιλιάδων και τεσσάρων ερωτηματολογίων, εφαρμόστηκε πολυδιάστατη παραγοντική ανάλυση, ώστε να εντοπιστούν «οι εξαρτήσεις που αφορούν την εδραίωση της εργασίας» (σ.131).

Στο ίδιο μήκος κύματος με τις προαναφερθείσες ερευνητικές προσπάθειες είναι και η αντίστοιχη των Καβουνίδη και Χολέζα (2013), οι οποίοι διερευνούν συγκριτικά τις εκπαιδευτικές και εργασιακές δυνατότητες των μεταναστών δεύτερης γενιάς και των νέων παλιννοστούντων με τους νέους γηγενείς, μέσα από το πρίσμα της ομαλότερης ένταξης των πρώτων. Το φύλο, η ηλικία, το έθνος, ο τύπος της μετανάστευσης, η σχέση με τους γηγενείς, και αρκετοί άλλοι ακόμα παράγοντες, διερευνώνται προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Για τη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος, χρησιμοποιήθηκε ένα μοντέλο παλινδρόμησης probit για δυαδικά δεδομένα και εκτιμήθηκε τόσο η πιθανότητα να συμμετέχει κάποιος στο εργατικό δυναμικό, όσο και να απασχολείται, υπολογίζοντας τις οριακές επιπτώσεις του κάθε χαρακτηριστικού. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα συμπεράσματα, αναφέρονται στη συνολικότερη αντιμετώπιση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας, παραβλέποντας τις ειδικότερες διαδρομές ζωής συγκεκριμένων ατόμων.

Αναφορικά με τα ζητήματα που μας απασχολούν έχουν ασχοληθεί και πλήθος άλλων Ελλήνων ερευνητών, στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής τους διατριβής, που όμως

καταπιάνονται κάθε φορά με ορισμένες μόνο διαστάσεις από το πλήθος των ενδιαφερόντων μας. Η διατριβή του Δρόσου (2011) εξετάζει με τη χρήση ψυχομετρικών εργαλείων, τις διαστάσεις της επαγγελματικής ωριμότητας και της δυνατότητας λήψης επαγγελματικής απόφασης των εφήβων, που προέρχονται από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και της Αλβανίας, υπό το πρίσμα των υπηρεσιών της επαγγελματικής συμβουλευτικής. Ως προς τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας, ο συγγραφέας εντοπίζει ότι το διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο συμβάλει αρνητικά στο γνωστικό επίπεδο των μαθητών, εάν παραγνωρίσουμε τη μεταβλητή της δυσλειτουργικής σκέψης και της έλλειψης πληροφόρησης, συμπέρασμα που υπογραμμίζει τη συμβολή των υπηρεσιών συμβουλευτικής για τις συγκεκριμένες ομάδες.

Με τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και ειδικότερα με τους Αλβανούς μετανάστες και την ένταξή τους στην αγορά εργασίας του Νομού Ηρακλείου της Κρήτης ασχολείται στη διδακτορική του διατριβή και ο Ξηρουχάκης, (2011), ο οποίος, μέσω ποιοτικών μεθόδων διερεύνησης, εξετάζει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του εν λόγω πληθυσμού, τους μηχανισμούς εργασιακής ένταξης, καθώς και τις εργασιακές συνθήκες που επικρατούν στο συγκεκριμένο πληθυσμό. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας, ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι παρά τις αντίξοες συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι Αλβανοί στην Ελλάδα, εκφράζουν την επιθυμία τους να παραμείνουν στη χώρα, καθώς αισθάνονται ενταγμένοι εργασιακά, συμβάλλοντας παράλληλα θετικά στην οικονομική ανάπτυξη του Ηρακλείου.

Η Λίλτση (2020) στη διατριβή της ασχολείται με την αύξηση της μεταναστευτικής εισροής και τη χαρτογράφηση των μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα και ειδικότερα στην περιφερειακή ενότητα της Θεσσαλονίκης, στην προσπάθειά της να αναλύσει τους παράγοντες που συμβάλουν στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, ερμηνεύοντας το ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου σε συνθήκες έντονης οικονομικής αστάθειας. Η συγγραφέας ακολουθώντας ποσοτικές μεθόδους διερεύνησης, όπως την κατηγορική παλινδρόμηση και τη διβηματική ανάλυση σε συστάδες συμπεραίνει ότι αντίθετα με την πόλη, στην ύπαιθρο, ο βαθμός υποστήριξης των μεταναστών κρίνεται πιο ικανοποιητικός.

Η διατριβή της Ελένης Γιαννακοπούλου (2020) αναφέρεται στη διερεύνηση του αναπαραγωγικού ρόλου του ατομικού κοινωνικού κεφαλαίου και της αναδιαμορφωθείσας κοινωνικής ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, ως μια προσπάθεια υπέρβασης των δομικών δυσκολιών, στο πλαίσιο φοίτησής τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μέσω της ποιοτικής διερεύνησης του ζητήματος, η συγγραφέας διαπιστώνει την πρόθεση των

δρώντων υποκειμένων να απεγκλωβιστούν από τους δομικούς περιορισμούς, επιδιώκοντας την αναπροσαρμογή των κοινωνικών πεδίων έξης (Habitus) που διαμορφώνουν από κοινού με τους άλλους δρώντες. Παρότι η συγγραφέας αποδέχεται ότι δεν αναφέρεται ρητά στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης, ωστόσο συμπληρώνει ότι η εργασία της θα μπορούσε να αποτελέσει αφορμή για περαιτέρω προβληματισμό, σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα.

Εξετάζοντας τις παραπάνω μελέτες τόσο αυτές που αναφέρονται στα κοινωνικά δίκτυα, όσο και εκείνες που εξετάζουν αμιγώς το κοινωνικό κεφάλαιο, ανάλογα με τα ζητήματα που οι μελετητές τους κάθε φορά καταπιάνονταν, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι τα πεδία ενδιαφέροντος παρουσιάζουν έντονη ποικιλομορφία που είτε υπερβαίνουν τα δικά μας ερευνητικά ενδιαφέροντα, είτε εστιάζουν σε ειδικότερες πτυχές που είναι αρκετά περιορισμένες, σε σχέση με τους δικούς μας ερευνητικούς προβληματισμούς. Σε κάθε περίπτωση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η σύγκλιση των συγγραφέων, αναφορικά με τη μεγάλη συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου (ή των κοινωνικών δικτύων) στην εργασιακή απορρόφηση των μεταναστών, καθώς και στην τάση απαξίωσης των προσόντων του εργατικού δυναμικού, τουλάχιστον όταν βρίσκει εργασία με τη χρήση κοινωνικών δικτύων, συγκροτημένων από άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά. Αντίθετα, με τη χρήση ετερογενών δικτύων στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας, το άτομο επωφελείται περισσότερο.

Αναφέρθηκε νωρίτερα ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού προσιδιάζει περισσότερο με το αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο, ενώ αντίθετα το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης με το θετικό κοινωνικό κεφάλαιο¹⁹. Αυτό σημαίνει ότι η έννοια του αρνητικού και του θετικού κοινωνικού κεφαλαίου θα μπορούσε ελαφρώς να παραλλαχθεί ως προς το περιεχόμενό της σε σχέση με την αντίστοιχη εννοιολόγηση του Portes. Παρότι, η δικτύωση διευκολύνει πράγματι τα άτομα και ιδιαίτερα τους μετανάστες στην αναζήτηση εργασίας, την ίδια στιγμή η εύρεση εργασίας μέσω συγγενών, φίλων ή γνωστών, καθώς επιφέρει απαξίωση των επαγγελματικών τους δεξιοτήτων, διατηρεί τα άτομα χαμηλά στην κοινωνική ιεραρχία.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού λειτουργεί επιβλαβώς για το άτομο, όπως συμβαίνει αντίστοιχα με το αρνητικό κοινωνικό κεφάλαιο του Portes, αλλά ότι η χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού δεν παρέχει τη δυνατότητα της ανοδικής κοινωνικής

¹⁹ Τις συγκεκριμένες έννοιες, θα τις αναλύσουμε επαρκώς στις ενότητες που θα μας απασχολήσει η θεωρητική επεξεργασία του κοινωνικού κεφαλαίου.

κινητικότητας. Τα άτομα των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων, τα συμφέρει πράγματι να αναζητήσουν εργασία αξιοποιώντας κοινωνικά δίκτυα των υψηλότερων στρωμάτων, κάτι που όμως είναι εξαιρετικά απίθανο, καθώς εντοπίζονται μεγάλες δυσκολίες πρόσβασης από τα άτομα χαμηλού κοινωνικού στρώματος σε άτομα που τοποθετούνται σε δίκτυα υψηλότερης κοινωνικής ιεραρχίας²⁰.

Μάλιστα, καθώς η δεύτερη γενιά μεταναστών δεν αντιμετωπίζει τα αντίστοιχα πολιτισμικά εμπόδια των μεταναστών της πρώτης γενιάς, υποθέτουμε ότι το εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο²¹ ή αλλιώς η ομοιογένεια των κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούν το δίκτυο, εγκλωβίζουν ακόμα περισσότερο εργασιακά τους μετανάστες της δεύτερης γενιάς σε σχέση με τους προγόνους τους, εμποδίζοντάς τους να αναρριχηθούν στην κοινωνική ιεραρχία. Σε αυτήν την περίπτωση το σχολείο, όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω προσφέρεται ως η ασφαλέστερη διέξοδος.

²⁰ Και σε αυτό το ζήτημα θα επανέλθουμε σε μεταγενέστερο κεφάλαιο.

²¹ Βιβλιογραφικά, η συγκεκριμένη έννοια εντοπίζεται και ως πολιτισμικό κεφάλαιο αντλημένη αρχικά από τον Pierre Bourdieu. Οι πληθυσμοί που εμφανίζουν τα ίδια πολιτισμικά χαρακτηριστικά, θα διαθέτουν αντίστοιχα και το ανάλογο πολιτισμικό κεφάλαιο. Αντίστοιχα, υπολογίζοντας κανείς το πολιτισμικό κεφάλαιο ενός πληθυσμού και εστιάζοντας στο μεταναστευτικό του υπόβαθρο, θα μετρούσε ανάλογα και το μεταναστευτικό απόθεμα του συγκεκριμένου πληθυσμού σε μια χώρα. Το πολιτισμικό κεφάλαιο αναμφίβολα διευκολύνει την κοινωνική εισροή και ένταξη και άλλων μεταναστών στην ίδια χώρα προορισμού (Κόντης, 2017, σ. 23). Ωστόσο, η αναφορά στην έννοια του εθνοτικού κεφαλαίου σε ετούτη τη διατριβή θα κρίνονταν ως πιο συμβατή, καθώς κατά κύριο λόγο στη φάση της κοινωνικής εισροής των ομοεθνών ενδέχεται να λειτουργήσει και αποτρεπτικά πέρα από τα προφανή πλεονεκτήματα που παρουσιάζει. Ωστόσο, το εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο δεν θα αποτελέσει βασική έννοια στις αναλύσεις μας, καθώς εντελώς συμβατικά θα θεωρήσουμε ότι ταυτίζεται εννοιολογικά με το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, παρά τις σαφέστερες διαφοροποιήσεις τους.

1.2 Η ανάγκη διερεύνησης του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι η διερεύνηση της σημασίας της μελέτης του κοινωνικού κεφαλαίου, μέσω της ανάδειξης της σπουδαιότητας του ρόλου του στη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου. Νωρίτερα, αναφερθήκαμε στα δομικά εμπόδια²² που προκύπτουν και αφορούν, τόσο στη δυνατότητα μετάβασης από τη μια χώρα στην άλλη, όσο και στην εν γένει ενταξιακή πορεία των μεταναστών. Παρόλα τα προβλήματα, οι άνθρωποι τελικά εξακολουθούν να μεταναστεύουν με όλο και μεγαλύτερη ένταση και συχνότητα, προκειμένου να εξασφαλίσουν καλύτερες οικονομικές συνθήκες για τους ίδιους και για τις οικογένειές τους (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 31).

Επιπλέον, νωρίτερα έγινε αναφορά στο ότι οι συνθήκες παραγωγής στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, κατά κανόνα ευνοούν τις μετακινήσεις των ανθρώπων ανά την υφήλιο, παρά τις εμποδίζουν. Μάλιστα, διαμέσου των διαδικασιών εκβιομηχάνισης, πολλοί άνθρωποι, πολύ πριν αποφασίσουν να μετακινηθούν σε διαφορετικές χώρες, μετακινούνται στο εσωτερικό της χώρας τους και συγκεκριμένα από την ύπαιθρο στις μεγάλες πόλεις, αναζητώντας καλύτερους μισθούς, πρακτική η οποία εξακολουθεί να κυριαρχεί και για τις μετακινήσεις σε άλλες χώρες.

Το γεγονός της ενίσχυσης των μετακινήσεων, παρά τα ισχυρά δομικά εμπόδια που αναδύονται, επιβεβαιώνει με τον καλύτερο τρόπο την ύπαρξη διαύλων μετακίνησης από χώρα σε χώρα. Μέσω των συγκεκριμένων διαύλων, εισρέουν μετανάστες αναζητώντας, τόσο εργασιακές, όσο και εκπαιδευτικές ευκαιρίες σε άλλες χώρες. **Ο κρίσιμότερος παράγοντας που ενισχύει τους συγκεκριμένους διαύλους και παράλληλα μειώνει τους μεταναστευτικούς φραγμούς αποτελεί μια ειδικότερη διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου, τα υπερεθνικά δίκτυα.** Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η μετανάστευση τη στιγμή που εξαρτάται από την κοινωνική δικτύωση, την ίδια στιγμή την αναπαράγει και την ισχυροποιεί. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, τα δίκτυα δημιουργούνται, τόσο εξαιτίας των μεταφορών

²² Στην ενότητα που αφορά στο θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών, θα αποσαφηνιστούν και θα τεκμηριωθούν τα συγκεκριμένα δομικά εμπόδια, καθώς και θα αναδειχθούν οι διαφορές τους από χώρα σε χώρα.

(ανθρώπων, ιδεών, εμπορευμάτων, τεχνολογιών), όσο και των επικοινωνιών (γνώσεις, πληροφόρηση, κανόνες). Επομένως, η δικτύωση αποτελεί την κύρια διάλυση κινητικότητας των μεταναστών. Μάλιστα, αναφορικά με τα θετικά αποτελέσματα του κοινωνικού κεφαλαίου στην πρώτη φάση εισόδου των μεταναστών, ο Κόντης υπογραμμίζει εμφατικά ότι:

“[υ]ψηλή διαθεσιμότητα σε κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού συνεπάγεται σχετικά απρόσκοπτη πρόσβαση, ιδίως κατά την πρώτη περίοδο εισόδου και εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής των αλλοδαπών, στην «εθνοτική οικονομία»” (Κόντης, 2009, σ.240).

Απόλυτα σύμφωνος αναφορικά με τα θετικά αποτελέσματα του κοινωνικού κεφαλαίου στους μετανάστες είναι και ο Ιωσηφίδης (2009, σ. 262), όπου αναφερόμενος σε μια μελέτη της συμβουλευτικής επιτροπής της αυστραλιανής κυβέρνησης (Productivity Commission, 2003) για τις βασικότερες επιπτώσεις του κοινωνικού κεφαλαίου υπογραμμίζει τη μείωση το κόστους συναλλαγών, τη διάχυση της γνώσης και της καινοτομίας, την προώθηση της κοινωνικής συνεργασίας και αλληλεγγύης, καθώς και τις θετικές επιπτώσεις του ατομικού επιπέδου στο κοινωνικό.

Πέραν της συζήτησης για τις θετικές επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που προηγήθηκε, αναμφίβολα η μεγάλη οικονομική συνεισφορά των μεταναστών υποτιμάται πολύ από τις χώρες υποδοχής (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 33). **Διαμέσου της επαφής ανθρώπων που διαθέτουν διαφορετικό μεταξύ τους πολιτισμικό υπόβαθρο, προκύπτει κοινή ωφέλεια.** Επί παραδείγματι, στο εργασιακό επίπεδο, η γήρανση του πληθυσμού της χώρας υποδοχής, αποκαλύπτει την άμεση ανάγκη για νέο εξειδικευμένο και ανειδίκευτο δυναμικό, ενώ την ίδια στιγμή η συνήθης άρνηση του ντόπιου πληθυσμού για τις «δύσκολες δουλειές», επιτείνει ακόμα περισσότερο την ανάγκη έλευσης μεταναστών. Παράλληλα, η ομαλή μεταναστευτική ενσωμάτωση, δύναται να προσφέρει πολλές επενδυτικές ευκαιρίες και επιχειρηματικές δραστηριοποιήσεις.

Στο πλαίσιο της δικής μας έρευνας και αναφορικά με τη δική μας χώρα, αξίζει να τονιστεί ότι η επιτυχής εργασιακή ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι συμβάλει τα μέγιστα στην εθνική οικονομία της Ελλάδας (Ζωγραφάκης, Κόντης, & Μητράκος, 2008, Καβουνίδη & Χολέζας, 2013, σσ. 17-18). Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, οι άνθρωποι που υποδέχονται τους μετανάστες, οφείλουν να τους υποδέχονται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, συμβάλλοντας τουλάχιστον αρχικά στην ενίσχυση του εθνοτικού τους κοινωνικού κεφαλαίου (ή του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού).

Ωστόσο, στη διάρκεια του χρόνου, θα περίμενε κανείς ότι οι συγκεκριμένες θετικές αξιολογήσεις θα αποτελούσαν παράδειγμα για τις χώρες υποδοχής, προκειμένου να επισπεύσουν τις διαδικασίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Τουλάχιστον όσον αφορά στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, θα αναμένονταν καλύτερη οικονομική και εργασιακή προσαρμογή σε σχέση με τους προγόνους τους. Παρόλα αυτά, με αφορμή τη βιβλιογραφική μας επισκόπηση, διαφαίνεται ότι η κοινωνική ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών σε διάφορες χώρες, και συγκεκριμένα η εργασιακή τους ενσωμάτωση, δεν είναι τόσο ικανοποιητική, όσο θα αναμένονταν.

Εφόσον, το κοινωνικό κεφάλαιο, και ειδικότερα το εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο, όπως υπογραμμίστηκε, αποτελεί πολύ βασικό παράγοντα επιτυχούς κοινωνικής ένταξης (Κόντης Α., 2013, σσ. 14-15), θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η μετ' εμποδίων εργασιακή και επαγγελματική ένταξη των μεταναστών, οφείλεται εν πολλοίς ή και εν ολίγοις στο ανεπαρκές απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου. Το κοινωνικό κεφάλαιο όπως θα διαπιστωθεί και διερευνηθεί διεξοδικότερα στις ενότητες του κεφαλαίου 4, θα αποτελέσει τον βασικό πυρήνα της πραγμάτευσής μας σε όλη τη διάρκεια της μελέτης, κατά τη διερεύνηση της επαγγελματικής ένταξης των Αλβανών μεταναστών της δεύτερης γενιάς, καθώς αποτελεί τον καθοριστικότερο παράγοντα σε κάθε ενταξιακή διαδικασία.

Συνοψίζοντας, μέχρι στιγμής αναφέρθηκαν τα δομικά προβλήματα κοινωνικής ένταξης, ενώ αναγνωρίστηκαν παράλληλα και τα πολύ ευεργετικά αποτελέσματα της επίτευξης της διαδικασίας επιπολιτισμού των αλλοδαπών²³. Επιπλέον, αναδείχθηκε η ωφελιμότητα της κατάλληλης εργασιακής ενσωμάτωσης των μεταναστών, αναφέρθηκαν οι ματαιώσεις ως προς την αναμενόμενη εργασιακή πορεία των μεταναστών δεύτερης γενιάς και κυρίως τονίστηκε ο πολύ σπουδαίος ρόλος όλων των πτυχών του κοινωνικού κεφαλαίου σε αυτές τις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης. Μάλιστα, επειδή η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών στη χώρα μας προέρχεται από την Αλβανία, καθώς και το μεγαλύτερο ποσοστό των Αλβανών μεταναστών «επέλεξε» κυρίως τη χώρα μας, εύλογο είναι στη δική μας ερευνητική προσπάθεια να εστιάσουμε την προσοχή μας στους Αλβανούς μετανάστες (κεφ. 2). Επιπροσθέτως, επειδή υπάρχει σχετική μακροήμερευση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, θα εστιάσουμε στην

²³ Διεξοδικότερη συζήτηση για το συγκεκριμένο ζήτημα θα γίνει στο κεφάλαιο 7.

ειδικότερη περίπτωση των Αλβανών μεταναστών της δεύτερης γενιάς (βλ. ενότητα 2.3). Τέλος, επειδή η βασικότερη ένδειξη ομαλής κοινωνικής ενσωμάτωσης αποτελεί η εργασιακή ενσωμάτωση, θα μας απασχολήσει η επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαδικασία εύρεσης εργασίας.

1.3 Διατύπωση του προβλήματος

Η εναργέστερη διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι θα συμβάλει στον επιτυχέστερο σχεδιασμό της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας. **Βασικός ερευνητικός στόχος της εργασίας μας είναι να διερευνηθεί η συσσώρευση συγκεκριμένων τύπων κοινωνικού κεφαλαίου²⁴ των εργαζόμενων Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, καθώς και η ενδεχόμενη αξιοποίηση τους κατά τη διαδικασία αναζήτησης εργασίας, κατά τη διάρκεια ή αμέσως μετά τη φοίτησή τους στις βαθμίδες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος έως και την πρώιμη ενήλικη ζωή τους. Επιπλέον, θα διερευνηθεί η δυνατότητα πρόσβασης σε δίκτυα υψηλής συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς και τα αποτελέσματα που επιφέρει η συσσώρευση αυτή.** Το κατώτερο ηλικιακό όριο των Αλβανών 2^{ης} γενιάς του δείγματός μας προκύπτει ως αποτέλεσμα του ορισμού των μεταναστών δεύτερης γενιάς που θα δώσουμε στη συγκεκριμένη πληθυσμιακή κατηγορία και αυτό δικαιολογείται στη διερεύνησή μας καθώς: 1) υποδηλώνει τη συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην επαγγελματική ενσωμάτωση, 2) προσδιορίζει το χρονικό εναρκτήριο όριο της μελέτης μας, 3) εξειδικεύει τον υπό διερεύνηση πληθυσμό και 4) παρακολουθεί διαχρονικά τους μετασχηματισμούς του κοινωνικού κεφαλαίου και των επιδράσεών του στο εν ενεργεία εργατικό δυναμικό. Το συγκεκριμένο χρονικό όριο θα το αναλύσουμε περαιτέρω θεωρητικά με βάση και την έννοια της «μετάβασης»²⁵.

Ο συνολικότερος σχεδιασμός του υπό εξέταση ζητήματος βασίζεται σε δύο ευρύτερες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία ενδιαφέροντος, εξετάζει το κοινωνικό κεφάλαιο ως «αυτοτελή κεντρική αναλυτική κατηγορία» (συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου) (Κόντης, 2009, σ. 223). Η δεύτερη ευρύτερη κατηγορία, εξετάζει τη διάσταση της εργασιακής κατάστασης των ερωτώμενων, σε συνάρτηση της χρήσης των κοινωνικών δικτύων (χρήση κοινωνικού κεφαλαίου). Ο συνδυασμός των δύο συγκεκριμένων διαστάσεων, λειτούργησε ως αφορμή, για

²⁴ Οι υπό διερεύνηση τύποι και διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, θα συγκεκριμενοποιηθούν στην αμέσως επόμενη ενότητα.

²⁵ βλ. ενότητα 7.3.

την εξαγωγή των εκ των υστέρων συμπερασμάτων αναφορικά με τη σχέση κοινωνικού κεφαλαίου και εργασίας. Και οι δύο παραπάνω διαστάσεις αναφέρονται αντίστοιχα και σε μια τρίτη, που αφορά όπως ήδη αναφέραμε στη δυνατότητα πρόσβασης των Αλβανών μεταναστών 2^{ης} γενιάς σε κοινωνικά δίκτυα υψηλής συσσώρευσης. Ολόκληρη η ερευνητική μας προσπάθεια θα εστιάσει στον τρόπο πρόσβασης, συσσώρευσης και χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου από τα συγκεκριμένα άτομα διαχρονικά, προκειμένου να εξετάσει το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσονται τα κοινωνικά δίκτυα, ώστε να μπορέσουμε να συγκρίνουμε διαφορετικές ομάδες μεταξύ τους σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.

1.4 Μετρούμενες διαστάσεις

Κατά τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου, συνήθως παρέχεται ένας αρκετά εκτενής κατάλογος των υπό διερεύνηση διαστάσεων του, ενώ συνήθως διακρίνεται σε κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, γεφύρωσης ή σύνδεσης, ανάλογα με τις σχέσεις που ενδιαφέρουν τους ερευνητές να μελετήσουν²⁶. Επιπλέον, οι ερευνητές αναλύουν τους πόρους που έχουν ενσωματωμένα τα δίκτυα, όπως η εμπιστοσύνη, δηλαδή η προσδοκία των ατόμων ότι θα τους συμβούν συγκεκριμένα πράγματα από τους άλλους, η αμοιβαιότητα, δηλαδή η παραμετροποίηση της πράξης ενός ατόμου ανάλογα με το πώς θα δράσουν οι άλλοι απέναντί του, το περιεχόμενο του κοινωνικού δικτύου, δηλαδή η κατανομή υλικών και άυλων πόρων, όπως προνόμια, υποχρεώσεις και δικαιώματα εντός του δικτύου, καθώς και οι τυπικοί και άτυποι κοινωνικοί κανόνες της ομάδας, δηλαδή οι τρόποι υπαγόρευσης πράξεων των υπό διερεύνηση υποκειμένων. Ειδικότερα, όσον αφορά την εξέταση των τύπων δικτύων, οι μελετητές συνήθως απασχολούνται με τη διερεύνηση των κάθετων (ιεραρχικών), αλλά και των οριζόντιων κοινωνικών δικτύων, ώστε να εντοπιστούν συγκεκριμένα αποτελέσματα, όπως η παραβατικότητα, οι εξουσιαστικές σχέσεις, ο ρατσισμός, ο βαθμός της αυτόβουλης συμμετοχής, κ.λπ.

Στη δική μας ερευνητική προσπάθεια περιοριζόμαστε στη μέτρηση συγκεκριμένων διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου που σχετίζονται άμεσα με το θέμα μας. Ειδικότερα, μετρούνται οι διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που αφορούν στη δυνατότητα της χρήσης

²⁶ Ως κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού ορίζονται οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων, τα μέλη των οποίων είναι συνδεδεμένα με στενούς διαπροσωπικούς δεσμούς και διαθέτουν κοινά επίκτητα ή εγγενή χαρακτηριστικά, όπως τα μέλη της οικογένειας, οι φίλοι, οι συγγενείς, κλπ. Αντίθετα, ως κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης ορίζονται οι χαλαρές σχέσεις μεταξύ των ομάδων που δεν διαθέτουν μεταξύ τους κοινά χαρακτηριστικά. Τέλος, το κοινωνικό κεφάλαιο σύνδεσης ή διασυνδετικό κοινωνικό κεφάλαιο αφορά στις κάθετες και ιεραρχημένες σχέσεις μεταξύ των ομάδων των τυπικών κοινωνικών δικτύων, καθώς και στις ιδιότητες της εμπιστοσύνης και των κοινωνικών κανόνων που αναπτύσσονται μεταξύ των ομάδων που συμμετέχουν στα δίκτυα αυτά. Αναλυτικότερες πληροφορίες αναφορικά με την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου υπάρχουν στο αντίστοιχο θεωρητικό κεφάλαιο της διατριβής (βλ. ενδεικτικά και Claridge, 2018).

των κοινωνικών δικτύων από τη μεριά των δρώντων υποκειμένων, καθώς και αν οι τελευταίοι τα αξιοποιήσουν κατάλληλα προς τον «επιθυμητό» κάθε φορά σκοπό. Πράγματι, διαμέσου της συσσώρευσης, της χρήσης και της δυνατότητας πρόσβασης σε συγκεκριμένου τύπου κοινωνικά δίκτυα, τα υποκείμενα ενεργοποιούνται κατάλληλα, ώστε να συμμετάσχουν με καλύτερους ή με χειρότερους όρους στην κοινωνική τους ζωή. Με άλλα λόγια, επικεντρώναστε τόσο στη δυνατότητα χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου από συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (εργαλειακή χρήση των άτυπων και τυπικών κοινωνικών δικτύων), όσο και με ζητήματα συσσώρευσης και πρόσβασης του κοινωνικού κεφαλαίου (π.χ. πληροφορίες για τα κοινωνικά δίκτυα, καθώς και για την ποιότητά τους (μέγεθος, πυκνότητα, πολυπλοκότητα, ποικιλία) (Stone, Gray, & Hughes, 2003). Η χρήση αποτελεί το αποτέλεσμα της συσσωρευτικής δυνατότητας του κοινωνικού κεφαλαίου (εργασιακές δυνατότητες), η συσσώρευση αποτελεί το σύνολο των σχέσεων που έχει επαφή και επικοινωνία το άτομο, ενώ η πρόσβαση αναφέρεται στη δυνατότητα υπέρβασης του ατόμου από το κοινωνικό δίκτυο στο οποίο ανήκει σε άλλου τύπου κοινωνικά δίκτυα. Στην ερευνητική μας προσπάθεια, το κοινωνικό κεφάλαιο, υπό μία έννοια αποτελεί την ανεξάρτητη μεταβλητή, προκειμένου να διαπιστώσουμε τις επιδράσεις του κατά τη χρήση του από συγκεκριμένα άτομα.

Ως προς τα βήματα του ερευνητικού μας σχεδιασμού, ύστερα από το μέρος της εννοιολόγησης, προφανέστατα θα διερευνηθεί και ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου κατά τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, θα υπάρξει σύγκριση μεταξύ των ερωτώμενων, αναφορικά με το εάν πράγματι το κοινωνικό κεφάλαιο αξιοποιείται ως πηγή για την επαγγελματική τους ανάπτυξη, ή εάν αντίθετα οι συμμετέχοντες λειτουργούν περισσότερο θεσμικά-οργανωτικά προκειμένου να αναζητήσουν εργασία (εφημερίδες, ΟΑΕΔ, απεύθυνση σε ειδικά γραφεία, απευθείας αποστολή βιογραφικών, κ.λπ.). Στο πρώτο πλαίσιο εξετάζεται ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου, ως πηγή πρόσβασης σε ετερογενή κοινωνικά δίκτυα, ενώ στο δεύτερο, ως πηγή αξιοποίησης της εργασιακής και εκπαιδευτικής γνώσης. Τέλος, το ανθρώπινο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει ευρύτερα και ως πηγή συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου και σύγκρισης όλων των τύπων κοινωνικού κεφαλαίου που μας απασχολούν.

Ο καταλυτικός ρόλος της γνώσης και ευρύτερα της εκπαίδευσης, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σχετίζεται και αφορά τόσο στην ποιότητα, όσο και στην ποσότητα του κοινωνικού κεφαλαίου μιας χώρας. Η εν λόγω επίδραση, προσφέρεται για την αξιοποίηση από τους

συμμετέχοντες-κατόχους συγκεκριμένου κάθε φορά τύπου κοινωνικού κεφαλαίου, με αποτέλεσμα να τους παρέχονται δυνατότητες διασύνδεσης με ανθρώπους, επιχειρήσεις και οργανισμούς, διαμέσου της συμμετοχής τους στα κοινωνικά δίκτυα. Ειδικότερα, στους νεαρούς μετανάστες, που αποτελούν το βασικό υπό διερεύνηση πληθυσμό μας, παρέχονται «απλόχερα» δυνατότητες προώθησης τους, εντός των καναλιών της εκάστοτε εκπαιδευτικής κοινότητας, κάθε φορά που οι τελευταίοι αποτελούν μέλη της (Imandoust, 2011).

Συνεπώς, η μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου και του ανθρώπινου κεφαλαίου θα μας απασχολήσουν εκτενώς ως βασικές όψεις ή πλευρές της ερευνητικής μας προσπάθειας. Παράλληλα, θα μας απασχολήσουν ζητήματα μέτρησης των ειδικότερων διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς και ο τρόπος αξιοποίησης του σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους²⁷. Τέλος, θα συγκρίνουμε τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που μετρήσαμε τόσο μεταξύ επιμέρους υπο-ομάδων, όσο και μεταξύ των δύο διαφορετικών περιόδων. Οι δύο διαφορετικές περίοδοι που αναφέρονται σχετίζονται με τις τομές που επέφεραν τόσο τις καθεστωτικές μεταβολές των χωρών της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, όσο και η νοτιο-ευρωπαϊκή κρίση χρέους που μετεξελίχθηκε σε ελληνική οικονομική κρίση.

²⁷ Η τεχνική μέτρησης με την κατασκευή σχετικών δεικτών γίνεται στο τρίτο μέρος της διατριβής και ειδικότερα στο κεφάλαιο 9.

1.5 Ερευνητικό ενδιαφέρον

Με βάση τη βιβλιογραφική και μεθοδολογική επισκόπηση που παρατέθηκε εντοπίστηκαν ορισμένα «κενά», όσον αφορά στην ερευνητική επεξεργασία των ζητημάτων που μας απασχολούν. Συγκεκριμένα, η συνήθης αιτιολόγηση των μελετητών, όσον αφορά στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας και γενικότερα επαγγελματικής ανάπτυξης των ανθρώπων (ανεξάρτητα εάν αναφερόμαστε σε νέους, σε μετανάστες ή και στα δύο), ανάγεται σε αμιγώς οικονομικά κριτήρια. Παράλληλα, στις σύγχρονες θεωρίες επαγγελματικής ανάπτυξης ψυχολογικής προέλευσης, λανθάνει η τάση από τους ερευνητές των εν λόγω θεωρήσεων, να αναγάγουν την εργασιακή ενσωμάτωση των μεταναστών με όρους ατομικιστικούς, προβάλλοντας ως εναλλακτική ένα μονοδιάστατο μοντέλο ενσωμάτωσης (παρά την προσπάθειά τους να πείσουν για το αντίθετο) και ορίζοντας σε τελική ανάλυση την επιτυχή ενσωμάτωση των μεταναστών με όρους αφομοίωσης, παραβλέποντας τις ευρύτερες κοινωνικό-οικονομικές διαδικασίες που ασκούν καταλυτική επίδραση στις αποφάσεις των υποκειμένων (Berry, 1997). Δεν υπάρχει καμία διάθεση αμφισβήτησης περί της χρησιμότητας όλων αυτών των προσπαθειών, ωστόσο δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η ανεπάρκειά τους στην ερμηνευτική τους δυνατότητα στα ζητήματα εργασιακής ένταξης των μεταναστών, εξαιτίας της περιγραφής της μεταναστευτικής διαδικασίας με όρους αμιγώς ατομικούς, ανάγοντας τελικά την όλη ενταξιακή προσπάθεια σε περιπτωσιολογικές αναλύσεις (Κόντης, 2013, σ. 10).

Θεωρούμε λοιπόν την ανάδειξη και άλλων παραγόντων, εάν όχι καθοριστικότερη, τουλάχιστον εξίσου σημαντική στην πλαισίωση της ερμηνείας των εργασιακών ζητημάτων. Επιπλέον, ένα ακόμη ζήτημα που σαφώς συνδέεται με τα προηγούμενα, είναι ότι οι περισσότερες μελέτες, διαπιστώνουν ελλείμματα στις μεταναστευτικές διαδικασίες ένταξης, ελλείμματα που εξαρτώνται από τις ανεπάρκειες των γραφειοκρατικών δομών ένταξης και που εντείνονται ακόμα περισσότερο στην ελληνική περίπτωση, ενώ την ίδια στιγμή οι ίδιες μελέτες επιβεβαιώνουν ότι πλήθος ατόμων καταφθάνουν διαρκώς στην πατρίδα μας, κάνοντας στην ουσία έμμεση αναφορά στην ανεπίσημη μορφή της κοινωνικής ένταξης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της συγκεκριμένης περίπτωσης αποτελεί η προσπάθεια περιγραφής της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής από τον Καυάλη (2018), μέσω της

χρήσης της τεχνικής του μοντέλου CLEIM (Carriccie Lawson evolution immigration model)²⁸. Το μοντέλο της Carriccie διαμορφώθηκε κυρίως λόγω της ανεπάρκειας των θεωριών μεταναστευτικής πολιτικής να ερμηνεύσουν συνολικότερα το μεταναστευτικό φαινόμενο και κυρίως στην αδυναμία τους να εντάξουν στις αναλύσεις τους τη διαχρονικότητα και την παγκοσμιότητα του φαινομένου. Η Carriccie επομένως, έχει ως βασική της στόχευση την κατασκευή ενός μοντέλου που θα χρησιμεύσει ως οδηγός, προκειμένου να το αξιοποιήσουν οι ενδιαφερόμενοι φορείς για να καταστρώσουν τη μεταναστευτική τους πολιτική με ορθολογικά κριτήρια (Carriccie, 2011, σσ. 435-436).

Στο μοντέλο CLEIM αποτυπώνεται η ερμηνευτική επάρκεια κάθε απόπειρας εξήγησης πολιτικής αλλαγής που επέρχεται στο χρόνο, εκκινώντας από ένα συμβάν πυροδότησης πολιτικών ανακατατάξεων. Δίχως το συμβάν πυροδότησης, αλλά και την αποτύπωση της κατάστασης στο εθνικό και στο διεθνές επίπεδο, θα ήταν αδύνατο να φτάσει κανείς σε ασφαλή συμπεράσματα για την πολιτική αλλαγή, λαμβάνοντας υπόψη μόνο τη συμπεριφορά των επιμέρους ατόμων, όπως τις ομάδες συμφερόντων. Συνεπώς, τόσο σε επίπεδο ατόμου, όσο και σε επίπεδο συστήματος, το μοντέλο περιγράφει, τόσο τη μεταβολή της μεταναστευτικής πολιτικής μιας χώρας στο χρόνο, όσο και τη διαφοροποίηση των μεταναστευτικών πολιτικών μεταξύ των κρατών στο χρόνο, αλλά και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

Εκείνο που εξετάζεται σε διεθνές επίπεδο είναι η εξωτερική πολιτική, οι πολιτικές για τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και οι οικονομικές συμφωνίες και οι συγκρούσεις που προκλήθηκαν εξαιτίας ενός παράγοντα πυροδότησης που μας απασχολεί κάθε φορά. Παράλληλα, στο διεθνές επίπεδο, εξαιρετικής σημασίας ζήτημα είναι η «μεταφορά πολιτικής»

²⁸ Μεθοδολογικά, το μοντέλο CLEIM ως προς τον σχεδιασμό του, θυμίζει κι άλλες κοινωνιολογικές απόπειρες διασύνδεσης του μικρο-επιπέδου με το αντίστοιχο μάκρο. Η πιο δημοφιλής απόπειρα είναι του James Coleman (1987), όπου το σχήμα του έλαβε το διάσημο πλέον όνομα Coleman's Boat. Στο εν λόγω σχήμα, γίνεται προσπάθεια διασύνδεσης της παρατηρούμενης συμπεριφοράς των επιμέρους ατόμων με το συνολικά σύστημα. Μάλιστα, ο ίδιος ο Coleman παρατηρεί ότι η προσπάθεια καταγραφής της συμπεριφοράς των επιμέρους ατόμων στο μικρο επίπεδο ανάλυσης, φωτίζει κάθε φορά μόνο μια όψη του κοινωνικού συστήματος, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η σύνδεση των ευρημάτων της ποσοτικής έρευνας με τη θεωρία (Coleman, 1987, σ. 153). Για αυτόν τον λόγο η κοινωνιολογική μας ανάλυση οφείλει να λάβει υπόψη της το συνολικότερο πλαίσιο εντός του οποίου ερμηνεύονται οι συμπεριφορές των επιμέρους ατόμων, ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια με μεγαλύτερη ασφάλεια να καταλήξουμε σε συμπεράσματα ευρύτερης κλίμακας.

από το διεθνές στο εθνικό επίπεδο, όπου πέραν των μεταφορών κανόνων διεθνούς δικαίου, μεταφέρονται και πρότυπα, κανόνες και πρακτικές (Κόντης, 2017). Σε εθνικό επίπεδο, μεγάλη σπουδαιότητα έχει ο τρόπος που επέδρασε ο παράγοντας πυροδότησης στο κράτος, καθώς και η διάχυσή του στην οικονομική, εκπαιδευτική και εργασιακή κατάσταση των πολιτών και κυρίως στον τρόπο που αντέδρασαν ή δεν αντέδρασαν συγκεκριμένες ομάδες, εντός της χώρας που εξετάζεται. Ειδικότερα, το εθνικό επίπεδο αποτυπώνει την αντικειμενική κατάσταση που κυριαρχεί στη χώρα μελέτης ως αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης με τους υπόλοιπους παράγοντες του μοντέλου.

Οι ομάδες συμφερόντων αναδεικνύονται ως ο πλέον σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας στην παραπάνω διαδικασία. Επιπλέον, οι «πολιτικοί επισπεύδοντες»²⁹ (Καψάλης, 2018), αποτελούν τους δρώντες που μπορούν λόγω της ιδιότητάς τους να επιδράσουν στη χάραξη της μεταναστευτικής πολιτικής, παρότι οι συμπεριφορές τους ή καλύτερα οι δράσεις τους σε αρκετές περιπτώσεις δεν μπορούν να περιγραφούν με αμιγώς ορθολογικά κίνητρα. Τέλος, η πολιτική αλλαγή αφορά στο αποτέλεσμα της διαδικασίας που περιγράφει το μοντέλο CLEIM, αναφορικά με την κοινωνική ένταξη ή των κοινωνικό αποκλεισμό των ομάδων της εκάστοτε ερευνητικής προσπάθειας (Carriccie, 2011, σ. 443).

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι ερευνητικές προσπάθειες που εξαντλούν την περιγραφική τους δεινότητα, στα ζητήματα ένταξης των μεταναστών με όρους «υπηκόου» και όχι με όρους «πολίτη» (Κόντης, 2013, σ. 10). Το συγκεκριμένο ερμηνευτικό κενό, προφανέστατα θα μπορούσε να καλυφθεί διαμέσου της αξιοποίησης των θεωριών περί κοινωνικού κεφαλαίου³⁰. Κατά συνέπεια, η χρησιμότητα της συγκεκριμένης ερευνητικής προσπάθειας ή άλλων αντίστοιχων ερευνών, όπως ήδη αναφέρθηκε, προκύπτει εξαιτίας της δυνατότητας ενίσχυσης που παρέχει, της διασυνδετικής σχέσης μεταξύ των επιστημονικών

²⁹ Η μετάφραση είναι του Καψάλη (2018, σ. 29) του αντίστοιχου ξένου όρου “Policy Changers”.

³⁰ Σε διαφορετικό θεωρητικό πλαίσιο κωνστροκτιβιστικής υφής, ανάλογη προσπάθεια με το μοντέλο CLEIM εντοπίζουμε και στον Κόντη (2017), όπου στην ανάλυση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής συμπεριλαμβάνονται και αλληλεπιδρούν τρεις προσδιοριστικοί παράγοντες που συνίστανται από το κεφάλαιο των μεταναστών, τους εθνικούς και τους υπερεθνικούς παράγοντες, ενώ και τρεις καθορίζουν τα αποτελέσματα των παραδειγμάτων μεταναστευτικής πολιτικής που παράχθηκαν την τελευταία 25ετία στη χώρα μας.

ευρημάτων και των «σωστών» μεταναστευτικών πολιτικών κατευθύνσεων που θα έπρεπε να λαμβάνουν μέρος στη χώρα μας. Οποσδήποτε όμως, οι συγκεκριμένες φιλοδοξίες, θα πρέπει να μετριάσουν στον βαθμό που οφείλει η εκάστοτε πολιτική πρωτοβουλία, να λάβει υπόψη της και άλλους παράγοντες πλην του κοινωνικού κεφαλαίου (Mihaylova, 2004, σ. 8). Έτσι κι αλλιώς, έγινε ήδη αναφορά στο ότι υπό μία έννοια **η χρησιμότητα του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ακριβώς το ότι μπορεί και αντιδιαστέλλεται από τις επίσημες κρατικές πολιτικές πρακτικές και προθέσεις.**

Πέραν τούτου, την ώρα που η μεταναστευτική διαδικασία εντείνεται διαρκώς στη χώρα μας, η αξιολόγηση των πολιτικών που ακολουθήθηκαν (των πολιτικών τόσο με την ευρεία, όσο και με τη στενότερη έννοια του όρου) του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος στην Ελλάδα, θα κριθεί με βάση τις επιδράσεις της στο δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα. Με άλλα λόγια, ο τρόπος που τελικά ενσωματώνονται εργασιακά οι μετανάστες Αλβανοί δεύτερης γενιάς, θα κρίνει τρόπον τινά την εν γένει ενταξιακή πολιτική που ακολουθήθηκε για τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα. **Η εργασιακή ενσωμάτωση αποτελεί κομβική έννοια για τη συγκεκριμένη πραγμάτευση, διότι κατά τη γνώμη μας αποτελεί τον κύριο δείκτη της εν γένει επιτυχούς ενταξιακής διαδικασίας.**

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο συγκεκριμένος πληθυσμός μας απασχολεί σαφέστατα, διότι σχετίζεται με τις πρώτες μεταναστευτικές μετακινήσεις προς την Ελλάδα. Επομένως, λαμβάνοντας υπόψη τον παράγοντα του χρόνου, υπάρχει πλέον σχετική εμπειρία για να κρίνουμε τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν. Παράλληλα, η συγκεκριμένη ομάδα παρουσίασε τη μεγαλύτερη μαζικότητα μετακίνησης σε σχέση με οποιονδήποτε άλλο πληθυσμό, καθώς η χώρα μας αποτέλεσε τον κύριο τόπο προορισμού γι' αυτήν τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα.

2. Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα

Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στον μεταναστευτικό πληθυσμό που μας απασχολεί, δηλαδή στους Αλβανούς μετανάστες, δίχως προς το παρόν να πλατειάσουμε θεωρητικά σε ευρύτερα ζητήματα του μεταναστευτικού ζητήματος που μπορούν από μόνα τους να αποτελέσουν μια διατριβή. Ωστόσο, παρότι η δική μας συνολικότερη θεώρηση δεν επικεντρώνεται σε μια εις βάθος ανάλυση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, αλλά προσαρμόστηκε για να εστιάσει κυρίως στο κεντρικό μας ερευνητικό ερώτημα, θα ήταν σκόπιμο να συνεξετάσουμε τις συνέπειες των μεταναστευτικών επιλογών με τη δυνατότητα ή την αδυναμία συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου σε συγκεκριμένες περιόδους. Άλλωστε, οι πολιτικοί φορείς οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους ορισμένους κρίσιμους παράγοντες που καθορίζουν τη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής, όπως τις στάσεις και τις πεποιθήσεις των επιμέρους ατόμων, ανάλογα με τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά και τις εμπειρίες της ζωής τους, το ρόλο των επίσημων και των άτυπων κοινωνικών ομάδων, καθώς και την αλληλεπίδραση των κοινωνικών γεγονότων με τους παραπάνω παράγοντες.

Επιπλέον, η αναφορά μας στον αλβανικό πληθυσμό θα είναι εντελώς συνοπτική, αποκλειστικά και μόνο για να διευκολυνθούμε στην κατανόηση της διαδικασίας της εργασιακής ένταξης των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς. Όμως, τουλάχιστον για τις περιπτώσεις που κρίνεται απαραίτητο, θα προσεγγίσουμε τα ζητήματα μας με μία μεγαλύτερη ευρύτητα, παρακολουθώντας τις διεθνείς βιβλιογραφικές πηγές και ερευνητικές εξελίξεις, προκειμένου να κάνουμε τις απαραίτητες προσαρμογές και στην ελληνική περίπτωση.

Η περιήγησή μας επομένως θα εκκινήσει από την περιγραφή των γενικότερων χαρακτηριστικών του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος των Αλβανών κατά τη στιγμή άφιξης τους στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ειδικότερα, θα παρακολουθήσουμε τις πρώτες δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά την άφιξή τους, δυσκολίες που πολλές φορές παρέμειναν διαχρονικές σε όλη την ενταξιακή τους πορεία. Εφόσον όπως έχουμε ήδη δεχθεί, η εργασιακή ένταξη αποτελεί την κρίσιμότερη διάσταση της συνολικής κοινωνικής ένταξης μιας μεταναστευτικής πληθυσμιακής ομάδας σε έναν ξένο τόπο, θα μελετήσουμε τις συνθήκες εργασίας και επαγγελματικής ανάπτυξης, καθώς και τα εν γένει εργασιακά χαρακτηριστικά που ανέπτυξε αυτή η πρώτη γενιά των μεταναστών. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε τα

χαρακτηριστικά που μεταβιβάστηκαν από τη μια γενιά μεταναστών στην άλλη, ενώ παράλληλα θα μελετήσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές που διαπιστώνονται σε ανάλογες μεταναστευτικές πληθυσμιακές ομάδες.

Μάλιστα, θα επιμείνουμε ακόμα περισσότερο στη μελέτη της δεύτερης γενιάς, καθώς αποτελεί τη βασική πληθυσμιακή ομάδα μελέτης. Επομένως για τις ανάγκες ετούτης της ενότητας αλλά και της συνολικότερης πραγμάτευσής μας, κρίνεται απαραίτητη μια συνοπτική αναφορά στους μετανάστες δεύτερης γενιάς και στις ειδικότερες ενταξιακές τους ιδιαιτερότητες, προκειμένου να κατανοήσουμε όσο το δυνατόν εναργέστερα τον τρόπο της εργασιακής τους ενσωμάτωσης σε μια ξένη χώρα, σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό. Τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν, οι γνωριμίες που αναπτύσσουν, οι δεξιότητες που καλλιεργούν, καθώς και οι επαγγελματικές επιλογές τους θα αναφερθούν αναλυτικότερα.

2.1 Τα χαρακτηριστικά του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος

Η περιγραφή θα περιοριστεί στις κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης των κοινωνικών διαδικασιών εντός των οποίων αναπτύσσονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πληθυσμών που μας ενδιαφέρουν. Ούτως ή άλλως τα χαρακτηριστικά ενός οποιουδήποτε ανθρώπου συν-διαμορφώνονται σε συνάρτηση με το κοινωνικό περιβάλλον εντός του οποίου ζει και αναπτύσσεται. Με άλλα λόγια, προκειμένου να αποφευχθούν παρανοήσεις, δεν θα επιμείνουμε στις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου λαού, αλλά θα υπογραμμίσουμε τις διαδικασίες σχηματισμού των «ιδιαιτεροτήτων» του, όπως διαμορφώνονται σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Με άλλα λόγια, σε αυτή τη σύντομη υπό-ενότητα θα παρακολουθήσουμε τις ευρύτερες συνθήκες που ευνόησαν την ανάπτυξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των Αλβανών μεταναστών στη χώρα μας.

Το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο αρχίζει να διαμορφώνεται ύστερα από τις πολιτικο-κοινωνικές ανακατατάξεις στην Ανατολική Ευρώπη, όπου πολλές Αλβανικές οικογένειες μετανάστευσαν στις γειτονικές περιοχές της Ευρώπης με βασικότερο προορισμό την Ελλάδα και την Ιταλία. Ούτως ή άλλως, οι πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν, ευνόησαν μετακινήσεις αυτού του τύπου, με αποτέλεσμα οι περισσότερες Αλβανικές οικογένειες, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο να επηρεαστούν άμεσα από τις έντονες μεταναστευτικές κινητοποιήσεις της εποχής (Russel, 2005). Μάλιστα, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 80 με 90 τοις εκατό των τετρακοσίων χιλιάδων Αλβανών, που άφησαν τη χώρα τους για να μεταναστεύσουν σε κάποια άλλη χώρα, «προτίμησαν» να κατευθυνθούν προς την Ελλάδα³¹ (Russel 2005, σ. 138) με τη συντριπτική πλειονότητα να επιλέγει για να κατοικήσει το λεκανοπέδιο της Αττικής και ειδικότερα τον Δήμο των Αθηναίων (Μάνος, και συν., 2017, σσ. 34, 35).

³¹ Όσον αφορά στους νόμιμους μετανάστες, και σύμφωνα με τα επίσημα κρατικά στοιχεία του υπουργείου εσωτερικών (ΥΠΕΣ, Φεβρουάριος 2017), οι Αλβανοί μετανάστες (εργαζόμενοι ή μη) υπερβαίνουν κατά πολύ σε απόλυτους αριθμούς, το σύνολο των υπόλοιπων μεταναστών που ζουν στη χώρα μας, με βάση όλα τα στοιχεία στα ζητήματα ένταξης, όπως η απασχόληση, η οικογενειακή επανένωση, οι σπουδές, κλπ. Ειδικότερα, όσον αφορά στην κατηγορία του επαγγέλματος, οι νόμιμοι Αλβανοί μετανάστες αντιστοιχούν στο 64.5% περίπου επί του συνόλου του μεταναστευτικού πληθυσμού (41.302 έναντι 64.040).

Η επιλογή μετακίνησης προς την Ελλάδα δεν είναι παράλογη, αφενός μεν, διότι, όπως αναφέρθηκε ήδη, υπάρχει γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ των δύο χωρών, αφετέρου δε, διότι το περιβάλλον της παραοικονομίας στη χώρα μας, αποτέλεσε πόλο έλξης των μεταναστών, λόγω της γρήγορης εργασιακής αποκατάστασης³² που προσέφερε (Russell, 2005, σ. 138). Μάλιστα, όσον αφορά το ευρύτερο κλίμα παρανομίας και παρατυπίας στην Ελλάδα³³ ως πόλο έλξης των Αλβανών μεταναστών για άμεση εργασιακή αποκατάσταση, υποδηλώνει και ίσως επιβεβαιώνει η παράνομη εισροή μεγάλου μέρους των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα (Iosifides, Lavrentiadou, Petracou, & Kontis, 2007, σ. 1344). Οι Αλβανοί αναγκάστηκαν υπό μια έννοια να μετακινηθούν προς την Ελλάδα συνδιαμορφώνοντας συνθήκες παρατυπίας, εξαιτίας των μεγάλων περιορισμών και της φτώχειας που αντιμετώπιζαν στη χώρα τους (Russell, 2005, σ. 141). Παράλληλα, η μαζικότητα του φαινομένου της μετακίνησης, στο πλαίσιο ενός ιδιαίτερος σύντομου χρονικού διαστήματος και εντός συνθηκών ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων στη χώρα προέλευσης³⁴, ενδυνάμωσαν τις πολύ αρνητικές προκαταλήψεις για τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα (Russell, 2005, σ. 143). Η Ελλάδα εντελώς απρόσμενα από μια παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών μετατράπηκε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα σε χώρα υποδοχής μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων που δύσκολα διαχειρίστηκε (Adamczyk, 2016, σ. 50).

Επομένως, όσον αφορά την κοινωνική ενσωμάτωση του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος στη χώρα μας³⁵, διαπιστώνονται δυσκολίες τουλάχιστον σε δύο επίπεδα: πρώτον στην

³² Ύστερα από την αλλαγή της κεντρικής διαχείρισης της οικονομίας στην Αλβανία, η ανεργία κάλυψε φτάνοντας σε πολύ υψηλά επίπεδα. Η ανάγκη αναζήτησης εργασίας εκτός της Αλβανίας ήταν απαραίτητη. Έτσι εξηγείται και η μαζική (παράνομη) έξοδος από τη συγκεκριμένη χώρα και η ταυτόχρονη προτίμηση της γειτονικής Ελλάδας (Adamczyk 2016, σ. 50).

³³ Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μεταξύ των ετών 1993 και 1996 τα κριτήρια εισόδου στη χώρα έγιναν πιο αυστηρά, δίχως οι συγκεκριμένες πρακτικές να φέρνουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα (Adamczyk 2016, σ. 51).

³⁴ Ούτως ή άλλως, διαχρονικά οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών κατά το μεγαλύτερο διάστημα του περασμένου αιώνα ήταν ιδιαίτερα προβληματικές. Βασικότερη αιτία ήταν η ένταξη των δύο χωρών σε δύο αντιτιθέμενα κοινωνικοπολιτικά παραδείγματα (blocks). Οι ανύπαρκτες διπλωματικές σχέσεις τους μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του '80, καθώς και η απομόνωση του Αλβανικού λαού από τις υπόλοιπες γειτονικές χώρες επιβεβαιώνουν το δυσμενές κλίμα που είχε δημιουργηθεί (Adamczyk 2016, σσ. 49-50).

³⁵ Εντοπίζεται και ένα νέο μεταναστευτικό ρεύμα, λόγω της κατάρρευσης του παρακρατικού τραπεζικού συστήματος της Αλβανίας την περίοδο 1997-1998.

απουσία κατάλληλων δομών υποδοχής μεταναστών, και δεύτερον στη διασύνδεση της μεταναστευτικής ενταξιακής πορείας των μεταναστών της πρώτης γενιάς με χαρακτηριστικά παρανομίας, προκατάληψης και επικινδυνότητας. Ακριβώς για αυτούς τους λόγους, η διαδικασία της υποδοχής των Αλβανών στην Ελλάδα δεν ήταν και η επιτυχέστερη. Επιπλέον, ακριβώς για αυτούς τους λόγους οι Αλβανοί μετανάστες, τουλάχιστον στο πρώτο διάστημα διαβίωσής τους ή μάλλον επιβίωσής τους στην Ελλάδα ήταν σχεδόν πλήρως κοινωνικά αποκλεισμένοι.

Η ανάγκη διερεύνησης του μεταναστευτικού ζητήματος και ειδικότερα των Αλβανών μεταναστών κρίνεται επιτακτική, καθώς πέραν των δυσκολιών που αναφέραμε και που θα αναπτύξουμε αναλυτικότερα παρακάτω, **η συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα παρουσιάζει σταθερά και διαχρονικά τη συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών στη χώρα μας.** Ακόμα και σε σύγκριση με τη γείτονα χώρα Ιταλία, όπου κατέφυγαν στις αρχές του 1990 πολλοί Αλβανοί μετανάστες και που εξακολουθούν να διαμένουν επίσης πολλοί και στις μέρες μας, **οι Ελλάδα εξακολουθεί να έχει ποσοστιαία τους περισσότερους Αλβανούς συγκριτικά με τις άλλες χώρες.**

Αναλογιζόμενοι μάλιστα τους δύο κυριότερους τόπους προορισμού των Αλβανών μεταναστών, την Ελλάδα και την Ιταλία, ακόμα και είκοσι χρόνια μετά την πρώτη τους μετακίνηση, δηλαδή από το 2010 μέχρι και το 2016, η Ελλάδα εξακολουθεί να έχει συντριπτικά πολύ περισσότερους Αλβανούς μετανάστες, σε σχέση με την Ιταλία. Επιπλέον, τουλάχιστον μέχρι το 2015, το ποσοστό των Αλβανών μεταναστών επί του συνολικού μεταναστευτικού αποθέματος στη χώρα, έχει συνεχής αυξητικές τάσεις, σε αντίθεση με την Ιταλία που τα αντίστοιχα ποσοστά ελαφρώς συρρικνώνονται. Από το 2016 και μετά, δηλαδή μετά τις πρώτες καταγραφές της προσφυγικής κρίσης στη μέση ανατολή και ύστερα, παρότι σε απόλυτους αριθμούς παρατηρείται μείωση του αλβανικού πληθυσμού, το ποσοστό των Αλβανών επί του συνολικού ελληνικού πληθυσμού έχει αυξητικές τάσεις, προφανώς λόγω των πολλών πολιτογραφήσεων της συγκεκριμένης περιόδου και παράλληλα του χαμηλού δείκτη γονιμότητας της χώρας, σε αντίθεση με τη μείωση των αντίστοιχων ποσοστών που παρατηρούνται στην Ιταλία.

Ο παρακάτω πίνακας, με στοιχεία αντλημένα από τον Ο.Ο.Σ.Α. είναι κατατοπιστικός:

Χώρα	Έτος	Πληθυσμός	Συνολικό Μεταναστευτικό απόθεμα	Αλβανοί Μετανάστες	Ποσοστό Αλβανών επί του συνολικού μεταναστευτικού ύ αποθέματος	Ποσοστό Αλβανών επί του συνολικού Πληθυσμού
Ελλάδα	2016	10.615.185	686.419	369.126	53,78%	6,47%
	2015	10.659.750	706.720	436.945	61,83%	4,10%
	2010	10.887.637	839.706	501.691	59,75%	4,71%
Ιταλία	2016	60.663.060	5.026.854	467.687	9,30%	0,77%
	2015	60.578.494	5.014.437	490.483	9,78%	0,81%
	2010	59,325.229	3.648.128	441.182	12,09%	0,73%

Πίνακας2 Μεταναστευτικό απόθεμα -Αλβανοί μετανάστες Ελλάδας και Ιταλίας επί του συνολικού πληθυσμού και επί του μεταναστευτικού πληθυσμού

2.2 Οι διαχρονικές δυσκολίες της κοινωνικής ένταξης των Αλβανών

Εξαιτίας της σχετικά μακρόχρονης παραμονής των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική επικράτεια, τουλάχιστον όσον αφορά στους μετανάστες δεύτερης γενιάς, θα αναμένονταν καλύτερη κοινωνική ενσωμάτωση σε σχέση με τους προγόνους τους. Ωστόσο, ορισμένες από τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι πρόγονοί τους δεν εξαλείφθηκαν απόλυτα ποτέ. Ειδικότερα, οι συνθήκες παρανομίας και προκαταλήψεων εξακολουθούν να αφορούν έστω και σε μικρότερο βαθμό και τους νεαρούς μετανάστες δεύτερης γενιάς (Καβουνίδη & Χολέζας, 2013, σ. 64). Όπως άλλωστε αναφέραμε ήδη στην εισαγωγή, ακόμα και η δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ελλάδα, εξακολουθεί να αποτελεί ομάδα υψηλού κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού (Μπαλούρδος και Χρυσάκης, 2014, σ.17).

Στην προσπάθεια κατανόησης των διαχρονικών μεταναστευτικών δυσκολιών, η θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου διευκολύνει, καθώς η δικτύωση αποτελεί ίσως τη βασικότερη αιτία μετανάστευσης, όπως και το βασικότερο παράγοντα αντοχής στον χρόνο μιας μεταναστευτικής ομάδας σε συγκεκριμένη χώρα (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 218-219). Το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού (Bonding Social Capital) βασίζεται στην ομοιότητα, στην κλειστότητα, και στην αυτοαναφορικότητα των μελών που την αποτελούν (Κόντης, 2009, σ. 226). Οι μετανάστες που εγκαθίσταται σε μια χώρα, εξακολουθούν να επικοινωνούν με συγγενείς και φίλους της χώρας προέλευσης, με αποτέλεσμα να προετοιμάζεται το έδαφος για εκ νέου και εκατέρωθεν μετακινήσεις. Αργότερα, τη στιγμή της άφιξης των νέων μεταναστευτικών ρευμάτων, οι συσχετίσεις θα αφορούν κυρίως ανθρώπους της ίδιας μεταναστευτικής προέλευσης.

Ωστόσο, καθώς ενισχύονται οι κοινότητες των μεταναστών εντός της χώρας υποδοχής, η σημασία του συγκεκριμένου τύπου δικτύωσης μειώνεται αισθητά (Γκόλντιν, Κάμερον, & Μπαλαρατζάν, 2013, σ. 219). Στη μείωση της σημασίας του συγκεκριμένου τύπου δικτύωσης, συμβάλλουν τόσο οι δεξιότητες που αποκτώνται στη χώρα υποδοχής, όσο και στην άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των μεταναστών. Με άλλα λόγια, **οι πιο μορφωμένοι μετανάστες βασίζονται περισσότερο στις δικτυώσεις που διαμορφώνονται εντός της χώρας υποδοχής,**

αναπτύσσοντας κοινωνικές σχέσεις ευρύτερες των ομοεθνών τους. Επιπλέον, στη μείωση της σημασίας του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού συμβάλει το μέγεθος της περιοχής της χώρας υποδοχής που καταφθάνουν οι μετανάστες, καθώς οι μεγάλες πόλεις ευνοούν την ανομοιογένεια μεταξύ των μελών τους (Massey και Aysa, 2005, σσ. 5-6). Ο συγκεκριμένος τύπος κοινωνικού κεφαλαίου, το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης (Bridging Social Capital), στηρίζεται στην ανομοιομορφία, στην ανοικτότητα και απευθύνεται στα ευρύτερα συλλογικά συμφέροντα των μελών τους (Κόντης, 2009, σ. 226). Σε κάθε περίπτωση, τη στιγμή που τα μέλη μιας ομάδας καταφέρουν να ξεπεράσουν τα πρώτα μεταναστευτικά εμπόδια, **η διαδικασία κοινωνικής ένταξης έπεται της απόκτησης συγκεκριμένου τύπου κοινωνικού κεφαλαίου και όχι το αντίστροφο.** Επομένως, καθώς το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης, όπως υπογραμμίστηκε και νωρίτερα, αποτελεί πολύ βασικό παράγοντα ευμενούς κοινωνικής ένταξης, θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε εκ νέου ότι **η μετ' εμποδίων εργασιακή και επαγγελματική ένταξη των μεταναστών, οφείλεται στην ανεπαρκή διάθεση κοινωνικού κεφαλαίου** (Κόντης, 2013, σ. 14-15).

2.3 Τα χαρακτηριστικά της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών

Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι τα παιδιά των μεταναστών που είτε γεννήθηκαν στη χώρα προέλευσης και μετανάστευσαν στη χώρα υποδοχής σε αρκετά μικρή ηλικία (1.5 γενιά³⁶), είτε γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής. Παρότι τα παιδιά αυτά, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν αποκτήσει την ιθαγένεια της χώρας υποδοχής, εξακολουθούν να αποτελούν ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες, διότι στον τρόπο που αντιμετωπίζονται από τους άλλους εξακολουθεί να κυριαρχεί και να υπερτονίζεται το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο. Αυτό σημαίνει ότι τα συγκεκριμένα άτομα, δεν έχουν τις ίδιες εκπαιδευτικές και εργασιακές ευκαιρίες με τα άλλα άτομα της ίδιας ηλικίας που δεν διαθέτουν μεταναστευτικό υπόβαθρο.

Οι Chimienti, Bloch, Ossipow, κ.α. (2019), μελέτησαν τα χαρακτηριστικά των παιδιών που είτε οι γονείς τους ή και τα ίδια τα παιδιά είναι πρόσφυγες. Όπως ήδη αναφέραμε, το μεταναστευτικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης ομάδας, καθώς και οι τραυματικές εμπειρίες των γονέων τους κατά τη μετάβαση από τη χώρα προέλευσης στη χώρα υποδοχής, καθορίζει σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό τις διαφορετικές δραστηριότητες και επιλογές των παιδιών αυτών σε σχέση με τους συνομηλίκους τους. Επιπλέον, καθοριστικό παράγοντα παίζει τόσο η ίδια η χώρα προέλευσης των συγκεκριμένων ομάδων, όσο και η χώρα που τις υποδέχεται. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές παραθέτουν μια σειρά από μελέτες που αφορούν ορισμένους κρίσιμους παράγοντες που επηρεάζουν την ομαλή ένταξη των παιδιών των προσφύγων στα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών της Ευρώπης ή και άλλων χωρών εκτός Ευρώπης. Η ομαλή ένταξη στα εκπαιδευτικά συστήματα παράγει θετικά αποτελέσματα στην εν γένει ένταξη των μεταναστών. Βασικός παράγοντας ένταξης αποτελεί η ίδια η φύση του εκπαιδευτικού συστήματος της κάθε χώρας. Παρότι η πρόσβαση στην εκπαίδευση στα περισσότερα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών διεθνώς θεωρείται ένα παγκόσμια αναγνωρισμένο δικαίωμα των παιδιών, τα περισσότερα σχολεία δεν είναι αρκετά προετοιμασμένα προκειμένου να υποδεχτούν μετανάστες. Βασικό πρόβλημα των εκπαιδευτικών συστημάτων είναι ότι

³⁶ Ειδικότερες αναφορές στο δεκαδικό σύστημα μέτρησης των γενεών θα γίνει στην ενότητα 3.2.

αντιμετωπίζουν τα παιδιά μεταναστών ως φιλοξενούμενους και ως προσωρινά διανεμόντες στις χώρες υποδοχής.

Ωστόσο, ορισμένα εκπαιδευτικά συστήματα χωρών όπως η Σουηδία, διαθέτει ένα πολύ οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, λαμβάνοντας συγκεκριμένα μέτρα, προκειμένου τα παιδιά των προσφύγων να ενταχθούν επιτυχώς στο εκπαιδευτικό τους σύστημα. Ο συνδυασμός φοίτησης των μειονοτήτων σε κανονικά τμήματα και παράλληλα σε τμήματα ένταξης αποτελεί κρίσιμο παράγοντα. Όμως, η φοίτηση σε τμήματα ένταξης θα πρέπει να διαρκεί όσο το δυνατό λιγότερο προκειμένου τα προσφυγόπουλα να αποκτήσουν τις ίδιες εκπαιδευτικές ευκαιρίες με τα υπόλοιπα παιδιά. Εξυπακούεται ότι παράλληλα με την ένταξη στα κανονικά τμήματα, τα παιδιά με μεταναστευτικό ή προσφυγικό υπόβαθρο θα πρέπει να διδάσκονται ορισμένα βασικά μαθήματα και στη μητρική τους γλώσσα από εξειδικευμένους εκπαιδευτικούς³⁷. Μάλιστα, ορισμένα εκπαιδευτικά συστήματα έχουν μεριμνήσει για την υποδοχή μαθητών μεγαλύτερων ηλικιών όπως είναι τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας³⁸.

Παρότι οι περισσότερες έρευνες εστιάζουν στη μελέτη του εκπαιδευτικού συστήματος, ως προθάλαμου για την ομαλή εργασιακή ενσωμάτωση, άλλοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι ίσως είναι πιο αποτελεσματικό για τις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες να επενδύσουν στην καλύτερη δυνατή προετοιμασία τους στην αγορά εργασίας, παρά να αναλωθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα στην απόκτηση γενικής γνώσης και μόρφωσης. Αν και οι διεθνείς οργανισμοί τονίζουν πως είναι αδύνατον τα ίδια τα άτομα να μπορέσουν από μόνα τους να αντιμετωπίσουν σύνθετα δομικά προβλήματα ένταξης, εντούτοις η απόκτηση δεξιοτήτων και η συνεχής επαγγελματική κατάρτιση αναμφίβολα θα βοηθήσουν τα παιδιά αυτά να ξεπεράσουν τις κοινωνικές διακρίσεις,

³⁷ Στην Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έντονη γλωσσική μετατόπιση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, ως αποτέλεσμα της επιθυμίας τους για επιτυχέστερη κοινωνική ένταξη και για ανοδική κοινωνική κινητικότητα (Δόμνα, 2014). Το γεγονός αυτό κρίνεται ως ιδιαίτερος ανησυχητικό, υπό την έννοια ότι υποδηλώνει έντονες στερεοτυπικές προκαταλήψεις από την ελληνική κοινωνία απέναντι στους μετανάστες και παράλληλα αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας μας να υποστηρίξει γλωσσικά τις μεταναστευτικές μειονότητες.

³⁸ Αναφορικά με τη διάσταση στην επένδυση της εκπαίδευσης στις μεγαλύτερες ηλικίες, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δεδομένα της Eurostat, αναφορικά με τα ποσοστά των ενηλίκων 25 έως 64 ετών που συμμετέχουν στην εκπαίδευση. Ο γενικός μέσος όρος των χωρών της Ε.Ε. για το έτος 2020 είναι 9.2%, τη στιγμή που το ποσοστό στην Ελλάδα είναι 4.1% και στη Σουηδία είναι 28.6% (Eurostat, 2021).

προκειμένου να μπορέσουν να ενσωματωθούν επιτυχώς στην αγορά εργασίας (Paradopoulos, 2018).

Πέραν όμως της εκπαίδευσης, οι Chimienti, Bloch, Ossiroiw, κ.α. (2019) εντόπισαν και μια σειρά άλλων παραγόντων που θεωρούν ότι σχετίζεται με την ομαλότερη ένταξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς στη χώρα υποδοχής. Το πολιτισμικό υπόβαθρο όπως έχουμε ήδη συζητήσει, καθώς και τα δίκτυα που έχουν διαμορφωθεί μεταξύ των χωρών υποδοχής και των χωρών προέλευσης διευκολύνουν ή αντίθετα εμποδίζουν την ομαλή ενταξιακή διαδικασία. Μάλιστα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι **οι νεότερες γενιές εμφανίζουν μεγαλύτερη δραστηριότητα σε σχέση με τους προγόνους τους, όσον αφορά τη συμμετοχή τους σε υπερεθνικούς πολιτισμικούς οργανισμούς**. Ενδεχομένως, αυτό να οφείλεται και στο γεγονός ότι τα παιδιά των μεταναστών βιώνουν λιγότερο έντονα τις ρατσιστικές προκαταλήψεις στη χώρα υποδοχής σε σχέση με τους προγόνους τους και επιπλέον τα παιδιά των μεταναστών δεν έχουν πλέον τη διάθεση να αντιμετωπίζονται ως θύματα, αλλά ως ισχυρά υποκείμενα που επιθυμούν να πετύχουν τους στόχους τους.

Παρότι η δική μας έρευνα δεν περιορίζεται στη μελέτη των προσφύγων, αλλά γενικά στους μετανάστες³⁹, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πολλά από τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω αφορούν και τη δική μας υπό μελέτη πληθυσμιακή ομάδα. Επιπλέον, στη δική μας έρευνα και με βάση το διαθέσιμο μας δείγμα δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τις περιπτώσεις εκείνες των νοικοκυριών που έχουν κάνει αίτηση ασύλου ως δικαιούχοι πολιτικής προστασίας ή αίτηση απόκτησης ελληνικής ιθαγένειας. Ωστόσο διαθέτουμε ακριβή στοιχεία της ad hoc πολιτογράφησης τους. Με άλλα λόγια αγνοούμε τη διάθεση ενός ατόμου για τη μόνιμη παραμονή του στη χώρα μας ή αντίθετα τη διάθεσή του να φιλοξενηθεί προσωρινά. Σε κάθε περίπτωση, δεν θεωρούμε κρίσιμο παράγοντα για τις ανάγκες ετούτης της μελέτης τα συγκεκριμένα στοιχεία, καθώς εκείνο που μας ενδιαφέρει πρωτίστως είναι η εργασιακή κατάσταση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας. Μάλιστα, το δείγμα μας αντλήθηκε τα χρόνια 2006 και 2015 και επιπλέον τα περισσότερα από τα υπό εξέταση άτομα κατέφθασαν στη χώρα μας πολύ νωρίτερα από τις συγκεκριμένες ημερομηνίες. Αυτό σημαίνει ότι οι τότε

³⁹ Ωστόσο, οι φυγάδες του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος των Αλβανών προς την Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, με δεδομένη δηλαδή τη χρονική περίοδο πριν την άρση της απαγόρευσης των μετακινήσεων, θα μπορούσαν υπό μία έννοια να θεωρηθούν και ως πολιτικοί πρόσφυγες.

συνθήκες είναι εξαιρετικά διαφοροποιημένες σε σχέση με το σημερινό νομικό πλαίσιο. Μάλιστα, λαμβάνοντας υπόψη και το περίπλοκο νομικό καθεστώς που επικρατεί στη χώρα μας διαχρονικά, υποστηρίζουμε ότι ακόμα και τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα όσον αφορά στη χορήγηση υπηκοότητας⁴⁰.

Από το σύνολο των μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα, οι Αλβανοί αποτελούν συντριπτικά την πολυπληθέστερη κατηγορία διαχρονικά. Τα συγκεκριμένα άτομα από την πιο νεαρή ηλικία φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα εθνικής ταυτότητας και αίσθησης του ανήκειν. Οι Αλβανοί μετανάστες και κυρίως τα παιδιά τους νιώθουν ότι έχουν δύο πατρίδες, ή πολλές φορές ότι είναι ξένοι, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Αλβανία (Μάνος και συν., 2017, σ. 50). Από τη μια μεριά, οι δεσμοί με τη χώρα καταγωγής αρχίζουν εκ των πραγμάτων να χαλαρώνουν, εξαιτίας της προτεραιότητας στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε σχέση με την αντίστοιχη αλβανική, ενώ οι επισκέψεις στη χώρα προέλευσης σταδιακά αραιώνουν με συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη απομάκρυνση από τις «ρίζες» τους. Η απομάκρυνση αυτή επιβεβαιώνεται άλλωστε ακόμα περισσότερο και εξαιτίας **της μη συμμετοχής τους στις πολιτιστικές οργανώσεις και τους συλλόγους των ομοεθνών τους** (Μάνος και συν., 2017). Από την άλλη μεριά, παρότι οι Αλβανοί μετανάστες της δεύτερης γενιάς, νιώθουν μεγαλύτερη οικειότητα στην Ελλάδα, την ίδια στιγμή εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται ως ξένοι από τους ανθρώπους που τους υποδέχονται (Γαλατά, 2014).

Η εχθρική, καχύποπτη ή έστω αδιάφορη αντιμετώπιση των παιδιών αυτών, εκκινεί από τον τρόπο αντιμετώπισής τους από την πολιτεία. Πράγματι στη χώρα μας απουσιάζει η ειδική μέριμνα για την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής από το εκπαιδευτικό σύστημα, παρότι δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας με την ταυτόχρονη εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής έχει θετικότατα αποτελέσματα στην επιτυχή ενσωμάτωση των Αλβανών δεύτερης γενιάς (Αθανασοπούλου, 2020, σσ. 285-286). Ούτως ή άλλως η λογική που κυριαρχούσε ανέκαθεν στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση της χώρας μας, όσον αφορά την ένταξη των παιδιών αλβανικής καταγωγής στην ελληνική εκπαίδευση, είναι η λογική των αντισταθμιστικών μέτρων. Παράλληλα δεν θα πρέπει

⁴⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Ιθαγένειας εκκρεμούν υποθέσεις αιτημάτων κτήσης ιθαγένειας για τη δεύτερη γενιά από το 2016, δηλωτικό των γραφειοκρατικών περιορισμών της διαδικασίας (Generation 2.0 RED, 2019).

να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ούτως ή άλλως τα συγκεκριμένα παιδιά, όταν μετά το 1994 άρχισαν να συρρέουν κατά χιλιάδες στη χώρα μας, είχαν ήδη να αντιμετωπίσουν μεγάλες δυσκολίες ένταξης, εξαιτίας θεσμικών εμποδίων. Η δυσκολία απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, τα οικονομικά προβλήματα της χώρας και η πλήρης απαξίωση του εκπαιδευτικού υποβάθρου των αλλοδαπών, ώθησε εξαρχής τα παιδιά αυτά και κυρίως τα αγόρια στην άτυπη απασχόληση και στην πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου. Μέχρι το 2015 τα παιδιά των αλλοδαπών που εγκατέλειψαν το σχολείο είναι τετραπλάσια σε σχέση με τους γηγενείς μαθητές (Αθανασοπούλου, 2020, σσ. 289-290).

Παρότι η διερεύνηση των χαρακτηριστικών των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς αποτελεί ένα νέο πεδίο ενασχόλησης, φαίνεται προς το παρόν ότι ο προσανατολισμός τους θυμίζει έντονα την αντίστοιχη μοίρα που είχαν οι εθνικές μειονότητες των περασμένων αιώνων, όταν κατευθύνθηκαν για πρώτη φορά στις ΗΠΑ και σε ορισμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Αν και η θέση των Αλβανών δεύτερης γενιάς έχει παρουσιάσει σχετική βελτίωση σε σχέση με την αντίστοιχη των γονέων τους, ωστόσο παραμένουν και οι πρώτοι το ίδιο κακοπληρωμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες, κυρίως σε αγροτικές εργασίες της υπαίθρου (Vathi, 2015).

Συνοψίζοντας το περιεχόμενο της συγκεκριμένης ενότητας, αναμφίβολα εκ των σημαντικότερων διαπιστώσεων αποτελεί ο επιτονισμός των δυσκολιών που εξακολουθούν να βιώνουν οι νεότερες γενιές των μεταναστών στην Ελλάδα, παρά τη μακρόχρονη παρουσία τους στην ελληνική κοινωνία. Οι εν λόγω δυσκολίες εντοπίζονται τόσο στην προσπάθεια ένταξης των Αλβανών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όσο και οι δυσκολίες τους να ενταχθούν ομαλά στην ελληνική αγορά εργασίας. Το αφομοιωτικό μοντέλο της εκπαίδευσης σε συνάρτηση με την αξιοποίηση της άτυπης μετανάστευσης για τη χρήση φθηνού εργατικού δυναμικού επιβεβαιώνουν τις ανωτέρω διαπιστώσεις. Φαίνεται ότι η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης μεταναστευτικής πολιτικής συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στα παραπάνω προβλήματα. Ωστόσο, ο Καψάλης (2018, σ. 341-342, 345) υπογραμμίζει ότι οι εν λόγω αστοχίες μεταναστευτικής πολιτικής μόνο αθώες δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, καθώς αποτέλεσαν τη συνειδητή προσπάθεια της πολιτείας για μια «εργασιοκεντρική πολιτική» για την αξιοποίηση φθηνού εργατικού δυναμικού, ιδίως σε συγκεκριμένους κλάδους παραγωγικής δραστηριότητας.

Μέρος δεύτερο: θεωρητικό πλαίσιο

3. Προσδιορίζοντας την έννοια «μετανάστης»

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας αποτελεί η προσπάθεια εννοιολόγησης της έννοιας του μετανάστη και ειδικότερα του μετανάστη δεύτερης γενιάς, προκειμένου να τεθούν ειδικότερα κριτήρια άντλησης του δείγματος για την υπό μελέτη μεταναστευτική ομάδα. Προκειμένου να εντοπιστεί το εν λόγω δείγμα από τον γενικότερο πληθυσμό, θα τεθούν ειδικότερα κριτήρια επιλογής βάσει της συνήθους εννοιολόγησης από τις θεωρητικές επεξεργασίες της διεθνούς βιβλιογραφίας, δίχως να αγνοείται το θεσμικό πλαίσιο που αναδεικνύει κοινωνιολογικά τις συγκεκριμένες έννοιες. Παρότι, η περιγραφή του θεσμικού πλαισίου θα αναλυθεί περαιτέρω στην ενότητα 7.4. είναι αδύνατο να αγνοήσουμε έστω σε τούτη την πρώτη αναφορά μας, την κατεύθυνση που λαμβάνει, ανάλογα με τις ευρύτερες κοινωνικό-πολιτικές εξελίξεις, αλλά και αντίστροφα, με την έννοια ότι οι ευρύτερες συνθήκες επηρεάζονται σαφώς από τον τρόπο προσδιορισμού των μεταναστευτικών ομάδων.

Άλλωστε, η μετανάστευση χαρακτηρίζεται διαχρονικά και παγκοσμίως ως ένα από τα σπουδαιότερα φαινόμενα, καθώς επηρεάζει είτε άμεσα, είτε έμμεσα, όλες τις κοινωνίες και ακόμα περισσότερο όλες τις ομάδες που εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007, σ. 49). Μάλιστα, ο μετανάστης περνώντας τα σύνορα της χώρας του, τη στιγμή που απολαμβάνει ορισμένα πολύ σημαντικά οφέλη, την ίδια στιγμή αντιμετωπίζει και σημαντικούς κινδύνους. Σε μεγάλο βαθμό τα οφέλη και οι κίνδυνοι είναι συνάρτηση του τρόπου υποδοχής από τους ημεδαπούς, λαμβάνοντας από τη μία μεριά υλικά ή πνευματικά οφέλη και από την άλλη πρακτικές εχθροπραξιών και μίσους (Γκόλντιν και συν., 2013, σσ. 507-509).

Οι μετανάστες ως άμεσα εμπλεκόμενοι δρώντες της διαδικασίας, αποτελούν την ευάλωτη εκείνη πληθυσμιακή ομάδα που μετακινείται από μια χώρα προς μια άλλη με αβέβαιες συνέπειες και αποτελέσματα. Πολλές φορές οι μετανάστες, ανάλογα με τα αίτια της μετακίνησής τους, είτε επιδιώκουν να εγκατασταθούν μόνιμα στη χώρα υποδοχής, είτε επιθυμούν την εκ νέου μετακίνησή τους σε άλλους προορισμούς⁴¹. Εκείνο που έχει σημασία είναι να προσδιοριστούν

⁴¹ Τα τελευταία χρόνια μάλιστα παρατηρείται εντόνως και το φαινόμενο του επαναπατρισμού των Αλβανών, ιδίως στις συνθήκες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Σύμφωνα με την Αλβανική Στατιστική Αρχή, κατά την περίοδο 2009-2013, επέστρεψαν συνολικά στην Αλβανία 133.544 Αλβανοί πολίτες που στη μεγάλη τους πλειονότητα ήταν

με ακρίβεια οι λόγοι που μια ομάδα αποφασίζει ή εξαναγκάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα της. Επιπλέον, είναι σημαντικό να σκιαγραφηθεί λεπτομερώς η εξωτερική πολιτική της χώρας υποδοχής, καθώς εκείνη είναι που αποφασίζει για τον αριθμό των μεταναστών που επιθυμεί να διέλθουν τα σύνορά της. Σε κάθε περίπτωση, η καταμέτρηση των μεταναστών σε μια χώρα αποτελεί ένα ιδιαίτερος δύσκολο εγχείρημα, καθώς είναι σχεδόν αδύνατο να υπάρξει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για την ακριβή έννοια του μετανάστη, διότι δεν ορίζεται από το διεθνές δίκαιο (Τραγάκη και συν., 2015, σσ. 217, 223). Ωστόσο, ένας πρώτος ορισμός της μετανάστευσης ως φαινομένου θα μπορούσε να είναι «η μόνιμη ή προσωρινή μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου» (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019, σ. 7).

Συνάρτηση της μεταναστευτικής διαδικασίας αποτελεί η ενταξιακή πολιτική που ακολουθεί κάθε χώρα. Στο εν λόγω ζήτημα θα επανέρθουμε στο έβδομο κεφάλαιο της διατριβής. Ωστόσο, αξίζει μόνο να σημειωθεί ότι στην πολιτική της ΕΕ, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί που υπάγονται στην υπό ένταξη κατηγορία είναι οι Πολίτες Τρίτων Χωρών, δηλαδή οι πολίτες που δεν διαθέτουν την υπηκοότητα από κάποιο κράτος της Ένωσης (OECD/EU, 2018, σ. 306). Μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου, πολίτες από την πρώην ΕΣΣΔ⁴², αλλά και από χώρες δορυφόρους της, μετά τις καθεστωτικές μεταβολές άρχιζαν να μετακινούνται προς τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, την Κίνα, αλλά και τη Γερμανία, το Ισραήλ, κ.λπ. Τελευταία χώρα υποδοχής μεταναστών αποτέλεσε η χώρα μας, που όπως έχουμε ήδη παρακολουθήσει δέχθηκε μεταναστευτικές εισροές κυρίως από την Αλβανία.

Έχει μεγάλη σημασία λοιπόν να αναλύσουμε κεντρικές έννοιες του μεταναστευτικού φαινομένου, ώστε να είμαστε σε θέση να τις επεξεργαστούμε πιο αποτελεσματικά παρακάτω. Το συγκεκριμένο κεφάλαιο της διατριβής λοιπόν είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στη θεωρητική επεξεργασία του μεταναστευτικού φαινομένου και ειδικότερα στην εννοιολόγηση της 2^{ης} γενιάς μεταναστών. Ωστόσο, πριν από την εν λόγω πραγμάτευση, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούν ορισμένα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στο ερευνητικό μέρος της εργασίας μας.

πολίτες παραγωγικής ηλικίας – το μεγαλύτερο ποσοστό το παρουσιάζουν οι ηλικίες 25 με 29 ετών. Από το σύνολο των Αλβανών που επέστρεψε στην πατρίδα του, το 70.8% ζούσε στην Ελλάδα (INSTAT, 2013).

⁴² Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

3.1 Ορισμένες κρίσιμες διακρίσεις

Η κυβέρνηση κάθε κράτους ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό τους περιορισμούς ή τις διευκολύνσεις των μεταναστευτικών ροών εντός των συνόρων της. Επομένως, με βάση την εξωτερική πολιτική κάθε χώρας θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τη μετανάστευση σε ελεύθερη και σε υπό όρους. Η «ελεύθερη» μετανάστευση θέτει ως μοναδικό περιορισμό την κατάσταση της υγείας του ατόμου που επιθυμεί να μεταναστεύσει (Τραγάκη και συν., 2015, σσ. 223-224), ενώ η μετανάστευση υπό όρους -χαρακτηριστικότερη σε περιόδους έντονης οικονομικής κρίσης, καχυποψίας και φόβου- χαρακτηρίζεται από αυστηρούς συνοριακούς ελέγχους ως προσπάθειας συγκράτησης των μεταναστευτικών ροών σε επίπεδο κράτους (Γκόλντιν και συν., 2013, σσ. 30-31).

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί εξαρχής ότι υπάρχει μια σαφής νομική διάκριση μεταξύ αλλοδαπού και μετανάστη. Ο μετανάστης δεν είναι πάντοτε αλλοδαπός και ο αλλοδαπός δεν είναι πάντοτε μετανάστης (Τραγάκη και συν., 2015, σ. 219). Επομένως, το ζήτημα περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, καθώς ο ορισμός του μετανάστη είναι συνάρτηση του νομικού πλαισίου κάθε χώρας. Σύμφωνα με την «ευρωπαϊκή προσέγγιση του ζητήματος» ως μετανάστης ορίζεται ο μη έχων την υπηκοότητα της χώρας υποδοχής, ενώ σύμφωνα με την αμερικάνικη προσέγγιση μετανάστης είναι όποιος δεν έχει γεννηθεί στη χώρα υποδοχής. Επειδή στην ελληνική περίπτωση, ο ορισμός του μετανάστη αποτελεί μια σύνθεση των δύο προηγούμενων προσεγγίσεων, στις περισσότερες μελέτες ως μετανάστης θεωρείται ο διαμένων στη χώρα υποδοχής για τουλάχιστον ένα έτος, δίχως να διαθέτει την ελληνική υπηκοότητα. Επομένως, δεν αποτελεί αντίφαση όταν ένα άτομο έχει γεννηθεί στη χώρα υποδοχής και ταυτόχρονα να μην έχει πάρει ποτέ την ελληνική υπηκοότητα και αντίστροφα, δηλαδή κάποιος να είναι μετανάστης, και ταυτόχρονα να διαθέτει την υπηκοότητα της χώρας υποδοχής (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007, σσ. 50-51).

Μια επιπλέον διάκριση είναι εκείνη μεταξύ ομογενών και αλλογενών μεταναστών. Ομογενείς μετανάστες είναι τα άτομα που διαθέτουν την ίδια υπηκοότητα με τον πληθυσμό της χώρας υποδοχής. Αντίθετα αλλογενείς μετανάστες είναι όσοι έχουν διαφορετική υπηκοότητα από τον πληθυσμό της χώρας υποδοχής (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007, σ. 51). Στην ελληνική

περίπτωση, η απόδοση ιθαγένειας⁴³ εξαρτάται από τη νόμιμη και μόνιμη παραμονή, την πολιτική συμμετοχή, τη διαρκή εργασία και την κατάκτηση της γλώσσας (Χρυσάκης και Γαλατά, 2016, σ. 734). Μια επιπλέον νομική διάκριση που θεωρείται σημαντική είναι μεταξύ των μεταναστών, των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων. Οι πρόσφυγες χαίρουν πολιτικής προστασίας στη χώρα υποδοχής, εξαιτίας του φόβου διώξεων από τη χώρα προέλευσης, λόγω ορισμένων πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών. Αντίστοιχα, οι αιτούντες άσυλο αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που καταφθάνει στη χώρα υποδοχής αναμένοντας την έγκριση της αίτησης ασύλου. Αντίθετα οι μετανάστες αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που οικειοθελώς αποχωρίζονται τη χώρα προέλευσής τους και καταφθάνουν στη χώρα υποδοχής (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007, σσ. 51-53).

Απαραίτητη είναι επίσης η διάκριση μεταξύ παράνομων και νόμιμων μεταναστών. Οι νόμιμοι μετανάστες είναι η πληθυσμιακή ομάδα που η παρουσία τους στις αρχές «είναι γνωστή και καταγεγραμμένη», ενώ δεν ισχύει το ίδιο για τους παράνομους μετανάστες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ορισμένοι παράνομοι μετανάστες μπορεί να είναι κοινωνικά αποδεκτοί και οικονομικά δραστήριοι. Με βασικό κριτήριο τη διάρκεια παραμονής τους οι μετανάστες διακρίνονται σε μακράς διάρκειας, μικρής διάρκειας και σε μόνιμους. Οι δύο πρώτες κατηγορίες αναφέρονται στην περίφημη κυκλική μετανάστευση, όπου μια συγκεκριμένη ομάδα μεταναστών μετακινείται εναλλάξ μεταξύ χώρας προέλευσης και χώρας υποδοχής. Τελική διάκριση, μέχρι την αμέσως επόμενη ενότητα, είναι αυτή μεταξύ εξειδικευμένων μεταναστών και μεταναστών που εντάσσεται στο ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό της χώρας υποδοχής (Εμκε – Πουλοπούλου, 2007, σσ. 53-59).

⁴³ βλ. Ν.4735/2020 (ΦΕΚ Α 197/2020)

3.2 Ο μετανάστης δεύτερης γενιάς

Ύστερα από τις ανωτέρω απαραίτητες διευκρινήσεις που αφορούσαν την έννοια του μετανάστη εν γένει, κομβικότερης σημασίας εννοιολόγηση για την πραγμάτευσή μας είναι ο όρος του μετανάστη της δεύτερης γενιάς. Η μελέτη της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας είναι σημαντική, καθώς η επιτυχής ένταξη της δεύτερης γενιάς μεταναστών αποτελεί εκ των ασφαλέστερων και αντιπροσωπευτικότερων δεικτών ένταξης μιας οποιασδήποτε μειονοτικής ομάδας στην ελληνική κοινωνία (Καβουνίδα και Χολέζας, 2013, σ. 125). Τα συγκεκριμένα άτομα, παρότι μεγάλωσαν σχεδόν μέσα στις ίδιες συνθήκες με τους ημεδαπούς της ίδιας ηλικιακής κατηγορίας στη χώρα υποδοχής, δεν παύουν να διατηρούν πολύ έντονα χαρακτηριστικά στοιχεία αντίστοιχα των μεταναστών προγόνων τους που τα δυσκολεύουν στην κοινωνική τους ένταξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εργασιακή τους ένταξη, καθώς για την άσκηση συγκεκριμένων επαγγελμάτων, ανεξάρτητα από τον φορέα και το επίπεδο εκπαίδευσης, σε πολλές περιπτώσεις απαιτείται η κατοχή της ελληνικής ιθαγένειας (Γαλατά, 2014, σ. 47). Εκτός από την περιορισμένη πρόσβαση σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, οι επιπλέον περιορισμοί στην εκπαίδευση⁴⁴, στην υγεία και στη στέγη, συντείνουν στο να αποτελεί ο συγκεκριμένος πληθυσμός, ομάδα υψηλού ρίσκου κοινωνικού αποκλεισμού (Χρυσάκης και συν., 2012, σ. 129).

Επειδή «η πληθυσμιακή ομάδα των μεταναστών και ειδικά της δεύτερης γενιάς μεταναστών δεν είναι απόλυτα ομοιογενής» (Χρυσάκης και Γαλατά 2016, σ. 734), εντοπίζονται διαφορετικές προσεγγίσεις για τον προσδιορισμό της συγκεκριμένης ομάδας, παρότι συνήθως **ως «δεύτερη γενιά» ορίζονται τα παιδιά των μεταναστών που σε αντίθεση με τους γονείς τους, γεννήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν στη χώρα υποδοχής** (Καβουνίδα και Χολέζας 2013,

⁴⁴ Έχει διαπιστωθεί, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε ελληνικό επίπεδο, ότι η συχνότητα εγκατάλειψης του σχολείου από τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά σε σύγκριση με το γηγενή πληθυσμό, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν χαμηλότερες εκπαιδευτικές επιδόσεις (Χρυσάκης και συν. 2012, σ. 130).

σ.σ. 125-126). Επιπλέον, ανεξάρτητα από τον τόπο γέννησης, ως «δεύτερη γενιά» ορίζονται και τα παιδιά που καταφτάνουν στη χώρα υποδοχής σε σχετικά μικρή ηλικία (μέχρι την ηλικία των 6, των 10 ή των 12 ετών) (Καβουνίδη και Χολέζας 2013, σ.126). Πολλές φορές, για τον ακριβή προσδιορισμό των παιδιών των μεταναστών ανάλογα με τον τόπο γέννησης και την ηλικία μετανάστευσης αξιοποιείται το σχήμα των δεκαδικών γενιών (Καβουνίδη και Χολέζας, 2013, σσ. 126-127). Τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα των γονιών τους, με την προϋπόθεση ότι και οι δύο γονείς τους γεννήθηκαν στην αλλοδαπή ορίζονται ως 2.0 γενιά, ενώ ως 2.5 γενιά ορίζονται τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής και μόνο ο ένας εκ των δύο γονέων γεννήθηκε στην αλλοδαπή και ο άλλος στη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, ως γενιά 1.75 ορίζονται τα παιδιά που γεννήθηκαν στη χώρα προέλευσης των γονιών τους, αλλά μέχρι την ηλικία των 5 ετών είχαν μεταναστεύσει στη χώρα υποδοχής. Τα παιδιά που μεταναστεύουν κατά τη διάρκεια του δημοτικού σχολείου (6-12 ετών) ορίζονται ως 1.5 γενιά, ενώ τα παιδιά που καταφτάνουν κατά την εφηβεία (13-17 ετών) στη χώρα υποδοχής ορίζονται ως 1.25 γενιά. Τέλος υπάρχει και μια τέταρτη ηλικιακή κατηγορία (18-24 ετών), όπου τα άτομα καταφτάνουν στη χώρα υποδοχής κατά την ενήλικη ζωή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις δύο τελευταίες ηλικιακές κατηγορίες (ηλικίες 13-24), τα παιδιά ενδέχεται να έχουν καταφτάσει χωρίς τη συνοδεία γονέων στη χώρα υποδοχής, καθώς και να έχουν ενταχθεί απευθείας στην αγορά εργασίας δίχως καμία εκπαίδευση, τουλάχιστον από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Επιπλέον, είναι προφανές ότι τα άτομα των συγκεκριμένων πληθυσμιακών κατηγοριών (13-17 και 18-24 ετών) ενδέχεται να έχουν λάβει μέρος της εκπαίδευσής τους τόσο από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας προέλευσης, όσο και από το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με ενδεχόμενες δυσκολίες στη γλώσσα μπορεί να προκαλέσει «διαφορετικά αποτελέσματα στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής από εκείνα που επιτυγχάνουν συνομήλικοί τους γηγενείς» (Καβουνίδη και Χολέζας 2013, σ. 126).

Επομένως, σημαντικοί παράγοντες που θα πρέπει να προσδιορίζονται αναφορικά με τις δεκαδικές γενιές κατά τη μετάβασή των μεταναστών στην αγορά εργασίας είναι η έναρξη και ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους, ο ακριβής εντοπισμός του σταδίου της εκπαίδευσής τους κατά τη μετανάστευση, η χώρα της πρωτογενούς και της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης και η σύγκριση των εμπειριών τους σε κάθε ηλικιακή κατηγορία με τις αντίστοιχες εμπειρίες του γηγενούς πληθυσμού των ίδιων ηλικιακών κατηγοριών (Καβουνίδη και Χολέζας, 2013, σσ. 126-127). Σημαντικός παράγοντας ταύτισης ή απομάκρυνσης των δυνατοτήτων των μεταναστών

δεύτερης γενιάς σε σχέση με τις αντίστοιχες του γηγενούς πληθυσμού στην αγορά εργασίας είναι η κτήση της ιθαγένειας. Όπως ήδη αναφέραμε νωρίτερα, η χορήγηση της υπηκοότητας στα παιδιά των μεταναστών εξαρτάται είτε με κριτήριο τον τόπο μόνιμης διαμονής, από το νόμο του εδάφους «jus soli» (δημοκρατικός τύπος), είτε με κριτήριο την καταγωγή, από το νόμο του αίματος «jus sanguinis»⁴⁵ (εθνικός τύπος), είτε τέλος, όπως ισχύει πλέον και στην περίπτωση της Ελλάδας, από έναν συνδυασμό των παραπάνω (Χρυσάκης και Γαλατά 2016, σσ. 734-735, 737, Γαλατά 2014, σ. 31). Ο πρόσφατος νόμος 4332/2015 απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας στα παιδιά που είτε γεννήθηκαν, είτε μεγάλωσαν στην ελληνική επικράτεια (μόνιμη διαμονή και ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα⁴⁶), προφανέστατα διευκολύνει πολύ την εργασιακή τους ένταξη, ενισχύοντας τους δεσμούς των γηγενών με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα (Χρυσάκης και Γαλατά, 2016, σσ. 733-735).

Με βάση τις ανωτέρω διευκρινήσεις του νομικού περιεχομένου του όρου «μετανάστες δεύτερης γενιάς», γίνεται αντιληπτό ότι ο εννοιολογικός προσδιορισμός εξαρτάται πλήρως από το ισχύον, κάθε φορά, νομοθετικό καθεστώς, καθώς και από τις «νόμιμες προϋποθέσεις απόκτησης της Ελληνικής Ιθαγένειας» (Γαλατά 2014, σ. 49). Λαμβάνοντας υπόψη και τον πλουραλισμό στην ηλικιακή κατηγοριοποίηση του αλβανικού πληθυσμού, στη συγκεκριμένη διατριβή η επιλογή του δείγματος για τη μελέτη των μεταναστών δεύτερης γενιάς, θα υιοθετηθεί μόνο εκ των υστέρων και κυρίως με βάση το κοινωνιολογικό περιεχόμενο της έννοιας «μετανάστες δεύτερης γενιάς». Αυτό σημαίνει πως θα πρέπει να συλλεχθούν στοιχεία τόσο για τον τόπο γέννησης των γονιών, όσο και για τον τόπο και την ηλικία γέννησης, αλλά και της εκπαίδευσης των παιδιών. Ως προς το νομικό ορισμό, οπωσδήποτε θα διερευνηθεί και η κτήση ή όχι της ελληνικής ιθαγένειας, αλλά κυρίως η ιθαγένεια της χώρας προέλευσης, προκειμένου να επιλεγεί το δείγμα μας. **Αναφορικά με την κτήση της ελληνικής ιθαγένειας, όπως έχουμε ήδη νωρίτερα αναφερθεί, επειδή εμπίπτουν δυσκολίες γραφειοκρατικής υφής, δεν είναι**

⁴⁵ « (Η) διαφορετικά “law of descent” (νόμος της καθόδου), όπως π.χ. στη Γερμανία» (Γαλατά 2014, σ. 31).

⁴⁶ Ειδικότερα ο νόμος ν. 4332/2015 προβλέπει τη δυνατότητα της άμεσης κτήσης της ιθαγένειας στα παιδιά των μεταναστών «υπό τον όρο εγγραφής του στην Α' τάξη του δημοτικού ελληνικού σχολείου και τη συνέχιση παρακολούθησης του σχολείου κατά το χρόνο υποβολής της αίτησης, καθώς και της συνεχούς νόμιμης διαμονής ενός εκ των γονέων στην Ελλάδα επί πέντε χρόνια πριν τη γέννηση του ή αν γεννήθηκε πριν τη συμπλήρωση της πενταετούς διαμονής, της συμπλήρωσης δεκαετούς συνεχούς και νόμιμης διαμονής.» (Χρυσάκης και Γαλατά 2016, σ. 737).

πάντοτε εύκολο να προσδιοριστεί η δεύτερη γενιά με βάση το νομικό ορισμό. Γι' αυτό προκρίνεται ως βολικότερος ορισμός, ο κοινωνιολογικός ορισμός, βάση του οποίου θα επιλεγθεί το δείγμα μας:

«“Μετανάστες δεύτερης γενιάς” είναι τα παιδιά των μεταναστών τρίτων χωρών, που είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε έχουν μεταναστεύσει σε αυτή σε μικρή ηλικία, διαμένουν νόμιμα στη χώρα και έχουν ενταχθεί στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.» (Γαλατά 2014, σ. 50).

Συνοψίζοντας και με βάση τη διαλεύκανση του περιεχομένου της έννοιας «μετανάστες δεύτερης γενιάς», αναμφίβολα, η επιλογή του δείγματος θα μας επιτρέψει να πραγματοποιηθεί με μεγαλύτερη ασφάλεια. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε και τις υπόλοιπες έννοιες που αναφέρθηκαν αναφορικά με τη μετανάστευση, καθώς θα αποτελέσουν χρήσιμους οδηγούς στη διερεύνηση των ζητημάτων που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. Πέραν όμως των ανωτέρω εννοιολογήσεων, η επιλογή του δείγματος θα βασιστεί και στον τρόπο που θα προσδιορίσουμε την έννοια της μετάβασης (βλ. ενότητα 7.3), καθώς τότε μόνο θα τεθεί και το ανώτατο όριο της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας. Η συζήτηση θα συνεχιστεί αναφορικά με την κρισιμότερη της διατριβής, δηλαδή με την εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Ωστόσο, μετανάστευση και κοινωνικό κεφάλαιο δεν αποτελούν στη διερεύνηση μας διακριτές έννοιες, με συνέπεια να επανερχόμαστε στα μεταναστευτικά ζητήματα περισσότερο επίμονα και εμπειριστατωμένα.

4. Το κοινωνικό κεφάλαιο

Τα τελευταία τριάντα χρόνια, πλήθος ερευνητών με εντελώς διαφορετικές επιστημονικές καταβολές και στοχεύσεις αξιοποιούν την έννοια-θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου, προκειμένου να αναλύσουν τα ζητήματα που τους απασχολούν. Οι εν λόγω προσεγγίσεις παρότι δελεαστικές, μάλλον δεν παύουν να προκαλούν σύγχυση και έριδες, εξαιτίας του μεγάλου σημασιολογικού εύρους της έννοιας, καθιστώντας τη, στην καλύτερη περίπτωση ετερογενή και στη χειρότερη κενή περιεχομένου. Το φαινόμενο της σύγχυσης και των ερίδων ήταν περισσότερο έντονο κατά τις απαρχές της πραγμάτευσης της συγκεκριμένης έννοιας, εξαιτίας της πληθώρας των θεωρητικών που καταπιάνονταν με αυτήν, καθώς και εξαιτίας της έλλειψης ή του περιορισμού εμπειρικής εφαρμογής. Ωστόσο, σήμερα η σύγχυση φαίνεται πλέον να καταλαγιάζει, καθώς τόσο η έκταση όσο και η ένταση του όρου σταθεροποιούνται διαρκώς. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε τη διαδικασία ιστορικής συγκρότησης του όρου, προκειμένου να διαπιστωθεί η έλλειψη ενός κοινά αποδεκτού ορισμού. Ωστόσο, παρά την έλλειψη ενός κοινά αποδεκτού όρου, θεωρείται σημαντική η προσπάθεια ανάδειξης των σημαντικότερων πτυχών του, προκειμένου στη συνέχεια να μπορέσει να μετρηθεί με ασφάλεια (Πούπος, 2010, σ. 18). Με άλλα λόγια, σε ετούτο το κεφάλαιο -τουλάχιστον εισαγωγικά- δεν θα καταβληθεί προσπάθεια για τον ακριβή προσδιορισμό του συγκεκριμένου όρου, αλλά θα τεθεί το ευρύτερο πλαίσιο εντός του οποίου «το κοινωνικό κεφάλαιο» αναμορφώνεται ως έννοια διαρκώς. Παράλληλα θα αναφερθούν οι θεωρίες και οι θεωρητικοί που συνέβαλαν στην ανάπτυξή του, ώστε να αναδειχθούν οι πιο κρίσιμες πτυχές του. Προσώρας λοιπόν, θα περιοριστούμε σε μια περιγραφικού τύπου απόπειρα, καθώς -ούτως ή άλλως- η συγκεκριμένη ενότητα είναι εξολοκλήρου αφιερωμένη στην αναλυτική παρουσίαση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Η μεθοδολογική διαφοροποίηση στη διαδικασία διερεύνησης του κοινωνικού κεφαλαίου, είναι συνάρτηση του τρόπου που ενδεχομένως θα μπορούσε να εννοιολογηθεί και κατά συνέπεια ο τρόπος που θα μετρηθεί. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν τρόποι μέτρησης που επικεντρώνονται στις συνθετότερες (αλλά όχι στις ολιστικότερες) διαστάσεις του (κυρίως με ποσοτικές μεθόδους), και με βάση τις συγκεκριμένες μετρήσεις, προκύπτουν αναγκαία αναγωγικά συμπεράσματα για το μεσο-επίπεδο ή το μακρο-επίπεδο ανάλυσης. Από την άλλη μεριά,

υπάρχουν οι μετρήσεις εκείνες που επικεντρώνονται στη διερεύνηση των ατομικών περιπτώσεων (κυρίως με ποιοτικές μεθόδους), ακριβώς επειδή το άτομο θεωρείται ήδη τοποθετημένο σε κάποιο ευρύτερο σχηματισμό (ο οποίος όμως είναι διαρκώς υπό διαμόρφωση), ώστε με βάση τη συγκεκριμένη διερεύνηση να πληροφορούμαστε για την από τα κάτω προς τα πάνω (bottom up) «δόμηση» των εν λόγω ευρύτερων σχηματισμών (Mihaylova, 2004, σ. 18). Επομένως, πριν από οποιαδήποτε αναφορά σε ζητήματα μέτρησης θα επιχειρηθεί μια πρώτη απόπειρα εννοιολόγησης του κοινωνικού κεφαλαίου, προκειμένου να διαπιστωθεί εξαρχής, ποιες μορφές και ποιοι τύποι κοινωνικού κεφαλαίου θα μας απασχολήσουν και κατά συνέπεια, με ποιον ακριβώς τρόπο ή με ποιους τρόπους η συγκεκριμένη έννοια θα μετρηθεί.

Οπωσδήποτε, δεν υπάρχει λόγος για μια πλήρη και εξαντλητική αναφορά σε όλες τις εννοιολογήσεις της συγκεκριμένης έρευνας, απλώς και μόνον εντελώς συνοπτικά θα αναφερθούν οι σημαντικότεροι ορισμοί του κοινωνικού κεφαλαίου, προκειμένου στο τέλος να καταλήξουμε στις μορφές που θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα. Σε αυτήν τη γενεαλογικού τύπου εννοιολογική διερεύνηση, θα βασιστούμε σε μεγάλο βαθμό, στον τρόπο που πραγματεύεται το ζήτημα ο Κονιόρδος (2006, 2010), ο οποίος επικεντρώνεται στους εξής τέσσερεις θεωρητικούς, προκειμένου να ορίσει το κοινωνικό κεφάλαιο: στον Bourdieu, στον Coleman, στον Putnam και τέλος στον Portes. Η εντελώς συνοπτική μας περιγραφή, θα αρχίσει από τον ορισμό του Bourdieu, για να καταλήξει τελικά, στον Portes, που αποτελεί τον σημαντικότερο ερευνητή για τη μελέτη μας.

Για την παρακολούθηση της συγκρότησης του κοινωνικού κεφαλαίου ως έννοιας ιστορικά, η συνήθης περιοδολόγηση βασίζεται λοιπόν σε τρία, όχι εντελώς διακριτά χρονικά όρια. Το πρώτο ξεκινά κατά τον 19^ο αιώνα και εκτείνεται ως το 1980, το δεύτερο εκκινεί από το τέλος του προηγούμενου και ολοκληρώνεται στα τέλη της δεκαετίας του '90, ενώ το τρίτο χρονικό όριο αρχίζει από τη δεκαετία του '90 και βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη (Τσουνής και Σαράφης 2016, Πούπος 2010, σσ. 20-21, 25). Το πρώτο χρονικό όριο είναι ιδιαίτερα κρίσιμο, καθώς χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος κοινωνικό κεφάλαιο, με διαφορετικό όμως περιεχόμενο σε σχέση με αυτό που απέκτησε αργότερα. Ταυτόχρονα, αναπτύχθηκαν οι θεωρητικές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, παρότι οι προσπάθειες αυτές δεν αναφέρονταν ρητά στον συγκεκριμένο όρο, αλλά χρησιμοποιούνταν άλλες παραπλήσιες έννοιες. Με άλλα λόγια, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εντοπίζουμε τόσο την εξέλιξη του

κοινωνικού κεφαλαίου ως μιας συνολικότερης θεωρίας, όσο και την πρώτη προσπάθεια εννοιολόγησής του από μια σειρά κλασικούς διανοητές (Πούπος 2010, σ. 19).

Οι Lin και Ericson (2008, σ. 3) θεωρούν ότι το κοινωνικό κεφάλαιο συνδέεται εννοιολογικά με την επεξεργασία του οικονομικού κεφαλαίου του Karl Marx. Ειδικότερα θεωρούν ότι και οι δύο μορφές κεφαλαίου αποτελούν επενδυτικούς πόρους που επιφέρουν κέρδος. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Πούπο (2010, σ. 20) φαίνεται ότι οι οικονομικές επεξεργασίες του Adam Smith και όχι του Marx βρίσκονται πιο κοντά στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε το κοινωνικό κεφάλαιο σήμερα⁴⁷. Το επιχείρημα για τον παραπάνω ισχυρισμό είναι ότι για τον Smith -σε αντίθεση με τον Marx- οι κοινωνικές σχέσεις -ή μάλλον η συσχέτιση των επιμέρους ατομικών αναγκών και επιλογών- διαμορφώνουν την οικονομική ζωή και όχι το αντίθετο. Με τον ίδιο τρόπο το κοινωνικό κεφάλαιο ως σύνολο κοινωνικών σχέσεων διαμορφώνει την οικονομική πραγματικότητα.

Άλλη παραπλήσια θεωρητική προσέγγιση με το κοινωνικό κεφάλαιο -δίχως όμως και σε αυτή την περίπτωση να κατονομάζεται ρητά- προήλθε το 1835 με το έργο του Alexis de Tocqueville *η Δημοκρατία στην Αμερική*⁴⁸. Στο συγκεκριμένο έργο εξετάζεται η διαδικασία της διαμόρφωσης συλλογικοτήτων από την απλή συνένωση ανεξάρτητων ατόμων. Αυτό συμβαίνει διότι τα άτομα, διαμέσου της συμμετοχής τους σε ενώσεις, λειτουργούν πιο αποτελεσματικά, πιο ελεύθερα και πιο δημοκρατικά. Ωστόσο, η συγκεκριμένη προσέγγιση παραπέμπει περισσότερο στην κλασική προσέγγιση του κοινωνικού συμβολαίου του Ζαν Ζακ Ρουσσώ, παρά στο ζήτημα που μας απασχολεί εδώ. Παρότι και οι κλασικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις των Emil Durkheim και Max Weber, που ακολουθούν χρονικά, αναφέρονται στις επιδράσεις της συλλογικής ζωής στα άτομα, ο τρόπος προσέγγισης του κοινωνικού κεφαλαίου σε σχέση με τις εν λόγω κλασικές προσεγγίσεις διαφοροποιείται σαφώς.

Τη σκυτάλη σε αυτήν την πρώτη περίοδο παίρνουν οι παιδαγωγοί John Dewey (1915) και L. J. Hanifan (1916)⁴⁹. Και οι δύο αναφέρθηκαν στην ανάγκη για συνεργασία και συμμετοχή

⁴⁷ Με αυτή τη θέση φαίνεται να συμφωνεί και ο Kadushin (2019, σ. 233-234).

⁴⁸ Αλέξης Ντε Τοκβίλ (2008). *Η δημοκρατία στην Αμερική*. Αθήνα: εκδόσεις Στοχαστής

⁴⁹ Σύμφωνα με τον Robert Putnam (2000, σ. 19), ο Lyda J. Hanifan, ο πρώτος που εισήγαγε τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο» το 1916, χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη έννοια με το ίδιο ακριβώς εννοιολογικό περιεχόμενο που έχει σήμερα, θέση η οποία κατά τον Castiglione (2008, σ. 2) δεν ευσταθεί καθώς η χρήση του όρου έγινε και σε εκείνη

στην κοινωνική ζωή ως απαραίτητες προϋποθέσεις, προκειμένου να επωφεληθούν τόσο τα άτομα, όσο και η κοινότητα συνολικά. Επιπλέον, την περίοδο αυτή, της αποσπασματικής χρήσης της έννοιας του «Κοινωνικού Κεφαλαίου» ολοκληρώνονται οι προσεγγίσεις των Jane Jacobs (1961) και Glenn C. Loury (1977), καθώς και του κοινωνιολόγου Mark Granovetter (1983). Η κοινωνιολόγος Jane Jacobs ενδιαφέρεται για τις ειδικότερες πτυχές των κοινωνικών δικτύων και την επίδρασή τους στην οικονομική ανάπτυξη των πόλεων. Από την άλλη ο Loury, χαρακτηρίζοντας την παραδοσιακή θεωρία της εργασίας ανίκανη να εξηγήσει τα ζητήματα των φυλετικών διακρίσεων σε σχέση με το εισόδημα, θα θεωρήσει σημαντικά τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των επιμέρους εθνοτικών ομάδων, ως παράγοντες εξάλειψης των ανισοτήτων. Τέλος, ο Mark Granovetter περιορίζει αποκλειστικά το ενδιαφέρον του στη μελέτη των κοινωνικών δικτύων. Ειδικότερα, ο Granovetter διακρίνει μεταξύ των χαλαρών και των ισχυρών κοινωνικών δεσμών που διαθέτουν τα άτομα προκειμένου να αναζητήσουν εργασία. Οι χαλαροί δεσμοί αποτελούν τις σχέσεις μας με τους γνωστούς, αλλά και με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, ενώ οι ισχυροί δεσμοί περιλαμβάνουν τις στενές διαπροσωπικές μας σχέσεις, όπως την οικογένεια και τους φίλους. Ο συγκεκριμένος θεωρητικός θα μας απασχολήσει εκτενέστερα παρακάτω, όχι τόσο εξαιτίας του τρόπου που πραγματεύεται τα κοινωνικά δίκτυα, όσο εξαιτίας της εγγύτητας του προβληματισμού του που μοιάζει αρκετά με τον αντίστοιχο δικό μας.

Η δεύτερη περίοδος, δηλαδή η περίοδος της διαμόρφωσης και της εννοιολογικής συγκρότησης του όρου που μας ενδιαφέρει, σηματοδοτείται κυρίως από τις θεωρητικές επεξεργασίες των Pierre Bourdieu (1986), James Coleman (1988) και Robert Putnam (1993, 1995). Παρότι οι δύο πρώτοι κοινωνιολόγοι θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα παρακάτω, αξίζει μόνο να αναφέρουμε επιγραμματικά κάποιες βασικές τους θέσεις αναφορικά με το κοινωνικό κεφάλαιο. Για τον Bourdieu λοιπόν, η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου διαθέτει ένα σαφές ταξικό περιεχόμενο. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος πέραν του κοινωνικού κεφαλαίου αναφέρεται επιπλέον σε άλλες δύο μορφές κεφαλαίου, στο πολιτιστικό και το οικονομικό (Bourdieu, 1986). Η κάθε μορφή κεφαλαίου μπορεί να μετατραπεί σε μια άλλη. Για παράδειγμα, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να μετατραπεί σε οικονομικό κεφάλαιο εξασφαλίζοντας

την περίπτωση με τον ίδιο γενικό ή και τετριμμένο τρόπο, όπως επί παραδείγματι και στην περίπτωση του Tocqueville.

οικονομικούς πόρους στο άτομο. Ωστόσο, το κοινωνικό κεφάλαιο, σε αντίθεση με τις άλλες μορφές κεφαλαίου, διακρίνεται για τον άυλο χαρακτήρα του.

Το κοινωνικό κεφάλαιο αναπαράγεται από γενιά σε γενιά δια της συμμετοχής των ατόμων στα δίκτυα (Bourdieu, 1986). Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αναπαραγωγής του διαδραματίζει η οικογένεια. Η οικογένεια εξασφαλίζει την κατοχή κοινωνικού κεφαλαίου στο άτομο, ενώ ανάλογα με τον όγκο συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου το άτομο ανήκει ή δεν ανήκει στην «ανώτερη αστική τάξη» (Κονιόρδος, 2010, σ. 100). **Ο όγκος του κεφαλαίου που διαθέτει η οικογένεια εξαρτάται από τη συχνότητα των επαφών των μελών της εντός του δικτύου** (Κονιόρδος, 2006). Τέλος ο όγκος του κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτει το άτομο περιορίζει ή αντίθετα διευκολύνει εν γένει την κοινωνική του ζωή.

Η επίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου στις εκπαιδευτικές επιδόσεις των μαθητών αποτελεί ερευνητικό ενδιαφέρον που αφορά τόσο τον Coleman (1988), όσο και τον Bourdieu (Portes 1998, σ. 5). Ωστόσο, η μεγάλη διαφοροποίηση του Coleman σε σχέση με τον Bourdieu είναι ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεν αναπαράγεται από μια ελίτ, αλλά αφορά οποιοδήποτε άτομο συμμετέχει σε δίκτυα. Διακρίνει, όπως άλλωστε και ο Bourdieu, διάφορες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως το ανθρώπινο (εκπαίδευση), το φυσικό (εργαλεία) και το κοινωνικό κεφάλαιο. Το κοινωνικό κεφάλαιο διευκολύνει το άτομο ή τις ομάδες ατόμων εντός των ευρύτερων κοινωνικών δομών να πραγματοποιήσουν τους στόχους τους. Επιπλέον, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί βασικό παράγοντα αξιοποίησης και των άλλων τύπων κεφαλαίου. Βασικές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου⁵⁰ για τον Coleman είναι η αμοιβαιότητα, η εμπιστοσύνη, η πληροφόρηση και η συμμόρφωση σε κανόνες. Η αξιοποίηση όλων αυτών των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου, αποτελεί συνάρτηση των ευεργετικών του αποτελεσμάτων.

Με βάση τα προηγούμενα είναι σαφές ότι ο Coleman, προσπαθεί να συμβιβάσει τη δράση του ατόμου με την κοινωνική δομή εντός της οποίας τοποθετείται, αξιοποιώντας την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου (Castiglione, 2008, σ. 3). Ωστόσο, παρά τη συμβολή του Coleman στον εμπλουτισμό της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου, ο Κονιόρδος (2006, 2010, σ. 103) εντοπίζει τόσο σε αυτόν, όσο και στον Putnam (που θα τον παρακολουθήσουμε συνοπτικά

⁵⁰ Η εναλλακτικά, ενσωματωμένους πόρους εντός των κοινωνικών δικτύων, με βάση την ορολογία του Bourdieu.

παρακάτω) εννοιολογική σύγχυση, υπό την έννοια ότι και οι δύο στοχαστές αδυνατούν να διακρίνουν μεταξύ της πηγής (συσσώρευση) και του αποτελέσματος (προνομίων) του κοινωνικού κεφαλαίου. Ο Coleman επικεντρώνεται αποκλειστικά στα θετικά αποτελέσματα που παράγει το κοινωνικό κεφάλαιο κατά τη χρήση του από τους δρώντες. Φαίνεται δηλαδή ότι για τον Coleman, η ύπαρξη του κοινωνικού κεφαλαίου εξαρτάται από τα αποτελέσματα που παράγει, δίχως να υπάρχει μια σαφής εννοιολογική αποσαφήνιση για το κοινωνικό κεφάλαιο καθαυτό.

Μπορεί ο Putnam να συνδέεται με τον Coleman, εξαιτίας της μορφής που τους αποδώσαμε προηγουμένως περί ταυτολογικής εξήγησης, αποσυνδέονται όμως πλήρως μεταξύ τους, εξαιτίας της διαφοροποίησης ως προς τις θεωρούμενες επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Ενώ ο Coleman διαβλέπει τα θετικά αποτελέσματα του κοινωνικού κεφαλαίου, τόσο στο ατομικό, όσο και στο συλλογικό επίπεδο, ο Putnam, εξαιτίας της επικέντρωσής του στην παρακολούθηση του πολιτικού φαινομένου, διακρίνει τις θετικές επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου κυρίως στο κοινωνικό επίπεδο⁵¹. Ειδικότερα θεωρεί ότι παρατηρούνται περισσότερα συλλογικά οφέλη, στις περιπτώσεις υψηλής συγκέντρωσης κοινωνικού κεφαλαίου. Μάλιστα, ο Putnam διαπιστώνει ότι η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των πολιτών, καθώς και η αποδιάρθρωση των κοινοτήτων στις ΗΠΑ αποτελούν απόρροια της έλλειψης κοινωνικού κεφαλαίου, δηλαδή της μειωμένης εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας μεταξύ των πολιτών (Putnam, 1995).

Ο Alejandro Portes (1998, σσ. 19-20) εντοπίζει κυκλικότητα στη θεωρητική επεξεργασία του κοινωνικού κεφαλαίου του Putnam. Το επιχείρημα του Putnam (1993) φαίνεται ότι επιβεβαιώνει το συγκεκριμένο προβληματισμό, μέσω της πραγμάτευσης των κοινωνικών δικτύων ως απόρροια της εμπιστοσύνης, τη στιγμή που η εμπιστοσύνη εξαρτάται από τη διαθεσιμότητα του κοινωνικού κεφαλαίου ανά κοινωνική ομάδα. Οι δυο προτάσεις ότι η αύξηση

⁵¹ Βιβλιογραφικά παρατηρείται κριτική στην προσέγγιση του Putnam αναφορικά και με το ζήτημα της σύγχυσης ατομικού και συλλογικού κοινωνικού κεφαλαίου, όσο και στο γεγονός ότι δεν λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες, εντός του οποίου το κοινωνικό κεφάλαιο συσσωρεύεται (Tarrow, 1996). Ωστόσο, θεωρούμε τη συγκεκριμένη κριτική υπερβολική, με την έννοια ότι το βάρος της ανάλυσης του Putnam πέφτει περισσότερο στις επιδράσεις και όχι στη συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου, ενώ παράλληλα το κοινωνικό κεφάλαιο, εξορισμού αντιδιαστέλλεται και αυτονομείται από τις ευρύτερες δομές εντός των οποίων αναπαράγεται.

της εμπιστοσύνης μπορεί να βελτιώσει τη συνεργασία μεταξύ των πολιτών και ότι η μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου μπορεί να αποδιαρθρώσει την κοινότητα είναι ταυτολογικές.

Με άλλα λόγια, ο Portes εντοπίζει μεθοδολογική σύγχυση στον Putnam, στο εάν πράγματι προηγείται το κοινωνικό κεφάλαιο ως πηγή των συλλογικών πλεονεκτημάτων μιας κοινότητας, ή εάν το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί το αποτέλεσμα συλλογικών πλεονεκτημάτων. Η δυσκολία έγκειται στη διάκριση αιτίας και αποτελέσματος. Αν και στην προσπάθεια θεωρητικής συγκρότησης του κοινωνικού κεφαλαίου από τον Putnam οι δυσκολίες είναι εμφανείς, θα πρέπει να του πιστωθεί η ανάδειξη του όρου, καθώς έκτοτε συνειδητοποιήθηκε η δυνατότητα αξιοποίησης και εφαρμογής του κοινωνικού κεφαλαίου σε διάφορα ερευνητικά προγράμματα (Castiglione 2008, σ. 4). Μάλιστα, ο Portes, προσπάθησε να άρει την προαναφερθείσα κυκλικότητα, μεταξύ πηγής και αποτελέσματος του κοινωνικού κεφαλαίου, συνθέτοντας με σαφήνεια τις διαστάσεις της πηγής του κοινωνικού κεφαλαίου (αμοιβαιότητα, αξίες, αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη), για να παρακολουθήσει εν συνεχεία τις επιδράσεις του, πάντοτε διαμέσου των κινήτρων «ολοκλήρωσης» (Κονιόρδος, 2006, 2010). Ο Portes, αντίθετα με τους προγενέστερους θεωρητικούς, θα αναφερθεί τόσο στην ανοδική (θετική), όσο και στην καθοδική (αρνητική) διάσταση της κοινωνικής κινητικότητας ως απόρροια διάθεσης του κοινωνικού κεφαλαίου. Στη δική μας εργασία, θα μας απασχολήσουν και οι δύο διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Το κοινωνικό κεφάλαιο είτε «κληρονομείται» από την οικογένεια, είτε χρησιμοποιείται ευκαιριακά και ιδιοτελώς, με την έννοια της αναμονής ωφελημάτων δια της συμμετοχής στο κοινωνικό δίκτυο.

Η τρίτη περίοδος του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η περίοδος ωρίμανσης του συγκεκριμένου όρου και βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη (Τσουνής και Σαράφης 2016, σσ. 149-151, Πούπος 2010, σ.25). Η ακριβής μέτρηση συγκεκριμένων διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου βελτιώνεται διαρκώς. Ως επιβεβαίωση της ραγδαίας ανάπτυξης του όρου, οι Adler και Kwon (2002, σ. 20) εντοπίζουν 23 διαφορετικούς ορισμούς προερχόμενους από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Σε αυτό το πλαίσιο ο Francis Fukuyama (1995) είναι από τους πρώτους πολιτικούς επιστήμονες που ενδιαφέρεται εκτενώς για το κοινωνικό κεφάλαιο, ορίζοντάς το ως τον «άτυπο κανόνα» που ενισχύει την ικανότητα ομαδικής εργασίας για κοινούς σκοπούς, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις διαστάσεις, τόσο της δικτύωσης, όσο και της εμπιστοσύνης. Πολλές ακόμα προσεγγίσεις έχουν αναφερθεί στο ζήτημα της εμπιστοσύνης, όπως του Kawachi και των συνεργατών του (1997), οι οποίοι ενδιαφέρονται για τα

αποτελέσματα του κοινωνικού κεφαλαίου, τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς και στην άνιση αναδιανομή του εισοδήματος και τελικά στα επίπεδα των δεικτών θνησιμότητας. Λίγο αργότερα, τον John Field (2003), θα τον απασχολήσει η διαμόρφωση των κοινωνικών δικτύων στα πλαίσια της συνεργασίας των επιμέρους ατόμων ως απάντηση στα διάφορα καθημερινά τους προβλήματα.

Η επεξεργασία του Lin και των συνεργατών του (2001) αποτελεί σημαντική πραγμάτευση για το θέμα μας καθώς τόσο η εννοιολόγηση του κοινωνικού κεφαλαίου, όσο και ο τρόπος μέτρησής του ευθυγραμμίζονται με τις δικές μας στοχεύσεις. Επομένως, κρίνεται σκόπιμο προς το παρόν να μην αναφερθεί, καθώς θα αναλυθεί διεξοδικά παρακάτω. Αξίζει μόνο να αναφερθεί ότι **ο Lin για λόγους μεθοδολογικής ευκρίνειας διακρίνει ρητά μεταξύ των πόρων που είναι ενσωματωμένοι στα κοινωνικά δίκτυα, τη δυνατότητα πρόσβασης στα συγκεκριμένα δίκτυα από τους δρώντες, καθώς και τον τρόπο αξιοποίησης των συγκεκριμένων πόρων.** Με αυτόν τον τρόπο ο Lin διακρίνει μεταξύ του ατομικού κοινωνικού κεφαλαίου σε αντίθεση με το συλλογικό κοινωνικό κεφάλαιο. Ακριβώς επειδή οι περισσότεροι αναλυτές δίνουν έμφαση στα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει κανείς αξιοποιώντας το κοινωνικό κεφάλαιο, παραγνωρίζουν τη δυνατότητα ή αντίθετα την αδυναμία πρόσβασης σε αυτό. Αυτό άλλωστε έρχεται να μας υπενθυμίσει ο Glover (2006, σ. 361), όταν αναφέρεται στον αριστοτελικό όρο «αξία χρήσης», με την έννοια ότι **τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει κανείς από τη συμμετοχή του σε κοινότητες υψηλής συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου είναι συνάρτηση της κοινωνικής τους θέσης στο δίκτυο.**

Επίσης εξαιρετικής σημασίας εργασία για τις δικές μας επιδιώξεις είναι και η αντίστοιχη του Portes (1998), ο οποίος αναφέρεται στα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει το δρών υποκείμενο, λόγω της ικανότητας για συμμετοχή στα κοινωνικά δίκτυα. Και η πραγμάτευση του Portes θα μας απασχολήσει παρακάτω. Επαναλαμβάνουμε μόνο ότι, ο Portes δεν περιορίζεται μόνο στις θετικές επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, αλλά αναφέρεται και στις αρνητικές. Προϋπόθεση της διάκρισης μεταξύ θετικού και αρνητικού κοινωνικού κεφαλαίου είναι η διάκριση μεταξύ πηγής και αποτελέσματος. Ο Portes σε αντίθεση με τους Coleman και Putnam

διακρίνει σαφώς μεταξύ του αποθέματος κοινωνικού κεφαλαίου και των αντίστοιχων επιδράσεων του⁵².

Συγκεφαλαιώνοντας θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, με βάση τα παραπάνω, ότι η συμμετοχή, η συλλογική δράση, η συνεργασία, η δικτύωση, η εμπιστοσύνη, η αμοιβαιότητα, η αλληλεγγύη και η πληροφόρηση (Πούπος 2010, σ. 18), αποτελούν εκτός των άλλων βασικούς πόρους (Resource) του κοινωνικού κεφαλαίου που αναφέρονται έστω και συνοπτικά στις περισσότερες επεξεργασίες του εν λόγω ζητήματος. Η ανάλυση των πόρων, επεξεργαζόμενοι από διάφορα επιστημονικά πεδία, έδωσαν τη δυνατότητα της άμεσης επιτυχίας του συγκεκριμένου όρου. Πολλές φορές η επιλογή επιστημονικής επεξεργασίας και μεθοδολογικής δέσμευσης καθορίζεται από τις υπαγορεύσεις της επιστημονικής πειθαρχίας του κάθε ερευνητή, γεγονός που συμβάλει θετικά στον εμπλουτισμό της έννοιας (Κονιόρδος 2010, σ. 15).

Κοινό συστατικό όλων των μέχρι τώρα εννοιολογικών προσπαθειών του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η προσπάθεια ενσωμάτωσης του εύρους και της δυναμικής των δικτύων ως βασικής διάστασή τους. Η συγκεκριμένη διάσταση, όπως και η αντίστοιχη της οικειοθελούς συμμετοχής σε οργανώσεις, μπορεί να μετρηθεί σχετικά εύκολα από οποιονδήποτε ερευνητή. Επιπλέον, παρατηρήσαμε ότι τόσο οι θεωρήσεις του Coleman όσο και του Bourdieu, βασίζονται κυρίως στις επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου σε ατομικό επίπεδο, ενώ από την άλλη, η θεώρηση του κοινωνικού κεφαλαίου του Putnam μελετά τις επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου σε συλλογικό επίπεδο. Μάλιστα, διαπιστώσαμε νωρίτερα την κυκλικότητα ως προς τον τρόπο που πραγματεύεται το ζήτημα τόσο ο Putnam, όσο και ο Coleman, ενώ ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, ο Portes προσπάθησε να αντιμετωπίσει το συγκεκριμένο μεθοδολογικό ζήτημα, αποσυνδέοντας τις δύο διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, σε πηγές ή πόρους και επιδράσεις. Παράλληλα, αμφισβήτησε τις αποκλειστικά θετικές επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, επιμένοντας στην αρνητική του διάσταση. Με αυτό τον τρόπο, θεωρώντας δηλαδή ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να επιδράσει αρνητικά στο υποκείμενο, υπό μία έννοια “επέλυσε” το μεθοδολογικό αδιέξοδο των προκατόχων του (Patulny & Svendsen, 2007).

Οι παραπάνω διαφορετικές εννοιολογικές απόπειρες καταδεικνύουν με τον πιο προφανή τρόπο, την εννοιολογική σύγχυση που επικρατεί στις προσπάθειες ορισμού του κοινωνικού

⁵² Βλέπε ενδεικτικά: Portes & Sensenbrenner, *Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action*, 1993.

κεφαλαίου, «σύγχυση» που παραδόξως μπορεί να αποβεί εξαιρετικά εποικοδομητική. Επιπλέον, συνέπεια της εννοιολογικής σύγχυσης στην προσπάθεια ακριβούς ορισμού του κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί η δυσκολία στον εντοπισμό καταλληλότερου τρόπου μέτρησης του συγκεκριμένου όρου. Ως ενδεικτικός προβληματισμός εννοιολόγησης, αξίζει να αναφερθεί η ασάφεια του όρου της εμπιστοσύνης που αξιοποιείται από ορισμένους θεωρητικούς ως ενσωματωμένη διάσταση εντός του κοινωνικού κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον Putnam (αλλά και τον Fukuyama, 1995), η εμπιστοσύνη ορίζεται με όρους ιστορικής ανάδυσης. Από την άλλη μεριά υπάρχουν οι θεωρήσεις εκείνες που αντιμετωπίζουν την εμπιστοσύνη με όρους ορθολογικής επιλογής. Στη μία περίπτωση, η εμπιστοσύνη ενσωματώνεται καλύτερα εντός του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, ενώ στην άλλη ενσωματώνεται καλύτερα εντός του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού. Επιπλέον, στην πρώτη περίπτωση ως καταλληλότερη μέθοδος μέτρησης θεωρείται η ποσοτική, ενώ στη δεύτερη, κυρίαρχη μέθοδος θεωρείται η ποιοτική (Patulny & Svendsen, 2007). Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός μπορεί να παρουσιάζει προφανή πλεονεκτήματα, ωστόσο, την ίδια στιγμή περιορίζει τον ερευνητή και ενδεχομένως τον αποτρέπει από μία πιο πλούσια, όσον αφορά τα αποτελέσματα της, ερευνητική προσπάθεια. Φυσικά, υπάρχει και η περίπτωση της πλήρους αμφισβήτησης της εν γένει ενσωμάτωσης της εμπιστοσύνης εντός του κοινωνικού κεφαλαίου.

4.1 Κλασικές θεωρίες του κοινωνικού κεφαλαίου

Η δικτύωση στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας από μαύρο κουτί διαμέσου των θεωριών του κοινωνικού κεφαλαίου αναδεικνύεται σε κοινωνικό μηχανισμό πλήρως επεξηγηματικό. Αρχικά θα παρουσιαστούν αναλυτικά τρεις «κλασικές» προσεγγίσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που θεμελίωσαν επιστημονικά την εννοιολογική συγκρότηση του όρου και διευκόλυναν την ενσωμάτωσή του στις θεωρίες δικτύων. Αργότερα, θα παρακολουθήσουμε άλλες τρεις ειδικότερες θεωρίες δικτύωσης που θεωρούνται πολύ βασικές στην κατανόηση της χρήσης δικτύων στην αναζήτηση εργασίας. Η αντιπαραβολή των εννοιών ως «κλασικές» έναντι των αντίστοιχων «σύγχρονων» δεν αφορά τη διάσταση του χρόνου, αλλά τη διαδικασία συγκρότησής τους. Στην πρώτη περίπτωση ως γενικότερες έννοιες αφορούν ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ως ειδικότερες έννοιες αφορούν τη σχέση δικτύωσης και αγοράς εργασίας. Έπειτα, θα παρουσιαστούν ορισμένες κρίσιμες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου σχετικά με τη μέτρηση του συγκεκριμένου όρου, αλλά και ορισμένες μεθοδολογικές προτάσεις που αφορούν επίσης στον τρόπο μέτρησής του, πάντοτε σε συνάρτηση με τον τρόπο που θα μας απασχολήσει και εμάς στο στάδιο της πραγματοποίησης της έρευνας.

4.1.1 Η προσέγγιση του Bourdieu

Η θεμελιωδέστερη επεξεργασία του «κοινωνικού κεφαλαίου», σχεδόν παραπλήσια με τον τρόπο που χρησιμοποιείται στις μέρες μας, είναι η προσέγγιση του κοινωνιολόγου Pierre Bourdieu, στο πλαίσιο της διασυνδεδετικής ερμηνευτικής του προσπάθειας μεταξύ της μακροδομής και της μικρο-δράσης (Bourdieu, 1986). Το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί το δίκτυο των αμοιβαία αναγνωρίσιμων σχέσεων, εντός του οποίου είναι ενσωματωμένοι διαχρονικά οι πραγματικοί και οι συμβολικοί πόροι. Οι συγκεκριμένοι πόροι μπορούν να «εξαργυρωθούν» ανά πάσα στιγμή από το άτομο, ανάλογα με τη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτει. Ταυτόχρονα, η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου είναι συνάρτηση τόσο του μεγέθους του δικτύου που βρίσκεται τοποθετημένο το άτομο, όσο και της ποσότητας κατοχής των δύο άλλων τύπων κεφαλαίου, του πολιτισμικού και του οικονομικού (Bourdieu, 1986, σ. 21).

Βασικό γνώρισμα του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ότι οι σχέσεις που το συγκροτούν αναπαράγονται διαρκώς και λειτουργούν προς όφελος των ατόμων του δικτύου. Η αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου προκύπτει εξαιτίας της συνεχούς προσπάθειας συνδιαλλαγής μεταξύ των μελών του κοινωνικού δικτύου, ενώ το αποτέλεσμα της διαδικασίας σηματοδοτεί τη μετάλλαξη των αντικειμένων ανταλλαγής σε «σημεία» αμοιβαίας αναγνώρισης και αποδοχής (Bourdieu 1986, σ. 22). Την ίδια στιγμή και διαμέσου της αναπαραγωγικής διαδικασίας του κοινωνικού κεφαλαίου, επιβεβαιώνεται και η οριοθέτηση των μελών του κοινωνικού δικτύου.

Αξίζει να επισημανθεί ότι για τον Bourdieu, κατά την απόπειρα εισόδου ενός νέου μέλους εντός της ομάδας των ανθρώπων που συνιστούν το δίκτυο διακυβεύεται εκ θεμελίων η αυτοτέλεια του κοινωνικού δικτύου και ο αυτοπροσδιορισμός του ως τέτοιο. Επομένως, όπως άλλωστε έχει ήδη επισημανθεί από την κριτική, **με την έμφαση του Γάλλου στην ομοιογένεια των μελών του κοινωνικού δικτύου, διαφαίνεται η αδυναμία διαχείρισης των ανισομερών δυνατοτήτων και σχέσεων εντός του δικτύου, αδυναμία που ωστόσο θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα σε ετούτη την ενότητα παρακάτω.** Επιπλέον, έχει επισημανθεί ότι πέραν των

σταθερών κοινωνικών σχέσεων που σχηματίζονται εντός του κοινωνικού δικτύου, υπάρχουν και περιπτώσεις μιας επί τούτω συγκρότησης κοινωνικών δικτύων, εξαιτίας μιας εξωτερικής απειλής (Glover & Filer, 2015). Στην ουσία δηλαδή, πέραν του σταθερού κοινωνικού κεφαλαίου που αναφέρει εξ ορισμού ο Bourdieu, είναι δυνατόν να εντοπιστεί και ένας άλλος τύπος, του προσωρινού κοινωνικού κεφαλαίου, ζήτημα στο οποίο επίσης θα επανέλθουμε προς το τέλος του συγκεκριμένου πονήματος⁵³.

Οι παραπάνω προβληματισμοί γίνονται ακόμη εντονότεροι, εάν αναλογιστεί κανείς μια ακόμα συνθήκη αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, τη μεταβίβασή του δια της κληρονομίας (Bourdieu, 1986). Πράγματι, για τον Bourdieu, τα κληρονομημένα χαρακτηριστικά του ατόμου, λειτουργούν ενισχυτικά στο βαθμό που οι πρόγονοι διαθέτουν υψηλή συσσώρευση κεφαλαίου (όχι μόνο κοινωνικού, αλλά τόσο πολιτισμικού όσο και οικονομικού). Επιπλέον, η ομοιογένεια των μελών του δικτύου διαφαίνεται και εξαιτίας της δυνατότητας της θεσμικής τους εκπροσώπησης, υπό την έννοια ότι τα άτομα προστατεύονται τρόπον τινά από τους επίσημους αντιπροσώπους για την προάσπιση του γοήτρου τους και την απόκρυψη ενδεχόμενων μειονεκτημάτων τους⁵⁴. Η τελευταία μάλιστα παρατήρηση θα λέγαμε ότι ίσως και να συμβάλει όχι μόνο στην απόκρυψη των ελαττωμάτων των μελών της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, αλλά και στην «απόκρυψη» της θεωρητικής τους επεξεργασίας από μεριάς Bourdieu.

⁵³ Βλ. ενότητα 9.7.

⁵⁴ Αφενός μεν, τα μέλη επιζητούν διακαώς τη θεσμική τους εκπροσώπηση, αφετέρου δε, οι εκπρόσωποι της ομάδας δύναται να αξιοποιήσουν τη δύναμή τους ακόμα και εις βάρος της ομάδας που τους ανέδειξε (Bourdieu 1986, σ. 23).

4.1.2 Η προσέγγιση του Coleman

Είναι απορίας άξιον που ο Γάλλος κοινωνιολόγος δεν αναφέρει ούτε μια φορά στο έργο του τον επίσης σημαντικό κοινωνιολόγο James S. Coleman (αλλά και το αντίστροφο), παρότι και οι δύο συνυπήρξαν χρονικά (περιστασιακά συνυπήρξαν και τοπικά) και κυρίως παρότι τους απασχόλησαν παρόμοια ζητήματα. Όμως, ο Coleman θα αναγνωρίσει ως βασική πηγή έμπνευσης του έργου του, τόσο το αντίστοιχο του Glenn Loury, όσο και του Mark Granovetter που θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Υπενθυμίζουμε, ότι τον Glenn Loury απασχολεί ο τρόπος υπέρβασης των φυλετικών διακρίσεων στους εργασιακούς χώρους και στις επαγγελματικές ευκαιρίες των εργαζομένων. Θεωρεί ότι οι εφαρμοσμένες πολιτικές, εμπνευσμένες από την οικονομική σχολή του Σικάγου θεωρούνται ως βασικές υπεύθυνες για την αναπαραγωγή των φυλετικών ανισοτήτων. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι τα κλασικά οικονομικά δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στον ατομικιστικό παράγοντα, και ο ανταγωνισμός εντός της αγοράς εργασίας αποτελεί αντανάκλαση των προσόντων και των ικανοτήτων του εργατικού δυναμικού (Portes, 1998).

Η ιδέα της αναπαραγόμενης από γενιά σε γενιά φτώχειας, καθώς και η έλλειψη πληροφόρησης για τις διαθέσιμες επαγγελματικές ευκαιρίες, αποτέλεσαν τον πυρήνα της κριτικής του Loury στην οικονομική σχολή του Σικάγου και ειδικότερα στην έννοια του οικονομικού κεφαλαίου. Τον ίδιο πυρήνα σκέψης διατήρησε και ο Coleman στη δική του επεξεργασία, συγκροτώντας ωστόσο μια περισσότερο περιεκτική κοινωνιολογική θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου. Επομένως, ο Coleman με το άρθρο του Social Capital in the Creation of Human Capital (1988), συνοψίζει τις σημαντικότερες διαστάσεις των μέχρι εκείνη τη στιγμή προγενέστερων έργων του, επεξηγώντας αναλυτικά την έννοια και τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Βασικό μέλημα του Coleman σε όλο το έργο του είναι η διασυνδεδετική επίδραση των δομικών παραγόντων που καθορίζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα (κοινωνιολογισμός), σε συνάρτηση με την ορθολογική και εμπρόθετη διάσταση της ανθρώπινης πράξης, προς την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου (οικονομισμός). Τον ειδικότερο διασυνδεδετικό ρόλο, τον αναλαμβάνει το κοινωνικό κεφάλαιο, όχι ως μια ξεχωριστή οντότητα με πραγματική ύπαρξη, αλλά ως μια λειτουργία που συνίστατο από ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά, διαμέσου της οποίας επιτρέπονται συγκεκριμένες πράξεις στα άτομα που τη

στοιχειοθετούν. Τα άτομα που στοιχειοθετούν το κοινωνικό κεφάλαιο μοιάζουν ως προς ορισμένα βασικά τους γνωρίσματα. Οι συγκεκριμένες ομοιότητες δημιουργούν αισθήματα οικειότητας και εμπιστοσύνης, που με τη σειρά τους διευκολύνουν τις πράξεις τους, αλλά και τις μεταξύ τους συναλλαγές (Coleman, 1988, σσ. 99).

Πολύ σημαντικός παράγοντας που αποτελεί τόσο το αίτιο, όσο και το αποτέλεσμα του κοινωνικού κεφαλαίου είναι οι σχέσεις και οι δικτύωσεις που δημιουργούνται γύρω από ένα άτομο. Οι κλειστότητα (closure) των δικτύων αποτελεί παράγοντα τήρησης των κανόνων και ανάπτυξης εμπιστοσύνης στα μέλη του. Επομένως, οι ατομικοί ή οι συλλογικοί φορείς συσχετίζονται μεταξύ τους εντός ευρύτερων θεσμικών δομών, προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, διαμέσου **της αμοιβαιότητας, της εμπιστοσύνης, της πληροφόρησης και της υπαγωγής τους σε κανόνες**. Οι συγκεκριμένοι παράγοντες περιορίζουν και πολλές φορές κατευθύνουν τις επιλογές και τις τελικές πράξεις των ατόμων, επηρεάζοντας τελικά και τις ευρύτερες κοινωνικές δομές, όπως τις οικονομικές αγορές ή τις εκπαιδευτικές δομές. Για παράδειγμα, **το υποστηρικτικό περιβάλλον (συγγενών και φίλων) θα μπορούσε να αποτρέψει την εγκατάλειψη του σχολείου από τους μαθητές**.

4.1.3 Η προσέγγιση του Portes

Όπως έχουμε ήδη δείξει, η κριτική του Portes στον Coleman είναι ιδιαίτερος σημαντική, προκειμένου να κατανοήσουμε ακόμα εναργέστερα τις πτυχές του κοινωνικού κεφαλαίου που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια. Ο Portes (1998, σ. 5 σημ. 2) καταλογίζει στον Coleman έλλειψη εννοιολογικής σαφήνειας, διότι σε αντίθεση με τον Bourdieu, ο Coleman αδυνατεί να διαφοροποιήσει μεταξύ των δυνατοτήτων πρόσβασης και χρήσης των πόρων του κοινωνικού κεφαλαίου ή αλλιώς μεταξύ του αιτίου και του αποτελέσματός του. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Portes, μια άλλη σημαντική διάκριση είναι εκείνη που αφορά από τη μια μεριά, στα άτομα που θέλουν να χρησιμοποιήσουν τους συγκεκριμένους πόρους και από την άλλη, στα άτομα που προσφέρονται να βοηθήσουν στη συγκεκριμένη διαδικασία αξιοποίησης τους. Τελικά, ο Coleman αδυνατεί να διακρίνει (αλλά και να εξηγήσει) μεταξύ όσων ατόμων επιθυμούν την πρόσβαση στους πόρους των κοινωνικών σχέσεων και όσων έχουν διάθεση να τους την προσφέρουν, ενώ την ίδια στιγμή αδυνατεί να διακρίνει μεταξύ των πόρων αυτών καθ' αυτών και της δυνατότητας πρόσβασης σε αυτούς. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραληφθεί το γεγονός ότι ο Portes αναγνωρίζει στον Coleman ότι ήταν ο πρώτος που ανέδειξε το κοινωνικό κεφάλαιο ως έννοια, αλλά και ως μηχανισμό που συνεχώς αναπαράγεται.

Ο μηχανισμός (ανα)παραγωγής βασίζεται στις κλειστές σχέσεις (closure) των κοινωνικών δικτύων, δηλαδή στην ύπαρξη στενών δεσμών μεταξύ των μελών μιας ομάδας, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ισχύς των άτυπων κοινωνικών κανόνων των μελών της. Επομένως, σημαντικό χαρακτηριστικό του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ότι πηγή του πλεονεκτήματός του, δεν αποτελεί το ίδιο το άτομο, αλλά οι σχέσεις που αναπτύσσει με τους άλλους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τα συγκινησιακά ή τα ωφελιμιστικά του κίνητρα. Στην περίπτωση των ωφελιμιστικών κινήτρων, οι «άλλοι» δεν θα εξασφαλίσουν μόνο άμεσες ανταποδώσεις στο άτομο που τις απολαμβάνει, αλλά και ανταποδώσεις από το σύνολο των συλλογικοτήτων όπου είναι ενταγμένος, διασφαλίζοντας κυρίως άυλους πόρους. Επιπλέον, οι άλλοι θα λειτουργήσουν ως εγγυητές της διαδικασίας συναλλαγής, εξασφαλίζοντας στο άτομο ή στα άτομα που προσφέρουν τους πόρους τη θέση τους στην ομάδα (Portes, 1998, σ. 6).

Πέραν όμως των ξεκάθαρων πλεονεκτημάτων που αποκομίζει κανείς από την ένταξή του σε μια σχετικά ομοιογενή κοινωνική ομάδα, ο Portes αναφέρεται και στις αρνητικές πτυχές ενός τέτοιου συσχετισμού. Ειδικότερα, **ο Portes ερμήνευσε τις συγκεκριμένες διαδικασίες με όρους αρνητικού κοινωνικού κεφαλαίου, με συνέπειες όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, οι υπερβολικές απαιτήσεις, ο περιορισμός της ελευθερίας και η καθοδική κοινωνική κινητικότητα** (Portes, 1998, σ. 15).

Τέλος, αξίζει κλείνοντας τη συγκεκριμένη υποενότητα να αναφέρουμε ότι **για τον Portes, την αρτιότερη επεξεργασία της έννοιας του κοινωνικού κεφαλαίου την εντοπίζουμε σε εργασίες που απασχολούνται με μεταναστευτικά ζητήματα**. Το γεγονός αυτό μόνο τυχαίο δεν είναι, καθώς το μεταναστευτικό υπόδειγμα αναδεικνύει με τον ευκρινέστερο τρόπο το ρόλο της κοινωνικής πλαισίωσης στις ατομικές οικονομικές δραστηριότητες. Παράλληλα, αναδεικνύει την απαξίωση των ατομικών προσόντων στη χώρα υποδοχής, καθώς ευρύτερα πολιτισμικά εμπόδια εγκλωβίζουν τα άτομα στον οικείο θεσμικό κοινωνικό τους χώρο και αποτρέπουν την ανάδειξη των ατομικών τους προσόντων (Portes και Sensenbrenner, 1993, σ. 1322).

Εν κατακλείδι, η όλη επεξεργασία του κοινωνικού κεφαλαίου από τον Portes, γίνεται με βάση τη διαχρονική παρακολούθηση της ανάπτυξης του συγκεκριμένου όρου υπό την έννοια ότι, αφενός μεν, τα βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου είχαν ήδη αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας από τους «κλασικούς» κοινωνιολόγους, αφετέρου δε, σταδιακά ο εν λόγω όρος από αρκετά «χαλαρός» γίνεται όλο και πιο συγκεκριμένος, ώστε να διευκολύνεται η μεθοδολογική αξιοποίησή του. Το κοινωνικό κεφάλαιο περιλαμβάνει ως πρώτο χαρακτηριστικό του, τις καλά εδραιωμένες κοινωνικές αξίες που κατευθύνουν τη συμπεριφορά του ατόμου και αφομοιώνονται διαμέσου της κοινωνικοποίησής του. Με αυτόν τον τρόπο, ερμηνεύονται ορισμένες (συχνά ανορθολογικές) συμπεριφορές οι οποίες διαφορετικά θα παρέμεναν ανερμήνευτες. Επιπλέον, το δεύτερο χαρακτηριστικό του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ο νόμος της αμοιβαιότητας στις πρόσωπο με πρόσωπο συναντήσεις. Η αμοιβαιότητα ωθεί τους ανθρώπους στην επιδίωξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος με την αξιοποίηση των άυλων πόρων τους, διαμέσου της συσχέτισης με συγκεκριμένα άτομα. Το τρίτο χαρακτηριστικό, η αλληλεγγύη, προκύπτει εξαιτίας της κοινής αντιμετώπισης των προβλημάτων από μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, η οποία διαρκώς ομογενοποιείται. Τέλος, το τέταρτο χαρακτηριστικό του κοινωνικού κεφαλαίου, η εμπιστοσύνη, αναφέρεται στην επένδυση στις

σχέσεις μεταξύ των μελών των κοινωνικών δικτύων με την προσδοκία μιας μελλοντικής ανταπόδοσης (Portes και Sensenbrenner, 1993, σσ. 1323-1324).

4.2 Σύγχρονες προσεγγίσεις

Σε ετούτη την υπό-ενότητα θα παρουσιαστούν σύγχρονες θεωρητικές επεξεργασίες του κοινωνικού κεφαλαίου που αφορούν τη διασύνδεση μεταξύ δικτύωσης και αγοράς εργασίας. Στην πραγματικότητα, οι συγκεκριμένες επεξεργασίες αποτελούν θεωρητικές αποτυπώσεις του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, δηλαδή των συσχετίσεων μεταξύ των ετερογενών κοινωνικών ομάδων. Με άλλα λόγια, η σημασία των εν λόγω θεωριών έγκειται στη διερεύνηση των σχέσεων και επιρροών που αναπτύσσονται μεταξύ των επιμέρους κλειστών ομαδοποιήσεων εντός της ευρύτερης κοινωνικής δομής που τις ενσωματώνει όλες μαζί. Επιπλέον, κύριο χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων θεωριών είναι η ανάδειξη του εμπρόθετου χαρακτήρα των πράξεων των δρώντων υποκειμένων, πάντοτε σε συνάρτηση με τις κοινωνικές ομάδες που έρχονται σε επαφή με τα συγκεκριμένα άτομα. Ο Mark Granovetter που θα παρακολουθήσουμε αμέσως, μπορεί να μην αναφέρεται ευθέως στην έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, όμως ο τρόπος που εννοιολογεί τη διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης γίνεται με τέτοιο τρόπο που να παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες με τις πιο σύγχρονες επεξεργασίες του. Ήδη οι Portes και Sensenbrenner (1993, σ. 1321) αναγνωρίζουν ότι ο Granovetter εισήγαγε στην ερμηνεία των οικονομικών φαινομένων, ευρύτερες κοινωνικές συνιστώσες, ξεφεύγοντας από τη μονομέρεια των αναλύσεων των νεοκλασικών οικονομολόγων.

4.2.1 Η προσέγγιση του Mark Granovetter

Ο Granovetter αναφέρεται στην επίδραση των άμεσων και έμμεσων κοινωνικών σχέσεων, είτε ως εμπόδια, ή αντίθετα ως παράγοντες διευκόλυνσης της δράσης, όσον αφορά στις εμπρόθετες πράξεις των ατόμων. Οι άμεσες σχέσεις ή όπως τις ονόμασε οι ισχυρές συνδέσεις (ή ισχυροί δεσμοί), αφορούν τις διαρκείς, τις συχνές και τις επενδυμένες συναισθηματικά σχέσεις μεταξύ των ατόμων (π.χ. οι σχέσεις μεταξύ φίλων και συγγενών). Αντίθετα, οι έμμεσες σχέσεις (ή οι χαλαροί δεσμοί), δηλαδή οι σχέσεις που συγκροτούνται με βάση ασθενέστερους συνδέσμους και δεν χαρακτηρίζονται από διάρκεια και αμοιβαιότητα, αποτελούν τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των λιγότερο γνωστών ατόμων εντός του δικτύου (Bianzle και συν., 2007, σσ. 9, 12).

Ειδικότερα, ο Granovetter αναφέρεται επιμελώς στο σημαντικό ρόλο των ασθενών δεσμών του κόμβου μιας δικτύωσης, ως παράγοντα διεύρυνσης των κοινωνικών δικτύων (Granovetter, 1983, σ. 202). Όσο περισσότερους χαλαρούς δεσμούς διαθέτει το άτομο, τόσο καλύτερη, ετερογενή και πλουσιότερη πληροφόρηση θα διαθέτει, ενώ την ίδια στιγμή θα διαθέτει και περισσότερες επαγγελματικές ευκαιρίες. Αντίθετα, επειδή οι ισχυροί δεσμοί συνδέουν ένα πλήθος από ομοιογενή μεταξύ τους άτομα, το απόθεμα πληροφόρησης μεταξύ των ατόμων θα είναι παρόμοιο και συνεπώς αρκετά περιορισμένο. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι **τα άτομα με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης κατά τη διαδικασία αναζήτησης εργασίας τείνουν να χρησιμοποιούν ισχυρότερες διασυνδέσεις, σε σύγκριση με τα άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης** (Granovetter 1983, σ. 206). Ωστόσο, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι περισσότερη ανάγκη για ανομοιογενή δίκτυα φαίνεται ότι έχουν οι λιγότερο προνομιούχοι σε σχέση με τους περισσότερο (κοινωνικά) προνομιούχους.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ερμηνεύονται σχετικά εύκολα, επειδή τα άτομα που συνδέονται με ασθενείς δεσμούς, θεωρείται πιο πιθανό να προέρχονται από εντελώς διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. **Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι ασθενείς δεσμοί θεωρούνται γέφυρες που διασχίζουν τα όρια δύο εντελώς διαφορετικών ομάδων με αποτέλεσμα η πρόσβαση σε νέα πληροφόρηση να είναι πιο εφικτή** (Granovetter 1983, σ. 219).

Στη δική μας ερευνητική δουλειά θα αξιοποιήσουμε τη θεωρία του Mark Granovetter, προκειμένου να μετρήσουμε την ισχύ των κοινωνικών σχέσεων των επιμέρους ομάδων που θα μας απασχολήσουν ώστε να διακρίνουμε τα χαλαρότερα κοινωνικά δίκτυα, από τα αντίστοιχα ισχυρά. Με την έννοια αυτή, τουλάχιστον σε πρώτο επίπεδο ανάλυσης, θα θεωρήσουμε τη συχνότητα επαφής με την οικογένεια, με φίλους ή με γνωστούς ως μεταβλητή που περιγράφει το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, ενώ τη διάθεση να είναι κάποιος ενεργός πολίτης και να επιθυμεί να συμμετέχει σε ευρύτερες κοινωνικές οργανώσεις, ως κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης. Βέβαια, πέραν της εννοιολόγησης των αδύναμων σχέσεων με όρους οικειότητας ή συχνότητας επαφής, στη θεωρία των δικτύων οι αδύναμες σχέσεις ή οι χαλαρότεροι δεσμοί αναφέρονται και με όρους «γεφύρωσης μεταξύ των διαφορετικών τμημάτων του δικτύου» (Kadushin, 2019, σ. 52). **Με αυτήν την έννοια νομιμοποιείται κανείς να ανακατάξει την προηγούμενη κατηγοριοποίηση, και να προβεί στις απαραίτητες τροποποιήσεις, ανάλογα τον ρόλο που παίζουν οι γνωστοί ή οι φίλοι είτε ως ισχυροί δεσμοί είτε ως σημαντικές γέφυρες.** Το συγκεκριμένο ζήτημα άλλωστε αναλύεται περισσότερο επαρκώς με τον τρόπο πραγμάτευσης του κοινωνικού κεφαλαίου από τον Ronald Burt.

4.2.2 Η προσέγγιση του Ronald S. Burt

Ο Ronald S. Burt (2000) επεξεργάστηκε το κοινωνικό κεφάλαιο με βάση τις διαστάσεις των δομικών κενών (structural holes) και των κλειστών δικτύων (network closure)⁵⁵. Η θεώρηση του Burt αναφέρεται στον τρόπο που το άτομο αποκτά δύναμη ανάλογα με τη θέση που κατέχει στην κοινωνική δομή. Το πλεονέκτημα της θέσης έγκειται στη δυνατότητα του ατόμου να διαχέει (ή καλύτερα να ελέγχει) την πληροφόρηση αποτελεσματικά (Bienzle και συν., 2007, σ. 12). Ο Burt προεκτείνοντας τη θεωρία της ισχύος των ασθενών συνδέσμων του Granovetter, στη δική του θεωρητική επεξεργασία περί κοινωνικού κεφαλαίου αναφέρεται στους outsiders, στους ανθρώπους δηλαδή που διαχειρίζονται διαφορετικά, ετερόκλητα και αποκλεισμένα αναμεταξύ τους πεδία, προκειμένου ως διαμεσολαβητές να τα φέρουν σε επαφή. **Στη συγκεκριμένη διαδικασία μεγάλη σημασία έχει ο φορέας του κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς διευκολύνει τη ροή πληροφόρησης και επιπλέον διαθέτει το πλεονέκτημα ελέγχου της διαδικασίας συνένωσης ανθρώπων διαφορετικών δικτύων που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν εντελώς ασύνδετοι.**

Ειδικότερα, το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στη διασυνδεδετική διαδικασία διαμέσου των δομικών κενών προκαλώντας στον φορέα γεφύρωσης αυξημένη ροή πληροφόρησης. Με άλλα λόγια, ο διαμεσολαβητικός ρόλος ορισμένων ατόμων παρέχει τη δυνατότητα διαχείρισης των ασθενών ή των ανύπαρκτων σχέσεων των άλλων ατόμων εντός του δικτύου, εξαιτίας της αποκλειστικής αφοσίωσής των δευτέρων στις αρμοδιότητές τους (Burt, 2000, σ. 353). Ακριβώς για αυτόν τον λόγο η συγκεκριμένη περιγραφή αναφέρεται ως το «επιχείρημα των δομικών κενών» (Burt 1998, σ. 8).

⁵⁵ Τα κλειστά δίκτυα αναφέρονται στις σχέσεις όπου όλα τα άτομα παρόμοιων χαρακτηριστικών σε μια κοινωνική δομή διασυνδέονται αναμεταξύ τους (Burt 2000, σ. 351). Παρότι οι ισχυρές σχέσεις εντός των πολύ πυκνών δικτύων που απολαμβάνουν τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας αποτελούν παράγοντα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, δεν παύουν να περιορίζουν τις επιδόσεις του κοινωνικού κεφαλαίου στην προώθηση των συμφερόντων των ορθολογικών δρώντων (Burt 2000, σ. 353).

Οι προσδιοριστικοί παράγοντες που δίνουν το πλεονέκτημα στους διαμεσολαβητές μεταξύ των μαύρων τρυπών του δικτύου είναι το μέγεθος, το εύρος και η ταχύτητα της πληροφόρησης. Το μέγεθος της πληροφόρησης από το ένα πεδίο στο άλλο εξαρτάται από το πλήθος των διαφορετικών δικτύων που έρχεται σε επαφή ο φορέας-διαμεσολαβητής. Επιπλέον, η ποικιλία και ανομοιογένεια των επαφών του φορέα διευκολύνει την πρόσβαση και το εύρος της πληροφόρησης. Τέλος, η ταχύτητα της πληροφόρησης που απολαμβάνει ο διαμεσολαβητής, έγκειται στην έλλειψη διασύνδεσης των άλλων μελών των διαφορετικών μεταξύ τους πεδίων. Τελικά, οι διαφορετικές επαφές επιφέρουν πλουραλισμό στην πληροφόρηση, ενώ παράλληλα το μεγάλο πλήθος των επαφών προκαλεί μεγάλο όγκο πληροφόρησης (Burt, 1998, σσ. 9-10, 2000, σ. 354). Με άλλα λόγια, τα οφέλη του διαμεσολαβητή αποτελούν συνάρτηση της εμπιστοσύνης που απολαμβάνει ως κεντρικός δράστης σε ένα πλήθος ετερογενών μεταξύ τους επαφών. Ο διαμεσολαβητής μεταξύ των κόμβων των δικτύων έχει τον πρώτο λόγο στην προώθηση συγκεκριμένων συμφερόντων, καθώς δύναται να ελέγχει τα οφέλη ορισμένων κόμβων έναντι κάποιον άλλων. Η ευκαιρία λοιπόν προσδιορίζεται από τον εντοπισμό κενών, ώστε το δομικό κενό προσδίδει συγκριτικό πλεονέκτημα στον κεντρικό φορέα που διασχίζει τα ετερόκλητα μεταξύ τους δίκτυα (Burt, 1998, σσ. 10-11).

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε κατηγορηματικά ότι αναφερόμαστε στο κοινωνικό κεφάλαιο και όχι απλώς σε διαδικασίες δικτύωσης. Το κοινωνικό κεφάλαιο το αντιλαμβανόμαστε ως μεταφορική έννοια που προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις ως σχέσεις αγοράς εντός της οποίας οι άνθρωποι επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη τους, με βάση την ακριβή θέση τους στην κοινωνική δομή. Σε αυτή τη διαδικασία, άλλοι τα καταφέρνουν καλύτερα και άλλοι χειρότερα, ανάλογα με τη θέση τους στο κοινωνικό δίκτυο. Σε αυτό το σημείο δεν εντοπίζουμε κάποια μεγάλη απόκλιση συγκριτικά με τις προηγούμενες διαπιστώσεις αναφορικά με τα οφέλη που μπορεί να αποκομίσει κανείς από το κοινωνικό κεφάλαιο, καθώς κοινή πεποίθηση όλων των θεωρητικών του κοινωνικού κεφαλαίου είναι ότι οι καλύτερα διασυνδεδεμένοι άνθρωποι απολαμβάνουν μεγαλύτερες αποδόσεις (Burt, 2000, σσ. 346-348). Στη συγκεκριμένη επεξεργασία, έχει μεγάλη σημασία η δυνατότητα να φτάσει κανείς μια επαφή, προκειμένου να απολαύσει τα οφέλη ενός πιο αναβαθμισμένου δικτύου. Στο ζήτημα αυτό θα επανέρθουμε αμέσως παρακάτω με τον Nam Lin, όπου αναφέρεται ειδικότερα στην εν λόγω επεξεργασία του Burt.

4.2.3 Η προσέγγιση του Nam Lin

Ο Lin και η Dumin (1986) ασχολήθηκαν με τη διαδικασία χρήσης των κοινωνικών πόρων από τα άτομα προκειμένου να έχουν πρόσβαση στην επαγγελματική δομή. Η εν λόγω διαδικασία εξαρτάται, τόσο από τη θέση του υποκειμένου στην κοινωνική ιεραρχία, όσο και από την ίδια τη φύση των κοινωνικών του δεσμών. Όσο πιο ισχυρή θέση και ανίσχυρους δεσμούς διαθέτει το άτομο (δηλαδή, επενδύει περισσότερο στις σχέσεις του με τους γνωστούς και λιγότερο με τους συγγενείς), τόσο διευκολύνεται η πρόσβαση του σε επαγγέλματα υψηλού κύρους και ταυτόχρονα διευρύνεται το φάσμα των επαγγελματικών του επιλογών.

Η πρακτική χρήσης και “εκμετάλλευσης” των κοινωνικών σχέσεων χαρακτηρίζεται από τους συγγραφείς ως εργαλειακή ή συντελεστική πράξη (instrumental act), με την έννοια της απόκτησης πολύτιμων κοινωνικών πόρων διαμέσου της αξιοποίησής τους (Lin και Dumin 1986, σ. 365). Οι συγκεκριμένοι πόροι είναι πολύτιμοι ή αξιόλογοι (valued resources) καθώς συνίστανται από πλούτο, κύρος και δύναμη. Επιπλέον, είναι κοινωνικοί, καθώς είναι προσβάσιμοι στα άτομα διαμέσου των κοινωνικών τους σχέσεων, διότι βρίσκονται ενσωματωμένοι στα κοινωνικά τους δίκτυα. Επομένως, η εργαλειακή πράξη θεωρείται επιτυχής, ανάλογα με τη δυνατότητα πρόσβασης και χρήσης των κοινωνικών πόρων στα πλαίσια μιας δράσης. Επιπλέον, η επιτυχία της συντελεστικής πράξης εξαρτάται από το σύνολο των συγκεκριμένων ατομικών και κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των επιμέρους ατόμων (resource network), που τα διευκολύνουν στην πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους και συνεπώς στη χρήση τους (Lin και Dumin, 1986, σσ. 365-366).

Η αξιολόγηση της θέσης των ατόμων στα κοινωνικά δίκτυα γίνεται με βάση τους πόρους που τα τελευταία διαθέτουν σε πλούτο, κύρος και δύναμη και ανάλογα κατατάσσονται ιεραρχικά στην κοινωνική δομή. Όπως αναφέρθηκε, οι εν λόγω πόροι βρίσκονται ενσωματωμένοι στην ιεραρχία της κοινωνικής δομής, δηλαδή είναι εγγενώς ενσωματωμένοι σε συγκεκριμένες θέσεις, ενώ οι θέσεις αυτές με τη σειρά τους παρέχουν ευκολότερη προσβασιμότητα στα άτομα που τις καταλαμβάνουν. Η κατοχή υψηλών θέσεων συνεπάγεται και τη δυνατότητα προσέγγισης και άλλων ατόμων υψηλών θέσεων, τη δυνατότητα κοινωνικής ανόδου σε ακόμα υψηλότερες ιεραρχικά θέσεις και τέλος τη δυνατότητα χρήσης των πόρων και από άλλες χαμηλότερες θέσεις της ιεραρχικής δομής. Με άλλα λόγια, οι Lin και Dumin διακρίνουν αφενός, μεταξύ της κατοχής μιας θέσης στη κοινωνική ιεραρχία και αφετέρου, της δυνατότητας επαφής ενός ατόμου με κάποιο άλλο άτομο διαφορετικής θέσης.

Σύμφωνα με τους συγγραφείς, όσο υψηλότερα ανεβαίνουμε στην ιεραρχική κοινωνική δομή, τόσο περισσότερες θέσεις είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε και παράλληλα, άλλους τόσους πολύτιμους κοινωνικούς πόρους να εντοπίσουμε. Με άλλα λόγια, τα άτομα υψηλών θέσεων διαθέτουν καλύτερο έλεγχο, ευκολότερη διαχείριση και αμεσότερη αξιοποίηση των κοινωνικών πόρων της θέσης τους και παράλληλα καλύτερη πρόσβαση σε άλλες θέσεις της ιεραρχικής δομής. Η θέση που είναι εγγενώς συνδεδεμένη με αξιολογικό κοινωνικό απόθεμα, καθώς και η δυνατότητα ελέγχου των κοινωνικών πόρων άλλων θέσεων, θα επιτρέψει στο άτομο να φτάνει κάθε φορά στον επιθυμητό στόχο που έχει θέσει. Αυτό συμβαίνει διότι τα άτομα υψηλών ιεραρχικά θέσεων στη κατάταξη των δικτύων, έρχονται σε επαφή με αντίστοιχες υψηλές θέσεις επενδυμένες εγγενώς με υψηλό κοινωνικό απόθεμα και καλύτερη δυνατότητα ελέγχου των πηγών (Lin και Dumin, 1986, σσ. 366). Μάλιστα, οι συγκεκριμένοι θεωρητικοί προκειμένου να εξηγήσουν τη διαδικασία απόλαυσης οφελών ενός δρόντος υποκειμένου, αξιοποιώντας τους ενσωματωμένους κοινωνικούς πόρους εντός του δικτύου, αναφέρουν τρεις υποθέσεις: την υπόθεση του κοινωνικού αποθέματος, την υπόθεση της δύναμης της θέσης και την υπόθεση της δύναμης των δεσμών. Θα τις περιγράψουμε αμέσως παρακάτω και εντελώς συνοπτικά με ένα παράδειγμα σε κάθε περίπτωση.

Η υπόθεση του κοινωνικού αποθέματος (αφορά τη συντελεστική πράξη) (Lin και Dumin 1986, σ. 366).

Έστω ότι υπάρχουν τέσσερα διαφορετικά άτομα ο Α, ο Β, ο Γ και ο Δ, όπου ο Α και ο Β επιθυμούν να βρουν εργασία και έρχονται σε επαφή ο μεν Α με τον Γ και ο δε Β με τον Δ αντίστοιχα. Εάν ο Γ διαθέτει υψηλότερη θέση στο δίκτυο από τον Δ, ο Α θα βρει ευκολότερα εργασία από τον Β. Αυτό σημαίνει ότι σύμφωνα με τον Lin πλεονεκτεί κάθε φορά εκείνος που γνωρίζει και αξιοποιεί κάποιο άτομο που διαθέτει την υψηλότερη δυνατή συγκριτικά θέση, διότι αποτελεί φορέα πολυτιμότερων πόρων.

Η υπόθεση της δύναμης της θέσης (αφορά την πρόσβαση σε επαφές) (Lin και Dumin 1986, σ. 367).

Έστω ότι ο Α τώρα βρίσκεται σε υψηλότερη θέση από τον Β, αλλά ότι και οι δύο επιθυμούν να προσεγγίσουν τον Γ. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη υπόθεση ο Α έχει

περισσότερες πιθανότητες να έρθει σε επαφή (reaching a contact) με τον Γ (και τελικά να βρει πιο εύκολα την επιθυμητή εργασία σε σχέση με τον Β). Με άλλα λόγια, παρατηρούμε ότι σε αυτήν την περίπτωση πλεονεκτεί το άτομο που διαθέτει την υψηλότερη θέση στην ιεραρχία, όσον αφορά στην ευκολότερη προσέγγιση άλλων θέσεων και τελικά την καλύτερη αξιοποίηση των κοινωνικών πόρων που επιθυμεί.

Η υπόθεση της δύναμης των δεσμών (αφορά την πρόσβαση στις επαφές) (Lin και Dumin 1986, σ. 367).

Έστω ότι ο Α και ο Β βρίσκονται στην ίδια ιεραρχική θέση και έρχονται σε επαφή ο μὲν Α με τον Γ, ο δε Β με τον Δ. Εάν ο Α με τον Γ γνωρίζονται λιγότερο από ότι ο Β με τον Δ (έστω δηλαδή ότι οι Β και Δ είναι συγγενείς), ο Α θα έρθει σε επαφή με καλύτερους κοινωνικούς πόρους από τον Β. Σε αυτήν την περίπτωση, φαίνεται ότι πλεονεκτεί το άτομο με τους πιο αδύναμους δεσμούς, καθώς οι αδύναμοι δεσμοί δίνουν τη δυνατότητα στο άτομο να έρθει σε επαφή με άλλα άτομα διαφορετικών χαρακτηριστικών σε σχέση με το δικό του επίπεδο δικτύου.

Η επίδραση της οροφής (Lin και Dumin 1986, σ. 367).

Όταν το άτομο βρίσκεται υψηλά στην ιεραρχία για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι αδύναμοι δεσμοί του από ένα σημείο και ύστερα, παύουν να του παρέχουν υψηλότερο κοινωνικό απόθεμα. Αυτό σημαίνει ότι σε αρκετές περιπτώσεις, όσο πιο χαμηλά βρίσκεται το άτομο στην κοινωνική ιεραρχία, τόσο μεγαλύτερη επίδραση έχουν οι χαλαρότεροι δεσμοί για την αξιοποίηση και χρήση των κοινωνικών τους πόρων.

Οι συγκεκριμένες υποθέσεις περί των επιτυχών επαφών (successful terminals) και των χαρακτηριστικών των θέσεων και των σχέσεων τους, επιβεβαιώνονται από διάφορες έρευνες που αναφέρονται στο άρθρο των Lin και Dumin (1986, σ. 367-369). Παρότι οι συγκεκριμένες έρευνες εστιάζουν στη σύνδεση μεταξύ της χρήσης των κοινωνικών δικτύων και της επιτυχούς αξιοποίησής τους, παραβλέπουν την προσβασιμότητα στους πολύτιμους κοινωνικούς πόρους, με την έννοια ότι πριν τη χρήση των κοινωνικών πόρων για την επίτευξη κάποιου συγκεκριμένου αποτελέσματος, προηγείται απαραίτητως η πρόσβαση σε αυτούς.

Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, οι Lin και Dumin ενδιαφέρονται για την επίδραση, τόσο των προσωπικών, όσο και των δομικών παραγόντων, όσον αφορά στην καλύτερη πρόσβαση

στους πολύτιμους κοινωνικούς πόρους από τα άτομα. Η σημασία της έννοιας της πρόσβασης έγκειται στον τρόπο κατά τον οποίο το δίκτυο ενός ανθρώπου τον φέρνει σε επαφή με μια πληθώρα από άλλες θέσεις στο δίκτυο. Με αυτήν την έννοια, οι Lin και Dumin ενδιαφέρονται, τόσο για την επαφή και την πρόσβαση των κοινωνικών πόρων (reachability), όσο και για τη χρήση τους. Η επιστημονική διερεύνηση για τη δυνατότητα πρόσβασης των ατόμων στους κοινωνικούς πόρους είναι κομβικής σημασίας και θα πρέπει κάθε φορά να μελετάται προσεκτικά, καθώς «η εγκυρότητα της θεωρίας εξαρτάται από το εάν η έκταση της θέσης⁵⁶ και η ένταση των δεσμών⁵⁷, επιφέρουν πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους»⁵⁸ (Lin και Dumin 1986, σ. 370).

Ύστερα από αυτές τις πολύτιμες θεωρητικές διευκρινήσεις, οι Lin και Dumin προχώρησαν στη δική τους ερευνητική προσπάθεια, προκειμένου να διαπιστώσουν το εύρος της επενέργειας του κοινωνικού κεφαλαίου στην αγορά εργασίας. Για τη συγκρότηση του δείγματός τους, με βάση μια λίστα είκοσι επαγγελμάτων ρώτησαν τους συμμετέχοντες, εάν έχουν συγγενείς που να εργάζονται στα συγκεκριμένα επαγγέλματα. Η τεχνική αυτή παρήγαγε στοιχεία για τους δεσμούς του κάθε συμμετέχοντα, μετρώντας έμμεσα την πρόσβασή του στους κοινωνικούς πόρους, ακριβώς λόγω της διασύνδεσής του με τις θέσεις της επαγγελματικής δομής, διαμέσου των συγκεκριμένων κοινωνικών δεσμών. Επομένως, για τη διερεύνηση της δυνατότητας πρόσβασης, εξετάστηκε η δύναμη των θέσεων, με βάση το γόητρο του πατέρα, αλλά και η δύναμη των δεσμών με βάση τη συσχέτιση με γνωστούς, φίλους και συγγενείς.

Για τη διερεύνηση της δύναμης της θέσης, όπως είπαμε, σε κάθε ερωτώμενο παρουσιάζονταν μια κάρτα με είκοσι επαγγέλματα όπου ερωτώταν, εάν κάποιος συγγενής, φίλος

⁵⁶ Έκταση της θέσης: Ο βαθμός κατά τον οποίο τον υποκείμενο έχει πρόσβαση σε διάφορες επαγγελματικές θέσεις, διαμέσου των κοινωνικών του δεσμών. Αντιστοιχεί στον δείκτη δύναμης της θέσης: π.χ. η επαγγελματική θέση του πατέρα του υπό εξέταση ατόμου (βλ. αντίστοιχη υπόθεση).

⁵⁷ Ένταση των δεσμών: Ο βαθμός κατά τον οποίο εξετάζεται τόσο η φύση των δεσμών όσο και το αρχικό γόητρο του υποκειμένου ώστε να έχουν επιρροή στα επαγγέλματα που τα άτομα έχουν πρόσβαση. Αντιστοιχεί στον δείκτη δύναμης του δεσμού: Η φύση του κοινωνικού δεσμού (βλ. αντίστοιχη υπόθεση).

⁵⁸ Δείκτης πρόσβασης στους κοινωνικούς πόρους: Η δυνατότητα πρόσβασης σε επαγγελματικές θέσεις (βλ. αντίστοιχη υπόθεση). Επειδή η συγκεκριμένη διάσταση αφορά την εργαλειακή πράξη, ο Lin δεν την εξετάζει.

ή γνωστός απασχολούνταν σε κάποιο από αυτά τα επαγγέλματα. Το εύρος του δικτύου του κάθε ατόμου με βάση τις μετρήσεις, εξαρτάται από το πλήθος των διαφορετικών επαγγελματικών θέσεων που έρχεται σε επαφή το άτομο, μέσω των δεσμών του. Τα όμοια επαγγέλματα περιορίζουν αρκετά το δίκτυο. Ταυτόχρονα, με βάση την πρόσβαση στα υψηλού κύρους επαγγέλματα διαμέσου των συγγενών, φίλων και γνωστών διερευνήθηκε πόσο ψηλά μπορεί να πάει το άτομο στην κοινωνική ιεραρχία. Η πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους εξαρτάται από το επαγγελματικό κύρος του ερωτώμενου, που μετριέται με βάση το επαγγελματικό κύρος του πατέρα. Όσο πιο υψηλού κύρους επάγγελμα ασκεί ο πατέρας των ερωτώμενων (original position), τόσο διευκολύνονταν η πρόσβασή τους στα επαγγέλματα υψηλού κύρους και διευρύνονταν το κοινωνικό τους δίκτυο. Αντίστροφα, όσο πιο χαμηλού κύρους επάγγελμα ασκούσε ο πατέρας, τόσο μικραίνει το εύρος πρόσβασης των επαγγεμάτων και το ύψος πρόσβασης των επαγγεμάτων κύρους. Τέλος, **με βάση τη διερεύνηση της δύναμης των δεσμών διαπιστώθηκε ότι οι ισχυρές σχέσεις (σχέσεις με συγγενείς και φίλους) περιορίζουν το εύρος της πρόσβασης σε μεγάλο πλήθος επαγγεμάτων. Παρόλα αυτά, οι σχέσεις με φίλους παρείχαν καλύτερη πρόσβαση στα επαγγέλματα από ότι οι σχέσεις με γνωστούς** (Lin και Dumin, 1986, σσ. 375).

Τελικά, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, όχι μόνο οι Lin και Dumin, αλλά όλοι σχεδόν οι θεωρητικοί συμφωνούν ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί διαδικασία επένδυσης στα κοινωνικά δίκτυα με την προσδοκία ανταπόδοσης. Το ερώτημα όμως είναι να διερευνηθεί, με ποιον ακριβώς τρόπο η επένδυση στα κοινωνικά δίκτυα προκαλεί προσδοκίες ανταπόδοσης για τα υποκείμενα. Η προφανής απάντηση είναι ότι το αναμενόμενο όφελος προκύπτει διαμέσου των ενσωματωμένων στα κοινωνικά δίκτυα κοινωνικών πόρων. Από τον Lin (1999, σ. 31), τρεις εξηγήσεις έχουν προταθεί προκειμένου να αιτιολογήσουν γιατί οι ενσωματωμένοι κοινωνικοί πόροι στα δίκτυα μπορεί να βελτιώσουν τα αποτελέσματα της δράσης.

- 1) Διευκολύνουν τη ροή της πληροφόρησης στα άτομα για τους οργανισμούς (ώστε να τους παρουσιαστούν ευκαιρίες να επενδύσουν το ανθρώπινο κεφάλαιό τους) και στους οργανισμούς για τα άτομα (ώστε να μειωθεί το κόστος αναζήτησης προσωπικού).
- 2) Τα δίκτυα (κυρίως τα πολύ ισχυρά) ασκούν επίδραση (επειδή αποτελούν φορείς αξιόλογων πόρων) στη διαδικασία λήψης απόφασης επαγγελματικής πρόσληψης ή πρόωξης συγκεκριμένων ατόμων.

- 3) Οι τοποθετήσεις εντός των δικτύων αποτελούν τα διαπιστευτήρια των προσόντων των δρώντων και των οργανισμών και εξασφαλίζουν (ενισχύουν την ικανότητα για) περαιτέρω προσβάσεις στα δίκτυα που διαθέτουν πολυτιμότερους ενσωματωμένους πόρους (ικανότητα πρόσβασης σε πόρους). Τα συγκεκριμένα άτομα έχουν τη δυνατότητα να αναφέρουν σημαντικά πρόσωπα με επιρροή στην αίτησή τους για την αναζήτηση εργασίας.

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι συγκεκριμένες εργαλειακές πράξεις ενός ατόμου διαμέσου των σχέσεων αλληλεπίδρασης με τα άλλα άτομα δεν αποτελούν απλώς το αποτύπωμα της σχέσης εμπρόθετης επένδυσης και απόδοσης, όπως στην περίπτωση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Στην περίπτωση του κοινωνικού κεφαλαίου, έτσι όπως το περιγράφει ο Lin (1999, σ. 32), η έμφαση δίνεται στην εξήγηση της διαδικασίας, τόσο της πρόσβασης στις πηγές, όσο και στην αξιοποίησή τους. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε εντελώς πρόωρα ότι, τουλάχιστον στη δική μας μελέτη, **η αξιοποίηση των μεθοδολογικών εργαλείων που μας προσφέρονται από την προσέγγιση του Lin, αρμόζουν στην εις βάθος διερεύνηση της διαδικασίας του φαινομένου που μας ενδιαφέρει και όχι στην ποσοτική του αποτύπωση. Συνεπώς, διαχωρίζουμε σαφώς το ποσοτικό μέρος μιας εργασίας, ως διαδικασίας αποτύπωσης του ρόλου των δικτύων, από την αντίστοιχη προσπάθεια σχηματισμού της διαδικασίας (μοντελοποίηση), ως διερεύνηση των εμπρόθετων δράσεων των υποκειμένων εντός των συγκεκριμένων δικτύων και την παρακολούθηση των περαιτέρω προσβάσεων στα δίκτυα υψηλότερου κοινωνικού αποθέματος.**

Στη συνέχεια της ίδιας μελέτης, ο Lin αντιπαραβάλλει ορισμένες θεωρήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, προκειμένου τελικά να προβάλει τις δικές του μεθοδολογικές θεωρήσεις. Ειδικότερα διακρίνει τις θεωρητικές αναλύσεις του κοινωνικού κεφαλαίου σε μικρο-επίπεδο και μακρο-επίπεδο. Οι θεωρητικές αναλύσεις σε μικρο-επίπεδο, μελετούν τον τρόπο που τα άτομα επενδύουν στο κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά και στον τρόπο που συλλαμβάνουν τους ενσωματωμένους πόρους, εντός των σχέσεων τους, προκειμένου να επιφέρουν οφέλη. Επιπλέον, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να μελετηθεί και σε μακρο-επίπεδο ανάλυσης, ως συλλογικό απόκτημα για τη βελτίωση της ζωής των μελών του (Lin, 1999 σ. 32). Βεβαίως, στο μακρο-επίπεδο μεγάλη σημασία έχει και η παρακολούθηση του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου, σε συνάρτηση με τις ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις.

Επιπλέον, ο Lin (1999, σσ. 33-34) ασκεί δριμεία κριτική, τόσο στον Bourdieu, όσο και στον Coleman για διαφορετικούς λόγους στον καθένα. Στον Bourdieu καταλογίζει ελλείψεις στη θεώρησή του, λόγω της αδυναμίας επέκτασης του κοινωνικού δικτύου πέραν της κυρίαρχης τάξης, παρότι το κοινωνικό κεφάλαιο εξαρτάται, τόσο από την έκταση του κοινωνικού δικτύου, όσο και από την ένταση του κεφαλαίου, ανάλογα με την ισχύ των σχέσεων των ατόμων. Στον Coleman, καταλογίζει υπερβολική επιμονή στις διαστάσεις που λειτουργούν συνεκτικά στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, διαστάσεις όπως η εμπιστοσύνη, οι κανόνες, η εξουσία κ.λπ., ενώ παράλληλα, όπως άλλωστε έχουμε ήδη δει και από την κριτική άλλων θεωρητικών όπως τον Portes, θεωρεί ότι συγχέει το αίτιο με το αποτέλεσμα στον ορισμό του κοινωνικού κεφαλαίου.

Τελικά, τόσο για τον Coleman, όσο και για τον Bourdieu, τα άτομα που δεν κατέχουν απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου δεν μπορούν να αποκτήσουν πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους. Με άλλα λόγια, και οι δύο θεωρητικοί παραβλέπουν τη δυνατότητα «γεφύρωσης» με ανομοιογενείς ομάδες. Στη δική μας μελέτη ακολουθώντας τον Lin, θα διερευνηθεί, αφενός μεν η δυνατότητα ή η αδυναμία πρόσβασης στα δίκτυα, αφετέρου δε τα αποτελέσματα (outcomes) της συγκεκριμένης διαδικασίας, καθώς και των ευρύτερων παραγόντων που τα επηρεάζουν.

4.3 Μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο Lin (1999, σ. 35) διακρίνει μεταξύ τριών διαστάσεων μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου:

- 1) Τους ενσωματωμένους πόρους εντός της κοινωνικής δομής (δομικό στοιχείο-συσσώρευση)
- 2) Την προσβασιμότητα στους συγκεκριμένους πόρους από τα υποκείμενα μελέτης (ευκαιρία –προσβασιμότητα)
- 3) Τη δυνατότητα χρήσης των συγκεκριμένων πόρων από τα υποκείμενα για εμπρόθετη δράση (προσανατολισμός δράσης –χρήσης)

Η πρόσβαση και η χρήση των πόρων εξαρτάται, τόσο από την ιεραρχική θέση εντός του δικτύου, όσο και από την ένταση της σχέσης με τους άλλους. Οι ενσωματωμένοι πόροι στην κοινωνική δομή μελετώνται με βάση δύο κριτήρια: 1) από την τοποθέτηση του ατόμου στο δίκτυο (Burt), όπου εντοπίζεται η απόσταση του ατόμου από κάποια στρατηγικής σημασίας θέση (π.χ. από τη ροή πληροφόρησης), 2) από τη δύναμη των δεσμών (Granovetter).

Οι κοινωνικοί πόροι ή αλλιώς οι πόροι των επαφών του δικτύου αναπαρίστανται ως πλούτος, δύναμη και κύρος και βρίσκονται ενσωματωμένοι στις επαφές των ατόμων, ώστε να διευκολύνουν την εργαλειακή χρήση τους (Lin). Η χρήση των πόρων γίνεται, τόσο με σκοπό την ανταπόδοση (return) για την απόκτηση περαιτέρω πόρων που το άτομο δεν κατείχε προηγουμένως (εργαλειακή δράση), όσο και με σκοπό τη χρήση τους για τη διατήρηση κατάστασης (δράση έκφρασης). Σε κάθε περίπτωση, η αρχική τοποθέτηση του ατόμου εντός του δικτύου αποτελεί χρήσιμη διάσταση προκειμένου να διερευνηθεί η δυνατότητα πρόσβασης στους πόρους (Lin, 1999, σ. 36).

Επομένως για τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου τον Lin τον απασχολούν, είτε οι ενσωματωμένοι πόροι που βρίσκονται εντός των δικτύων, είτε η τοποθέτηση του ατόμου στο δίκτυο. Στην πρώτη περίπτωση μετρά 1. το εύρος του δικτύου, δηλαδή τη διαφορά της χαμηλότερης σε σχέση με την υψηλότερη επαφή, 2. τις καλύτερες δυνατές πηγές πρόσβασης, ανάλογα με τις επαφές που διαθέτει το υποκείμενο, 3. την ποικιλία των δεσμών και 4. την έκθεση των πηγών ή τις τυπικές πηγές, με την έννοια των κοινών χαρακτηριστικών που διαθέτουν τα άτομα εντός του δικτύου. Στη δεύτερη περίπτωση, δηλαδή στην τοποθέτηση, μετρά τη γεφύρωση που επιφέρει ανταποδώσεις στο άτομο, δηλαδή τη δύναμη των ανίσχυρων δεσμών ή αλλιώς τα δομικά κενά (Lin, 1999, σσ. 37-38).

Για τη συλλογή των δεδομένων ο Lin αρχικά χρησιμοποιεί την τεχνική του ερευνητικού κορεσμού, δηλαδή συλλέγει πληροφορίες για όλους τους κόμβους του δικτύου και την ονομάζει γεννήτρια ονόματος⁵⁹. Με βάση τη συγκεκριμένη τεχνική, το άτομο παράγει μια λίστα από δεσμούς και υπολογίζεται η τοποθέτηση του στο δίκτυο και οι σχέσεις του με τους δεσμούς⁶⁰. Στη συγκεκριμένη διαδικασία υπολογίζεται και η στοιχειοθεσία ή αλλιώς έκθεση⁶¹, που αφορά τα τυπικά χαρακτηριστικά των πόρων, δηλαδή την ετερογένεια, τον υπολογισμό του κατά πόσο διαφοροποιούνται οι πόροι. Τέλος. Υπολογίζεται η ανώτερη προσβασιμότητα, δηλαδή η πρόσβαση στους καλύτερους δυνατούς πόρους του δικτύου (Lin 1999, σ. 38).

Επιπροσθέτως, ως άλλη τεχνική ο Lin αξιοποιεί και τη γεννήτρια θέσης⁶², όπου παρουσιάζεται στους συμμετέχοντες μια λίστα με θέσεις πολύτιμων πόρων (επαγγελματικό κύρος, εξουσία) και ερωτώνται, εάν γνωρίζουν κάποιο άτομο που να κατέχει τη συγκεκριμένη θέση.

Οι πληροφορίες της γεννήτριας θέσης αντλούνται με βάση το παρακάτω ερωτηματολόγιο:

⁵⁹σ.σ. στο κείμενο “Name generator”, δική μου μετάφραση

⁶⁰ Η τεχνική της γεννήτριας ονόματος χαρακτηρίζεται από τον Lin ως προβληματική, διότι τα δεδομένα είναι περιορισμένα και επιπλέον, διότι αναφέρονται κυρίως οι ισχυρές και όχι οι ανίσχυρες σχέσεις του υποκειμένου (Lin και συν. 2001, σ. 62).

⁶¹ σ.σ. στο κείμενο “Composition”, δική μου μετάφραση

⁶² σ.σ. στο κείμενο “Position generator”, δική μου μετάφραση

Αυτή είναι μια λίστα από επαγγέλματα (βλ. Κάρτα). Μπορείς να πεις, αν γνωρίζεις κάποιον (αναφέροντας το του) που να ασκεί κάποιο από αυτά τα επαγγέλματα;

Εργασία	1. Γνωρίζεις κάποιον που να ασκεί το συγκεκριμένο επάγγελμα; *	2. Πόσα χρόνια γνωρίζεις το συγκεκριμένο άτομο; (# σε έτη)	3. Ποια είναι η σχέση σου με το συγκεκριμένο άτομο;	4. Πόσο «κοντά» αισθάνεσαι με το συγκεκριμένο άτομο;	5. Ποιο είναι το φύλο του/της;	6. Ποιο είναι το επάγγελμά του/της;	7. Νομίζεις πως θα μπορούσες να εντοπίσεις ένα τέτοιο άτομο από τους γνωστούς σου ; (Άτομο M)	8. Επαπέλαβε #2-6 για το άτομο M
Εργασία Α								
Εργασία Β								
Εργασία Γ								
Εργασία Δ								

* Αν γνωρίζεις παραπάνω από ένα άτομα, να σκεφτείς ένα άτομο που γνωρίζεις περισσότερο καιρό (ή το πρώτο άτομο που σκέφτηκες)

Διάγραμμα 2 Μέτρηση της γεννήτριας θέσης

Ο παραπάνω πίνακας αντλημένος από την εργασία του Lin (1999, σ. 39) αποτελεί παράδειγμα ενός εργαλείου για τη μέτρηση της γεννήτριας θέσης που αν και δεν αξιοποιείται στη διατριβή μας είναι σημαντικό για την κατανόηση του τρόπου μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου και συνεπώς για τη διατύπωση των δικών μας ερωτημάτων. Διαπιστώνουμε λοιπόν τρεις δείκτες για την τοποθέτηση των μονάδων γεννήτριας θέσης: 1. την επεκτασιμότητα (αριθμός προσβάσιμων θέσεων), 2. την ανώτερη προσβασιμότητα (το σκορ κύρους των υψηλότερων προσβάσιμων θέσεων) και 3. το εύρος των σκορ κύρους (διαφορά μεταξύ των υψηλότερων και των χαμηλότερων προσβάσιμων θέσεων) (Lin 1999, σ. 38, 2001, σ. 67). Με βάση τις μετρήσεις της συγκεκριμένης τεχνικής επιβεβαιώνεται ότι η υψηλή θέση των φίλων και γνωστών προκαλούν καλύτερη προσβασιμότητα και κατά συνέπεια καλύτερες ανταποδόσεις στα υπό διερεύνηση υποκείμενα. Με τη συγκεκριμένη μέθοδο, υποθέτουμε ότι όσο καλύτερη είναι η προσβασιμότητα του ατόμου στους κοινωνικούς πόρους, τόσο πιο ικανό είναι το άτομο να δημιουργήσει κατάλληλες δικτύωσεις (Najarzadeh και συν., 2014, σ. 168). Με άλλα λόγια, με τη συγκεκριμένη μεθοδολογία διερευνάται η ικανότητα της δικτύωσης του ατόμου.

Ωστόσο πριν τη μοντελοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου απαραίτητη είναι η λειτουργικοποίηση του όρου:

τα άτομα επενδύουν στις κοινωνικές τους σχέσεις, διαμέσου των οποίων αποκτούν πρόσβαση σε ενσωματωμένους πόρους για την ενίσχυση των αναμενόμενων (αντ)αποδόσεων των εργαλειακών ή εκφραστικών τους δράσεων (Lin 1999, σ. 35).

Με βάση τον προηγούμενο ορισμό οι διαστάσεις που προκύπτουν είναι οι εξής:

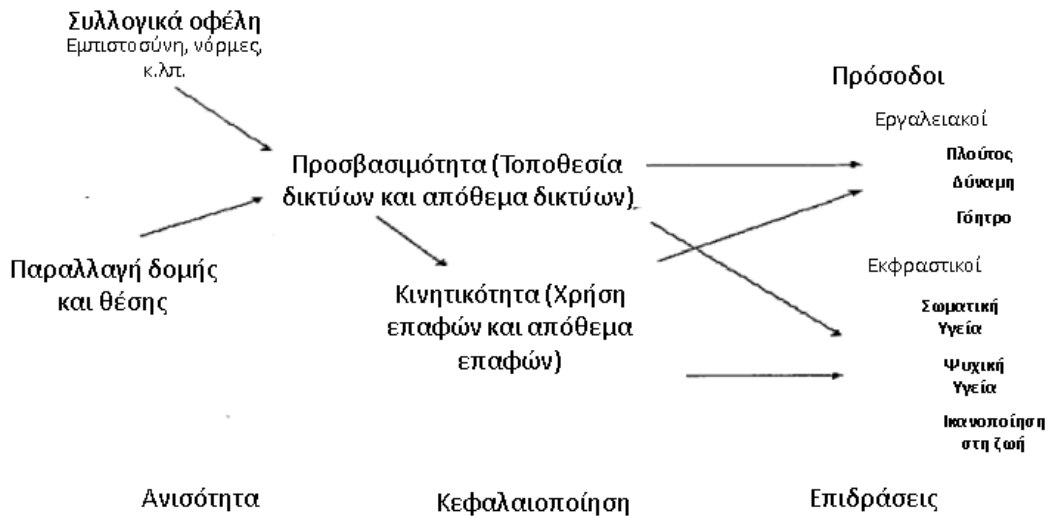
- 1) Επένδυση στις κοινωνικές σχέσεις
- 2) Πρόσβαση και ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου
- 3) Ανταπόδοση του κοινωνικού κεφαλαίου

Η τελευταία διάκριση, υποδιαιρείται σε δύο ακόμα κατηγορίες:

- 3α) στην απόδοση των εργαλειακών δράσεων, δηλαδή στην απόκτηση οικονομικών πόρων (πλούτος), στην πολιτική ισχύ (ανέλιξη στην κοινωνική ιεραρχία) και στην κοινωνική αναγνώριση (απόκτηση φήμης).
- 3β) στην απόδοση των εκφραστικών δράσεων (σωματική και ψυχική υγεία και ικανοποίηση).

Η πρώτη περίπτωση αφορά στην απόκτηση πόρων που δεν κατείχε προηγουμένως το άτομο, ενώ η δεύτερη αφορά στη διατήρηση των ήδη αποκτημένων πόρων.

Σχηματικά η παραπάνω διαδικασία παρουσιάζεται με την εξής μορφή:

Διάγραμμα 3 Αποτύπωση του μοντέλου του Lin (1999, 41)

Με βάση το συγκεκριμένο σχήμα, ο πρώτος πυλώνας παρουσιάζει τη δομική διαφορά και τη διαφορά θέσης ενός ατόμου σε σχέση με κάποιο άλλο. Ο δεύτερος πυλώνας παρουσιάζει την πρόσβαση και τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου από το άτομο. Ειδικότερα, αναφέρεται στον τρόπο που το εκάστοτε άτομο «εκμεταλλεύεται» το παραπάνω δομικό έλλειμμα, ακριβώς

εξαιτίας της απόστασής του από τον πρώτο πυλώνα. Ο τρίτος πυλώνας τέλος, αφορά στην αιτιώδη αλληλουχία των ενσωματωμένων πόρων που περιορίζουν ή επιτρέπουν συγκεκριμένες ενέργειες. Η καλύτερη προσπέλαση στους ενσωματωμένους πόρους επιφέρει τη μεγαλύτερη δυνατή κινητοποίηση για συγκεκριμένες προθετικές δράσεις του ατόμου (Lin, 1999, σσ. 39-42).

Επομένως, με βάση τα προηγούμενα διαπιστώνουμε ότι, ανάλογα με τη φύση των κοινωνικών δικτύων και των κοινωνικών δεσμών προκύπτει καλύτερη ή χειρότερη δυνατότητα πρόσβασης στους πόρους. Η πρώτη περίπτωση της δομικής διαφοροποίησης αντιστοιχεί κατά τον Lin στη θεωρία του Granovetter, σχετικά με τους ανίσχυρους δεσμούς που δημιουργούν συνθήκες καλύτερης γεφύρωσης. Η δεύτερη περίπτωση αντιστοιχεί στη θεωρία του Burt, σχετικά με την καλύτερη τοποθέτηση του ατόμου μεταξύ των δικτύων, με αποτέλεσμα την πλουσιότερη πληροφόρηση, την ισχυρότερη επιρροή και τον αποτελεσματικότερο έλεγχο. Τέλος, η ανταποδοτική λειτουργία του δικτύου αντιστοιχεί στη θεωρία του Lin, αναφορικά με τη σχέση καλύτερης ιεραρχίας στο δίκτυο και καλύτερης πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους, δηλαδή στον πλούτο, στο γόητρο και στη δύναμη.

Βέβαια, συμπληρώνοντας τις παραπάνω διαστάσεις θα αναφέραμε επιπλέον ότι και η έννοια της κινητικότητας, δηλαδή η χρήση των επαφών και η αξιοποίηση του αποθέματος αφορά επίσης περισσότερο την πραγμάτευση του Lin, παρά την αντίστοιχη του Burt. Στο πλαίσιο της δικής μας έρευνας, επειδή για τη διαδικασία μέτρησης του κοινωνικού μας κεφαλαίου, όσον αφορά τις ειδικότερες επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεν θα τις παρακολουθήσουμε με βάση το ερωτηματολόγιο Lin, θα περιοριστούμε στην αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου, με το ερώτημα εάν οι εργαζόμενοι αξιοποίησαν ή όχι το κοινωνικό κεφάλαιο για να βρουν εργασία. Συνοψίζοντας δηλαδή τις παραπάνω παρατηρήσεις και αξιοποιώντας το διάγραμμα 3, θα ισχυριστούμε ότι τη διάσταση της ανισότητας θα τη μετρήσουμε διερευνώντας τη φύση των σχέσεων του ατόμου (Granovetter), τη διάσταση της προσβασιμότητας στον πυλώνα της κεφαλαιοποίησης θα τη μετρήσουμε, ανάλογα με τη δυνατότητα πρόσβασης του ατόμου με άλλα άτομα ενός ετερογενούς δικτύου (burt), ενώ στον ίδιο πυλώνα, την κινητικότητα (Lin), θα τη μελετήσουμε, ανάλογα με το εάν το άτομο κάνει πράγματι χρήση των κοινωνικών δικτύων ή όχι για την αναζήτηση εργασίας. Τέλος, οι επιδράσεις (και πάλι Lin), θα μετρηθούν ανάλογα με την τροποποίηση των αρχικών θέσεων των ατόμων στο δίκτυο, περιγράφοντας στην πραγματικότητα τη διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα στο πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

5. Το ανθρώπινο κεφάλαιο

Η συγκεκριμένη ενότητα κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική, καθώς αναφέρεται στο ζήτημα της μετάβασης από την εκπαίδευση στην εργασιακή ενσωμάτωση των μεταναστών, προσδιορίζοντας τη σχέση μεταξύ ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου. Με βάση ορισμένες κρίσιμες για την πραγματέυσή μας διαστάσεις της συγκεκριμένης έννοιας, οι εκπαιδευτικές ικανότητες του εργατικού δυναμικού περιγράφονται συνήθως στη βιβλιογραφία με όρους ανθρώπινου κεφαλαίου, ώστε να χαρακτηριστεί το τελευταίο ως ειδικευμένο, ημειδικευμένο ή ανειδίκευτο, προκειμένου να διερευνηθεί η επαγγελματική του απορρόφηση. Επομένως, η συγκεκριμένη έννοια-θεωρία μας δίνει τη δυνατότητα να διακρίνουμε διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες με βάση τα εκπαιδευτικά και εργασιακά τους χαρακτηριστικά. Ένας πρώτος στόχος θα είναι να διαπιστωθεί, εάν πράγματι η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επαρκεί από μόνη της προκειμένου να δικαιολογήσει το βαθμό της εργασιακής απορρόφησης του υπό εξέταση πληθυσμού, ένας δεύτερος στόχος είναι να διερευνηθεί η σχέση ανθρώπινου και κοινωνικού κεφαλαίου και τέλος ένας τρίτος στόχος είναι να παρακολουθήσουμε τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας στην Ελλάδα. Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση για την παραπάνω διερεύνηση είναι να εννοιολογηθεί ο όρος του ανθρώπινου κεφαλαίου⁶³.

Παρότι, αρχικά υπήρξε δισταγμός ως προς τη χρήση του συγκεκριμένου όρου λόγω υπερευαίσθητων πολιτικο-ιδεολογικών αντιδράσεων⁶⁴, το «ανθρώπινο κεφάλαιο» αποτέλεσε μια

⁶³ Παρότι και ο όρος του διανοητικού κεφαλαίου (intellectual capital), είναι αντίστοιχος του ανθρώπινου κεφαλαίου, ο πρώτος όρος δεν θα προτιμηθεί διότι η υποκειμενικότητα στην πραγματέυσή του δυσκολεύει τον ακριβή εννοιολογικό του προσδιορισμό. Αυτομάτως προκύπτουν και ζητήματα μέτρησης, καθώς αδυνατεί κανείς να κατανοήσει τι είναι εκείνο ακριβώς το οποίο μετράται (Mouritsen 2009, σ. 154-155).

⁶⁴ Ειδικότερα εξαιτίας της υποτιθέμενης ενθάρρυνσης της ανθρώπινης εκμετάλλευσης και της διασύνδεσης του όρου με τη δουλεία.

από τις πιο άμεσα διαδεδομένες θεματικές της οικονομικής επιστήμης (Tan, 2014, σ. 412). Η συγκεκριμένη θεώρηση, όπως και όλη η νεοκλασική οικονομική παράδοση, θεμελιώνεται στον μεθοδολογικό ατομικισμό και ειδικότερα στη θεωρία της ορθολογικής επιλογής, ως αναγωγής των κοινωνικών φαινομένων στις επιμέρους ορθολογικές συμπεριφορές των ατόμων (Tan, 2014, σ. 413). Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η συγκεκριμένη οικονομική παράδοση βρίσκεται στον αντίποδα της αντίστοιχης μαρξιστικής, με την έννοια ότι ο Μαρξ βλέπει την κοινωνία ολιστικά και τα άτομα ως απλά παράγωγα του οικονομικού του οικοδομήματος. Πράγματι, ο Nam Lin (2004, σσ. 4-14) αντιλαμβάνεται το «ανθρώπινο κεφάλαιο» με όρους διεύρυνσης του κλασικού μαρξιστικού σχήματος, θεωρώντας ότι στο μακρο-επίπεδο τόσο στο οικονομικό κεφάλαιο, όσο και στην εργασία, μπορούν να διαπιστωθούν στοιχεία κεφαλαίου και επένδυσης⁶⁵. Σε κάθε περίπτωση το ανθρώπινο στοιχείο θεωρείται απαραίτητο, καθώς μόνο διαμέσου του ανθρώπινου παράγοντα η παραγωγική δραστηριότητα έχει νόημα (Kwon, 2009). Με άλλα λόγια, στη σχηματοποίηση του Lin, είναι αλήθεια ότι τη στιγμή που το ανθρώπινο στοιχείο εκλαμβάνεται ως ένας από τους συντελεστές παραγωγής, την ίδια στιγμή υπερτονίζεται και ο δημιουργικός ρόλος του ανθρώπου (Kwon, 2009).

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (HCT) συγκροτήθηκε αρχικά με βάση τις νεοκλασικές ιδέες της σχολής του Σικάγου και ειδικότερα από τους ακαδημαϊκούς Theodore Schultz και Gary Becker (Cornachione, 2010, σ. 31). Βασική παραδοχή της συγκεκριμένης θεωρίας είναι ότι η εκπαίδευση (απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων) αποτελεί (μελλοντική) επένδυση, καθώς αυξάνει (εκτός των άλλων δευτερευουσών ατομικών πλεονεκτημάτων) την παραγωγικότητα άρα και τα έσοδα τόσο του ατόμου όσο και ολόκληρης της κοινωνίας (Tan, 2014). ***Με άλλα λόγια αυτό που προτάσσεται από τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι η ύπαρξη θετικής συνάφειας μεταξύ εκπαίδευσης και εσόδων*** (Tan 2014, σ. 413).

Κατά τη μελέτη της διαδικασίας συσσώρευσης του ανθρώπινου κεφαλαίου διαπιστώνονται δύο επίπεδα θεώρησης. Το εγγενές επίπεδο και το εξωγενές ή σύμφωνα με τον Becker (1964) το γενικό και το ειδικό αντίστοιχα (Kwon, 2009, Au και συν., 2008). Σύμφωνα με

⁶⁵ Οποσδήποτε, η προβολή του συγκεκριμένου μαρξικού σχήματος και η συζήτηση περί της «κυριαρχίας» του συλλογικού ή του ατομικού από τον Lin σε καμία περίπτωση δεν έχει πολιτικά κίνητρα, παρά προσφέρεται μόνο για λόγους μεθοδολογικής εξήγησης. Ούτως ή άλλως, ο μεθοδολογικός ατομικισμός είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από τον αντίστοιχο πολιτικό (Tan 2014, σ. 414).

το πρώτο επίπεδο το ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται ιδιοκτησία του ατόμου (Schultz, 1961). Διαμέσου της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης αποκτώνται και αναπαράγονται γνώσεις και δεξιότητες ενσωματωμένες στο άτομο και απαραίτητες τόσο στην παραγωγική διαδικασία, όσο και στην κοινωνική του ζωή. Πιο αφαιρετικά, αφορά στην ικανότητα αφομοίωσης πληροφόρησης και προσαρμογής του ατόμου στο περιβάλλον του (Kwon, 2009). Με άλλα λόγια αφορά στη δυνατότητα κριτικής σκέψης του ατόμου, ώστε να διαχειρίζεται την πληροφόρηση με τρόπο που να τον βοηθά στην επίλυση προβλημάτων (De la Fuente και Ciccone, 2002, σ. 7). Εκτός των άλλων, η αποτελεσματική διαχείριση των πληροφοριών διευκολύνει το άτομο και στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας.

Επιπλέον, σε αυτό το πρώτο επίπεδο εντάσσεται και η καθαυτό μελέτη του ανθρωπίνου κεφαλαίου, ως αντικειμενοποιημένη υπόσταση (Kwon, 2009). Σε αυτή την περίπτωση, η συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου εξαρτάται από την επίσημα θεσμοθετημένη εκπαίδευση των ατόμων μιας κοινότητας. Ωστόσο, πέραν της επίσημης εκπαίδευσης για τη διαδικασία συσσώρευσης του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθοριστικός είναι και ο ρόλος τόσο των έμφυτων ατομικών ικανοτήτων, όσο και της οικογένειας (early human capital) (De la Fuente και Ciccone 2002, σ. 9).

Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με το δεύτερο επίπεδο, το οποίο όμως είναι απόλυτα συναφές με το προηγούμενο, το ανθρώπινο κεφάλαιο θεωρείται απόθεμα επενδυτικής περιουσίας του ατόμου προς τον εαυτό του. Αποτελεί προοπτική προσανατολισμένη αποκλειστικά στην παραγωγική διαδικασία με έμφαση στην εργαλειακή χρήση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Η συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου κάθε ατόμου εξαρτάται κυρίως από την εκπαίδευση εντός της εργασίας του (on-the-job training), αποκτώντας γνώσεις με προορισμό την εργασιακή του εξέλιξη, προκειμένου να το καταστήσει πιο ανταγωνιστικό στην αγορά εργασίας (Au, et al., 2008, σ. 20). **Όσο πιο υψηλό βαθμό συγκέντρωσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο διαθέτει το άτομο, τόσο πιο ελκυστικό καθίσταται στην αγορά εργασίας και διαθέτει παράλληλα πιο πολλές επαγγελματικές εναλλακτικές προοπτικές** (Robert και συνεργάτες 1994, σ. 282).

Θα πρέπει να σημειωθεί από τώρα ότι τα συστατικά του ανθρωπίνου κεφαλαίου που μόλις περιγράψαμε (early human capital, formal education, on-the-job training) βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση, γεγονός που δυσκολεύει την μέτρησή του (De la Fuente και Ciccone 2002, σ. 14). Τέλος το ανθρώπινο κεφάλαιο διακρίνεται και ως προς το εύρος του. Ειδικότερα,

το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελείται τόσο από μεταβιβάσιμα (διάχυση γνώσης και εμπειρίας σε άλλα άτομα), όσο και από αναπαραγόμενα (πρωτότερες γνώσεις που ενισχύονται διαρκώς) χαρακτηριστικά (Kwon, 2009).

Οι επιδράσεις του ανθρώπινου κεφαλαίου διερευνώνται σε μικρο-επίπεδο ανάλυσης ή σε ατομικό επίπεδο (π.χ. διαδικασία αναζήτησης εργασίας, παραγωγικότητα εργατικού δυναμικού), σε μεσο-επίπεδο ανάλυσης ή σε επίπεδο οργανισμού (π.χ. ανταγωνιστικότητα επιχείρησης) και σε μακρο-επίπεδο ανάλυσης ή σε κοινωνικό επίπεδο (π.χ. ανάπτυξη εθνικής οικονομίας), αλλά και στην αλληλεπίδραση των τριών αυτών επιπέδων (Kwon, 2009). Πέραν των θετικών οικονομικών αποτελεσμάτων που παράγει το ανθρώπινο κεφάλαιο, έχει διαπιστωθεί θετική συνάφεια και με άλλους παράγοντες τόσο στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης (π.χ. κοινωνικοποίηση), όσο και στο μακρο-επίπεδο ανάλυσης (π.χ. πολιτική και κοινωνική συνοχή) (Kwon, 2009, De la Fuente και Ciccone, 2002, σ. 3).

Ήδη, από τις απαρχές της συγκρότησης του όρου και με βάση τις παραδοσιακότερες ερευνητικές μεθόδους εντοπίστηκαν δυσκολίες στη μέτρησή του. Πλέον, διακρίνονται τρεις τρόποι μέτρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου, δηλαδή ένας άμεσος και δύο έμμεσοι. Όσον αφορά τον άμεσο τρόπο, εκείνο το οποίο μετράται είναι η παραγωγή (output), όπως για παράδειγμα τα έτη φοίτησης και τα σχολικά επιτεύγματα (Kwon, 2009). Το προφανές αρνητικό της συγκεκριμένης μεθόδου είναι ότι η παραγωγικότητα εξαρτάται μόνο από την ένταση ή τη διάρκεια της επίσημα θεσμοθετημένης εκπαίδευσης του ατόμου. Όσον αφορά τους έμμεσους τρόπους, αφενός μεν διακρίνουμε εκείνον που μετρά το κόστος της εκπαίδευσης του ατόμου (cost), δηλαδή τα χρήματα που δαπανήθηκαν για την απόκτηση γνώσης, με τη δυσκολία στον ακριβή προσδιορισμό ορίων μεταξύ κατανάλωσης και επένδυσης, αφετέρου δε εκείνον που μετρά το εισόδημα (income), δηλαδή τα επαγγελματικά οφέλη του ατόμου με βάση την εκπαίδευσή του, με αρνητικό στοιχείο της μέτρησης ότι δεν λαμβάνει υπόψη και άλλους παράγοντες πέραν του εκπαιδευτικού αποτελέσματος. **Σε κάθε περίπτωση, ο συνηθέστερος και προσφορότερος ερευνητικός τρόπος μέτρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι εκείνος που μετρά τα αποτελέσματα του ανθρώπινου κεφαλαίου στην αγορά εργασίας (συνήθως τις μισθολογικές επιδράσεις), διαμέσου της συσσώρευσης γνώσης από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα (formal education)** (De la Fuente και Ciccone 2002, σ. 9).

Παρά την ύπαρξη θετικής συνάφειας (έστω και μετριασμένης) μεταξύ ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομικών αποτελεσμάτων (π.χ. της υψηλής ανταπόδοσης σε μισθούς), θα

πρέπει να υπογραμμιστεί για άλλη μια φορά ότι διαπιστώνονται αδυναμίες της θεώρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου ως αποκλειστικού παράγοντα της ατομικής ή της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, αποσυνδέοντάς το από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Σε αντίθεση με τις πολύ υψηλές προσδοκίες των θεωρητικών του ανθρώπινου κεφαλαίου, η ίδια η πραγματικότητα μετρίασε τις προσδοκίες τους, εάν δεν τις διέψευσε ολοκληρωτικά. Πολλές φορές καλά καταρτισμένα άτομα δεν καταφέρνουν να αξιοποιήσουν παραγωγικά τα προσόντα τους στον βαθμό που θα επιθυμούσαν ή που αντικειμενικά θα έπρεπε να συμβεί (Tan, 2014, σσ. 429-430). Διαμεσολαβεί πλήθος παραγόντων που δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν, με αποτέλεσμα το ανθρώπινο κεφάλαιο ως έννοια να περιορίζει την ερμηνευτική του ισχύει. **Μάλιστα, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί, ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο κατά τη μετάβασή του ανθρώπινου δυναμικού από τη χώρα προέλευσης στη χώρα υποδοχής έχει παρατηρηθεί ότι απαξιώνεται, με άμεση συνέπεια ο καταρτισμένος στη χώρα προέλευσης μετανάστης να αντιμετωπίζεται στη χώρα υποδοχής συνήθως ως πλήρως ανειδίκευτος** (Mprofu και συν., 2012). Τελικά, η ανάγκη των θεωρητικών και ερευνητών του ανθρώπινου κεφαλαίου να λάβουν υπόψη τους τις ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες κρίνεται επιτακτική, καθώς είναι αδύνατο το ανθρώπινο κεφάλαιο να μελετηθεί και να μετρηθεί αποσυνδεδεμένο από το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο που αναπτύσσεται (Kwon, 2009). Σε κάθε περίπτωση και παρά τις δυσκολίες που εντοπίσαμε, η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτελεί θεμελιώδης έννοια για την ανάλυσή μας.

5.1 Ο μετασχηματισμός του ανθρώπινου κεφαλαίου σε κοινωνικό κεφάλαιο

Παρότι το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί χαρακτηριστικό του ατόμου η σύγχρονη παιδαγωγική, αλλά και η επαγγελματική συμβουλευτική δίνουν έμφαση στη διαμόρφωση ενός τύπου ανθρώπινου κεφαλαίου με περισσότερο κοινωνικά χαρακτηριστικά. Ήδη από την αρχαιότητα, η αριστοτελική, όπως και αργότερα η ρουσική έννοια του ατόμου δίνουν μεγάλη έμφαση στις σχέσεις που αναπτύσσει το άτομο με τους άλλους ανθρώπους, είτε στο επίπεδο της φιλίας, είτε σε εκείνο του πολίτη.

Σύμφωνα με τους Magni και Mazzini (2018), η ανάπτυξη ενός αποδοτικού επιχειρηματικού πνεύματος και γενικότερα η επιτυχής συνεργασία σε οποιοδήποτε επίπεδο, πέραν των τεχνικών γνώσεων, προϋποθέτουν την ανάπτυξη συγκεκριμένων αξιών που θα πρέπει να αναπτυχθούν σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, οι παραπάνω ερευνητές κρίνουν σκόπιμο να ξαναγυρίσουμε στους αρχαίους συγγραφείς, όπως στον Ξενοφόντα, προκειμένου να αναζητήσουμε τις παιδαγωγικές εκείνες αξίες που θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στις τεχνικές μας γνώσεις, ώστε να αναπτύξουμε **έναν τύπο ανθρώπινου κεφαλαίου που δεν θα βασίζεται σε μια στείρα αίσθηση μονόπλευρης υποκειμενικότητας, αλλά αντίθετα σε ένα πλήρως συγκροτημένο και ολοκληρωμένο άτομο.** Με βάση τα παραπάνω, αντιλαμβανόμαστε ότι και οι πιο σύγχρονες θεωρήσεις του ανθρώπινου κεφαλαίου, αναπτύσσονται λαμβάνοντας υπόψη την ολιστικότερη διάσταση της ανθρώπινης προσωπικότητας, όπου η κοινωνικότητα δεν θα πρέπει επ' ουδενί να απουσιάζει.

Ιδιαίτερα σημαντικό σημείο λοιπόν είναι να διερευνήσουμε τη σύνδεση μεταξύ του ανθρώπινου κεφαλαίου με το αντίστοιχο κοινωνικό. Το ανθρώπινο κεφάλαιο που ανήκει στο άτομο, συσσωρεύεται διαχρονικά μέσω της εκπαίδευσης. Παράλληλα όμως, η παραμονή του ατόμου εντός του εκπαιδευτικού συστήματος διευρύνει το κοινωνικό του κεφάλαιο. Εντός της σχολικής κοινότητας το άτομο έρχεται σε επαφή με άλλα άτομα της ηλικίας του, καθώς και με καθηγητές, αλλά και με το υπόλοιπο προσωπικό του σχολείου. Μαθαίνει δηλαδή όλες τις απαραίτητες νόρμες που θα του φανούν στη συνέχεια χρήσιμες για τη συμμετοχή του σε κάθε λογής συλλογικότητες. Ταυτόχρονα, γίνεται αποδέκτης σημαντικών πληροφοριών και γνώσεων,

τα οποία αν θα τα αξιοποιήσει κατάλληλα, θα μπορέσουν να αποτελέσουν γέφυρα για τη μετέπειτα επαγγελματική του ζωή (Soumyananda, 2016, σ. 4).

Η βασική παραδοχή είναι ότι η υψηλή συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου υποδηλώνει περισσότερα χρόνια παραμονής εντός του εκπαιδευτικού συστήματος, συνεπώς η μέτρησή του αποτελεί ταυτόχρονα έναν έμμεσο τρόπο μέτρησης του κοινωνικού κεφαλαίου. Βέβαια, εκτός από τον χρόνο παραμονής εντός του εκπαιδευτικού συστήματος, σημαντική παράμετρος που θα πρέπει να διερευνηθεί επίσης είναι και εάν τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσει το άτομο εντός της σχολικής κοινότητας, είναι ομοιογενή ή ετερογενή. **Εάν τα άτομα που συγκροτούν το κοινωνικό δίκτυο διαθέτουν ίδια ή παρόμοια χαρακτηριστικά, διαμορφώνουν έναν τύπο κοινωνικού κεφαλαίου, που όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, θα λέγαμε ότι προσομοιάζει περισσότερο με το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού. Αντίθετα, εάν τα άτομα διαθέτουν ανομοιογενή μεταξύ τους χαρακτηριστικά, συγκροτούν έναν τύπο κοινωνικού κεφαλαίου που μοιάζει περισσότερο με το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης** (Murray & Domina, 2020).

Σύμφωνα με τους Murray και Domina, ο τύπος κοινωνικού κεφαλαίου που θα σχηματιστεί είναι συνάρτηση των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών. Επιπλέον, ο τύπος του κοινωνικού κεφαλαίου που θα σχηματιστεί επιδρά αναλόγως στην όξυνση ή αντίθετα στην εξομάλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. **Βασική υπόθεση των ερευνητών είναι ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες, ενώ αντίθετα το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης τις περιορίζει.** Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι διότι το σχολείο δημιουργεί στενές σχέσεις μόνο με τους γονείς υψηλότερου κοινωνικού γοήτρου, με αποτέλεσμα να αποκλείονται από τις θετικές επιδράσεις του κοινωνικού κεφαλαίου τα παιδιά των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Στο τέλος του άρθρου τους, οι Murray και Domina (2020) προτείνουν στρατηγικές, ώστε να δημιουργηθούν ποιοτικές σχέσεις εντός των διαφορετικών ομάδων και τελικά αυτό να συμβάλει στη μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων.

Σίγουρα, τα μεικτά σχολεία, όπου συνυπάρχουν ομάδες παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής με παιδιά ελληνικής καταγωγής, διευκολύνουν τη διαδικασία σχηματισμού σχέσεων εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας μεταξύ των διαφορετικών ομάδων. Στην ελληνική περίπτωση και στα τέλη της δεκαετίας του 1980, αξίζει να υπενθυμίσουμε την αντίδραση των γονέων των παιδιών που προέρχονταν από αγγλοσαξονικές χώρες στη μετονομασία του σχολείου Απόδημων

ελληνοπαίδων στο Ελληνικό σε Σχολείο Παλιννοστούντων, όπου το σχολείο θα δεχόταν πλέον και παιδιά Ελλήνων από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ (Αθανασοπούλου, 2020, σ. 288). Παρότι σήμερα τα τέσσερα σχολεία που έχουμε στην Ελλάδα ονομάζονται «Διαπολιτισμικά» και δέχονται παιδιά μεταναστών και προσφύγων, η συνύπαρξη και μόνο παιδιών διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου εντός της σχολικής κοινότητας δεν αρκεί από μόνη της προκειμένου να δημιουργηθεί ο τύπος του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης. Μεγάλη σημασία όπως είπαμε για να απολαύσουν τα εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας, έχει η ενεργή παρουσία όλων των ομάδων στη συγκρότηση σχέσεων μεταξύ σχολείου, γονέων και μαθητών.

Παρότι ο Coleman (1988) στο άρθρο του μελετά την αντίστροφη σχέση, δηλαδή στο τρόπο που συμβάλει το ανθρώπινου κεφάλαιο στη δημιουργία του κοινωνικού, τα συμπεράσματα που καταλήγει δεν αποκλίνουν πολύ από τα αντίστοιχα που περιγράψαμε νωρίτερα. Ωστόσο παράλληλα, ο Coleman προκειμένου να αναδείξει τη σημασία της κοινότητας ως κοινωνικό κεφάλαιο, αναφέρεται στις συνεχείς εναλλαγές των σχολείων των μαθητών ως παράγοντα αύξησης της σχολικής διαρροής. Συνεπώς, θα μπορούσε να ισχύσει και το αντίστροφο, δηλαδή ότι οι ίδιες οι συνεχείς εναλλαγές σχολείου συρρικνώνουν το απόθεμα του ανθρώπινου κεφαλαίου με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου, ανεξάρτητα από την επίδραση της κοινότητας. Άλλωστε, σε άλλα παραδείγματα που αναφέρει ο Coleman αποδέχεται ρητά ότι η φύση του σχολείου καθορίζει και το είδος των σχέσεων που αναπτύσσουν οι μαθητές.

Ούτως ή άλλως έχουμε ήδη αναφερθεί στην κριτική για την ενδεχόμενη σύγχυση που επιφέρει η ανάλυση του Coleman, όσον αφορά τη συσσώρευση πολύτιμων πόρων που διαθέτουν τα κοινωνικά δίκτυα και στα ενδεχόμενα ευεργετικά τους αποτελέσματα. Με αυτήν την έννοια, ίσως δεν έχει μεγάλη σημασία να εστιάσουμε στο τι προηγείται ή στο τι έπεται στην ανάλυση του Coleman, αλλά στο ότι πράγματι τα παιδιά που διαθέτουν υψηλή συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεν παρουσιάζουν μεγάλα ποσοστά σχολικής διαρροής. Σε κάθε περίπτωση, πέραν του σχολείου ή της κοινότητας, σημαντικός παράγοντας συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου για τον Coleman αποτελεί και η οικογένεια.

5.2 Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η ελληνική αγορά εργασίας

Απαραίτητη προϋπόθεση για να κατανοήσουμε τη διαδικασία μετάβασης των νέων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, είναι να διερευνήσουμε τον τρόπο διασύνδεσης μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς στη χώρα μας. Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα παρακολουθήσουμε τη σύνδεση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με την ελληνική αγορά εργασίας και θα εντοπίσουμε τις ενδεχόμενες δυσκολίες που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη διασύνδεση. Επιπλέον, θα εξετάσουμε τις πάγιες δομικές παθογένειες της Ελλάδας – εντασσόμενες στο εντονότερα πιεστικό ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον- αναφορικά με την εκπαίδευση, την εργασία, αλλά και τη μεταξύ τους σχέση, ενώ παράλληλα θα αναφερθούμε στις σύγχρονες εξελίξεις που επιταχύνουν την ανάγκη διαρθρωτικών μέτρων. Τέλος θα προτείνουμε ορισμένες λύσεις που ενδεχομένως θα διευκόλυναν την ομαλότερη μετάβαση των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ελληνική αγορά εργασίας. Βασική παράμετρος σε αυτήν τη διαδικασία είναι ότι η Ελλάδα διαχρονικά αποτελεί φυτώριο παραγωγής φοιτητών και ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού.

5.2.1 Διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα

Ως διαγενεακή κινητικότητα ορίζεται η μεταβολή στην κατοχή κοινωνικής θέσης από γενιά σε γενιά, ανάλογα με το εισόδημα, τη δύναμη και το γόητρο. Τη στιγμή που μέρος από το οικογενειακό εισόδημα επενδύεται στο ανθρώπινο κεφάλαιο των παιδιών, λαμβάνοντας υπόψη τον πολιτισμό εντός του οποίου συσσωρεύεται το ανθρώπινο κεφάλαιο, αναμένεται να επέλθει **ανοδική κοινωνική κινητικότητα** (Solon, 2014, σσ. 496-497). Σημαντικότερος παράγοντας ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας - πέραν των χαρακτηριστικών του οικογενειακού υποβάθρου και της διάθεσης για επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο - είναι η πρόσβαση σε πόρους που δύναται να συσσωρεύσει το ίδιο το άτομο κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής του και κατά τη διάρκεια της προηγούμενης επαγγελματικής του εμπειρίας.

Όπως άλλωστε έχουμε ήδη διαπιστώσει, σύμφωνα με τις θεωρίες περί δικτύωσης του Granovetter, του Burt, αλλά κυρίως του Lin, οι «**χαλαροί δεσμοί**» που επισυνάπτει το άτομο στους χώρους εκπαίδευσης και εργασίας, σε αντίθεση με τους ισχυρότερους δεσμούς που επισυνάπτει με την οικογένεια (Granovetter), επιφέρουν καλύτερη πρόσβαση στην πληροφόρηση – μέσω καλύτερης **τοποθέτησής του στο δίκτυο** (Burt)- και κατά συνέπεια **καλύτερα εργασιακά αποτελέσματα** (Lin) σε σχέση με τους προγόνους του (Lin N., 2014, σ. 657-658). Αντιλαμβανόμαστε επομένως τον ρόλο του σχολείου αφενός, ως διαδικασία απόσβεσης των οικογενειακών επενδύσεων και αφετέρου, ως πεδίου που προσφέρει τη δυνατότητα επισύναψης χαλαρότερων δεσμών, τη δυνατότητα πρόσβασης ατόμων που βρίσκονται υψηλότερα στην κοινωνική ιεραρχία και τέλος τη δυνατότητα αξιοποίησης των πόρων που βρίσκονται ενσωματωμένοι στις θέσεις αυτές.

Προκειμένου να αξιολογήσουμε την κοινωνική θέση των ατόμων, ο Lin όπως έχουμε ήδη εξετάσει, προτείνει να παρακολουθήσουμε την εργασιακή τους ένταξη, ανάλογα με την ποιότητα των κοινωνικών δικτύων που χρησιμοποιούν εργαλειακά (instrumental act). Στην περίπτωση που διαπιστωθεί ότι ο εργαζόμενος πράγματι αναζήτησε και βρήκε εργασία μέσω δικτύων, **έχει μεγάλη σημασία να διερευνηθεί η ποιότητα των συγκεκριμένων δικτύων**. Οι μετανάστες που φοιτούν σε ελληνικά σχολεία αναμφίβολα έχουν πολλές ευκαιρίες επισύναψης σχέσεων με βάση τα ετερογενή κοινωνικά δίκτυα που σχηματίζονται. Αυτό που μένει λοιπόν να

εξετάσει κανείς, για να διερευνήσει τη διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα, πέραν της χρήσης των κοινωνικών δικτύων για την αναζήτηση εργασίας και της αποτελεσματικότητας στην παραμονή στην εκπαίδευση αναφορικά με την εργασιακή κατάσταση, είναι και **το μέγεθος του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου που αναπτύσσουν τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής στο ελληνικό σχολείο.**

Στην παραπάνω συζήτηση σημαντική παράμετρος που οφείλουμε να λάβουμε υπόψη, είναι ο δημοκρατικός χαρακτήρας του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας και η μορφωσιογόνος τάση της νεοελληνικής κοινωνίας, ήδη από τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Βασικό κίνητρο για την εκπαίδευση των Ελλήνων αποτέλεσε η ένταξή τους σε μη παραγωγικές δραστηριότητες με σκοπό, είτε την εσωτερική μετακίνηση στα υπό συνεχή διαμόρφωση αστικά κέντρα της χώρας, ως εργαζόμενοι σε μικροαστικές κυρίως θέσεις, είτε η εξωτερική μετακίνηση στις περιφερειακές ζώνες της μεσογείου, εργαζόμενοι κυρίως ως μεταπράτες – αναπτύσσοντας σχέσεις εξάρτησης με την παλαιά Ελλάδα. Στόχος λοιπόν αποτέλεσε η επιδίωξη ταχύτατης ανοδικής διαγενεακής κινητικότητας, σε ένα πλαίσιο αναντίστοιχης ανάπτυξης του εκπαιδευτικού συστήματος -με την παρώθηση της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας- σε σχέση με τις καθυστερημένες παραγωγικές δομές της χώρας (Τσουκαλάς, 2006).

Παρεμπιπτόντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επιδίωξη των Αλβανών μεταναστών για διαγενεακή ανοδική κοινωνική κινητικότητα, με βασικό «διαβατήριο» την επένδυση στην εκπαίδευση, παρουσιάζει αρκετές **ομοιότητες με τις αντίστοιχες επιδιώξεις των Ελλήνων του περασμένου και του προ-περασμένου αιώνα**, καθώς οι πιθανές τους εναλλακτικές είναι, είτε ο επαναπατρισμός⁶⁶, είτε η προσπάθεια ένταξής τους σε μη παραγωγικές δραστηριότητες, ειδάλλως ελλοχεύει πάντοτε ο κίνδυνος παραμονής τους στις αγροτικές ή τεχνικές δραστηριότητες. Με βάση συγκεκριμένες αναφορές από τα ίδια τα παιδιά αλβανικής καταγωγής (Μιχαήλ, 2014, σσ. 97-103), βασικό κίνητρο για τη συνέχιση των σπουδών τους, αποτελούσε η παρότρυνση των γονέων τους, προκειμένου να αποφευχθούν οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι ίδιοι. Άλλοι λόγοι σχετίζονται με την κοινωνική καταξίωση, την επαγγελματική αποκατάσταση, την αποδοχή και τη **συνειδητή επιδίωξη απώλειας του μεταναστευτικού τους υποβάθρου,**

⁶⁶ Στην περίπτωση των Ελλήνων των δύο περασμένων αιώνων, η μετανάστευση σε γειτονικές χώρες.

όλα αυτά -σε αρκετές περιπτώσεις- σε ένα πλαίσιο τυχαίας επιλογής σπουδών. Επιπλέον, σημαντικό είναι να σημειώσουμε ότι τα ίδια τα παιδιά δεν σκοπεύουν να εγκατασταθούν στην Αλβανία -αν και εξακολουθούν να διατηρούν ισχυρούς δεσμούς-, παρότι αναγνωρίζουν ότι εκεί τους προσφέρονται μεγαλύτερες εργασιακές προοπτικές.

Παρατηρείται δηλαδή ότι το στοιχείο της παρώθησης στην εκπαιδευτική διαδικασία, διαθέτει παρόμοια ιδεολογικά κίνητρα με τα αντίστοιχα που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα από την ίδρυσή της ως ανεξάρτητο κράτος, και που δεν αφορούν σε καμία περίπτωση κίνητρα σχετικά με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Ωστόσο, οι συνθήκες έχουν αλλάξει σε όλα τα επίπεδα. Αφενός, η γείτονα χώρα Αλβανία αναπτύσσεται διαρκώς, αποκόβοντας τους παραδοσιακούς δεσμούς εξάρτησης με την Ελλάδα, αφετέρου η δημόσια διοίκηση συρρικνώνεται ταχύτατα, με αποτέλεσμα να δυσκολεύει η προσφυγή εργασιακής αποκατάστασης στο δημόσιο. Τέλος, η δυνατότητα είτε της ανάπτυξης μικρομεσαίας επιχείρησης, είτε απλώς της ένταξης στον παραγωγικό ιστό της χώρας δυσχεραίνουν, εξαιτίας της κυριαρχίας των επισφαλών μορφών απασχόλησης. Παρόλα αυτά, η επιδίωξη της εκπαίδευσης, όπως θα δούμε εξακολουθεί να αποτελεί για διαφορετικούς λόγους την καλύτερη δυνατή εναλλακτική λύση για τους Έλληνες, αλλά και για τους μετανάστες των νεότερων ηλικιών.

Αναμφίβολα, η συζήτηση περί της αποτελεσματικής διάχυσης του ανθρώπινου κεφαλαίου από γενιά σε γενιά, θα έπρεπε να αποτελεί βασική προτεραιότητα της κοινωνικής πολιτικής κάθε κράτους, καθώς επιβεβαιώνεται ερευνητικά η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της εκπαίδευσης και της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των γονέων με την εκπαιδευτική και εργασιακή κατάσταση των παιδιών. Πράγματι, **ο σημαντικότερος δείκτης της αποτελεσματικότητας των πολιτικών ίσων ευκαιριών είναι η διαγενεακή κινητικότητα.** Η καλύτερη εκπαίδευση των γονέων επιφέρει καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα στους ίδιους και αποτελεσματικότερες συνθήκες ανατροφής στα παιδιά τους, ενώ η μεγαλύτερη οικονομική επένδυση των γονέων στην εκπαίδευση των παιδιών τους επιφέρουν καλύτερα αποτελέσματα στα τελευταία, αναφορικά με την εργασιακή τους ένταξη (επάγγελμα, μισθοί, παραγωγικότητα, γνωστικές δεξιότητες). Μάλιστα, στα φτωχότερα παιδιά, ιδιαίτερα της νότιας Ευρώπης, που φαίνεται να εμποδίζεται η ανοδική διαγενεακή κινητικότητα, μια προοδευτική αναδιανεμητική πολιτική, μέσω στοχευμένων προγραμμάτων και κρατικής χρηματοδότησης χρήζει άμεσης παρέμβασης (Γιαννακόπουλος & Ντεμούσης, 2015, σ. 137-138, 144).

5.2.2 Στοιχεία αντιστοίχισης προσόντων και εργασιακής κατάστασης στην Ελληνική αγορά εργασίας

Εκκινώντας την ανάλυση από το ζήτημα της σύζευξης του εκπαιδευτικού μας συστήματος με την αγορά εργασίας, το πιο σημαντικό στοιχείο που παρατηρείται στην Ελλάδα στον ενεργό εργασιακό πληθυσμό, σε σχέση με το σύνολο των υπόλοιπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης, δηλαδή το **μεγάλο ποσοστό αναντιστοιχίας μεταξύ των προσόντων του εργατικού δυναμικού και των απαιτήσεων της αγοράς εργασίας, με μεγαλύτερο πρόβλημα την υπερεκπαίδευση (overqualified)**.

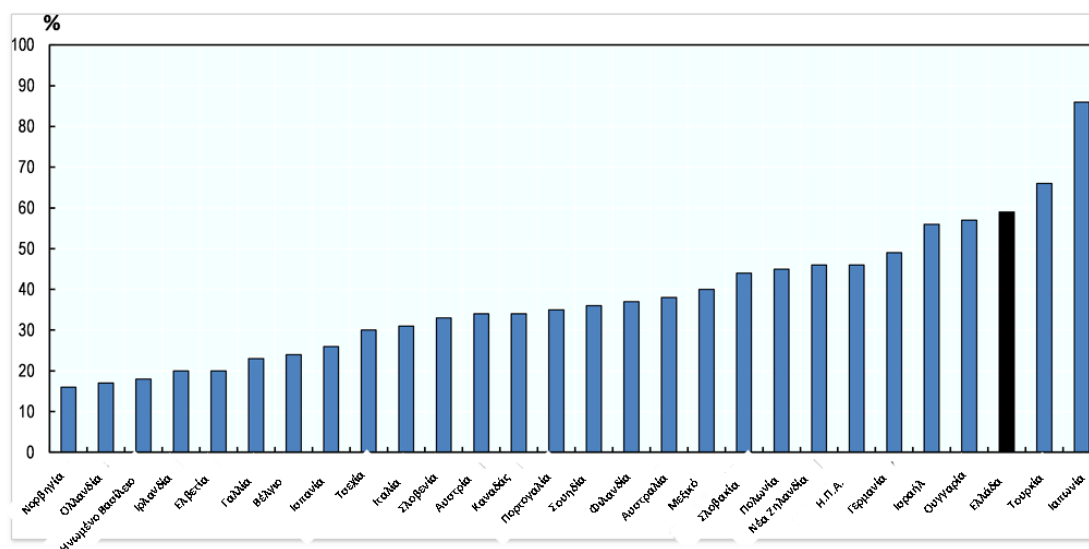
Ο παρακάτω πίνακας με τα δεδομένα του ΟΟΣΑ (OECD, 2017) μόνο για το έτος 2016 είναι ενδεικτικός.

Χώρες	Ετεροαπασχόληση	Υποεκπαίδευση	Υπερεκπαίδευση
Ελλάδα	43.7%	20.0%	23.7%
Ευρωπαϊκή Ένωση	33.4%	18.7%	14.7%

Πίνακας 3 Ποσοστά αναντιστοιχίας εκπαίδευσης και απαιτήσεων της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα και στην Ε.Ε.

Το συγκεκριμένο φαινόμενο επιτείνεται ακόμα περισσότερο σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, όπου η Ελλάδα κατέχει τη χειρότερη θέση στον τομέα της ετεροαπασχόλησης μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Katsikas, 2021). Το πρόβλημα της ετεροαπασχόλησης είναι σαφώς μεγαλύτερο στις νεότερες γενιές αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς όσο ανεβαίνει κανείς στην κλίμακα των εκπαιδευτικών βαθμίδων, τόσο μεγαλώνουν οι πιθανότητες ετεροαπασχόλησης. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα μιας πρόσφατης έρευνας, ο Κατσίκας (2021) μας ενημερώνει ότι οι νέοι σε ποσοστό 60% θεωρούν ότι τα προσόντα τους είναι αυξημένα σε σχέση με τις απαιτήσεις της αγοράς, ενώ περίπου το 50% θεωρεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν τους προετοίμασε επαρκώς για τις εργασιακές απαιτήσεις. Άλλα σημαντικά ευρήματα της εν λόγω έρευνας είναι η άρνηση αρκετών νέων να εργαστούν, επειδή θεωρούν ότι οι μισθοί στην αγορά είναι πολύ χαμηλοί.

Επιπλέον, μεγάλη σημασία έχει ότι και η ίδια η εργοδοσία δυσκολεύεται στην αναζήτηση κατάλληλα εκπαιδευμένου προσωπικού, καθώς διαπιστώνει ελλείψεις σε εξειδικευμένες τεχνολογικές γνώσεις. Σύμφωνα με σχετική έρευνα του 2016, αντλημένη από στοιχεία που παραθέτει ο Ο.Ο.Σ.Α., η Ελλάδα κατέχει την τρίτη χειρότερη θέση στον κόσμο, όπου οι εργοδότες δηλώνουν δυσκολίες για την κατάλληλη στελέχωση του προσωπικού τους (OECD, 2018).

Διάγραμμα 4 Ποσοστά δυσκολιών της εργοδοσίας για την εύρεση κατάλληλου προσωπικού για τη στελέχωση των επιχειρήσεων

Πράγματι, τα προσόντα των εργαζόμενων είναι αυξημένα ή έστω διαφοροποιούνται σε σχέση με τις απαιτήσεις της αγοράς, γεγονός που υποδεικνύει ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα δεν συνδέεται επιτυχώς με τις ανάγκες της εργοδοσίας. Λαμβάνοντας υπόψη μάλιστα και το **μεγάλο ποσοστό των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που είναι άνεργοι σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των υπόλοιπων Ευρωπαϊκών χωρών διαχρονικά**, η πηγή του προβλήματος φαίνεται ότι είναι περισσότερο δομική, όσον αφορά στο ίδιο το απολιθωμένο παραγωγικό μοντέλο της χώρας που δεν μπορεί να παρακολουθήσει τις επιστημονικές εξελίξεις, καθώς και στα ίδια τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που -κατά μία άποψη- οφείλουν να εφοδιάζουν τους φοιτητές με γνώσεις και δεξιότητες αντίστοιχες των πιο προηγμένων σε ζητήματα εκπαίδευσης χωρών (Eurostat, 2021).

Η συγκεκριμένη διαπίστωση επιβεβαιώνεται περὶτρανα, αναλογιζόμενοι το γεγονός ότι η **εργασιακή κατάσταση των Ελλήνων αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, για τις νεότερες γενιές είναι σαφώς χειρότερη από την αντίστοιχη των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης του συνόλου των ηλικιακών ομάδων**, διαφοροποίηση η οποία ισχύει για όλες της χώρες της Ε.Ε., αλλά σε μικρότερη έκταση.

Έτη		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Χώρες	Ελλάδα (όλες οι ηλικιακές ομάδες) ⁶⁷	20.0 %	19.9 %	18.0 %	16.5 %	14.2 %	12.2 %	12.1 %
	Ευρωπαϊκή Ένωση (όλες οι ηλικιακές ομάδες)	6.7 %	6.2 %	5.5 %	4.9 %	4.5 %	4.2 %	4.7 %
Χώρες	Ελλάδα (μέχρι 24 ετών)	49.4 %	48.8 %	46.1 %	48.4 %	40.7 %	37.6 %	39.6 %
	Ευρωπαϊκή Ένωση (μέχρι 24 ετών)	19.4 %	18.1 %	16.2 %	13.9 %	12.4 %	11.8 %	14.4 %

Πίνακας 4 Ποσοστά ανεργίας απόφοιτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση για όλες τις ηλικιακές ομάδες και μέχρι την ηλικία των 24 χρονών

Βέβαια, συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά των παιδιών που δεν ολοκλήρωσαν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η κατάσταση είναι σαφώς καλύτερη για τους πτυχιούχους, καθώς **οι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε συγκριτικά με τους απόφοιτους**

⁶⁷ Στις εκτιμήσεις όλων των ηλικιακών ομάδων συνυπολογίζεται ξανά και το ποσοστό των νέων, ειδικά η ποσοστιαία διαφορά θα ήταν ακόμα πιο εντυπωσιακή.

της τριτοβάθμιας που είδαμε νωρίτερα. Αυτό συνεπάγεται ότι η μεγαλύτερη παραμονή στην εκπαίδευση επιφέρει σημαντική βελτίωση στην εργασιακή κατάσταση των εν δυνάμει εργαζομένων.

Έτη		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Χώρες	Ελλάδα (όλες οι ηλικιακές ομάδες)	28.2 %	26.7 %	26.4 %	24.3 %	22.3 %	21.0 %	19.1 %
	Ευρωπαϊκή Ένωση (όλες οι ηλικιακές ομάδες)	19.4 %	18.4 %	17.2 %	15.8 %	14.2 %	13.3 %	13.5 %

Πίνακας 5 Ποσοστά ανεργίας απόφοιτων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση για όλες τις ηλικιακές ομάδες

Με δεδομένο από τη μία μεριά των υψηλών ποσοστών ετεροαπασχόλησης και από την άλλη, το μεγάλο ποσοστό των πτυχιούχων ανέργων συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά των πτυχιούχων από τις άλλες χώρες της Ε.Ε., μια διαπίστωση θα μπορούσε να είναι ότι αυτό που ονομάζουμε κοινωνία της γνώσης πλέον δεν αντανακλά την πραγματικότητα⁶⁸. Ωστόσο, **δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το αδιαμφισβήτητο γεγονός της κοινωνικής δυναμικής του πτυχίου στην ανοδική διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα**. Όλα αυτά βέβαια, σε συνάρτηση με τις εκπαιδευτικές και εργασιακές μεταρρυθμίσεις που απαιτούνται σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής για την καλύτερη αξιοποίηση των προσόντων των αποφοίτων στην αγορά εργασίας (Shavit & Blossfeld, 1993). Πράγματι, τα δεδομένα από όλες τις έρευνες υπερτονίζουν ότι **το πανεπιστημιακό πτυχίο προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες ζωής στους αποφοίτους πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, ενώ αντίστροφα οι νεότερες γενιές των Ευρωπαίων πολιτών συνολικά με μοναδικό προσόν τη βασική τους εκπαίδευση, βρίσκονται στα όρια**

⁶⁸ Για την ανάγκη μετασχηματισμού του εκπαιδευτικού μοντέλου από την έμφαση στις γνώσεις στην έμφαση στις δεξιότητες βλ. Hoskins & Crick, 2010.

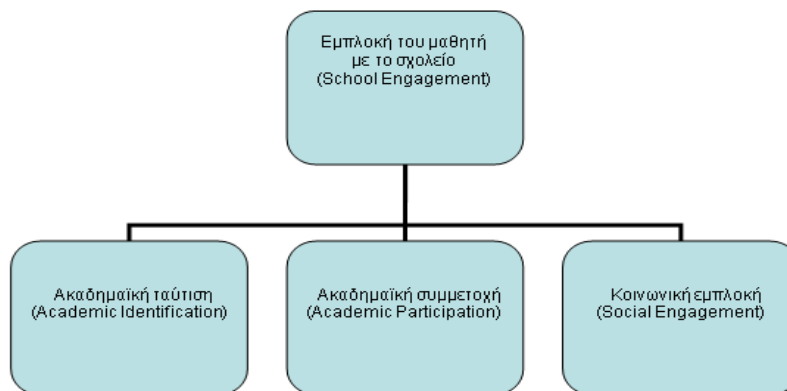
του κοινωνικού αποκλεισμού, με το ποσοστό των Ελλήνων να φτάνει στο 34,8%, σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις (Papadakis, Amanaki, Drakaki, & Saridaki, 2020).

Φαίνεται λοιπόν ότι η όσο το δυνατόν γρηγορότερη έξοδος στην αγορά εργασίας δεν αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα της ανεργίας. Αντίθετα, **η μεγαλύτερη παραμονή στο εκπαιδευτικό σύστημα, με την έννοια της μετάβασης από τη μια εκπαιδευτική βαθμίδα στην άλλη, παρουσιάζει τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα.** Βέβαια η μακρόχρονη παραμονή στο εκπαιδευτικό σύστημα δεν αποτελεί μια στιγμιαία απόφαση των μαθητών ή των φοιτητών, αλλά προσδιορίζεται από δυναμικούς παράγοντες που διαμορφώνονται εντός της σχολικής και της πανεπιστημιακής κοινότητας και ακόμα περισσότερο της ευρύτερης κοινωνίας.

5.2.3 Η εμπλοκή του μαθητή στη σχολική κοινότητα και οι NEETs (Not in Education Employment, or Training)

Βασική διαδικασία που εξηγεί τη μεγαλύτερη παραμονή των μαθητών στην εκπαίδευση είναι η «εμπλοκή του μαθητή με το σχολείο», επιφέροντας καλύτερες σχολικές επιδόσεις, μεγαλύτερη συμμετοχή και ουσιαστικότερη κοινωνική εμπλοκή. Η ακαδημαϊκή ταύτιση (Voelkl, 1996) αναφέρεται στην αίσθηση του ανήκειν (σχέση αναγκών του μαθητή με τις παροχές του σχολείου, αίσθηση του μαθητή ότι τον σέβονται) και στην προδιδόμενη αξία του μαθητή προς το σχολείο (υιοθέτηση από τον μαθητή των στόχων του σχολείου). Η ακαδημαϊκή εμπλοκή (Finn, 1993), αναφέρεται στο κατά πόσον ο μαθητής ανταποκρίνεται στα σχολικά του καθήκοντα, στο κατά πόσον αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, και στο κατά πόσον είναι ενεργός στις σχολικές δραστηριότητες, πέραν του καθημερινού του σχολικού ωραρίου. Τέλος, **η έννοια της κοινωνικής εμπλοκής**, η οποία αποτελεί τη σημαντικότερη διάσταση για τις ανάγκες της δικής μας ερευνητικής προσπάθειας, **αναφέρεται στη σχολική ενσωμάτωση του μαθητή, αφορά στις σχέσεις που έχει θεμελιώσει ο μαθητής με την οικογένειά του, τους φίλους του και τους κοινωνικούς θεσμούς και καθορίζει το βαθμό συμμετοχής του μαθητή στη σχολική ζωή** (Ρουσέας & Βρετάκου, 2008, σ. 16).

Μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας μειώνονται σοβαρά οι πιθανότητες της σχολικής διαρροής (Ρουσέας & Βρετάκου, 2008, σσ. 11-17). Το παρακάτω σχήμα αντλημένο από το παιδαγωγικό ινστιτούτο, από τη διαχρονική έρευνα των Ρουσέα και Βρετάκου σε μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι ενδεικτικό της διαδικασίας που περιγράψαμε:

Διάγραμμα 5 Μοντέλο «εμπλοκής του μαθητή με το σχολείο» (Ρουσέας & Βρετάκου, 2008, σ. 11)

Με βάση το παραπάνω σχήμα, εκείνο που έχει σημασία να επαναλάβουμε είναι ότι με τη μεγαλύτερη εμπλοκή των μαθητών στο σχολείο, μειώνονται τα ποσοστά της σχολικής διαρροής. Επιπλέον, με τη μεγαλύτερη παραμονή των μαθητών στο σχολείο, μειώνονται τα ποσοστά της νεανικής μακροχρόνιας ανεργίας, της καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας, και του κοινωνικού αποκλεισμού, που είναι έτσι κι αλλιώς στη χώρα μας τα πράγματα πολύ χειρότερα, σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ε.Ε. (Papadakis, Amanaki, Drakaki, & Saridaki, 2020). Μεγάλο ποσοστό στην Ελλάδα, παρουσιάζουν και οι νέοι μεταξύ 15 και 24 ετών που είναι εκτός εκπαίδευσης και σε κατάσταση περιστασιακής εργασίας και που δεν αναγράφονται επίσημα σε καμία επίσημη στατιστική (NEETs⁶⁹). Αναμφίβολα, ο μεγαλύτερος κίνδυνος της σχολικής διαρροής είναι ο εγκλωβισμός των νέων σε μια κατάσταση ενδιάμεση μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας. Εκείνο όμως που φαίνεται να μετριάξει κάπως το συγκεκριμένο πρόβλημα είναι η οικογενειακή υποστήριξη. **Πράγματι, το σχετικά χαμηλό ποσοστό της σχολικής διαρροής, καθώς και ο ικανοποιητικός βαθμός των αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα μας, οφείλουν πολλά στην οικογένεια που λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας και φορέας υποκατάστασης του ανεπαρκούς κοινωνικού κράτους** (Papadakis, Amanaki, Drakaki, & Saridaki, 2020, σ. 6). Αυτό έχει ως θετικό αποτέλεσμα την αύξηση του ηλικιακού ορίου των ατόμων που κατατάσσονται στην κατηγορία των NEETs.

Παρότι η εκπαίδευση και το οικογενειακό εισόδημα προστατεύουν τα παιδιά από τη συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση, υπάρχει μεγάλος προβληματισμός στη χώρα αναφορικά με το μεγάλο ποσοστό των NEETs που είναι άρτια εκπαιδευμένοι (ένας στους τέσσερις), συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Papadakis, Amanaki, Drakaki, & Saridaki, 2020, σ. 6). Με άλλα λόγια, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η μεγαλύτερη παραμονή στο σχολείο ή η απόκτηση του πτυχίου από μόνα τους δεν αποτελούν πανάκεια, καθώς λαμβάνοντας υπόψη τις δομικές οικονομικές δυσκολίες που θα περιγράψουμε παρακάτω η ανοδική κινητικότητα σε ορισμένες περιπτώσεις μπλοκάρει. Το δυσμενές οικονομικό κλίμα φαίνεται ότι αποτελεί αντικίνητρο έναντι του αναφαίρετου διακηρυγμένου δικαιώματος στη μόρφωση. Άλλωστε, η εναλλακτική που προσφέρει η αποδημία στο εξωτερικό του καταρτισμένου επιστημονικού προσωπικού, μοιάζει ως η πλέον προσοδοφόρα λύση.

⁶⁹ NEET: Not in Education, Employment, or Training

5.2.4 Αποτύπωση των εργασιακών συνθηκών των νέων στην Ελλάδα και στην Ε.Ε.

Οι συνθήκες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φαίνεται ότι προβάλλουν ως πρόταγμα για τους κανόνες της αγοράς, την ανταγωνιστικότητα χωρίς όρια και με κάθε κόστος. Ακόμα και πριν την οικονομική κρίση, ο όρος της απασχολησιμότητας φαίνεται ότι κυριαρχεί έναντι του όρου της απασχόλησης, όπως και οι επισφαλείς μορφές απασχόλησης τείνουν να αντικαταστήσουν τις μορφές πλήρους απασχόλησης, καθώς οι περισσότερες συμβάσεις που υπογράφονται είναι ορισμένου χρόνου ή ορισμένου έργου. Μάλιστα, λαμβάνοντας υπόψη τις πάγιες δομικές παθογένειες στη χώρα μας, φαίνεται ότι το κοινωνικό κόστος της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα είναι πολύ μεγαλύτερο σε σχέση με τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά κράτη-μέλη, καθώς η μακροχρόνια ανεργία είναι υπερδιπλάσια, η ύφεση μετά και την πανδημία έλαβε τεράστιες διαστάσεις, ενώ η απορρύθμιση των κανόνων της αγοράς έχει πλέον παγιωθεί ως εργασιακός κανόνας (Μπουκουβάλας, Φωτόπουλος, & Χριστόπουλος, 2020, σ. 1-9).

Η κατάσταση της ανεργίας στην Ευρώπη αρχίζει να αποτελεί διαχρονικό πρόβλημα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενώ κορυφώνεται από την έκρηξη της νοτιο-ευρωπαϊκής κρίσης χρέους μέχρι τις μέρες μας. Σε αντίθεση με τις χώρες που σε αρκετές περιπτώσεις επωφελήθηκαν από την κρίση, οι χώρες που εντάχθηκαν σε προγράμματα κοινωνικής προσαρμογής, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία, κ.λπ., αντιμετώπισαν εντονότερα προβλήματα ανεργίας, διαπίστωση που επιβεβαιώνει τη συσχέτιση υφεσιακής οικονομικής πολιτικής και αυξημένων δεικτών ανεργίας (Lytras, 2016, σ. 60). Ταυτόχρονα, η αυτοαπασχόληση, ως κυρίαρχο παραγωγικό μοντέλο της χώρας ευνοεί και ευνοείται από την ανεργία, αναλογιζόμενοι το γεγονός ότι οι αυτοαπασχολούμενοι στην Ελλάδα – πρώτοι στην Ε.Ε., με ποσοστό 28%, υπερβαίνουν το 1/3 της συνολικής απασχόλησης (Πρωτοπαπαδάκης, 2018, σσ. 19-22).

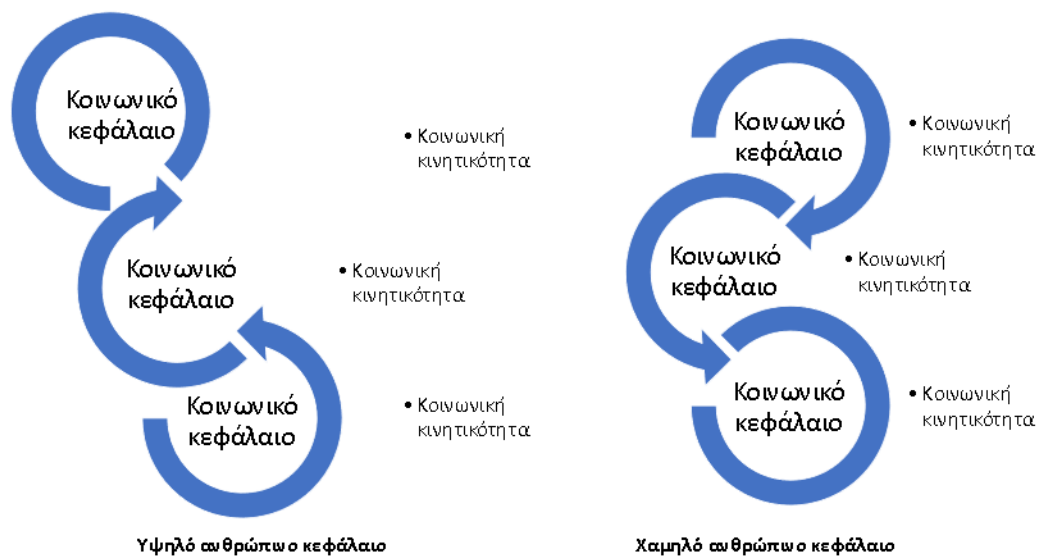
Σε αυτό το πλαίσιο, το πρόβλημα φαίνεται να το επωμίζονται, περισσότερο από κάθε άλλη ηλικιακή κατηγορία, οι νέοι, καθώς αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου κοινωνικού αποκλεισμού, δεδομένου ότι δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα στις διεθνείς εξελίξεις (Κυρίδης & Φωτόπουλος, 2016, σσ. 162-165). Τα 15 εκατομμύρια των νέων στην Ευρώπη που βρίσκονται εκτός εργασίας, εκπαίδευσης και κατάρτισης αποτελούν στην πραγματικότητα μια πληθυσμιακή ομάδα από άτομα «που ξεκίνησαν την οικογενειακή τους διαδρομή από τον προστατευτικό θώκο της

οικογένειάς τους (και) βρέθηκαν σε αυτήν την εξαιρετικά δυσμενή κοινωνική θέση» (Κυρίδης & Φωτόπουλος, 2016, σσ. 166-167). Σε αυτό το πλαίσιο άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα άτομα που έχει βιαίως διαρραγεί ο οικογενειακός τους ιστός έχουν 30% περισσότερες πιθανότητες να γίνουν NEETs. **Με βάση τη συγκεκριμένη μετάβαση θα μπορούσαμε αναφορικά με την κοινωνική ομάδα των NEETs και αναλογιζόμενοι την κατάστασή τους στην αγορά εργασίας, να κάνουμε λόγο για καθοδική διαγενεακή κινητικότητα.** Η αδήλωτη και απλήρωτη εργασία, η αναντιστοιχία σύμβασης και πραγματικής απασχόλησης, η εκτεταμένη ελαστικότητα των όρων εργασίας, καθώς και η εκ περιτροπής εργασία, αποτελούν τον εργασιακό κανόνα των χωρών της Ε.Ε. για τους νέους που εισέρχονται σε καθεστώς απασχολησιμότητας.

Εκ των βασικών συνεπειών της δυσμενούς κατάστασης για τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα είναι ο περιορισμός των κοινωνικών επαφών και η αύξηση των πιθανοτήτων κοινωνικού αποκλεισμού (Κυρίδης & Φωτόπουλος, 2016, σ. 169). Οι Κυρίδης και Φωτόπουλος, για το συγκεκριμένο ζήτημα αναφέρονται στην

“κατάρρευση του κεφαλαίου «κοινωνικής εμπιστοσύνης» απέναντι σε συλλογικότητες και κοινωνικές συσσωματώσεις αφού ολοένα και περισσότερο αυξάνει η δυσπιστία των νέων απέναντι στο συνδικαλιστικό κίνημα, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, τα πολιτικά κόμματα, τους θεσμούς συλλογικής εκπροσώπησης, σε κάθε τι το οποίο ανήκει στη σφαίρα του δημόσιου χώρου.” (Κυρίδης & Φωτόπουλος, 2016, σ. 172).

Δεδομένης της σημαντικής συμβολής του ανθρωπίνου κεφαλαίου και με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι φαίνεται σαν να **διαγράφεται ένας σπειροειδής φαύλος κύκλος αρνητικής ανατροφοδότησης μεταξύ της απαξίωσης του κοινωνικού κεφαλαίου και της καθοδικής κοινωνικής κινητικότητας, αναφορικά με τους νέους, καθώς η μια διάσταση που αφορά στις οικογενειακές καταβολές – που εντοπίσαμε νωρίτερα- και στην εμπιστοσύνη στους θεσμούς κατατάσσει τα άτομα στην πληθυσμιακή κατηγορία των NEETs, ενώ ο εγκλωβισμός στη συγκεκριμένη κατηγορία αποδυναμώνει με τη σειρά του το κοινωνικό κεφάλαιο των συγκεκριμένων ατόμων, όπου θα μπορούσε σχηματικά να απεικονιστεί ως εξής:**

Διάγραμμα 6 Σπειροειδής φαύλος κύκλος θετικής και αρνητικής ανατροφοδότησης μεταξύ του κοινωνικού κεφαλαίου και της κοινωνικής κινητικότητας

Το παραπάνω διάγραμμα αποτυπώνει με αρκετή σαφήνεια τον σημαντικό ρόλο της συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου στην ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου και κατά συνέπεια στην ανοδική διαγενεακή κινητικότητα. Αντίθετα, το χαμηλό απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου, απαξιώνει το κοινωνικό κεφάλαιο, με αποτέλεσμα να μετατοπίζει προς τα κάτω στην κοινωνική διαστρωμάτωση τους νέους, σε σύγκριση με τους γονείς τους, εγκλωβίζοντάς τους στην κοινωνική κατηγορία των NEETs. Ωστόσο, όπως διατυπώθηκε νωρίτερα, σε αρκετές πληθυσμιακές ομάδες, η διάχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου εμποδίζεται, με αποτέλεσμα να είναι αδύνατη η οποιαδήποτε συζήτηση αναφορικά με την κοινωνική κινητικότητα. Το ατομοκεντρικό παράδειγμα του σύγχρονου νεοφιλελευθερισμού φαίνεται ότι αποτυγχάνει, αναλογιζόμενοι την ταχύτατη ανάπτυξη του φαινομένου των NEETs. Με αυτήν την έννοια, η έμφαση στις ατομικές δεξιότητες δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αποτελέσει την απάντηση στην πρόωγη σχολική εγκατάλειψη και στο μεγάλο ποσοστό των πτυχιούχων της χώρας μας που βρίσκονται εκτός αγοράς ή σε καθεστώς επισφαλούς εργασίας. Η απάντηση ενδεχομένως να προκύπτει από ένα μακροχρόνιο σχέδιο εκπαιδευτικής πολιτικής, συνοδεία κρατικών παρεμβάσεων και αναπτυξιακών σχεδιασμών με γνώμονα την κοινωνική δικαιοσύνη (Κοτρόγιαννος & Τζαγκαράκης, 2016, σ. 87, 92-94, 96).

Συνοπτικά και με βάση τα όσα συζητήσαμε στη συγκεκριμένη ενότητα οδηγούμαστε στις ακόλουθες διαπιστώσεις. Η συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου επιφέρει καλύτερα εργασιακά αποτελέσματα. Η μέτρηση του ανθρώπινου κεφαλαίου βασίζεται στη συσσώρευση της γνώσης από το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Συνεπώς, η μεγαλύτερη παραμονή στο εκπαιδευτικό σύστημα επιφέρει καλύτερα εργασιακά αποτελέσματα. Το ανθρώπινο κεφάλαιο δεν αφορά στη μονόπλευρη ανάπτυξη των δεξιοτήτων, αλλά στη ολόπλευρη συγκρότηση του ατόμου. Το σχολείο ως πεδίο διαμόρφωσης ετερογενών κοινωνικών σχέσεων αποτελεί παράγοντα μετασχηματισμού του ανθρώπινου κεφαλαίου σε κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης. Η επένδυση των γονέων στο ανθρώπινο κεφάλαιο των παιδιών τους, συμβάλει στην ανοδική διαγενεακή κινητικότητα, γεγονός που επιβεβαιώνει το ταξικό υπόβαθρο της συγκεκριμένης διαδικασίας. Επιπλέον, οι γονείς ενισχύουν την κοινωνική εμπλοκή των παιδιών τους στο σχολείο, απουσία του κοινωνικού κράτους, παράγοντας που επίσης επιβεβαιώνει τα ταξικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Μεγαλύτερη ανεργία και κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού διατρέχουν όσοι εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο.

Συνεπώς αναφορικά με τον ταξικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οδηγούμαστε και σε μια σειρά συμπεράσματα αναφορικά με τα εμπόδια που αναγνωρίζουμε, όσον αφορά στην καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Ούτως ή άλλως έχουμε ήδη αναφέρει ότι το συσσωρευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο στη χώρα προέλευσης απαξιώνεται κατά την είσοδο των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Επιπλέον, παρότι - τουλάχιστον σε επίπεδο πρόθεσης- οι γονείς των παιδιών μεταναστευτικού υποβάθρου επιθυμούν την καλύτερη δυνατή εκπαίδευση των παιδιών τους, τα τελευταία χρόνια, τα καλύτερα καταρτισμένα παιδιά των αλλοδαπών έχουν τη διάθεση επαναπατρισμού. Ενδεχομένως, το μεγάλο ποσοστό ετεροαπασχόλησης στην Ελλάδα, με μεγαλύτερο το πρόβλημα της υπερεκπαίδευσης, καθώς και το μεγάλο ποσοστό των ανέργων απόφοιτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να συνθέτουν τον παράγοντα της μεγάλης σχολικής διαρροής.

Ο παρακάτω πίνακας συμπληρώνει τις παραπάνω παρατηρήσεις με μερικά ακόμα σημαντικά στοιχεία που επιβεβαιώνουν τη δυσκολία παραμονής των ευάλωτων ομάδων στην επίσημα θεσμοθετημένη εκπαίδευση.

ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΜΑΘΗΤΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΛΛΟ-ΔΑΠΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
Νηπιαγωγεία	93.071	7.611	763
Δημοτικά	586.884	54.415	7.130
Γυμνάσια	326.951	30.607	6.208
Λύκεια	208.201	9.436	3.444
ΤΕΕ	86.668	7.413	3.335
ΣΥΝΟΛΟ	1.301.795	109.482	20.880

Πίνακας 6 Ροή μαθητικού πληθυσμού των μεταναστών στις εκπαιδευτικές βαθμίδες ΠΗΓΗ: ΙΠΟΔΕ, 2007⁷⁰

Βάσει των παραπάνω στοιχείων εκείνο που μπορούμε να παρατηρήσουμε είναι ότι για το έτος 2006-2007, από το σύνολο του μαθητικού πληθυσμού οι μετανάστες αγγίζουν το ποσοστό του 10% με το 6% να φοιτά στο γενικό λύκειο, ενώ το 12% στο τεχνικό⁷¹ (ΚΟΜΕΠ, 2010). Αυτό σημαίνει ότι παρά τη σημασία παραμονής των μαθητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και τις επιθυμίες των οικογενειών τους για συνέχιση των σπουδών τους, υπάρχει μια ώθηση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής προς τα τεχνικά επαγγέλματα και την άμεση εργασιακή τους απορρόφηση. Παράλληλα, παρότι αρκετοί μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα, λόγω των εξαιρετικά δυσμενών οικονομικών εξελίξεων στη χώρα, επέλεξαν είτε τον επαναπατρισμό τους, είτε την εκ νέου μετακίνησή τους σε χώρες με περισσότερες επαγγελματικές ευκαιρίες, επιβεβαιώνοντας ότι ένα εκ των μεγαλύτερων προβλημάτων στη χώρα τα τελευταία χρόνια είναι η μαζική «διαρροή εγκεφάλων» (brain drain) (Michail & Christou, 2018).

Με βάση τις προηγούμενες παρατηρήσεις λοιπόν, αντιλαμβανόμαστε ότι οι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο που παραμένουν στη χώρα, πέραν των ταξικών, των γραφειοκρατικών, των δημοσιονομικών και των οικογενειακών εμποδίων, έχουν επιπροσθέτως να υπερπηδήσουν και το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο αντιμετωπίζοντάς το ως εμπόδιο, προκειμένου να καταφέρουν να παραμείνουν στην επίσημα θεσμοθετημένη εκπαίδευση και να απεγκλωβιστούν από την κατηγοριοποίησή τους στους NEETs.

⁷⁰ Τα στοιχεία είναι αντλημένα από την ΚΟΜΕΠ, 2010

⁷¹ Το 71.5% των μεταναστών μαθητών προέρχεται από την Αλβανία.

6. Η κοινωνία των πολιτών

Η συγκεκριμένη ενότητα κρίνεται ως ιδιαίτερος σημαντική, εξαιτίας της εννοιολογικής συνάφειας μεταξύ των εννοιών του κοινωνικού κεφαλαίου και της κοινωνίας των πολιτών και κυρίως εξαιτίας της σημασίας της κοινωνίας των πολιτών στο μεταναστευτικό φαινόμενο που μας απασχολεί. Πράγματι οφείλουμε να αναπτύξουμε, έστω και συνοπτικά, την κοινωνία των πολιτών, ως μια έννοια που διαπερνά ολόκληρο το θεωρητικό φάσμα της διατριβής. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ποιοι φορείς στη σύγχρονη εποχή συγκροτούν τη συγκεκριμένη ομάδα και επιπλέον να αναφερθούμε στο ρόλο της και στη συμβολή της τόσο στο εθνικό, όσο και στο διεθνές επίπεδο, σε συνάρτηση πάντοτε με τη διευκόλυνση της ένταξης των μεταναστών.

Σαφέστατα οι αναλύσεις βρίθουν, εξαιτίας των ιδεολογικών, των επιστημονικών και των επιστημολογικών διαφοροποιήσεων, ωστόσο η πολυπρισματική ανάλυση θεωρούμε πως αποτελεί πλεονέκτημα, καθώς ρίχνει φως και αναδεικνύει διαφορετικές κάθε φορά διαστάσεις του ζητήματος. Στις περισσότερες αναλύσεις, η κριτική αντιμετώπιση στον τρόπο που αναδύονται οι συγκεκριμένοι οργανισμοί είναι καταφανείς, ενώ δεν λείπουν και οι άμεσες ή έμμεσες έστω αναφορές στον ρόλο που διαδραματίζει το κράτος σε αυτές τις εξελίξεις. Σε κάθε περίπτωση η κοινωνία των πολιτών δεν αποτελεί μια έννοια που μπορεί να εξεταστεί στο κενό, αλλά πάντοτε σε συνάρτηση με τα κοσμοϊστορικά γεγονότα, ανεξαρτήτως εάν ο φακός στρέφεται στα μεγάλα προβλήματα, ή περιορίζεται στην καθημερινότητα των πολιτών.

6.1 Ιστορική θεμελίωση και εννοιολόγηση της κοινωνίας των πολιτών

Έπειτα από την κατάρρευση του κομμουνισμού και την αποθέωση του ατομικισμού στις νεοφιλελεύθερες δυτικού τύπου κοινωνίες, τέθηκε για πρώτη φορά τόσο επίμονα το ζήτημα της επαναθεμελίωσης της κοινωνικής ζωής, προκειμένου να αποφευχθούν οι παραπάνω δογματισμοί. Πράγματι, παρότι η έννοια της κοινωνίας των πολιτών άρχισε να αναπτύσσεται επιστημονικά κατά τη νεωτερική εποχή, στον αντίποδα μάλιστα της παγκόσμιας κοινωνίας και της σύζευξής της με την πολιτική κοινωνία, επανεξετάζοντας σήμερα τη συγκεκριμένη έννοια γενεαλογικά, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε μια αντιστροφή, με την έννοια ότι η κοινωνία των πολιτών λειτουργεί στον αντίποδα των διαφωτιστικών προταγμάτων, του εξορθολογισμού και του στυγνού αμοραλισμού (DeWiel, 1997).

Κατά τη νεωτερικότητα, οι θεμελιωτές της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής: από τη μία όσοι ακολουθούν τη σοσιαλιστική παράδοση και από την άλλη, όσοι ασπάζονται τη φιλελεύθερη παράδοση. Στην πρώτη περίπτωση κυριαρχούν οι θεωρητικοί που βλέπουν μια διαλεκτική ή και αλληλεπικαλυπτόμενη σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών, με την προσοχή τους στραμμένη στην αποφυγή της γραφειοκρατικοποίησης και του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της διαδικασίας, ενώ στη δεύτερη, οι θεωρητικοί δίνουν έμφαση στην ανάπτυξη ανεξάρτητων οργανισμών ως προϋπόθεση ενδυνάμωσης των δημοκρατικών θεσμών και της συνεπαγόμενης εκδήλωσης ενός πλουραλιστικού πλαισίου δραστηριοτήτων (DeWiel, 1997, σσ. 3-4).

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, γίνεται προσπάθεια να διαλευκανθούν οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών. Το πρόβλημα ωστόσο εκπηγάει από το γεγονός ότι αναπτύχθηκαν σε ένα θεωρητικό πλαίσιο που προϋποθέτει άρρητα την πρόσληψη του κράτους ως μια αυτόνομη οντολογική κατηγορία. Ωστόσο, μια πιο νηφάλια προσέγγιση της κοινωνίας των πολιτών, προϋποθέτει τη μετάβαση από την αυτονόμηση του κράτους στην αυτονόμηση της ίδιας της κοινωνίας των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο. Με βάση τη συγκεκριμένη προσέγγιση, η κοινωνία των πολιτών αποτελεί μια πολιτική κοινότητα που αναδύεται ή καλύτερα θεσμίζεται, όπως θα έλεγε ο Καστοριάδης, προγενέστερα της ιστορικής και λογικής θεμελίωσης του κράτους, είτε αυθόρμητα και απρογραμματίστα (Καστοριάδης ,

2010), είτε μέσω μιας άρρητης και παγκόσμιας συμφωνίας των πολιτών σε υπερβατολογικό-ηθικό επίπεδο (Kant, 2007). Ενδεχομένως, η ορθότερη σημασία της έννοιας να συγκλίνει περισσότερο με την αντίστοιχη αριστοτελική έννοια της «πόλις», υπό την έννοια ότι η συμμετοχή στην πολιτική ζωή αποτελεί μια έμφυτη προδιάθεση του ανθρώπου και μέσω της έξης στα σωστά ήθη διαμορφώνονται κοινοί στόχοι για το σύνολο των πολιτών⁷² (Αριστοτέλης, 2006).

Η κριτική αντιμετώπιση της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών ως πολιτικό πρόταγμα, τουλάχιστον με τον τρόπο που αναδύεται και εφαρμόζεται στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, αποτελεί ένα ζήτημα που απασχολεί τελευταία και την ελληνική βιβλιογραφία. Στο βιβλίο που έχει επιμεληθεί ο Σωκράτης Κονιόρδος με τίτλο Κοινωνικό Κεφάλαιο (2010), παρατίθενται ορισμένες από τις θέσεις της επιστημονικής κοινότητας από ακαδημαϊκούς διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, αναφορικά με τη σχέση κοινωνικού κεφαλαίου, εμπιστοσύνης και κοινωνίας των πολιτών και το ρόλο τους στο διεθνές περιβάλλον. Κοινή παραδοχή όλων είναι ότι η κοινωνία των πολιτών εντοπίζεται στο μεταίχμιο μεταξύ της οικογένειας, των επιχειρήσεων και του κράτους και επιπλέον, δεν μένει ανεπηρέαστη από τον τρόπο δράσης των πολιτών και της εν γένει λειτουργίας της διακυβέρνησης σε όλα τα επίπεδα. Επιπροσθέτως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, διαπιστώνεται ότι η κοινωνία των πολιτών αναπτύσσει σε αρκετές περιπτώσεις συμπληρωματική, εάν όχι και ανταγωνιστική ακόμα σχέση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, που επιτελεί έναν ρόλο «οιονεί κράτους» (Κονιόρδος, 2010, σ. 19).

Μέσω ενός άτυπου ή και τυπικού συνεταιριστικού τρόπου διάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων -που στο επίκεντρό τους βρίσκεται η έννοια της εμπιστοσύνης- στόχος είναι η ενίσχυση της δημοκρατίας και της οικονομικής ανάπτυξης (Κονιόρδος, 2010, σ. 14). Βεβαίως, δεν απουσιάζουν και οι αμφισβητήσεις αναφορικά με την αποτελεσματικότητα της κοινωνίας των πολιτών ειδικά στα αναπτυξιακά ζητήματα, ιδίως για τις μη δυτικές κοινωνίες (Κονιόρδος, 2010, σ. 22), όπως και του κοινωνικού κεφαλαίου αντίστοιχα (2010, σ. 17), που υποτίθεται ότι λειτουργεί συντονιστικά στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνικής ζωής (2010, σ. 16). Σε αυτό το πλαίσιο, οι περισσότεροι συγγραφείς συμφωνούν ότι η αναποτελεσματικότητα της κοινωνίας των πολιτών, προκύπτει και από τη δυσκολία συμμετοχής είτε σε διεθνές επίπεδο, είτε σε εθνικό

⁷² ΑΡΙΣΤ Πολ 1252a1–1253a39

επίπεδο, καθώς τοποθετούνται φραγμοί, εξαιτίας των πολιτικών, των οικονομικών και των κοινωνικών δυσχερειών.

Παρά τις επιφυλάξεις για την αποτελεσματικότητα της κοινωνίας των πολιτών, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλοι οι ειδικοί προσβλέπουν σε σημαντικές βελτιώσεις, κυρίως όσον αφορά στην ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτών στους διεθνείς οργανισμούς. Ούτως ή άλλως, η παγκοσμιοποίηση περιορίζει με ταχείς ρυθμούς την αυτονομία των κρατών, ενώ παράλληλα οι πολίτες εμπιστεύονται όλο και περισσότερο τους διεθνείς συλλόγους, τις κοινότητες και τους οργανισμούς, όπως τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις⁷³. Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται ότι η κοινωνία των πολιτών αντιμετωπίζει οπωσδήποτε εχθρικά το κράτος, αλλά αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις δύναται να βελτιώσει και τη λειτουργία του (Panwar, 2013).

Καταφάνοντας λοιπόν, στην εποχή της ύστερης-νεωτερικότητας, η έννοια της κοινωνίας των πολιτών προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά οφείλει να προσλάβει δύο μορφές. Σε επίπεδο δραστηριοποίησης των ατόμων, να στοχεύει στην οικειοθελή ενσωμάτωση των πολιτών και στη συμμετοχή τους στο πολιτικό, στο κοινωνικό, στο οικονομικό και στο πολιτισμικό πεδίο του κράτους, ενώ σε θεσμικό επίπεδο, να στοχεύει στην ανεξαρτησία της σε σχέση με τις υπόλοιπες θεσμικές σφαίρες της κοινωνίας (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003).

⁷³ Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε τη διάκριση μεταξύ των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων από τις αντίστοιχες Μη Κερδοσκοπικές, παρότι στη δική μας έρευνα η συγκεκριμένη διάκριση δεν είναι ιδιαίτερος σημαντική. Για μια συστηματική αναφορά στο ζήτημα βλ. (Ζάννης, 2013).

6.2 Κοινωνία των πολιτών και παγκόσμια διακυβέρνηση

Στην παγκόσμια κοινωνία οι άνθρωποι από όλες τις μεριές του κόσμου έχουν έρθει πιο κοντά με αποτέλεσμα βασικά πολιτικά προβλήματα, όπως η κλιματική αλλαγή, η διαχείριση των πολιτισμικών ταυτοτήτων, οι πανδημίες, το έγκλημα, οι ανισότητες, κ.λπ., να αποτελούν παγκόσμια προβλήματα, η διαχείριση των οποίων να υπερβαίνει την ικανότητα επίλυσης σε επίπεδο κράτους και να χρήζει αντιμετώπισης σε παγκόσμια κλίμακα από φορείς όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, οι συμφωνίες του Bretton Woods, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τράπεζας, κ.λπ. (Scholte, 2012, σ. 1).

Τη στιγμή που η αποτελεσματικότητα των διεθνών οργανισμών είναι συνυφασμένη με τον ρόλο των εθνών-κρατών, οι ανεύθυνες κυβερνήσεις, οι κυβερνήσεις με έλλειψη νομιμοποίησης, οι κυβερνήσεις με τεράστια και ανισομερή διεθνή επιρροή, οι κυβερνήσεις τεχνοκρατών, καθώς και οι κυβερνήσεις που στηρίζονται και υποστηρίζουν μια μικρή πλουτοκρατική ελίτ λειτουργούν ανασταλτικά στην ανάδυση και στην εκπροσώπηση μιας αποτελεσματικότερης παγκόσμιας διακυβέρνησης, η οποία στις μέρες μας κρίνεται επιτακτική για την ικανοποίηση των βασικών υλικών αναγκών (τροφή, στέγη, νερό, εργασία) και την προάσπιση των βασικών αξιών (δημοκρατία, αλληλεγγύη, δικαιοσύνη, σεβασμό στη διαφορετικότητα) των ανθρώπων σε κάθε μεριά της γης. Φαίνεται λοιπόν ότι η κοινωνία των πολιτών αποτελεί τον μόνο αξιόπιστο δίαυλο ενίσχυσης μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης που θα συντονίζει τις προσπάθειες των υπερ-εθνικών οργανισμών με παραχωρήσεις στις εγχώριες εξουσίες (Scholte, 2012, σσ. 2-4).

Στο επίπεδο της Ε.Ε. το ζήτημα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης φαίνεται να υπερβαίνει πολλές από τις παραπάνω δυσκολίες, καθώς τα μέλη του Ευρωπαϊκού κοινοβουλίου αποτελούν τους νόμιμους εκπροσώπους των κρατών που συγκροτούν τον οργανισμό. Ωστόσο, με δεδομένες τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και την παντοδύναμη επικράτηση και ηγεμονία των νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων, φαίνεται ότι το πρόβλημα κυρίως εντοπίζεται στον οικονομικό τομέα και ειδικότερα στο πλαίσιο του ανταγωνισμού μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των μεγάλων χρηματοπιστωτικών συγκροτημάτων. Θύματα τις περισσότερες φορές είναι οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, που αξιοποιούνται ως φτηνά εργατικά χέρια με προσωρινές άδειες παραμονής στις χώρες υποδοχής (Schierup, Likić-Brborić, Delgado Wis, & Toksöz, 2018, σ. 738).

Συνεπώς, η ανάγκη διερεύνησης της συμβολής της κοινωνίας των πολιτών ως πεδίο αντίστασης στις αυθαιρεσίες της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και ως ασπίδα προάσπισης των εργασιακών δικαιωμάτων και εξάλειψης των προκαταλήψεων απέναντι στις μεταναστευτικές ομάδες, κρίνεται πιο επιτακτική από ποτέ, ιδίως στο επίπεδο της υπερ-εθνικής διακυβέρνησης (Schierup, Likić-Brborić, Delgado Wis, & Toksöz, 2018, σσ. 738-739). Άλλωστε, στο πλαίσιο του άρθρου 63 της συνθήκης της Λισαβόνας, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο συνέταξε το 2016 ένα πλάνο δράσης για την ενσωμάτωση των μεταναστών από τρίτες χώρες, μέσω της ανάπτυξης δικτύων, όπου εξέχοντα ρόλο θα έχει η κοινωνία των πολιτών. Το σχέδιο αφορά τακτικές συναντήσεις για ζητήματα ένταξης και χρηματοδότησης, μεταξύ περιφερειακών και τοπικών αρχών με Μ.Κ.Ο., αλλά και οργανώσεις της διασποράς και κοινότητες των μεταναστών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016, σ. 18).

Στο παραπάνω σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, η αναφορά και σε άλλους φορείς πέραν των Μ.Κ.Ο. είναι σαφής, παρότι στη διερεύνηση του μεταναστευτικού φαινομένου, η συνήθης παρανόηση που παρατηρείται στον επιστημονικό λόγο είναι η ταύτιση της κοινωνίας των πολιτών με τις Μ.Κ.Ο., αδιαφορώντας για τις άλλες οργανώσεις, συνδικάτα, συλλόγους και κοινότητες που αναπτύσσονται και δραστηριοποιούνται στα ενταξιακά ζητήματα των μεταναστών, καθώς και στο διαμεσολαβητικό θεσμικό τους ρόλο (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 62). Στην Ελλάδα, οι συγκεκριμένοι φορείς που αφορούν αποκλειστικά σε μεταναστευτικά ζητήματα άρχισαν τη δράση τους με την έλευση των Αλβανών μεταναστών στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

6.3 Κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα

Παρακολουθώντας την πορεία της κοινωνίας των πολιτών στη μεταπολεμική Ελλάδα, διαπιστώνουμε ότι οι προϋποθέσεις που θέσαμε για την αποτελεσματική τους λειτουργία μάλλον δεν ικανοποιούνται. Στην πρόιμη ψυχροπολεμική εποχή, η διάκριση των πολιτών ανάλογα με τα πολιτικά τους φρονήματα, ο ισχυρά πατερναλιστικός ρόλος της εκκλησίας, η ηγεμονική υποδούλωση της Ελλάδας στις υπαγορεύσεις των ΗΠΑ και η μεροληπτικά έμμεση χρηματοδότηση του κράτους σε μερίδα των πολιτών, οδήγησαν στην αδυναμία ανάπτυξης αυτόνομων συνδικαλιστικών οργανώσεων και στην αδυναμία αυτοπροσδιορισμού των μειονοτικών ομάδων (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 8-12). Σε αυτήν την περίοδο, εξαιτίας των οικονομικών και των δημοκρατικών ελλειμάτων της Ελλάδας, ο ρόλος εμπλοκής του κράτους και των κομμάτων είναι καταφανής, και ένα δίκτυο πελατειακών σχέσεων αρχίζει να αναδύεται, με αποτέλεσμα την άμεση εξάρτηση οποιονδήποτε συλλογικοτήτων από τους κρατικούς φορείς (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σ. 13).

Κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης, η νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε. και η πολιτικοποίηση της κοινωνικής ζωής, έδωσαν κάποια ώθηση στην ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών, παρότι διατηρήθηκαν οι πελατειακές σχέσεις και ο έλεγχος των συνδικάτων και των Μ.Κ.Ο. από τα πολιτικά κόμματα. Παράλληλα, με την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε και τις διεθνείς οικονομικές πιέσεις, εντάθηκε η διαδικασία αποδέσμευσης της κοινωνίας των πολιτών, καθώς πολλά κοινωνικά κινήματα λειτούργησαν αντισταθμιστικά (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 14-15). Σε αυτό το πλαίσιο, παρότι δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε τις πάγιες γραφειοκρατικές αγκυλώσεις της χώρας, η συνταγματική προστασία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων λειτούργησαν απελευθερωτικά για την ανάδυση αυτόνομων ομάδων της κοινωνίας (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 15-16).

Στις μέρες μας, παρότι η διαφθορά, οι πελατειακές σχέσεις και τα προβλήματα στη δημόσια διοίκηση παραμένουν επίμονα, μια σειρά από πολιτικές παρεμβάσεις που προηγήθηκαν χρονικά, όπως η δημιουργία ανεξάρτητων αρχών, ο προσανατολισμός προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, οι αποκρατικοποιήσεις, η απελευθέρωση των τραπεζών, η επένδυση στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας, καθώς και οι αδιάβλητες διαδικασίες για την ένταξη στο δημόσιο, προσέδωσαν νέα ώθηση στην ανάπτυξη και την απελευθέρωση της κοινωνίας των

πολιτών (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 16-18). Ωστόσο, εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, με τη συνεπακόλουθη μαζική εισροή μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, έχουν δημιουργηθεί συνθήκες περιθωριοποίησης, καθώς η πολιτεία δεν αναπροσάρμοσε τις πολιτικές της στοχεύσεις μεταβαίνοντας από την έμφαση στη δημόσια ασφάλεια στην έμφαση της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 19-21).

Η καχυποψία των νέων απέναντι στα πολιτικά κόμματα μπορεί παραδόξως και ως ένα βαθμό να παρακάμπτει τα δομικά προβλήματα του σύγχρονου νεοελληνικού κράτους, ωστόσο η απελευθέρωση της αγοράς και οι οικονομικές δυνάμεις, υπό τη μορφή μονοπωλίων, ασκούν καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στην αυτόβουλη δραστηριοποίηση των πολιτών (Μουζέλης & Παγουλάτος, 2003, σσ. 21-23). Ούτως ή άλλως η ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών δεν μπορεί να νοηθεί έξω από το κράτος, καθώς στόχος της δεν αποτελεί η υποκατάστασή του, αλλά η συμπληρωματική τους σχέση. Το ζήτημα επομένως δεν είναι να παρακαμφτεί το κράτος και οι δομικές του αδυναμίες, αλλά ο εκσυγχρονισμός του, ώστε οι πολίτες να ενεργοποιούνται και να δραστηριοποιούνται περισσότερο αυτόβουλα και κυρίως στη βάση των εθελοντικών πρωτοβουλιών (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 63-64). Ούτως ή άλλως, ο βαθμός επιτυχίας των οργανώσεων αυτών, καθώς και η ενεργοποίηση των πολιτών τους, είναι συνάρτηση των συνθηκών που επικρατούν στις χώρες υποδοχής και στις ευκαιρίες δραστηριοποίησης που παρέχονται (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 72).

Στην Ελλάδα, οι πρώτες οργανώσεις των ημεδαπών για την ενημέρωση της κοινής γνώμης, την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών προς τις αρχές, την προάσπιση των δικαιωμάτων και την κάλυψη των βασικών αναγκών των αλλοδαπών μεταναστών άρχισαν να αναπτύσσονται και να δραστηριοποιούνται σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, ύστερα από την έλευση του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 68). Σε εθνικό επίπεδο και διαχρονικά, όσον αφορά στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ κράτους και κοινωνίας των πολιτών, κατεύθυνση όλων των προσπαθειών αποτελεί η «κρατικιστική» μορφή ενσωμάτωσης των μεταναστών, με την έννοια ότι στη χώρα μας έχουμε ένα συγκεντρωτικό κράτος και ανίσχυρες οργανώσεις (περιορισμένη αναγνώριση, λίγα μέλη, ανύπαρκτη χρηματοδότηση, κ.λπ.) (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 71). Η αποδυναμωμένη συμβολή των οργανώσεων και των κοινοτήτων στη χώρα μας, διαφαίνεται και από την έλλειψη

βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης και του περιορισμένου ερευνητικού ενδιαφέροντος (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σ. 69).

Οι προσπάθειες των μεταναστευτικών οργανώσεων, θα μπορούσαν συνοπτικά να διαιρεθούν σε δύο περιόδους. Στην περίοδο από την έλευση του πρώτου μεταναστευτικού κύματος έως την περίοδο των προσπαθειών σύγκλισης των εθνικών πολιτικών με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, και στην περίοδο από το τέλος της πρώτης έως τις μέρες μας. Στην πρώτη περίοδο, βασικό χαρακτηριστικό των προσπαθειών είναι η περιορισμένη σε ένταση και βραχύχρονη σε έκταση συμβολή ορισμένων Μ.Κ.Ο, που αφορούν στην κάλυψη των βασικών αναγκών των μεταναστών, πάντοτε, υπό την απόλυτη καθοδήγηση και εποπτεία του κράτους, και ασκώντας παράλληλα κριτική στις επιλογές τους (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σσ. 68, 70). Κατά τη δεύτερη περίοδο, καταβλήθηκε μεγαλύτερη προσπάθεια αναδιοργάνωσης και συντονισμού των πρωτοβουλιών των Μ.Κ.Ο. σε συνεργασία και με άλλες οργανώσεις, ενώ ο ρόλος που ανέλαβαν σε σχέση με τη λειτουργία τους, προσομοίαζε περισσότερο με ομάδες πίεσης συμφερόντων, με βασικό αίτημα την οικογενειακή επανένωση και την ενσωμάτωση κανόνων αλληλεγγύης (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σσ. 70-71).

Οι διαχρονικές ανεπάρκειες της μεταναστευτικής πολιτικής (ανελαστική γραφειοκρατία, ασταθές πλαίσιο νομιμοποίησης, ανεπαρκείς υποδομές), καθώς και ο ασαφής πολιτικός προσανατολισμός της ένταξης των μεταναστών, εξακολουθούν να παράγουν αρνητικά αποτελέσματα και θεσμικά εμπόδια στη νόμιμη παραμονή των μεταναστών στη χώρα μας, με συνέπειες την εξάντληση του ρόλου των Μ.Κ.Ο στην υποστήριξη των συγκεκριμένων ευάλωτων ομάδων, στην υποεκπροσώπηση των μεταναστών σε αντίστοιχες οργανώσεις και στην ενίσχυση της καχυποψίας των ημεδαπών απέναντί τους (Παπαδόπουλος & Φρατσέα, 2014, σσ. 72-73). Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι για την ελληνική περίπτωση, από τη μια μεριά **οι προσπάθειες οργάνωσης της κοινωνίας των πολιτών επισκιάστηκαν από την υπερβολικά μεγάλη εμπλοκή του κράτους, περιορίστηκαν σε δράσεις ορισμένων μόνο Μ.Κ.Ο., ενώ παράλληλα οι σχέσεις των συγκεκριμένων οργανώσεων είχαν μια περισσότερο εξωτερική σχέση, αναφορικά με τα μέλη που εκπροσωπούσαν.** Σε διεθνές επίπεδο, οι οικονομικές εξελίξεις που συνοδεύουν την αχαλίνωτη επικράτηση των νόμων της ελεύθερης αγοράς, τοποθετούν για πρώτη φορά σε περίοπτη θέση τη σημαντική συμβολή της κοινωνίας των πολιτών. Σε αυτό το πλαίσιο και διαβλέποντας περισσότερο στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης, **το κοινωνικό κεφάλαιο ως δίκτυο συντονισμού δράσεων και ως επενδυτικός πόρος προς**

αξιοποίηση, για την αποτελεσματικότερη ένταξη και την καλύτερη ανάπτυξη, φαίνεται να κατέχει αναμφίβολα κεντρική θέση στις διεθνείς εξελίξεις.

Ολοκληρώνοντας την εν λόγω ενότητα θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι αναφορικά με τη συγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών, υπάρχει βιβλιογραφικά μια σαφής διάκριση μεταξύ των τυπικών και των μη τυπικών ομάδων που τη συγκροτούν. Οι τυπικές ομάδες διαθέτουν νομική υπόσταση και χαρακτηρίζονται από σαφή οργανωτική δομή, ιεραρχία, κατάλογο μελών, κρατική αναγνώριση και επίσημη πράξη ίδρυσης. Βασικός στόχος των συγκεκριμένων ομάδων είναι η διεκδίκηση πολιτικών αιτημάτων, με αποτέλεσμα να λειτουργούν κυρίως ως ομάδες πίεσης συμφερόντων. Από την άλλη μεριά όμως δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει και η συγκρότηση ομάδων, περισσότερο αυτόβουλων που το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η ύπαρξη διευρυσμένων κοινωνικών δικτύων⁷⁴. Όπως θα διαπιστωθεί αργότερα, το σχολείο θα αποτελέσει τον προθάλαμο διαμόρφωσης ετερογενών κοινωνικών δικτύων, με αποτέλεσμα να αναδειχθεί σε κύριο παράγοντα συγκρότησης ομάδων της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και πηγή συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου.

⁷⁴ Για περισσότερες και πιο εμπειριστατωμένες λεπτομέρειες αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. Sotiropoulos, 2004 και Σωτηρόπουλος, 2017.

7. Η κοινωνική ένταξη

7.1 Ένταξη, ενσωμάτωση και συμπερίληψη

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι η προσπάθεια εννοιολόγησης της κοινωνικής ένταξης, με σκοπό την επιλογή της καταλληλότερης έννοιας για τις ανάγκες της δικής μας έρευνας. Η κοινωνική ένταξη ως όρος αποτελεί μια διεπιστημονική και διαθεματική έννοια, τόσο εξαιτίας της χρήσης της από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους (παιδαγωγική επιστήμη, κοινωνιολογία, οικονομική επιστήμη, πολιτική επιστήμη, ψυχολογία, γλωσσολογία, κ.λπ.), όσο και εξαιτίας της εφαρμογής της σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία (εκπαίδευση, εργασία, μετανάστευση, ειδικές ομάδες πληθυσμού, κ.λπ.). Επομένως, ο συγκεκριμένος όρος ανάλογα με τις θεωρητικές του καταβολές και το πεδίο εφαρμογής του, ενδέχεται να αλλάζει πολύ συχνά όνομα, διατηρώντας παράλληλα το ουσιαστικό του περιεχόμενο το ίδιο. Μάλιστα, όπως θα διαφανεί αμέσως, ακόμα και τα πολιτικό-ιδεολογικά κίνητρα ευθύνονται πολλές φορές για τη σημασία της έννοιας «ένταξη», όπως και αντίστροφα, η σημασία της έννοιας ενδέχεται να έχει πολιτικές επιδράσεις κατά την εφαρμογή της. Επί παραδείγματι, στη διεθνή βιβλιογραφία, εντοπίζονται τουλάχιστον τριάντα διαφορετικές έννοιες προκειμένου να περιγράψουν τη μεταναστευτική ένταξη (Schunck, 2014, σ. 10). Σε κάθε περίπτωση, οι όροι ένταξη (integration), ενσωμάτωση (mainstreaming, incorporation), συμπερίληψη (inclusion), επιπολιτισμός (acculturation), αφομοίωση (assimilation) κ.λπ., αποτελούν συνηθισμένες χρήσεις του όρου, ενώ με βάση τη σκιαγράφηση των συγκεκριμένων εννοιών θα γίνει και η επιλογή του καταλληλότερου όρου για την πραγμάτευσή μας.

Η παιδαγωγική επιστήμη και ειδικότερα ο κλάδος της ειδικής αγωγής έχει χρησιμοποιήσει πλήθος εννοιών, προκειμένου να περιγράψει τη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των ατόμων με αναπηρία ή με δυσκολίες στη μάθηση και στη συμπεριφορά. Επειδή η αναφορά της ένταξης σχετίζεται περισσότερο με το σχολικό περιβάλλον, οι έννοιες που έχουν επικρατήσει είναι εκείνες της «σχολικής ενσωμάτωσης» και της «σχολικής ένταξης» (Χριστοφοράκη, 2004, σ. 7). Ο Τρόπος της ακριβούς εννοιολόγησης της ένταξης ή της ενσωμάτωσης είναι συνάρτηση του θεσμικού περιβάλλοντος των χωρών που αναφέρονται. Στην

Ελλάδα, τουλάχιστον στο εκπαιδευτικό πλαίσιο, οι δύο όροι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ως συνώνυμοι. Ωστόσο, για τη Ζώνιου-Σιδέρη (1996) ως ένταξη ορίζεται η συστηματική διαδικασία τοποθέτησης ενός αυτόνομου ατόμου μέσα σε μια ομάδα, διατηρώντας πάντοτε την ακεραιότητά του.

Σε αντίθεση με την ένταξη, για την ενσωμάτωση δεν υπάρχει ένας ξεκάθαρος ορισμός, καθώς αναφέρεται είτε στην πλήρη αφομοίωση του ατόμου από την ομάδα, είτε στην αλληλεπιδραστική διαδικασία ατόμου και ομάδας ως μέρος της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης. Σε κάθε περίπτωση, προϋπόθεση της σχολικής ενσωμάτωσης αποτελεί η εκπαίδευση σε περιβάλλοντα με τους λιγότερο δυνατούς περιορισμούς (π.χ. «απομόνωση», «περιθωριοποίηση», κ.α.). Στόχος της συγκεκριμένης διαδικασίας είναι οι μαθητές με αναπηρία ή δυσκολίες στη μάθηση και τη συμπεριφορά να συμμετέχουν ισότιμα και ενεργά στην εκάστοτε «κανονικότητα» του καθημερινού σχολικού προγράμματος σε περιβάλλον εξάλειψης των ανισοτήτων και πλήρους αποδοχής (Χριστοφοράκη, 2004, σσ. 7-8, 10-11).

Η έννοια της συμπερίληψης (inclusion) από την άλλη, αναφέρεται στην εκπαίδευση για όλους, και ταυτόχρονα στον καθένα ξεχωριστά. Στην πραγματικότητα, η συμπερίληψη είναι ευρύτερη από τις αντίστοιχες έννοιες της ενσωμάτωσης ή της ένταξης. Συγκεκριμένα, η συμπερίληψη ως αίτημα υπερβαίνει κατά πολύ το πλαίσιο του εκπαιδευτικού θεσμού, καθώς διαμέσου της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος, στόχος είναι η υπερπήδηση των εμποδίων και η κοινωνική ισότητα σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, το συγκεκριμένο αίτημα αναφέρεται στο πολιτειακό επίπεδο οργάνωσης της κοινωνικής ζωής και κατά συνέπεια το αίτημα «εκπαίδευση σε όλους» μετασχηματίζεται σε ιδεώδες «κοινωνία για όλους» (Χριστοφοράκη, 2004, σσ. 8-9).

Ο όρος της σχολικής ένταξης όσον αφορά τις ειδικές ομάδες πληθυσμού, όπως τα άτομα με αναπηρία, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σχετικά πρόσφατα. Συγκεκριμένα, στην επιστημονική κοινότητα της ειδικής παιδαγωγικής, η συζήτηση περί της σχολικής ένταξης έλαβε χώρα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και εξής. Έκτοτε, ο όρος «σχολική ένταξη» χρησιμοποιείται διαχρονικά με αναφορές και στις φυλετικές διακρίσεις των μαθητών διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης (Colker 2006, σ. 792). Επιπλέον, η παιδαγωγική επιστήμη καθώς και η γλωσσολογία -κατά την ενασχόλησή της με τη δίγλωσση εκπαίδευση και τον τρόπο που αντιμετωπίζεται γλωσσικά μια μειονοτική ομάδα από την αντίστοιχη κυρίαρχη- εκτός από τον όρο της ένταξης ή της ενσωμάτωσης, χρησιμοποιεί εναλλακτικά και τον όρο της

αφομοίωσης. Στην τελευταία περίπτωση, το ενδιαφέρον συνήθως στρέφεται στη διαδικασία της σταδιακής απόλεσης των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών της μειονοτικής ομάδας στη χώρα υποδοχής. Ειδικότερα, σε ένα υποτιθέμενο συνεχές, τα δύο άκρα θα μπορούσαν να είναι από τη μία μεριά η αφομοίωση, δηλαδή η άρνηση της πολιτισμικής κληρονομιάς της μειονοτικής ομάδας, και από την άλλη η πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή η διατήρηση της πολιτισμικής κληρονομιάς της μειονοτικής ομάδας και η ομαλή συνύπαρξη με την κυρίαρχη (Baker, 2001, σσ. 535-537).

Από την άλλη μεριά, οι κοινωνιολόγοι και οι ανθρωπολόγοι περιγράφοντας τη συνάντηση των ανθρώπων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης χρησιμοποιούν την έννοια της αφομοίωσης, ως το τελικό προϊόν της συγχώνευσης των διαφορετικών πολιτισμών ή την έννοια του εκπολιτισμού, δηλαδή τις αλλαγές που επιφέρει η επαφή των ομάδων διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου, κατά τη συμμετοχή τους στη κοινωνική ζωή της χώρας υποδοχής. Μάλιστα, στην περίπτωση που οι δύο έννοιες δεν θεωρηθούν ταυτόσημες, ο Gordon αναφέρει ότι η αφομοίωση μπορεί να λάβει τη μορφή, είτε της οικονομικής-δομικής αφομοίωσης, δηλαδή της προσπάθειας ανέλιξης του «ξένου» στην κοινωνική ιεραρχία της χώρας υποδοχής, είτε της πολιτισμικής, δηλαδή της συστηματικής προσπάθειας υιοθέτησης της γλώσσας και της κουλτούρας της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας (Gordon, 1964, σσ. 61-63, 65-70).

Από τη μεριά της ψυχολογίας, η ταύτιση των δύο εννοιών θεωρείται διάβρωση της διαδικασίας του επιπολιτισμού. Με τη συγκεκριμένη αντιμετώπιση, υποκρύπτεται η διαδικασία της αφομοίωσης πάντοτε εις βάρος της μειονοτικής ομάδας. Με τη συγκεκριμένη θέση συμφωνεί και ο John W. Berry (1997, σσ. 7-8) με την έννοια ότι η αφομοίωση αποτελεί υποκατηγορία του επιπολιτισμού και σε καμία περίπτωση το αντίστροφο. Μάλιστα, ο Berry (1997, σ.σ. 9-12) διακρίνει τέσσερα επίπεδα επιπολιτισμού ανάλογα κάθε φορά με την ομάδα που αναφερόμαστε (κυρίαρχης ή μειονοτικής). Όσον αφορά στις συνειδητές επιλογές της μειονοτικής ομάδας, ανεξάρτητα από τις προθέσεις της κυρίαρχης, στο πρώτο επίπεδο εντοπίζεται η «αφομοίωση» (assimilation) ως η πλήρης υιοθέτηση των πολιτισμικών στοιχείων της κυρίαρχης ομάδας⁷⁵. Στο δεύτερο επίπεδο υπάρχει ο «διαχωρισμός» (separation) ως η

⁷⁵ Η σταδιακή έλλειψη διαφοροποίησης μεταξύ δύο διαφορετικών πολιτιστικών ομάδων, ορίζεται ως αφομοίωση στο μακροκοινωνιολογικό επίπεδο. Στο μικροκοινωνιολογικό επίπεδο η αφομοίωση ορίζεται ως η πορεία της

πλήρης άρνηση υιοθέτησης των πολιτισμικών στοιχείων της κυρίαρχης ομάδας από την αντίστοιχη μειονοτική. Όσον αφορά την κυρίαρχη ομάδα, διακρίνει την «περιθωριοποίηση» (marginalisation) ως την πλήρη αποξένωση των ατόμων, τόσο από τα πολιτιστικά στοιχεία της χώρας προορισμού, όσο και από τα αντίστοιχα της χώρας υποδοχής, και τέλος την «ένταξη» (integration), που αποτελεί τη θετική απόκριση της μειονοτικής ομάδας στην ικανοποίηση όλων των αιτημάτων για την υιοθέτηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών της κυρίαρχης ομάδας.

Για την κοινωνιολογία, η έννοια της ένταξης αποτελεί «όρο ομπρέλα» που σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο ανάλυσης περιλαμβάνει τη «συνάντηση» των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και σε μακροκοινωνιολογικό επίπεδο, την προσπάθεια προσαρμογής της μειονοτικής ομάδας στη χώρα υποδοχής. Βασικό χαρακτηριστικό της μικροκοινωνιολογικής ανάλυσης της ένταξης αποτελεί η αποφυγή των γραμμικών και ντετερμινιστικών εξηγήσεων, αναγνωρίζοντας ότι η διαδικασία της ένταξης αφορά ένα πολυδιάστατο και πολυποικίλο φαινόμενο (Schunck, 2014, σ. 10).

Σύμφωνα με τον Schunck (2014, σ. 11) άλλωστε, εξαιτίας της κατάχρησης της έννοιας της ένταξης ή και άλλων σχετικών με αυτήν έννοιες για ιδεολογικούς σκοπούς, βασικός προσανατολισμός των κοινωνιολόγων θα πρέπει να είναι η ανασυγκρότηση των εννοιών που έχουν επικρατήσει, δίχως την ανάγκη εισαγωγής και άλλων επιπρόσθετων που θα περιέπλεκαν ακόμα περισσότερο το ζήτημα. Συνηθισμένοι και αξιολογικά ουδέτεροι είναι οι όροι της ένταξης (integration) και της ενσωμάτωσης (incorporation), παρότι ο δεύτερος είναι πιο συνηθισμένος στην αγγλοσαξονική επιστημονική κοινότητα από τον πρώτο. **Ωστόσο, επειδή ο Schunck δείχνει μια σαφή και τεκμηριωμένη προτίμηση στην έννοια της ένταξης, ως πιο συμβατό κοινωνιολογικά όρο σε σχέση με τη συγκρότηση και τις καταβολές της συγκεκριμένης επιστήμης, θα τον ακολουθήσουμε στην επιλογή του αυτή και θα διατηρήσουμε την έννοια αυτή σε όλη την έκταση της διατριβής** (Schunck, σσ. 10-11).

Οπωσδήποτε για ορισμένους από αυτούς τους όρους, όπως για παράδειγμα για την έννοια της «αφομοίωσης» που είδαμε νωρίτερα, εντοπίζεται δισταγμός για τη χρήση τους, καθώς έχουν εθνοκεντρικό περιεχόμενο. Σε αυτό συμβάλλουν οι ιδεολογικό-πολιτικές σκοπιμότητες που ευνόησαν την αυθαίρετη χρήση τους. Καθήκον της επιστημονικής κοινότητας

σταδιακής υιοθέτησης ενός μεμονωμένου ατόμου των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας υποδοχής (Schunck 2014, σ. 11).

είναι η πλήρης αποσύνδεση των ιδεολογικά φορτισμένων προσδοκιών με το ερευνητικό αποτέλεσμα, μέσω της συνεχούς προσπάθειας για αξιολογική ουδετερότητα κατά την ερευνητική διαδικασία. Πράγματι, η αφομοίωση ως πολιτική επιλογή επιδιώκει την ομοιότητα των διαφορετικών ομάδων, εξαλείφοντας όλες τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις και δίχως να περιορίζεται μόνο σε επίπεδο εθνικής ή φυλετικής καταγωγής. Για παράδειγμα, **η ομογενοποίηση σε πολιτισμικό επίπεδο μπορεί να μην είναι πάντοτε επιθυμητή, ωστόσο η ομοιότητα στο οικονομικο-κοινωνικό επίπεδο αξιολογείται συνήθως ως μια θετική διαδικασία.** Σε κάθε περίπτωση, η ένταξη, η ενσωμάτωση ή ακόμα περισσότερο η αφομοίωση δεν συνεπάγονται πάντοτε ανοδική κοινωνική κινητικότητα. Πολλές φορές παρατηρείται το «παράδοξο» ένα μη αφομοιωμένο άτομο να μπορεί να είναι κοινωνικοοικονομικά πολύ αναβαθμισμένο. **Ακριβώς για αυτόν τον λόγο και για να περιγραφεί ειδικότερα και ακριβέστερα η ένταξη στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο χρησιμοποιείται συνήθως η έννοια της απορρόφησης (absorption)**⁷⁶ (Schunck 2014, σ. 11), έννοια που θα μπορούσε κάλλιστα να υιοθετηθεί και στη δική μας ερευνητική περίπτωση, προκειμένου να αναφερθούμε περισσότερο στο θεσμικό επίπεδο ανάλυσης. Αντίστοιχη έννοια που αφορά κυρίως στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης της υπό μελέτη πληθυσμιακής μας ομάδας είναι, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, η ένταξη.

Άλλωστε, από τα τέλη του προπερασμένου αιώνα έως τα μέσα του περασμένου, το αφομοιωτικό μοντέλο σε όλες τις προηγμένες οικονομικά χώρες δοκιμάστηκε, κυριάρχησε και τελικά απέτυχε. Τα παιδιά των μεταναστών ήδη από το δημοτικό σχολείο καλούνταν να απωλέσουν τη μητρική τους γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους και παράλληλα να υιοθετήσουν αντίστοιχα τη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Αθανασοπούλου, 2020, σσ. 253-254). Το αφομοιωτικό μοντέλο κατά τη δεκαετία του 1960, αμφισβητήθηκε έντονα πρώτα στις Η.Π.Α. και μετά στις άλλες χώρες που είχαν υψηλή συγκέντρωση μεταναστών, καθώς αναδείχθηκε η σύνδεση της σχολικής αποτυχίας και των εκπαιδευτικών ανισοτήτων με το εθνοτικό υπόβαθρο των μαθητών. Η «έκθεση του Κόουλμαν»,

⁷⁶ Μπρος από τη λέξη απορρόφηση μπαίνει συνήθως ως επιθετικός προσδιορισμός η λέξη «οικονομική», η οποία με τη σειρά της αντιδιαστέλλεται με τη «πολιτισμική». Σε κάθε περίπτωση, η οικονομική απορρόφηση αφορά την ομαλή διαδικασία ένταξης κάποιου/ας στο εργατικό δυναμικό της χώρας αναφοράς σε κλίμα εργασιακής σταθερότητας και αξιοποίησης των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του/της (Shannon & Krass 1964, σ. 67).

καθώς και η κίνηση της «εθνοτικής αφύπνισης» έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην εγκατάλειψη του αφομοιωτικού μοντέλου και στην υιοθέτηση πολιτικών ενσωμάτωσης και της εφαρμογής προγραμμάτων δίγλωσσης και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Αθανασοπούλου, 2020, σ.σ. 254-255).

Πέραν λοιπόν της απορρόφησης, που λαμβάνει υπόψη τα χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής, ακριβώς για να δηλωθούν οι εκατέρωθεν παραχωρήσεις που απαιτούνται στη διαδικασία της μεταναστευτικής ένταξης, τόσο από μεριάς των ημεδαπών, όσο και από μεριάς των αλλοδαπών ο ορισμός της ενσωμάτωσης του ΔΟΜ⁷⁷ αναφέρει ότι «Πρόκειται για τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες γίνονται αποδεκτοί σε μια κοινωνία, ως άτομα και ως ομάδα, και η οποία ποικίλει από χώρα σε χώρα. Η ευθύνη της ενσωμάτωσης εναπόκειται όχι μόνο σε μια συγκεκριμένη ομάδα, αλλά αφορά πολλούς δρώντες: τους ίδιους τους μετανάστες, τις κυβερνήσεις, τα ιδρύματα-θεσμούς και τις κοινότητες.» (Διεθνής Μεταναστευτική Νομοθεσία, 2009, σ. 40). Στο αντίστοιχο κεφάλαιο που θα αναφερθούμε στο θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών, θα επανέλθουμε στα ζητήματα της κοινωνικής ένταξης, καθώς θα παρακολουθήσουμε τη σπουδαιότητα τόσο των κοινοτικών νόμων αναφορικά με την ένταξη, όσο και το σημαντικό ρόλο του κράτους στην υιοθέτηση των ενταξιακών του πολιτικών.

⁷⁷ Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης.

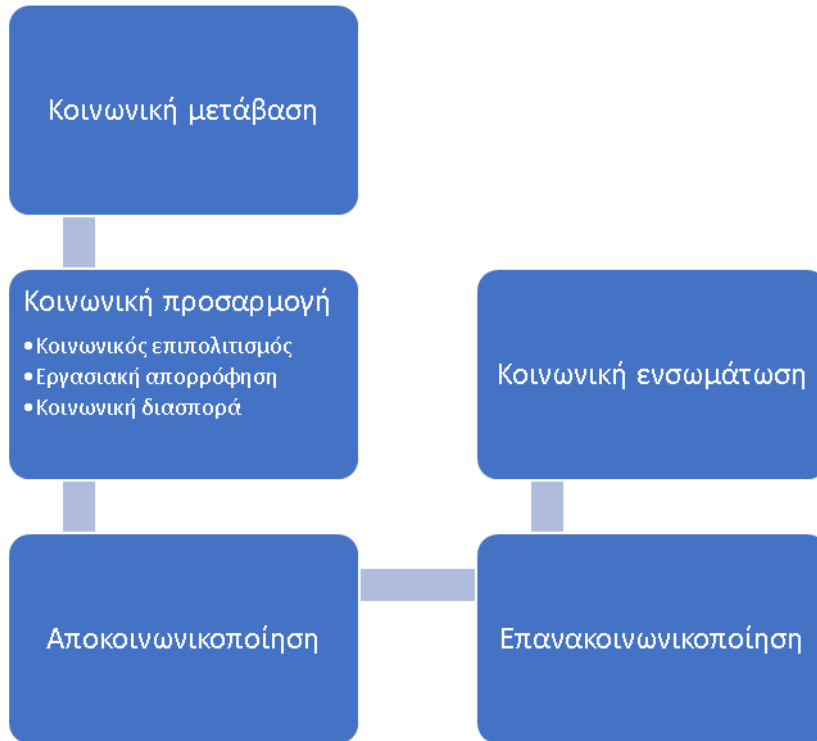
7.2 Η εργασιακή ένταξη

Την έννοια της απορρόφησης την επεξεργάστηκε ο Shmuel Eisenstadt (1953,1954), ο οποίος μελέτησε τη μεταναστευτική διαδικασία ως αλληλεπίδραση των ημεδαπών με τους αλλοδαπούς. Ο Eisenstadt διαπίστωσε ότι ανάλογα με τη διάθεση αποδοχής του πληθυσμού της χώρας υποδοχής έναντι των «ξένων» και τις εν γένει θεσμοθετημένες ευκαιρίες συμμετοχής στην κοινωνική ζωή για τις μειονοτικές ομάδες, η απορρόφηση διαθέτει το ρόλο του ενδιάμεσου κρίκου μεταξύ μετάβασης και ενσωμάτωσης. Διακρίνεται στο επίπεδο της προσαρμογής, δηλαδή στη διαχείριση της «ματαίωσης, της ανασφάλειας και της αποδιοργάνωσης», του επιπολιτισμού, δηλαδή της γνώσης νέων δεξιοτήτων και της υιοθέτησης των ηθών, των εθίμων, των επίσημων κανόνων και των κοινωνικών ρόλων και τέλος της διασποράς, δηλαδή της δυνατότητας συμμετοχής στην αγορά εργασίας.

Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η προσαρμογή μιας οποιασδήποτε μεταναστευτικής ομάδας στη χώρα υποδοχής δεν αφορά στο σύνολο των πτυχών της κοινωνικής ζωής, αλλά **περιορίζεται μόνο σε συγκεκριμένους τομείς ενδιαφέροντος**, ανάλογα πάντοτε με τις θεσμικές ελλείψεις της χώρας προέλευσης. Το γεγονός αυτό καθιστά την προσαρμογή οπωσδήποτε μερική (Schunck, 2014, σσ. 18-19). Τυχόν απογοητεύσεις στην αγορά εργασίας της μεταναστευτικής ομάδας στη χώρα τους, μπορεί να επιφέρουν νέου τύπου εργασιακές δυσκολίες, εξαιτίας των υψηλών προσδοκιών στο καινούριο πολιτισμικό περιβάλλον, με προσδοκία την άμεση εργασιακή τους απορρόφηση. Η σταδιακή εκμάθηση των ρόλων, των αξιών και των απαιτήσεων της χώρας υποδοχής ονομάζεται επανακοινωνικοποίηση (“resocialization”). Ωστόσο πριν από την επανακοινωνικοποίηση προηγείται χρονικά και λογικά η αποκοινωνικοποίηση (“desocialization”), δηλαδή η σταδιακή διαδικασία μείωσης της ισχύς των παλιών αξιών, κανόνων και προσδοκιών κατά τη μετάβαση στη χώρα υποδοχής. Στο νέο πλαίσιο, η μειονοτική ομάδα διαπιστώνει αναντιστοιχία κοινωνικού στάτους ή κοινωνικής δύναμης σε σχέση με τη χώρα προέλευσης και κατά συνέπεια μεγάλες εργασιακές δυσκολίες.

Αργότερα, τα άτομα της μειονοτικής ομάδας υιοθετούν τα εργασιακά χαρακτηριστικά της χώρας υποδοχής και τελικά η αγορά εργασίας απορροφά τα νέα μέλη της.

Το παραπάνω μοντέλο θα μπορούσε να απεικονιστεί σχηματικά ως εξής:

Διάγραμμα 7 Απεικόνιση του μοντέλου της απορρόφησης του Eisenstadt

Η διαδικασία που μόλις αναφέρθηκε αφορά την αρχική εργασιακή προσαρμογή του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στη χώρα υποδοχής. Ωστόσο σε ένα ρευστό εργασιακό περιβάλλον, οι εργαζόμενοι στο σύνολό τους (γηγενείς και αλλοδαποί) είναι υποχρεωμένοι να προσαρμόζονται διαρκώς. Αυτό σημαίνει ότι η προσαρμογή δεν πρέπει να νοείται ως απλή αντίδραση στα εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά ως συνειδητή προσπάθεια του εργαζομένου να ανταποκρίνεται διαρκώς στο μεταβαλλόμενο εργασιακό περιβάλλον. **Η συνεχής προσαρμογή και αναπροσαρμογή του εργαζομένου στις διαρκείς μεταβολές των απαιτήσεων και προκλήσεων της αγοράς εργασίας, αλλά και η αέναη αναζήτηση νέων εργασιακών ευκαιριών ονομάζεται «απασχολησιμότητα» (employability) (Fugate, et al. 2004, σ. 15).**

Η απασχολησιμότητα σε αντίθεση με την έννοια της απορρόφησης, προϋποθέτει εκτός των άλλων και επένδυση τόσο στο κοινωνικό, όσο και στο ανθρώπινο κεφάλαιο ή καλύτερα επιβεβαιώνει τον ατομικιστικό χαρακτήρα των σύγχρονων νεοφιλελεύθερων κοινωνιών. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα, το κοινωνικό κεφάλαιο ανάλογα με την ποικιλία, την ένταση και την έκτασή του, παρέχει τη δυνατότητα πληροφόρησης των νέων εργασιακών ευκαιριών στην αγορά εργασίας. Ομοίως και η επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δηλαδή στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, αποτελεί παράγοντα ενίσχυσης της απασχολησιμότητας. Είναι προφανές ότι οι συγκεκριμένοι παράγοντες διευρύνουν την έννοια της εργασιακής ένταξης, καθώς λαμβάνουν υπόψη τόσο τις εργασιακές δεξιότητες, όσο και τις ευρύτερες κοινωνικό-οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα υποδοχής (McQuaid & Lindsay 2005).

Άλλωστε, οι σύγχρονες θεωρίες της επαγγελματικής ανάπτυξης εξετάζουν από κοινού τα ατομικά χαρακτηριστικά του ατόμου και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο ως κριτήριο της επιτυχούς εργασιακής ένταξης. Παράγοντες όπως η αυτοαποτελεσματικότητα⁷⁸ (Bandura 1982), η αυτοαντίληψη⁷⁹ (Super 1980), ή η σωστή αντιστοίχιση προσωπικότητας και εργασιακού περιβάλλοντος (Holland 1959) ενισχύουν την εργασιακή ένταξη του ατόμου, αλλά και τη διατήρησή του στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, οι συγκεκριμένες θεωρίες εστιάζουν κυρίως στο άτομο και λιγότερο στις ιδιαιτερότητες των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, καθιστώντας τις ερμηνευτικές τους απόπειρες ελλιπείς (Gottfredson 1978, Brown 2002).

Η διαδικασία της κοινωνικής ένταξης που μας απασχολεί περιορίζεται κυρίως στο οικονομικό επίπεδο και ειδικότερα στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, η «εργασιακή ένταξη» αποτελεί έναν βασικό όρο ετούτης της διατριβής. Σύμφωνα με τον Κόντη (2013, σ.σ. 9-10):

[η ένταξη] νοηματοδοτεί μια δυναμική πορεία, διαδικασία, προς μία κατάσταση απουσίας οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών διακρίσεων μεταξύ συγκρίσιμων δημογραφικά μεταναστευτικών και ημεδαπών πληθυσμιακών ομάδων. Ως κατάσταση, αποτυπώνει συγκεκριμένο επίπεδο/βαθμό ένταξης σε δεδομένη χρονική στιγμή αλλά και διαφοροποιημένο κατά διάσταση

⁷⁸ Η αυτό-αποτελεσματικότητα ή αυτό-επάρκεια (Self-Efficacy) αφορά στην υποκειμενική αίσθηση κάποιου ατόμου ότι διαθέτει την ικανότητα να ολοκληρώσει μια συγκεκριμένη δραστηριότητα επιτυχώς. Πράγματι η υψηλή αυτό-αποτελεσματικότητα, εκτός των άλλων, αποτελεί και παράγοντα της εργασιακής ενίσχυσης των ατόμων (Bandura 2004).

⁷⁹ Η αυτοαντίληψη αφορά στην αναγνώριση και στη σταθεροποίηση των ατομικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με την επαγγελματική πορεία του ατόμου (Betz 1994).

ένταξης, απόρροια πολλών προσδιοριστικών παραγόντων. Ως διαδικασία σηματοδοτεί τα βήματα για να γίνει κανείς όμοιος ή να του φέρονται και να τον αναγνωρίζουν ως όμοιο(...).

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό η ένταξη διακρίνεται μεταξύ της ένταξης ως κατάστασης και ως διαδικασίας. Για τους ερευνητικούς μας σκοπούς θα παρακολουθήσουμε και τις δύο διαστάσεις της ένταξης. Θα μας απασχολήσει δηλαδή η εργασιακή ένταξη ως τελικό αποτέλεσμα, αλλά και ως διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας⁸⁰. Ανάλογα με τον ορισμό της ένταξης διαφοροποιείται και η μέθοδος μέτρησής της. Στη δική μας ερευνητική προσπάθεια, θα μετρηθεί πρώτα ο «δείκτης ένταξης κατάστασης», μετρώντας την πραγματική ένταξη, όπως έχει ήδη αποτυπωθεί εμπειρικά (ex post), αλλά μόνο στην εργασιακή της διάσταση (Κόντης 2013, σσ. 18-19).

Επιπλέον, η διαδικασία της ένταξης στην αγορά εργασίας σε πολιτικό επίπεδο, εξαρτάται, είτε από τις άνωθεν πολιτικές παρεμβάσεις, είτε από τις πρωτοβουλίες των δυνάμεων της αγοράς και διακρίνεται σε μακρο-επίπεδο ανάλυσης (προσδιοριστικοί παράγοντες σε επίπεδο έθνους κράτους) και σε μικρο-επίπεδο ανάλυσης (κοινωνικό, ανθρώπινο και πολιτιστικό κεφάλαιο) (Κόντης 2013, σσ. 8-9, 14-15). **Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, όλες οι παραπάνω διαστάσεις του κεφαλαίου θεωρείται ότι σχετίζονται θετικά με την εργασιακή ένταξη των μεταναστών, υπόθεση που θα διερευνηθεί εκτενώς στη συνέχεια της διατριβής.**

⁸⁰ Σύμφωνα με τον οδηγό του συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με τις 11 βασικές αρχές ένταξης (14615/04), ο ορισμός της ένταξης μεταναστών αφορά εκτός των άλλων και την εργασιακή ένταξη, ωστόσο δεν γίνεται σχετική αναφορά στο εισόδημα. Ωστόσο, με βάση τον ορισμό της ένταξης που υιοθετούμε στη διατριβή και ειδικότερη τη διάσταση της διαδικασίας, νομιμοποιείται κανείς να ενσωματώσει στον ορισμό της ένταξης στην αγορά εργασίας και το εισόδημα. Εξάλλου, το ανθρώπινο κεφάλαιο εξορισμού περιλαμβάνει και το εισόδημα κατά την εννοιολόγησή του. Επιπλέον, αμέσως παρακάτω θα παρακολουθήσουμε την έννοια της μετάβασης. Η έννοια της μετάβασης θα μας απασχολήσει ως διαδικασία μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας. Παρότι ο βασικός ερευνητικός μας στόχος λοιπόν είναι το χρονικό όριο μέχρι την αγορά εργασίας, για τους λόγους που μόλις αναφέρθηκαν θα πάμε και λίγο παραπέρα την έρευνα προκειμένου να παρακολουθήσουμε στοιχεία και για το εισόδημα.

7.3 Η έννοια της μετάβασης

Μεταξύ της ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα και της μετέπειτα ένταξης στην αγορά εργασίας, διαμεσολαβεί η έννοια της μετάβασης. Μάλιστα, η έννοια της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη μελέτη, όπως άλλωστε υποδηλώνει και ο ίδιος ο τίτλος της συγκεκριμένης διατριβής. Η πραγμάτευση του ζητήματος της εκπαίδευσης στο ερευνητικό μέρος της διατριβής, όπως άλλωστε αναφέραμε σε αντίστοιχο κεφάλαιο νωρίτερα, θα πραγματοποιηθεί μέσω της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου, αφού βέβαια λάβουμε υπόψη τις διαστάσεις εκείνες που αναφέρονται ρητά στο εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων που απαρτίζουν το δείγμα μας. Από την άλλη μεριά, η αναφορά μας στο ζήτημα της εργασιακής ένταξης, θα προσδιοριστεί ανάλογα με το εάν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, διαθέτουν ή όχι εργασία, αλλά και του εισοδήματος. **Συνεπώς, το ζήτημα της μετάβασης θα προσεγγιστεί με βάση τη διερεύνηση της συσχέτισης μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και εργασιακής ένταξης.**

Η σημαντική μας συμβολή θα είναι **η διερεύνηση του ρόλου του κοινωνικού κεφαλαίου ως παράγοντα που διευκολύνει τα άτομα να «μεταβούν» αποτελεσματικότερα από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας.** Όπως άλλωστε διαπιστώσαμε νωρίτερα, με βάση αξιολογικές ερευνητικές αναφορές στο ζήτημα της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου σχεδόν απουσιάζει εντελώς. Η ίδια έλλειψη αναφοράς στο κοινωνικό κεφάλαιο εντοπίζεται και σε μεγάλης κλίμακας έρευνες που παρακολουθούν τις διαδικασίες μετάβασης σε εθνικό επίπεδο. Ειδικότερα, κατά το χρονικό διάστημα 1996-1999 το Παρατηρητήριο Μετάβασης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ανέλαβε την υλοποίηση ενός σημαντικού έργου με τίτλο "Ανάπτυξη Μονάδας Παρατηρητηρίου των Αποφοίτων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Αγορά Εργασίας" (Ρουσέας & Βρετάκου 1996-1999). Στο πλαίσιο του εν λόγω έργου, συντάχθηκαν μια σειρά από επιστημονικές μελέτες που αφορούσαν στο ζήτημα της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, στο ζήτημα της μαθητικής διαρροής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά και σε συγκεκριμένες προτάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής. Πέραν της απουσίας αναφορών για τον ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου, παράλληλα, από τις συγκεκριμένες μελέτες απουσιάζουν ζητήματα που

άπτονται άμεσα του μεταναστευτικού ζητήματος στη χώρα μας. Σε κάθε περίπτωση, η σημαντικότερη συμβολή των μελετών είναι η ανάδειξη του σημαντικού ζητήματος της μετάβασης.

Η εν λόγω έννοια προσεγγίζεται συνολικά ως «η χρονική περίοδος κατά την οποία οι νέοι μετακινούνται από μια κατάσταση, όπου κύρια δραστηριότητα είναι η σχολική φοίτηση (γενική ή επαγγελματική εκπαίδευση) σε μια κατάσταση όπου κυριαρχεί η εργασία». Η περίοδος όμως της μετάβασης βιβλιογραφικά, διαθέτει τόσο κατώτατο, όσο και ανώτατο όριο. Οι Ρουσέας και Βρετάκου, αναφορικά με **το ηλικιακό όριο της μετάβασης προσδιορίζουν ότι αρχίζει «από τα πρώτα ακόμη χρόνια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και εκτείνεται έως δύο-τρία χρόνια πριν από την ηλικία των 30»** (Ρουσέας & Βρετάκου, 2008, σ. 27). Συνεπώς, στη δική μας ερευνητική προσπάθεια, εφόσον το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στο χρονικό πλαίσιο που έχει εννοιοποιηθεί ως μετάβαση, ως ανώτατο ηλικιακό όριο των συμμετεχόντων μας στο δείγμα θα θέσουμε τα πρώτα τριάντα χρόνια της ζωής.

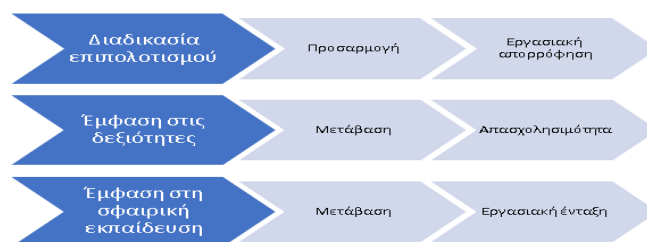
Βέβαια, σε άλλη μελέτη από τους ίδιους συγγραφείς υπάρχει η σαφής παραδοχή ότι σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και εξαιτίας της ανασφάλειας των νέων υποψήφιων εργαζομένων, κυρίως των πιο ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού, η παραμονή στην εκπαίδευση εκτείνεται ακόμα περισσότερο και συνεπώς η διάρκεια της μετάβασης είναι μεγαλύτερη. Σημαντικά ζητήματα που τίγονται εκτός των άλλων στις εν λόγω μελέτες και που σχετίζονται άμεσα με το ζήτημα της μετάβασης, αλλά και τείνουν να λάβουν όλο και μεγαλύτερες διαστάσεις, είναι τόσο τα προβλήματα της πρόωρης εγκατάλειψης της εκπαίδευσης από τους μαθητές, όσο και η είσοδος σε καταστάσεις γκρίζων μορφών απασχόλησης, όπως η «προσωρινή εργασία» ή η «μερική απασχόληση», δηλαδή σε εργασίες που δεν διασφαλίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση.

Είναι βέβαια σαφές ότι **το ζήτημα της μαθητικής διαρροής συνδέεται άμεσα με την πρόωρη είσοδο στην αγορά εργασίας και τελικά στην απασχόληση που δεν διαθέτει ποιοτικά χαρακτηριστικά** (καταστάσεις εκμετάλλευσης, αυταρχικές συμπεριφορές, κ.λπ.). **Το ζήτημα βέβαια είναι πολύ εντονότερο, όταν αναφερόμαστε στους αλλοδαπούς.** Οι λύσεις που έχουν προταθεί προκειμένου η μετάβαση να είναι όσο το δυνατόν λιγότερο επώδυνη, είναι η ποιοτικότερη παροχή εκπαίδευσης στους μετανάστες και η εξάλειψη των προκαταλήψεων στις σχολικές αίθουσες. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί προϋπόθεση για μια κοινωνία ισονομίας που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Η μέριμνα για το γνωστικό υπόβαθρο των μαθητών, για τις μαθησιακές τους ανάγκες, τις γλωσσικές τους

δυσκολίες, αλλά και της δημιουργίας σταθερών σχέσεων προϋποθέτουν την υλοποίηση προγραμμάτων διδασκαλίας η οποία να ανταποκρίνεται στις ουσιαστικές ανάγκες των μαθητών (Παρθένης, 2011, σσ. 247-248).

Από το πέρασμα στις λογικές αφομοίωσης, περάσαμε στα ενταξιακά μοντέλα και από εκεί στα πολυπολιτισμικά. Το ζήτημα ωστόσο είναι οι εκπαιδευτικές πολιτικές να στοχεύουν στη συνύπαρξη του ημεδαπού με τον αλλοδαπό πληθυσμό μέσω προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Αθανασοπούλου, 2020). Κανονιστικά μιλώντας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία αποτελούν υπό μία έννοια τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Άλλωστε, όπως είδαμε, η εργασιακή απορρόφηση των μεταναστών, δεν αποτελεί από μόνη της τη λύση του ζητήματος για την εν γένει επιτυχή ενσωμάτωση των αλλοδαπών στην ελληνική κοινωνία, διότι παραγνωρίζει το ρόλο της εκπαίδευσης στη συγκεκριμένη διαδρομή. Βεβαία, η έμφαση των σύγχρονων κοινωνιών δίνεται κυρίως στην ανάπτυξη των ατομικών δεξιοτήτων των μαθητών.

Επομένως, μέσω της εργασιακής απορρόφησης παρακολουθούμε την εργασιακή ένταξη των μεταναστών, αγνοώντας τη ρευστότητα των καταστάσεων εντός των οποίων οι τελευταίοι εισέρχονται. Αυτό άλλωστε αποδείχθηκε με βάση τις ειδικότερες αναφορές μας στην έννοια της απασχολησιμότητας. Ωστόσο, δεδομένων των δύσκολων οικονομικών συνθηκών και ειδικότερα της εργασιακής κατάστασης, όπου κυριαρχούν οι επισφαλείς μορφές απασχόλησης, ούτε η έννοια της απασχολησιμότητας θεωρείται ικανοποιητική. Η εκπαίδευση, όπως έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενες ενότητες, για να επιβεβαιώσει το χαρακτήρα της ως πολυπολιτισμική καλείται να διαμορφώσει ολοκληρωμένες προσωπικότητες εστιάζοντας στην παροχή γενικής εκπαίδευσης και όχι στη μονόπλευρη ανάπτυξη των δεξιοτήτων. Συμπληρώνοντας το σχήμα της προηγούμενης ενότητας για την εργασιακή απορρόφηση του Eisenstadt και λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της μετάβασης θα μπορούσαμε να απεικονίσουμε την παραπάνω συζήτηση ως εξής:

Διάγραμμα 8 Αναπροσαρμογή του σχήματος για την εργασιακή απορρόφηση του Eisenstadt

7.4 Το θεσμικό πλαίσιο ένταξης των μεταναστών

Οι διαδικασίες ένταξης των μεταναστών δεν γίνονται στο κενό, αλλά αντίθετα προϋποθέτουν ένα σαφές νομικό πλαίσιο που ανά περίοδο και ανά περίπτωση, άλλοτε διευκολύνει την κοινωνική τους ένταξη και άλλοτε την παρεμποδίζει. Ειδικότερα, όσον αφορά στην τελευταία περίπτωση, δηλαδή στα εμπόδια της ομαλής ένταξης των μεταναστευτικών εισροών στην Ελλάδα, έχουν επισημανθεί κατά καιρούς οι διαχρονικές ανεπάρκειες στη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος, ενώ παράλληλα έχουν εκφραστεί εντονότερες κριτικές ως προς την έλλειψη ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού προγραμμάτων νομιμοποίησης (Στρατουδάκη, 2016, σσ. 71-72).

Παρότι ήδη από το 2004 το Συμβούλιο «Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων» (ΔΕΥ) έχει εγκρίνει το θεσμικό πλαίσιο με τις κοινές βασικές αρχές ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών που προτάθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005), οι πολιτικές μεταναστευτικής διαχείρισης στη χώρα μας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ανεπαρκείς. Παράλληλα η Ε.Ε. προωθεί με δικούς της χρηματοδοτικούς πόρους αντίστοιχες δράσεις ένταξης, με συνέπεια η παρακολούθηση των μεταναστευτικών εξελίξεων στην Ελλάδα να προϋποθέτει την κατανόηση του αντίστοιχου ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου.

Σε κάθε περίπτωση, η διοικητική διαχείριση του ζητήματος από την ελληνική μεριά είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις αντίστοιχες πολιτικές στο επίπεδο της Ε.Ε. Φαίνεται μάλιστα ότι τουλάχιστον μετά τις συνθήκες του Σένγκεν και του Μάαστριχτ, σημαντικό μέρος των μεταναστευτικών πολιτικών έχει μεταφερθεί από το εθνικό στο περιφερειακό επίπεδο (Βεντούρα, 2006, σ. 118). Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, κρίνεται σκόπιμη η συνοπτική έστω παρακολούθηση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, για να κριθεί ο βαθμός «εξευρωπαϊσμού» των σχετικών ελληνικών πολιτικών (Παπαγεωργίου, 2013).

7.4.1 Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο

Η πίεση που ασκεί η Ε.Ε. στα κράτη-μέλη είναι συνάρτηση του βαθμού της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η διαδικασία αυτή επισπεύστηκε, ύστερα από την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων, όπου και έγινε προσπάθεια να ακολουθηθεί εφεξής κοινή μεταναστευτική πολιτική των κρατών-μελών (Σαρρής, Κείμενα Εργασίας 2008/18). Μέχρι εκείνη τη στιγμή, οι συνεργασίες μεταξύ των χωρών σε ζητήματα μετανάστευσης ήταν ad hoc και διμερείς, ενώ οι πολιτικές προστασίας των συνόρων αποτελούσαν αμιγώς εθνικές υποθέσεις (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 74-75).

Η συνθήκη του Σένγκεν (1985) και εν συνεχεία η εφαρμογή των συμφωνιών της (1990 & 1995) αποτέλεσαν τομή σε σχέση με τις προηγούμενες πολιτικές κατευθύνσεις, καθώς ενισχύθηκε η ελεύθερη μετακίνηση 400 εκατομμυρίων πολιτών των 22 από τα 27 κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής ένωσης και άλλων τεσσάρων συνδεδεμένων χωρών, εντός του χώρου Σένγκεν και παράλληλα διαμορφώθηκε κοινή πολιτική ως προς τη φύλαξη των ευρωπαϊκών συνόρων (Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, 2018). Μάλιστα, το 1997 η ζώνη πλέον Σένγκεν, εντάχθηκε στο νομικό πλαίσιο της Ε.Ε., με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί περαιτέρω ο Κώδικας Συνόρων Σένγκεν, και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για τον μετέπειτα οργανισμό Frontex (2004), όσον αφορά την προστασία των Ευρωπαϊκών συνόρων με την κοινή δικαστική και αστυνομική συνεργασία (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2014, σ. 23).

Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή, το βασικό διακύβευμα των συμφωνιών ήταν ο έλεγχος των μεταναστευτικών ροών (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 76). Μόνο αργότερα, με τη συνθήκη του Μάαστριχτ που υπεγράφη το 1992 και «τέθηκε σε ισχύ» το 1993 δημιουργήθηκε «η ιθαγένεια της Ένωσης» για τους πολίτες των εθνών-κρατών⁸¹, ανεξαρτήτου υπηκοότητας, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε η κινητικότητα των πολιτών και τέθηκαν οι βάσεις για την ενιαία εξωτερική πολιτική (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2014, σ. 23). Παρόλα αυτά, οι συγκεκριμένες πολιτικές χαρακτηρίζονται ως μεταβατικές και οπωσδήποτε αδύναμες (Παπαγεωργίου, 2013, σ. 76)

⁸¹ σ.σ. Με το δικαίωμα του κάθε κράτους να αφαιρεί ή να διατηρεί την υπηκοότητα.

Η μεγάλη τομή προς των εκδημοκρατισμό και την «κοινοτικοποίηση» της κοινής πλέον ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, συντελέστηκε με την ισχύ του συμφώνου του Άμστερνταμ (1999), καθώς μέσω των μέτρων που θέσπισε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, τέθηκαν με σαφήνεια τα δικαιώματα των υπηκόων τρίτων χωρών, για τις προϋποθέσεις χορήγησης αδειών εισόδου και παραμονής και κυρίως για τα δικαιώματα των μεταναστών στην ομαλότερη ένταξή τους στην εκπαίδευση και στην εργασία των κρατών-μελών (Μάρκου, 2007, σ. 155). Αντίστοιχα μέτρα μεταναστευτικής πολιτικής ανατρέχουν τόσο το πρόγραμμα του Τάμπερε (1999), όσο και το πρόγραμμα της Χάγης που ακολούθησε (2004), όπου στο μεν πρώτο προωθήθηκαν κοινές πολιτικές σε ζητήματα προστασίας των συνόρων, ασύλου και νομιμοποίησης των μεταναστών, ενώ το δεύτερο εστίασε περισσότερο σε ζητήματα ασφάλειας και προσωπικών δεδομένων (Σαρρής, 2008/18, σσ. 14, 17-19).

Με τη συνθήκη της Λισαβόνας (2009) και λίγο αργότερα με την ψήφιση του προγράμματος της Στοκχόλμης (2010), το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο απέκτησε περισσότερες νομοθετικές αρμοδιότητες και μεγαλύτερο περιθώριο δράσης, όσον αφορά στις μεταναστευτικές πολιτικές και κυρίως στις πολιτικές ασύλου (Παπαγεωργίου, 2013). Η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, η μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών, καθώς και η πρόληψη της άτυπης μετανάστευσης και της εμπορίας ανθρώπων, αποτελούν συντρέχουσες πολιτικές αρμοδιότητες και αναφέρονται ρητά ως ενιαίες πολιτικές στην 6^η θεματική ενότητα του καταλόγου του προγράμματος (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2010, σσ. 27-33). Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι **τα νομοθετικά κείμενα των μεταναστευτικών πολιτικών και των πολιτικών ασύλου, από τη συνθήκη της Λισαβόνας και εξής, είναι δεσμευτικού χαρακτήρα για την Ελλάδα, ανεξάρτητα από τον βαθμό προσαρμογής της στη νομοθεσία της Ε.Ε** (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 73-74). Στον ορίζοντα προσδοκιών βέβαια αναμένουμε και τα αποτελέσματα της εφαρμογής του νέου νομοθετικού πλαισίου, ύστερα από την υπερψήφιση του Νέου Συμφώνου Μετανάστευσης και Ασύλου από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

7.4.2 Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο

Για την ανάγκη της δικής μας διατριβής θα διακρίνουμε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους ως συμβάντα πυροδότησης πολιτικών εξελίξεων για να περιγράψουμε τη μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα, αναφορικά πάντοτε με την πληθυσμιακή ομάδα που μας απασχολεί. Ως πρώτο συμβάν πυροδότησης θα θεωρηθούν οπωσδήποτε οι καθεστωτικές μεταβολές στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη και η συνεπακόλουθη μαζική είσοδος των Αλβανών μεταναστών στη χώρα μας. Ως δεύτερο συμβάν θα αποτελέσει η νοτιο-ευρωπαϊκή κρίση χρέους που μετεξελίχθηκε σε ελληνική οικονομική κρίση. Εκκινώντας με το πρώτο συμβάν πυροδότησης κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι μοιάζει πολύ γενικό στο πλαίσιο του δικού μας υπό εξέταση θέματος, αναφορικά με την ύπαρξη ή ανυπαρξία αλβανικού μεταναστευτικού αποθέματος. Ενδεχομένως η εκκίνηση από ένα συμβάν ελλαδικής μεταναστευτικής πολιτικής ή έστω ελλαδικής πολιτικής απασχόλησης να έμοιαζε ως καταλληλότερο. Ωστόσο μια τέτοια επιφύλαξη δεν ευσταθεί για τον εξής λόγο.

Η αναδιοργάνωση σε οποιοδήποτε επίπεδο πολιτικής συμπεριφοράς είναι πλήρως συναρτώμενη με μεγάλες κοινωνικο-ιστορικές τομές που καθορίζουν τις επιλογές είτε στο μεταναστευτικό, είτε στο εργασιακό, είτε ακόμη και στο εκπαιδευτικό επίπεδο. Ήδη στη θεωρία μας έχουν τονιστεί με κάθε έμφαση οι ανεπάρκειες των θεσμών της ελληνικής κοινωνίας να ανταπεξέλθουν σε ένα τόσο ξαφνικό συμβάν με ανυπολόγιστες συνέπειες και διαχρονικές αναπροσαρμογές που απαιτήθηκαν στην πορεία του χρόνου. Παρότι η Ελλάδα συνέχισε να αποτελεί καθόλη τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 1990 χώρα υποδοχής μεταναστών κυρίως από την Αλβανία, το φαινόμενο της συνεχούς εισροής άρχισε σταδιακά να μειώνεται ως προς την έντασή του (Καψάλης, σσ. 54-55). Ωστόσο, το σημαντικό είναι ότι το μεταναστευτικό απόθεμα εξακολουθεί να παραμένει πολύ υψηλό. Τα δύο αυτά γεγονότα, η πλήρης και μαζική διάχυση του φαινομένου στην ελληνική κοινωνία και παράλληλα η σχετικά διαχρονική σταθερότητα του μεταναστευτικού αποθέματος αποτελούν το βασικό επιχείρημα για την τοποθέτηση των πολιτικών ανακατατάξεων στις ανατολικές χώρες ως το βασικότερο προσδιοριστικό παράγοντα. Μεγαλύτερη ενδεχομένως σημασία έχει η παρακολούθηση ενός φαινομένου και η κατανόηση των συνδέσεών του με καταστάσεις διαχρονικών ανακατατάξεων

και διαφορετικών επιπέδων στις απολήξεις του ή έστω κατά την εξέλιξή του, τη στιγμή δηλαδή που το φαινόμενο φαίνεται να καταλαγιάζει, παρά σε συνθήκες έντασης και πλήρους κοινωνικής αποδιοργάνωσης.

Στη χώρα μας θεσπίστηκαν αρκετοί νόμοι και προεδρικά διατάγματα για τη μετανάστευση και το άσυλο με αρκετή καθυστέρηση και κυρίως έπειτα από την προσπάθεια σύγκλισης των Ευρωπαϊκών οδηγιών της «κοινοτικοποιημένης» πλέον μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε. Ειδικότερα, το ελληνικό κράτος μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 δεν είχε ένα σαφές νομικό πλαίσιο για τις μεγάλες μεταναστευτικές εισροές που ακολούθησαν, σχεδόν αποκλειστικά από τη γείτονα χώρα, την Αλβανία. Ο μόνος μεταναστευτικός νόμος που βρίσκονταν σε ισχύ ήταν ο 4310/1929, ο οποίος περιόριζε τις μεταναστευτικές εισροές των αλλοδαπών και παράλληλα διευκόλυνε την είσοδο στη χώρα των Ελλήνων ομογενών, κυρίως από τη Μικρά Ασία (ΦΕΚ 287 τ.Α'/16-8-1929). Οι πολιτικές της χώρας βασιζόνταν στο αφήγημα της εθνικής ομοιογένειας και στην αποτροπή εισόδου των «επικίνδυνων» μεταναστών (Παπαγεωργίου, 2013, σ. 80).

Η πολιτική μεταξύ της διάκρισης σε νόμιμη και παράνομη μετανάστευση που ίσχυε στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο οδηγιών, έγινε προσπάθεια να ισχύσει και στην Ελλάδα με ειδικό νόμο και δύο προεδρικά διατάγματα, έπειτα από τη μαζική είσοδο παράνομων μεταναστών στη χώρα (ΦΕΚ 184 τ.Α'/4-12-1991) ως μια απόπειρα καταγραφής και ενσωμάτωσης των παράνομων μεταναστών. Ο συγκεκριμένος νόμος ρυθμίζει με μεγάλη ασάφεια την παραμονή και την εργασιακή ένταξη των αλλοδαπών με την αντίστοιχη έκδοση λευκής και πράσινης κάρτας⁸², ενώ είναι επίσης ασαφής, όσον αφορά την επαναπροώθηση, καθώς και τον περιορισμό και την αποτροπή της παράνομης μετανάστευσης (Σαρρής, 2008/18, σ. 28). Ως συνέπεια της έλλειψης προετοιμασίας και συντονισμού των οργάνων διοίκησης και των αρμόδιων υπουργείων, διαπιστώνονται στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο πολλοί αποκλεισμοί στη διαδικασία ενσωμάτωσης και παράλληλα ακόμα περισσότερες παράνομες μεταναστευτικές εισροές.

Έπειτα από μια δεκαετία νομικού κενού, τα ζητήματα ρύθμισης κοινωνικής ένταξης επανήλθαν νομοθετικά (ΦΕΚ 91 τ.Α'/2-5-2001), αφού η μεταναστευτική πολιτική μεταβιβάστηκε από το Υπουργείο Δημοσίας Τάξης στο Υπουργείο Εσωτερικών. Η

⁸² Π.Δ. 358/1997 και 359/1997

μετανάστευση δεν αντιμετωπίζονταν πλέον ως πρόβλημα που θα έπρεπε να επιλύσει η δημόσια διοίκηση ή η αστυνομία, αλλά ως ένα φαινόμενο με πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Παρότι ο συγκεκριμένος νόμος συντάχτηκε βιαστικά και με αρκετές τροποποιήσεις, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή προσπάθεια αντιμετώπισης του ζητήματος (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 83-84)

Στο εν λόγω θεσμικό πλαίσιο, γίνεται αναφορά σε ζητήματα παιδείας, υγείας, οικογενειακής κατάστασης και εργασίας τόσο των νόμιμων μεταναστών, όσο και των μεταναστών χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα. Σημαντική ρύθμιση είναι **η προσπάθεια ένταξης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα των παιδιών των άτυπα διαμενόντων μεταναστών της χώρας** (Σαρρής, 2008/18, σ. 29). Παρότι οι νομοθετικές ασάφειες εξακολουθούν να ταλανίζουν τους μετανάστες και σε αυτήν την περίπτωση, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τα μικρά, αλλά θετικά βήματα μιας περισσότερο οργανωμένης μεταναστευτικής πολιτικής. Ωστόσο, η γραφειοκρατία, οι καθυστερήσεις και οι αλληπάλληλες “βελτιωτικές” ρυθμίσεις λειτούργησαν αποτρεπτικά για τη νομιμοποίηση μεγάλου μέρους των μεταναστών.

Δύο συμπληρωματικοί νόμοι⁸³ προσπάθησαν να εξορθολογικοποιήσουν τις διαδικασίες κοινωνικής ένταξης που αναφέρθηκαννωρίτερα, καθώς έγινε προσπάθεια εναρμόνισης και σταθεροποίησης της εθνικής νομοθεσίας σε σχέση με το ισχύον νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σαρρής, 2008/18, σσ. 31-41). Ο σεβασμός στην πολιτισμική ταυτότητα των αλλοδαπών σε συνάρτηση με την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας βρήκαν το υπέδαφος σε ορισμένα καινοτόμα σημεία όπως στην «ενοποίηση της άδειας διαμονής με την άδεια εργασίας, [της] ενσωμάτωσης της οδηγίας για το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος μετανάστη, [του] καθορισμού των βασικών αρχών κοινωνικής ένταξης των μεταναστών και [της] πρόβλεψης για νέα διαδικασία νομιμοποίησης όσων βρίσκονταν στην Ελλάδα» (Παπαγεωργίου, 2013, σ. 84). Επιπλέον, έγινε προσπάθεια εξάλειψης των γραφειοκρατικών περιορισμών, διασφαλίζοντας την καλύτερη ένταξη στην ελληνική κοινωνία, μέσω παρεμβάσεων στον εργασιακό, στον εκπαιδευτικό και στον οικογενειακό τομέα.

⁸³ ΦΕΚ 212 τ.Α'/23-8-2005 και ΦΕΚ 42 τ.Α'/23-2-2007

Αναφορικά λοιπόν με το συμβάν πυροδότησης, κατά την ίδια περίοδο και σε παγκόσμιο επίπεδο, διαπιστώνουμε αντίστοιχες μετακινήσεις από διάφορους πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης. Η συγκεκριμένη περίοδος θα ολοκληρωθεί στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, καθώς θα δούμε παρακάτω ότι μετά την ευρωπαϊκή κρίση χρέους θα εκκινήσει η δεύτερη περίοδος που θα εξετάσουμε αναλυτικά. Σημείο τομής σε ετούτη την περίοδο θα αποτελέσει το έτος 2006, όπου θα επανεξετάσουμε τις αναλύσεις μας αναφορικά με την αποτύπωση της εκπαιδευτικής και εργασιακής κατάστασης των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, πλαισιωμένη όμως από τις ευρύτερες κοινωνικό-πολιτικές εξελίξεις αυτής της πρώτης περιόδου.

Αποτυπώνοντας την εθνική και παράλληλα τη διεθνή κατάσταση της πρώτης περιόδου, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι η χώρα μας σε κανένα επίπεδο της κοινωνικής ζωής δεν ήταν έτοιμη να υποδεχθεί τη μεγάλη μαζικότητα του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος από την Αλβανία, καθώς για πρώτη φορά στην ιστορία της αποτέλεσε χώρα εισαγωγής μεταναστών. Η αναντιστοιχία με το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο αποτυπώνεται με αρκετή ευκρίνεια, αναλογιζόμενοι ότι την ίδια περίοδο οι ΗΠΑ δέχονταν τις μεγαλύτερες μεταναστευτικές εισροές στην ιστορία τους. Ειδικά για τις ΗΠΑ, όπως έχουμε ήδη τονίσει, η αντίστοιχη διαδικασία είχε ήδη ξεκινήσει από το 1920 και εξής. Παρότι, η μεταναστευτική πολιτική που στόχευε στον περιορισμό της μετακίνησης των πληθυσμών αποτελούσε ήδη παρελθόν σε παγκόσμιο επίπεδο, στη χώρα μας διατηρήθηκε η συγκεκριμένη πολιτική μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Η Ελλάδα την ίδια περίοδο αντιμετώπιζε μεγάλα οικονομικά προβλήματα στην προσπάθειά της να συγκλίνουν τα οικονομικά της με τα αντίστοιχα των άλλων χωρών της ΕΟΚ και της μετέπειτα Ε.Ε. εντός ενός ασφυκτικού πλαισίου αντιπληθωριστικής πολιτικής με στόχο την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ. Παράλληλα, η Ελλάδα διατηρούσε ένα απαρχαιωμένο θεσμικό πλαίσιο μεταναστευτικής πολιτικής, εντελώς ασύμβατο με το αντίστοιχο της Ε.Ε. Μόνο στη συνέχεια το θεσμικό πλαίσιο έγινε προσπάθεια να εκσυγχρονιστεί με τη συνδρομή χρηματοδοτικών πόρων από την Ε.Ε., καθώς η Ελλάδα διατηρούσε σταθερό μεταναστευτικό απόθεμα ατόμων αλβανικής καταγωγής, το οποίο ξεπερνούσε το 50% επί του συνόλου των αλλοδαπών. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη παρακολουθήσει σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι περισσότεροι Αλβανοί επέλεξαν στη συντριπτική τους πλειονότητα την Ελλάδα ως χώρα προορισμού και ακριβώς για αυτόν το λόγο η Ελλάδα διαθέτει τους περισσότερους Αλβανούς από κάθε άλλη χώρα.

Στο βαθμό που η Ελλάδα δεν διέθετε ένα σαφές νομικό πλαίσιο για τις μεταναστευτικές εισροές, οι πολιτικές δυνάμεις βασιζόνταν στο αφήγημα της εθνικής ομοιογένειας και στον περιορισμό εισόδου νέων «παράνομων» μεταναστευτικών εισροών. Κατεύθυνση όλων των προσπαθειών αποτελούσε η «κρατικιστική» μορφή ενσωμάτωσης των μεταναστών. Τη στιγμή που εισρέουν ούτως ή άλλως στη χώρα μεγάλες μεταναστευτικές ροές, αποτελεί μεγάλη αντίφαση την ίδια στιγμή βασικό μέλημα να αποτελεί ο περιορισμός του φαινομένου⁸⁴.

Κατά την ίδια περίοδο, η κατάσταση φαίνεται κάπως να εξομαλύνεται ύστερα από την προσπάθεια της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής των κρατών μελών, έπειτα από την υπογραφή των συνθηκών του Σένγκεν, του Μάαστριχτ και κυρίως με την ισχύ του συμφώνου του Άμστερνταμ. Με τη δημιουργία της ιθαγένειας της Ένωσης (συνθήκη του Μάαστριχτ), η Ελλάδα ήταν πλέον υποχρεωμένη να ακολουθήσει κοινή μεταναστευτική πολιτική φύλαξης των ευρωπαϊκών συνόρων, καθώς ευνοήθηκε η κινητικότητα των πολιτών εντός της Ένωσης και έγινε προσπάθεια διαμόρφωσης μιας ενιαίας εξωτερικής πολιτικής. Παράλληλα με τα μέτρα που θέσπισε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, τέθηκαν όπως έχουμε αναφέρει με σαφήνεια τα δικαιώματα των υπηκόων τρίτων χωρών, για τις προϋποθέσεις χορήγησης αδειών εισόδου και παραμονής και κυρίως για τα δικαιώματα των μεταναστών στην ομαλότερη ένταξή τους στην εκπαίδευση και στην εργασία των μελών-κρατών. Η προσπάθεια κοινής μεταναστευτικής πολιτικής των κρατών-μελών επέφερε ορισμένα θετικά αποτελέσματα στο επίπεδο της πολιτικής αλλαγής. Η μεταβίβαση των μεταναστευτικών αρμοδιοτήτων από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης στο Υπουργείο Εσωτερικών συνέβαλε στη μεγαλύτερη προσπάθεια ένταξης των άτυπα διαμενόντων μεταναστών στη χώρα μας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Η αντιμετώπιση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής χαρακτηρίζεται από έντονη καχυποψία και προκατάληψη και από την αδυναμία απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, ενώ το κλίμα παραοικονομίας στη χώρα μας ώθησε πολλά παιδιά στην καλύτερη περίπτωση στην άτυπη απασχόληση και στη χειρότερη σε παράνομες δραστηριότητες. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι το ποσοστό των παιδιών αλβανικής καταγωγής που εργάζεται υπερβαίνει το 50% και αποτελείται κυρίως από αγόρια που απασχολούνται πρωτίστως σε τεχνικά επαγγέλματα ως φτηνό εργατικό

⁸⁴ Υπενθυμίζουμε τα δύο προεδρικά διατάγματα που αναφέραμε νωρίτερα, έπειτα από τη μαζική είσοδο παράνομων μεταναστών στη χώρα (ΦΕΚ 184 τ.Α/4-12-1991) ως μια απόπειρα καταγραφής και ενσωμάτωσης των παράνομων μεταναστών.

δυναμικό, ενώ παράλληλα τα ποσοστά της σχολικής διαρροής φτάνουν σε πολύ υψηλά επίπεδα για το συγκεκριμένο πληθυσμό. Στην πρόωρη εγκατάλειψη των σπουδών τους οδήγησε και η απαξίωση του εκπαιδευτικού υποβάθρου που διέθεταν τα παιδιά αλβανικής καταγωγής και που αποκτήθηκε από τη χώρα προέλευσης.

Σε αυτήν την πρώτη περίοδο στη χώρα μας, όσον αφορά στην εκπαίδευση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής, κυριάρχησε το αφομοιωτικό μοντέλο, καθώς τα παιδιά από την πιο νεαρή ηλικία καλούνταν να απωλέσουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους και να υιοθετήσουν την ελληνική γλώσσα, την ίδια στιγμή που σε ορισμένα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων χωρών είχαν ήδη υιοθετηθεί τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας. Μάλιστα το αφομοιωτικό μοντέλο είχε ήδη εντόνως αμφισβητηθεί ως αναποτελεσματικό από τη δεκαετία του 1960 στις χώρες με υψηλή συγκέντρωση μεταναστών, καθώς συνδέονταν με υψηλά ποσοστά σχολικής αποτυχίας.

Εξαιτίας της προτεραιότητας στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, ήδη οι δεσμοί των νεαρών Αλβανών με τη χώρα καταγωγής τους αρχίζουν ατονούν, με αποτέλεσμα τη σταδιακή απομάκρυνσή τους από τις πολιτιστικές οργανώσεις και συλλόγους των ομοεθνών τους. Η δράση των ομάδων συμφερόντων ταυτίστηκε με την αντίστοιχη δράση των ΜΚΟ, καθώς άρχισαν να δραστηριοποιούνται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ωστόσο η συμβολή τους, πάντοτε υπό τη χρηματοδότηση, εποπτεία και καθοδήγηση του κράτους, περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε παροχές συμβουλευτικών υπηρεσιών, σε ζητήματα προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς και στην κάλυψη των βασικών αναγκών των Αλβανών μεταναστών. Οι συγκεκριμένες ομάδες δεν κατάφεραν να αυτονομηθούν, αλλά ούτε και να αντιπροσωπεύσουν με επάρκεια τους Αλβανούς μετανάστες. Επιπλέον, η συμμετοχή των νεότερων Αλβανών στις πολιτιστικές οργανώσεις των ομοεθνών τους χαρακτηρίζεται από πενιχρή έως ανύπαρκτη.

Θα παρακολουθήσουμε αμέσως τη δεύτερη χρονική περίοδο που μας απασχολεί, συνοψίζοντας όσα αναφέραμε στα κεφάλαια της διατριβής που προηγήθηκαν. Ως σημείο εκκίνησης της συγκεκριμένης, αποτελεί η ευρωπαϊκή δημοσιονομική κρίση του 2009, οι συνέπειες της οποίας επεκτείνονται ως τις μέρες μας, ενώ θα λάβουμε ως σημαντική τομή, τις αναλύσεις μας από τα δεδομένα της έρευνας της EU-SILC του 2015. Σε διεθνές επίπεδο, παρότι η κατάσταση της ανεργίας αποτελεί διαχρονικό πρόβλημα, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αναμφίβολα κορυφώνεται. Σε ετούτη την περίοδο και στο πλαίσιο της Ε.Ε., όσον αφορά στους κανόνες της αγοράς, φαίνεται να κυριαρχεί το πρόταγμα της ανταγωνιστικότητας χωρίς όρια και

με κάθε κόστος. Είναι η περίοδος που ο όρος της απασχολησιμότητας έχει υποκαταστήσει πλήρως τον αντίστοιχο όρο της απασχόλησης και παράλληλα η περίοδος που τα ποσοστά των NEETs αυξάνονται διαρκώς. Επιπλέον, στο διεθνές επίπεδο γίνεται μια προσπάθεια διασύνδεσης της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, δεδομένων των υψηλών ποσοστών ανεργίας που παρατηρούνται, ιδίως στους μαθητές μεταναστευτικής καταγωγής με έμφαση στην ανάπτυξη των ατομικών τους δεξιοτήτων⁸⁵. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί εκ νέου, ότι σε αυτό το πλαίσιο η αναζήτηση εργασίας μέσω δικτύων αποτελεί την προσφορότερη μέθοδο αναζήτησης εργασίας διεθνώς.

Στην Ελλάδα το κοινωνικό κόστος της οικονομικής κρίσης είναι πολύ μεγαλύτερο σε σχέση με τα υπόλοιπα Ευρωπαϊκά κράτη, με μεγαλύτερο πρόβλημα τους μακροχρόνια ανέργους. Άλλωστε, αναφορικά με τη μεταναστευτική πολιτική, η πολιτεία δεν αναπροσάρμοσε επαρκώς τις πολιτικές της στοχεύσεις, καθώς παρέμεινε στην έμφαση για δημόσια ασφάλεια και όχι στην κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής. Τα ποσοστά των ανέργων μεταναστών συνολικά στη χώρα μας, ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, είναι σχεδόν διαχρονικά υπερδιπλάσια συγκριτικά με τα αντίστοιχα ποσοστά των άλλων ευρωπαϊκών

⁸⁵ Στο παράρτημα παραθέτουμε διαγράμματα (Διάγραμμα 29 και **Σφάλμα! Μόνο κύριο έγγραφο.**) με στοιχεία του ΟΟΣΑ για τα έτη 2016-2017, αναφορικά με τα ποσοστά των NEETs, καθώς και των νέων εργαζόμενων που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης. Ενώ τα ποσοστά των NEETs στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά υψηλά, ιδίως για τα παιδιά που γεννήθηκαν στην αλλοδαπή, τα αντίστοιχα ποσοστά των παιδιών με το ίδιο πολιτισμικό υπόβαθρο που εργάζονται και που βρίσκονται εκτός εκπαίδευσης προσεγγίζουν τους αντίστοιχους μέσους όρους των χωρών του ΟΟΣΑ και της ΕΕ των 27. Μάλιστα, λαμβάνοντας υπόψη και το υψηλό ποσοστό των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής μεταξύ των ηλικιών 14 έως 24 που εγκαταλείπουν πρόωρα την εκπαίδευση, αντιλαμβανόμαστε ότι η επιμονή από ένα μέρος των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής για την παραμονή του στην εκπαίδευση, παρότι η τελευταία συμβάλει ελάχιστα στην εργασιακή του απορρόφηση και ίσως να σχετίζεται με την ανάγκη τους για συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου (OECD/EU, 2018). Επαναλαμβάνουμε εμφατικά ότι οι παραπάνω δυσκολίες αφορούν κυρίως τα παιδιά που γεννήθηκαν στην αλλοδαπή, αλλά κατέφθασαν στη χώρα μας σε σχετικά μικρή ηλικία. Η εικόνα των παιδιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από αλλοδαπούς γονείς βελτιώνεται σαφώς, ενώ παρατηρείται απόλυτη ομοιογένεια στα ποσοστά σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά των χωρών της ΕΕ και του ΟΟΣΑ με τα παιδιά που δεν διαθέτουν μεταναστευτικό υπόβαθρο.

κρατών⁸⁶, ενώ η ετεροαπασχόληση αποτελεί ίσως το σοβαρότερο πρόβλημα. Σε αυτή την περίοδο η απορρύθμιση της αγοράς συνολικά παγιώνεται ως εργασιακός κανόνας.

Τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής στη χώρα μας περιορίζονται σε εργασίες γραφείου, σε τεχνικά επαγγέλματα ή σε αγροτικές δραστηριότητες, ενώ η φιλοδοξία τους για διαγενεακή κοινωνική κινητικότητα φαίνεται να εμποδίζεται. Μέχρι και την έρευνά μας τη χρονιά 2015, τα παιδιά των αλλοδαπών που εγκαταλείπουν το σχολείο είναι τετραπλάσια σε σχέση με τα παιδιά που δεν διαθέτουν μεταναστευτικό υπόβαθρο. Όπως είδαμε νωρίτερα, τη στιγμή που οι δεσμοί των παιδιών που γεννήθηκαν στην Αλβανία εξασθενούν με τη χώρα καταγωγής τους, την ίδια στιγμή τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζουν ανυπέβλητες δυσκολίες για τη χορήγηση υπηκοότητας. Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ότι υπάρχει σχετική βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των παιδιών αυτών σε σχέση με τους προγόνους τους, αλλά και εξαιτίας του εισοδήματος των προγόνων τους, παρότι η συμβολή από τους πολιτικούς επισπεύδοντες υπήρξε πενιχρή.

Σημαντική συμβολή προς την κατεύθυνση της πολιτικής αλλαγής αποτέλεσε ο «Ν. 3838/2010», καθώς για πρώτη φορά φαίνεται ότι θα άρχιζε να ισχύει στην ελληνική περίπτωση ο νόμος του εδάφους και όχι ο αντίστοιχος του αίματος, ενώ για πρώτη φορά τέθηκε τόσο ξεκάθαρα το ερώτημα αναφορικά με το εάν τα παιδιά θα έπαιρναν την ελληνική ιθαγένεια με τη γέννησή τους. Στην πραγματικότητα μέχρι το «νόμο Ραγκούση» και τον κώδικα απόδοσης ελληνικής ιθαγένειας, απουσίαζε εμφαντικά ο ειδικότερος νομικός έλεγχος για τη χορήγηση της ιθαγένειας, η οποία αποδίδονταν κατά περίπτωση.

Το μεγάλο πισωγύρισμα είναι ότι με το ξέσπασμα της δημοσιονομικής κρίσης, ο νόμος κρίθηκε αντισυνταγματικός από την πλειοψηφία του συμβουλίου της επικράτειας. Μάλιστα, ο νόμος χαρακτηρίστηκε από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας ως «νόμος μαγνήτης» για τη νομιμοποίηση των λαθρομεταναστών και επανήλθε ο παλιός νόμος που προέβλεπε τη χορήγηση ιθαγένειας κατά την ενηλικίωση, υπό την προϋπόθεση της συνεχούς παρακολούθησης σημαντικού μέρους του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και παράλληλα της συνειδητής - υποτίθεται- επιλογής πολιτογράφησης από τα ίδια τα παιδιά, περνώντας βέβαια μέσα από τη σκληρή δοκιμασία των γραφειοκρατικών μηχανισμών για την απόδειξη της «ελληνικότητάς»

⁸⁶ Βλ. παράρτημα Πίνακας 71.

τους. Βασικό επιχείρημα αποτελούσε το κίνητρο των μαθητών, ότι ολοκληρώνοντας με επιτυχία τη φοίτησή τους στο σχολείο, θα αποκτούσαν ως ανταμοιβή την ιθαγένεια και παράλληλα θα εξασφαλιζόνταν ότι η φοίτηση τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θα διασφάλιζε την κοινωνική τους ενσωμάτωση.

Παρότι υπήρξαν φιλοδοξίες για μακρόπνοες μεταναστευτικές πολιτικές (π.χ. με τον νόμο 3907/2011) και την καθιέρωση νέων υπηρεσιών στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, στην προσπάθεια πλήρους απεμπλοκής της αστυνομίας στις μεταναστευτικές υποθέσεις, η χώρα δεν κατάφερε να διαμορφώσει μια ενιαία μεταναστευτική πολιτική. Οι περιπτώσιολογικές αποτυπώσεις των νόμων, οι πολλές απελάσεις και η διατήρηση των αριθμών της παράνομης μετανάστευσης, εξακολουθούσαν να αποτελούν τον κανόνα της μεταναστευτικής πολιτικής (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 84-85). Αποτιμώντας τη μεταναστευτική πολιτική σε σχέση με τις υποδείξεις της Ε.Ε., τα χαρακτηριστικά που προκύπτουν είναι **οι καθυστερήσεις στην ενσωμάτωση των κοινοτικών οδηγίων, οι προχειρότητες των νομοθετικών κειμένων, η καταπάτηση των δικαιωμάτων των αλλοδαπών και η καθολική σχεδόν εμπλοκή της αστυνομίας** (Παπαγεωργίου, 2013, σσ. 85-89).

Θα έπρεπε να περιμένουμε αρκετά χρόνια μέχρι την ψήφιση του νόμου 4251/2014 που ρυθμίζει αρκετά ζητήματα για την κατηγορία των μεταναστών δεύτερης γενιάς (Καψάλης, σελ. 138-139) και ακόμα περισσότερο το νόμο 4332/2015 για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας στα παιδιά που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν, εκπαιδεύτηκαν και διαμένουν μόνιμα στη χώρα μας. Ο συγκεκριμένος νόμος αποτέλεσε τομή στην αποτελεσματικότερη εκπαιδευτική και εργασιακή ένταξη των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής. Μάλιστα, από το 2016 και μετά το ποσοστό των Αλβανών επί του συνολικού ελληνικού πληθυσμού αυξήθηκε, λόγω των πολλών πολιτογραφήσεων της συγκεκριμένης περιόδου, παρότι παρατηρείται παράλληλα μια ελαφρά μείωση επί του συνόλου του μεταναστευτικού αποθέματος. Επιπλέον, να υπενθυμίσουμε ότι σημαντική συμβολή αποτέλεσε το 63^ο άρθρο της συνθήκης της Λισαβόνας και ειδικότερα ένα πλάνο δράσης που συντάχθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την ενσωμάτωση των μεταναστών από τρίτες χώρες, μέσω της ανάπτυξης δικτύων και του εξέχοντα ρόλου της κοινωνίας των πολιτών.

Μάλιστα, σε αυτή τη δεύτερη περίοδο, αναφορικά με τις ομάδες συμφερόντων και τη δράση τους για την προάσπιση των αλλοδαπών είναι αναγκαία η υπενθύμιση ότι καταβλήθηκε μεγαλύτερη προσπάθεια αναδιοργάνωσης των πρωτοβουλιών των οργανώσεων, ιδίως των

Μ.Κ.Ο., παρότι βασικά αιτήματα αποτελούσαν η οικογενειακή επανένωση και η ενσωμάτωση κανόνων αλληλεγγύης. Οι εν λόγω οργανώσεις είχαν αναπτυγμένες εξωτερικές σχέσεις αναφορικά με τα άτομα που εκπροσωπούσαν και σε αυτό συνέβαλε επιβαρυντικά η άμεση εμπλοκή του κράτους. Άλλωστε, παρατηρούμε κατάρρευση της εμπιστοσύνης όχι μόνο από τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής, αλλά από όλους τους νέους ανθρώπους, έναντι όλων των συλλογικοτήτων της δημόσιας ζωής. Σε συνθήκες που κυριαρχούν οι νόμοι της αγοράς και που η Ευρωπαϊκή Ένωση παίζει το ρόλο «οιονεί κράτους» θα αναμέναμε οι εν λόγω φορείς να τοποθετούνταν υψηλότερα στη συνείδηση των νέων.

Σε αυτό το πλαίσιο ως μοναδικό πεδίο ανάπτυξης κοινωνικών δικτύων και υποκατάστασης του κράτους πρόνοιας θα μπορούσε να θεωρηθεί το σχολείο και ειδικότερα, οι ετερογενείς σχέσεις που αναπτύσσονται εντός της σχολικής κοινότητας. Το σχολείο αποτελεί δηλαδή το πεδίο μετασχηματισμού του ανθρώπινου κεφαλαίου σε κοινωνικό. Ο αυξημένος αριθμός των Αλβανών 2^{ης} γενιάς της συγκεκριμένης περιόδου που συμμετέχει στις εκπαιδευτικές βαθμίδες -εξαιτίας της παρώθησης και των οικογενειών τους- είναι σαφώς μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο της προηγούμενης περιόδου και ακόμα μεγαλύτερος από τους αλλοδαπούς προγόνους τους της ίδιας περιόδου. Εκείνο που μπορούμε να επισημάνουμε και μοιάζει να είναι ταυτολογικό είναι ότι η μεγαλύτερη εμπλοκή των μαθητών στο σχολείο⁸⁷ επιφέρει και τη μείωση των ποσοστών της σχολικής διαρροής. Παράλληλα θα πρέπει να υπερτονίσουμε ότι διαμέσου της επαφής ανθρώπων που διαθέτουν διαφορετικό μεταξύ τους πολιτισμικό υπόβαθρο, προκύπτει κοινή ωφέλεια, δίχως βέβαια να παραβλέπουμε την προφανή χρησιμότητα της ενίσχυσης του εθνοτικού κοινωνικού κεφαλαίου, ιδίως στο επίπεδο της κοινωνικής ενσωμάτωσης των νέων μεταναστών κάθε φορά που καταφθάνουν στη χώρα μας.

Ωστόσο, η προσπάθεια εναρμόνισης της μεταναστευτικής πολιτικής προς την αντίστοιχη των υποδείξεων της Ε.Ε. διαχρονικά, λειτούργησε ενισχυτικά προς την καλύτερη ένταξη των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής σε σύγκριση με τους προγόνους τους. Η συγκεκριμένη διαπίστωση ισχύει και όσον αφορά στην εκπαιδευτική, αλλά και στην εργασιακή ένταξη. Όσον αφορά στην εκπαιδευτική ενσωμάτωση, κάναμε λόγο σε προηγούμενη ενότητα, για την ανάγκη κοινωνικής ένταξης -με την έννοια της ανάγκης για τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων

⁸⁷ Σύμφωνα με τον ορισμό της εμπλοκής που αποδώσαμε στη θεωρία μας.

της χώρας υποδοχής. Όσον αφορά στην εργασιακή ένταξη ως διαδικασία (επειδή αναφερόμαστε και στις διαστάσεις της προσαρμογής) κάναμε λόγο για την προσπάθεια εργασιακής απορρόφησης.

Μάλιστα παραδοσιακά, -εξαιτίας της έλλειψης νομικής και πολιτικής διευθέτησης των ζητημάτων- υπήρχε και μια τάση απαξίωσης του εργασιακού παρελθόντος των μεταναστών, άρα και μια εκ των πραγμάτων καθοδική κοινωνική κινητικότητα. Επειδή όμως οι σύγχρονες απαιτήσεις αναφέρονται στην ανάγκη για απασχολησιμότητα (δηλαδή για συνεχή προσαρμογή και αναπροσαρμογή όλων των εργαζομένων), παύει η απορρόφηση να αποτελεί διακύβευμα μόνο των αλλοδαπών στις μέρες μας και συνεπώς αυτόματη τάση για καθοδική κοινωνική κινητικότητα. Αναφερθήκαμε νωρίτερα στο σημαντικό ρόλο του ανθρωπίνου κεφαλαίου, ως προϋπόθεση ενδυνάμωσης για την απασχολησιμότητα. **Συνεπώς, ο ασφαλέστερος δείκτης για την ομαλή κοινωνική ένταξη και ακόμα περισσότερο για την ανοδική κοινωνική κινητικότητα αποτελεί πλέον η επένδυση στο ανθρώπινο ή κοινωνικό κεφάλαιο και όχι το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η προσπάθεια απόλεσής του.**

Αξιολογώντας την πρώτη περίοδο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι Ευρωπαϊκές μεταναστευτικές πολιτικές χαρακτηρίζονται ως μεταβατικές και τελικά ανίσχυρες, παρά τις μικρές θετικές τομές για μια περισσότερο οργανωμένη μεταναστευτική πολιτική. Στη χώρα μας οι γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, οι καθυστερήσεις και οι προχειρότητες δεν ευνόησαν μια πιο προοδευτική μεταναστευτική πολιτική, αντίστοιχη με αυτήν που εφαρμόζονταν στα υπόλοιπα κράτη μέλη. Στις αδυναμίες του κράτους φαίνεται ότι απουσιάζουν τα κοινωνικά δίκτυα που θα διευκόλυναν την καλύτερη δυνατή ενσωμάτωση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής. **Η πλήρης απαξίωση του εθνοτικού κοινωνικού κεφαλαίου και παράλληλα οι ανυπέβλητες δυσκολίες για την ένταξη στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ώθησε πολλά παιδιά σε συνθήκες επισφαλών μορφών απασχόλησης και συνεπώς σε υψηλά ποσοστά σχολικής διαρροής.** Με άλλα λόγια, τουλάχιστον στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο δεν μπορούσε το σχολείο να υποκαταστήσει το χαμένο έδαφος των παιδιών από την αποδυναμωμένη οικογενειακή συσχέτιση και για τη σύναψη ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων. Μόνο στην επόμενη φάση θα διαπιστώσουμε ότι ο ρόλος της εκπαίδευσης αρχίζει να παίζει καταλυτικό ρόλο στην καλύτερη εργασιακή ενσωμάτωση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής.

Ωστόσο αξιολογώντας την προηγούμενη περίοδο, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ορισμένα από τα αποτελέσματα της MIPEX το 2019 και αφορούν στη σύγκριση της κοινωνικής ένταξης

των αλλοδαπών της Ελλάδας σε σχέση με τα αντίστοιχα αποτελέσματα του συνόλου των χωρών του ΟΟΣΑ⁸⁸. Η Ελλάδα λοιπόν παρουσιάζει τα χειρότερα αποτελέσματα επί του συνόλου των χωρών του ΟΟΣΑ στις διαστάσεις της οικογενειακής επανένταξης, της πολιτικής συμμετοχής, της νομικής προστασίας έναντι των διακρίσεων, καθώς και της αίσθησης ασφάλειας των μεταναστών. Επιπλέον, παρότι σε αυτό το στάδιο οι μετανάστες δεν είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι, εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη καχυποψία.

Στα παραπάνω συμπεράσματα συμφωνούν και οι εκ των υστέρων έρευνες που αποτυπώνουν με αντικειμενική ακρίβεια την κατάσταση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής στη χώρα μας, ηλικιών 15 έως 34 ετών (OECD/EU, 2018, σ. 180-181). Παρότι, ο συνολικός αριθμός των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής που γεννήθηκαν στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια διπλασιάστηκαν, η εργασιακή κατάσταση των συγκεκριμένων ατόμων έχει επιδεινωθεί δραματικά. Μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής στη χώρα μας αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο ίσως κίνδυνο να υποπέσουν σε κατάσταση φτώχειας. Εκείνο το οποίο θα λέγαμε ότι απουσιάζει εμφανώς από τη χώρα μας είναι ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός προγραμμάτων νομιμοποίησης, παρά τα μικρά θετικά βήματα που παρακολουθήσαμε προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Ειδικότερα τώρα, όσον αφορά στις νεότερες γενιές των αλλοδαπών ιδιαίτερα ανησυχητικό κρίνεται το γεγονός ότι προϋπόθεση για την επιτυχέστερη κοινωνική ένταξη, αλλά και για την ανοδική κοινωνική κινητικότητα είναι η συνειδητή διάθεση των Αλβανών 2^{ης} γενιάς για γλωσσική μετατόπιση, φαινόμενο που υποδηλώνει την επιμονή στερεοτυπικών αντιλήψεων από την ελληνική κοινωνία, αλλά και την αδυναμία της εκπαίδευσης να υποστηρίξει γλωσσικά τις μεταναστευτικές μειονότητες. Για την ένταξη των παιδιών αυτών στα κανονικά τμήματα, δεν προβλέπεται παράλληλη διδασκαλία και στη μητρική τους γλώσσα, τουλάχιστον για τα βασικά μαθήματα. Οι νέες γενιές έχουν να αντιμετωπίσουν, όπως είδαμε σε αντίστοιχο κεφάλαιο και το μεγάλο πρόβλημα της ετεροαπασχόλησης. Το φαινόμενο αυτό επιβεβαιώνει την ανάγκη άμεσου εκσυγχρονισμού του παραγωγικού μοντέλου της χώρας και παράλληλα τον προσανατολισμό των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην κατεύθυνση εφοδιασμού με γνώσεις και δεξιότητες που να

⁸⁸ Βλ. πίνακα 1

αντιστοιχούν στις ανάγκες της αγοράς. Επιπλέον, η προοδευτική αναδιανεμητική πολιτική θα μπορούσε να αποτελέσει μακροπρόθεσμα κάποια λύση.

Καθώς με βάση τις ανωτέρω διαπιστώσεις, το αφομοιωτικό μοντέλο μοιάζει μονόδρομος και δυστυχώς δεν παρέχεται άλλη εναλλακτική, οι αλλοδαποί μαθητές πέραν των γραφειοκρατικών ή των δημοσιονομικών εμποδίων που περιγράψαμε, έχουν να αντιπαλέψουν και με το ίδιο το μεταναστευτικό τους υπόβαθρο, ώστε να καταφέρουν να απεμπλακούν από την κατηγορία των NEETs ή της εναλλακτικής της άμεσης εργασιακής απασχόλησης σε άγριες εργασιακές συνθήκες. Παράλληλα, εξαιτίας αντίστοιχων εμποδίων, η συμβολή της κοινωνίας των πολιτών στη χώρα μας μοιάζει αναποτελεσματική με συνέπεια οι νέοι να μην συμμετέχουν τόσο ενεργά όσο συμμετέχουν αντίστοιχα οι νέοι στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη.

Μέρος τρίτο: Εμπειρική έρευνα

8. Σκοπός της έρευνας

8.1 Κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα και επιμέρους υποθέσεις

Κεντρικά ερωτήματα της συγκεκριμένης μελέτης είναι 1. αρχικά να διαπιστωθεί, εάν πράγματι οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς αξιοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο στη διαδικασία αναζήτησης εργασίας και 2. ποιον τύπο κοινωνικού κεφαλαίου χρησιμοποιούν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς. Το δεύτερο ερώτημα μάλιστα διευρύνεται σε τρία ακόμα ερωτήματα: 2α) ο εντοπισμός του συγκεκριμένου τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που συσσωρεύουν περισσότερο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς πρώτης γενιάς και τους Έλληνες, 2β) η διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας και, 2γ) η διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να αποκτήσουν υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία.

Για την κατανόηση των ανωτέρω ερωτημάτων θα πρέπει να θυμηθούμε τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου και ειδικότερα τη διάκριση μεταξύ συσσώρευσης, πρόσβασης και χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου.

Πίνακας 7 Συνδυασμός ερευνητικών ερωτημάτων με αντίστοιχες θεωρίες

Έννοιες	Συσσώρευση Κοινωνικό κεφάλαιο (Granovetter):	Πρόσβαση στο Κοινωνικό κεφάλαιο (Burt):	Εργαλειακή χρήση Κοινωνικό κεφάλαιο (Lin):	Κοινωνική κινητικότητα
Θεωρία	<ul style="list-style-type: none"> Οι ισχυροί δεσμοί αφορούν τις διαρκείς, τις συχνές και τις επενδυμένες συναισθηματικά σχέσεις μεταξύ των ατόμων (π.χ. οι σχέσεις μεταξύ φίλων και συγγενών). Οι χαλαροί δεσμοί συγκροτούνται με βάση ασθενέστερους συνδέσμους και δεν χαρακτηρίζονται από διάρκεια και αμοιβαιότητα, αποτελούν τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των λιγότερο γνωστών ατόμων εντός του δικτύου. 	<ul style="list-style-type: none"> Η συσσώρευση του ανθρώπινου κεφαλαίου λειτουργεί ως πεδίο συνένωσης ανθρώπων διαφορετικών δικτύων που υπό άλλες συνθήκες θα ήταν εντελώς ασύνδετοι. Οι φιλικές σχέσεις στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας υπερβαίνουν την κλειστότητα των ομοιογενών σχέσεων και να θεμελιώνουν ευρύτερες συλλογικές ταυτότητες. 	<ul style="list-style-type: none"> Τα άτομα επενδύουν στις κοινωνικές τους σχέσεις, διαμέσου των οποίων αποκτούν πρόσβαση σε ενσωματωμένους πόρους για την ενίσχυση των αναμενόμενων (αντ)αποδόσεων των εργαλειακών ή εκφραστικών τους δράσεων. 	<ul style="list-style-type: none"> NEETs Επισφαλείς μορφές απασχόλησης

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε ότι υπάρχει μια σαφής διάκριση μεταξύ της συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου, όπου α) η συσσώρευση αποτελεί το σύνολο των σχέσεων που έχει επαφή και επικοινωνία το άτομο, β) πρόσβασης στο κοινωνικό κεφάλαιο, όπου θα παρακολουθήσουμε σε ποιόν τύπο κεφαλαίου έχουν πρόσβαση οι επιμέρους ομάδες του δείγματος που είναι εργαζόμενοι λαμβάνοντας υπόψη και το εισόδημα και γ) της χρήσης. Η χρήση αφορά στην αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου για την εύρεση εργασίας. Η χρήση και η πρόσβαση εμπεριέχουν τις εμπρόθετες ενέργειες του δείγματος, σε αντίθεση με την πρόσβαση που εξετάζεται ανεξάρτητα από την εργασία και το εισόδημα.

Βέβαια, η μέτρηση της πρόσβασης δεν αφορούσε στη χρήση συγκεκριμένου τύπου κεφαλαίου για την αναζήτηση εργασίας, αλλά εξετάστηκε η αντίστροφη σχέση, δηλαδή ανάλογα με την κατάσταση εργασίας ή το εισόδημα, αν παρατηρείται χρήση συγκεκριμένων τύπων κοινωνικού κεφαλαίου. Αντίθετα κατά τη διερεύνηση της χρήσης υπήρχε στο ερωτηματολόγιο ερώτηση που αφορούσε ευθέως αν τα υποκείμενα αναζήτησαν εργασία μέσω γνωστών, φίλων, κλπ. Το πρώτο ερώτημα λοιπόν που τέθηκε παραπάνω αντιστοιχεί ακριβώς στη διάσταση της χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου όπως το παρακολουθήσαμε στη θεωρία του Nan Lin. Για τη διερεύνηση της χρήσης αξιοποιήθηκε η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ του 2016.

Αντίθετα, για τη διερεύνηση τόσο της πρόσβασης, όσο και της συσσώρευσης κεφαλαίου, αξιοποιήθηκαν οι δύο έρευνες της EU-SILC για τα έτη 2006 και 2015. Η συσσώρευση αντιστοιχεί στο ερώτημα 2α) και βασίζεται στη θεωρία του Granovetter, ενώ η πρόσβαση αντιστοιχεί στο ερώτημα στη θεωρία του Burt και αντιστοιχεί στα ερωτήματα 2β) και 2γ).

Σε κάθε περίπτωση όλα τα ερωτήματα δεν θα περιοριστούν αποκλειστικά και μόνο στους Αλβανούς δεύτερης γενιάς αλλά θα επεκταθούν και σε άλλες ομάδες του δείγματός μας προκειμένου να προβούμε και στις ανάλογες συγκρίσεις. Επιπλέον, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι παραπάνω θεωρίες και οι αντίστοιχες ερωτήσεις, αφορούν στη θεωρητική κατηγοριοποίηση του Portes και όχι αποκλειστικά στις καθαυτό επεξεργασίες των αντίστοιχων θεωρητικών που αναφέρθηκαν. Αντίστοιχη κατηγοριοποίηση μεταξύ συσσώρευσης, πρόσβασης και χρήσης θα γίνει και στις επιμέρους ερευνητικές ερωτήσεις που ακολουθούν.

Το κοινωνικό κεφάλαιο

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα λοιπόν θα διερευνηθεί εάν το απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτει η συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα, αξιοποιείται στη διαδικασία ανεύρεσης εργασίας. Προκειμένου να μπορέσουμε να απαντήσουμε με ασφάλεια στο εν λόγω ερώτημα, θα πρέπει να διερευνήσουμε με ποιον ακριβώς τρόπο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς αναζητούν εργασία. Για να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα, θα αξιοποιήσουμε την επί τούτω (ad hoc) ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) για το έτος 2016. Η συγκεκριμένη έρευνα μας έχει ήδη απασχολήσει σε προηγούμενο κεφάλαιο⁸⁹, όπου και διαπιστώσαμε ότι σχεδόν το 60% του δείγματος, βρήκε εργασία μέσω της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου. Τα ειδικότερα αποτελέσματα των δικών μας αναλύσεων, αξιοποιώντας τα στοιχεία της ίδιας έρευνας θα παρουσιαστούν στην ενότητα 8.2.1 της διατριβής. Η διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου που θα μας απασχολήσει προκειμένου να απαντήσουμε στο συγκεκριμένο ερώτημα θα μπορούσε να απεικονιστεί σχηματικά ως εξής:

Τύπος Κοινωνικού κεφαλαίου (2016):
Απεύθυνση σε Συγγενείς, Φίλους ή Γνωστούς
Απεύθυνση άμεσα στον εργοδότη

Διάγραμμα 9 Διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου

Παρατηρούμε ότι η άμεση επικοινωνία με τον εργοδότη για την αναζήτηση εργασίας συμπεριλήφθηκε στη μεταβλητή Κοινωνικό κεφάλαιο. Εξάλλου, σε επόμενη ενότητα θα ορίσουμε με σαφήνεια τον όρο «κοινωνικό κεφάλαιο», καθώς και θα περιγράψουμε τις βασικές του διαστάσεις, προκειμένου να είμαστε σε θέση να το μετρήσουμε. Επιπλέον, θα συμπεριλάβουμε στη μελέτη μας και άλλες διαστάσεις που ενδεχομένως να έχουν σημασία στην επιτυχή ένταξη των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, όπως το ανθρώπινο κεφάλαιο. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα η έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ αξιοποιήθηκε προκειμένου να διερευνηθεί η διάσταση της **χρήσης** του κοινωνικού κεφαλαίου.

⁸⁹ Βλέπε ενότητα 1.1.2

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα λοιπόν ως υπόθεση εργασίας θα μπορούσε να λάβει την εξής μορφή:

Υ1 Οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς για να βρουν εργασία χρησιμοποιούν περισσότερο το κοινωνικό κεφάλαιο, συγκριτικά με τις υπόλοιπες μεθόδους για το έτος 2016.

Διάγραμμα 10 Ερευνητική υπόθεση για τη μέθοδο αναζήτησης εργασίας των υπό διερεύνηση ομάδων

Σαφέστατα η παραπάνω υπόθεση, όπως και κάθε άλλη υπόθεση που θα ακολουθήσει παρακάτω, θα επεκταθεί για κάθε επιμέρους κατηγορία πολιτών. Κομβικής σημασίας ερώτημα είναι να διαπιστώσουμε εάν **η συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα εργαζομένων, συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο με την πρώτη γενιά Αλβανών μεταναστών, ή αντίθετα με την αντίστοιχη των Ελλήνων ημεδαπών, μεγαλύτερων ή μικρότερων ηλικιών**. Με άλλα λόγια, θα διερευνηθεί, εάν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς συμπεριφέρονται περισσότερο ως μια πλήρως ενσωματωμένη στην ελληνική αγορά εργασίας πληθυσμιακή ομάδα.

Όσον αφορά τα επόμενα κεντρικά ερωτήματα της ερευνητικής μας προσπάθειας, θα εντοπίσουμε **ποιον τύπο κοινωνικού κεφαλαίου χρησιμοποιούν οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς**⁹⁰. Προκειμένου να απαντήσουμε με σαφήνεια θα διερευνήσουμε τη συσσώρευση τόσο του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, όσο και του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης στους Αλβανούς δεύτερης γενιάς, συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών. Επιπλέον, θα εξετάσουμε το ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου, ως παράγοντα που διευκολύνει την εργασιακή απορρόφηση και την απόκτηση μεγαλύτερων εισοδημάτων από την εργασία.

Ως εκ τούτου και όπως έχουμε ήδη αναφέρει θα ερευνήσουμε τα εξής: **α)** τον εντοπισμό του συγκεκριμένου τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που συσσωρεύουν περισσότερο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς πρώτης γενιάς και τους Έλληνες, **β)** τη διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας και, **γ)** τη διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς –

⁹⁰ Εκτός από τα δευτερεύοντα ερωτήματα που αναφέραμε προηγουμένως, δηλαδή αν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς χρησιμοποιούν το κοινωνικό κεφάλαιο και αν συμπεριφέρονται ως ενσωματωμένοι, το συγκεκριμένο ερώτημα είναι το πιο σημαντικό για τη διατριβή μας.

συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να αποκτήσουν υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία. Με το πρώτο ερώτημα θα διερευνηθεί η **συσσώρευση** του κοινωνικού κεφαλαίου, ενώ με τα υπόλοιπα, η δυνατότητα **πρόσβασης**. Προκειμένου να απαντήσουμε στα συγκεκριμένα ερωτήματα, θα αξιοποιήσουμε την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) για τα έτη 2006 και 2015.

Ειδικότερα, όσον αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού για τα έτη 2006 και 2015, θα διερευνήσουμε τη συσσώρευση των δύο διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, δηλαδή το οικογενειακό κοινωνικό κεφάλαιο – συχνότητα συνάντησης και συχνότητα επικοινωνίας με την οικογένεια- και το φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο -συχνότητα συνάντησης και επικοινωνίας με τους φίλους.

Τύποι Κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού (2006 + 2015):
<p>1. Οικογενειακό Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού</p> <p>Η συχνότητα συνάντησης με την οικογένεια</p> <p>Η συχνότητα επικοινωνίας με την οικογένεια</p>
<p>2. Φιλικό Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού</p> <p>Η συχνότητα συνάντησης με φίλους</p> <p>Η συχνότητα επικοινωνίας με τους φίλους</p>

Διάγραμμα 11 Διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού

Επιπλέον, προκειμένου να συγκρίνουμε ποια πληθυσμιακή ομάδα εργαζομένων διαθέτει μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού -εστιάζοντας στους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς- θα διερευνήσουμε αντίστοιχα τη συσσώρευση των δύο διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού (και για τις δύο έρευνες) στους Αλβανούς μετανάστες πρώτης γενιάς, στους Έλληνες κατά τη μετάβαση (κάτω των τριάντα ετών) και στους Έλληνες μετά τη μετάβαση (άνω των τριάντα ετών), τόσο για τα έτη 2006, όσο και για τα έτη 2015. Όπως αναφέραμε παραπάνω, η συγκεκριμένη διαδικασία γίνεται προκειμένου να συγκρίνουμε ποια πληθυσμιακή ομάδα από τις παραπάνω διαθέτει μεγαλύτερη συσσώρευση οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και ποια μεγαλύτερη συσσώρευση φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού.

Αναλυτικότερα τις επιμέρους ερευνητικές μας υποθέσεις για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, θα μπορούσαμε να τις απεικονίσουμε σχηματικά ως εξής:

Υ2 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ3 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ4 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο ανθρώπινο κεφάλαιο συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Διάγραμμα 12 Ερευνητικές υποθέσεις, αναφορικά με τη σύγκριση των ομάδων στη χρήση του φιλικού και του οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου

Από την άλλη μεριά, προκειμένου να διερευνήσουμε το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης για τα έτη 2006 και 2015, θα διερευνήσουμε τη συσσώρευση των τριών διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, δηλαδή τη συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες, τη συμμετοχή σε τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες και τέλος το κατά πόσο ο ερωτώμενος αισθάνεται ή όχι ενεργός πολίτης.

Τύποι Κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης (2006, 2015):
1 ^{ος} Τύπος: Η συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες
2 ^{ος} Τύπος: Η συμμετοχή σε τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες
3 ^{ος} Τύπος: Ενεργός πολίτης

Διάγραμμα 13 Διαστάσεις Κοινωνικού κεφαλαίου Γεφύρωσης

Και σε αυτήν την περίπτωση, για να συγκρίνουμε, ποια πληθυσμιακή ομάδα εργαζομένων διαθέτει μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, εκτός από τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, θα διερευνήσουμε αντίστοιχα τη συσσώρευση των τριών διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης (και για τις δύο έρευνες) στους Αλβανούς μετανάστες πρώτης γενιάς, στους Έλληνες κατά τη μετάβαση (κάτω των τριάντα ετών) και στους Έλληνες μετά τη μετάβαση (άνω των τριάντα ετών). Αναλυτικότερα, καθώς ο κατάλογος με τις επιμέρους ερευνητικές μας υποθέσεις διευρύνεται, θα μπορούσαμε να τον απεικονίσουμε σχηματικά ως εξής:

Υ5 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης πρώτου τύπου (άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ6 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης του δεύτερου τύπου (τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ7 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης του τρίτου τύπου (Ενεργός πολίτης) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Διάγραμμα 14 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης ανά ομάδα

Σχετικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, που αφορά τη διερεύνηση του τύπου κοινωνικού κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας, οι ερευνητικές υποθέσεις διαμορφώνονται ως εξής:

Υ8 Για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ9 Για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ10 Για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ11 Για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Διάγραμμα 15 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ανά ομάδα για την απορρόφηση από την αγορά εργασίας

Για τη διερεύνηση του τύπου κοινωνικού κεφαλαίου που αξιοποιούν οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να αποκτήσουν υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία, οι ερευνητικές υποθέσεις διαμορφώνονται ως εξής:

Υ12 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ13 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ14 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Υ15 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.

Διάγραμμα 16 Ερευνητικές υποθέσεις αναφορικά με τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ανά ομάδα για την απόκτηση υψηλότερων εισοδημάτων από την εργασία

Απαντώντας σε όλες τις επιμέρους ερευνητικές υποθέσεις θα έχουμε μια συνολικότερη εικόνα για τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου για τους εργαζόμενους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς⁹¹. Για να καταστεί αυτό σαφές, στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται αναλυτικά οι μέθοδοι που θα αξιοποιηθούν.

⁹¹ Στο παράρτημα (Πίνακας 66) παρουσιάζεται σύνοψη των ερευνητικών υποθέσεων σε σχέση με τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου έτσι όπως την αναλύσαμε σε προηγούμενη ενότητα πάντοτε σε συνάρτηση με τη συσσώρευση, την πρόσβαση και τη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου .

8.2 Τα χαρακτηριστικά της έρευνας

Στη συγκεκριμένη ενότητα καθώς και στις δύο επόμενες θα αναφερθούν τα χαρακτηριστικά της έρευνας και ειδικότερα η φύση των δεδομένων που θα αξιοποιηθούν. Όπως ήδη αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, πέραν των επιπλέον στοιχείων που παρατίθενται από διαφορετικές έρευνες, θα αξιοποιήσουμε δεδομένα από δύο διαφορετικές βάσεις. Το βασικό ερώτημα είναι λοιπόν εάν νομιμοποιείται κανείς να αξιοποιήσει στοιχεία από δύο διαφορετικές βάσεις, προκειμένου να καταλήξει σε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Η απάντηση είναι μάλλον καταφατική, υπό την προϋπόθεση βέβαια εκτός των άλλων ότι τα αποτελέσματα είναι αντιπροσωπευτικά, όπως στη δική μας περίπτωση.

Στο πλαίσιο της έρευνάς μας, αξιοποιήσαμε δεδομένα, τόσο από την έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ με στοιχεία από το 2016, όσο και από την έρευνα της EU-SILC για τα έτη 2006 και 2015. Επιπλέον, σε διάφορα σημεία της διατριβής αξιοποιούμε αναλύσεις και ευρήματα και άλλων ερευνών. **Μάλιστα τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ για το έτος 2016, είναι η πρώτη φορά που αξιοποιούνται πρωτογενώς, έπειτα από την παρουσίασή τους μέσω του δελτίου τύπου από την ίδια την ΕΛΣΤΑΤ.** Στην πραγματικότητα, η διάθεση των δεδομένων, μας έγινε με «τυπικό τρόπο», με την έννοια ότι η ΕΛΣΤΑΤ μας παραχώρησε τα συγκεκριμένα δεδομένα, ακολουθώντας αυστηρά τις συγκεκριμένες, θεσμοποιημένες και τυπικές διαδικασίες (Τσιώλης, 2011, σ. 130, Heaton, 2004, σ.12).

Προκειμένου η ερευνητική μας προσπάθεια να είναι τεκμηριωμένη και έγκυρη, θα παρατεθούν επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τους σκοπούς, τους στόχους και τις αρχικές υποθέσεις εργασίας και θα παρουσιαστεί ο αναλυτικός σχεδιασμός της έρευνας. Ακολούθως, θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση της μεθοδολογίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα δεδομένα και συγκεκριμένα στο χώρο και στο χρόνο κατά τον οποίο συλλέχθηκαν, στους τρόπους καταγραφής, ψηφιοποίησης και μεταγραφής, καθώς και στα λογισμικά προγράμματα ανάλυσης των δεδομένων αυτών. Επιπρόσθετα θα περιγραφεί η δομή των επιμέρους συνόλων δεδομένων και της σχέσης που υπάρχει μεταξύ τους, ο αριθμός των περιπτώσεων, των μεταβλητών και των κριτηρίων διαφοροποίησης. Επίσης, θα αναλυθούν οι διαδικασίες ελέγχου της ποιότητας των

δεδομένων, τα αποτελέσματα του εν λόγω ελέγχου, καθώς και οι μεταβολές που πιθανόν έχουν υποστεί οι βάσεις δεδομένων (Hinds, Vogel, & Clarke- Stefen, 1997).

Επιπλέον, χρήσιμο είναι να σημειωθεί ότι η δευτερογενής έρευνα έχει και ορισμένα μειονεκτήματα, τα οποία θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τους ερευνητές. Συγκεκριμένα, παρόλο που τα δεδομένα είναι άμεσα διαθέσιμα, θα πρέπει να γίνει αξιολόγηση αξιοπιστίας για να κατανοηθεί η αυθεντικότητα των διαθέσιμων πληροφοριών. Κάτι τέτοιο είναι εύλογο, από τη στιγμή που τα δεδομένα ενδέχεται είτε να είναι λανθασμένα είτε ακόμα να είναι παλιά, γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα να μην μπορούν να ικανοποιήσουν τα πρόσφατα χρονοδιαγράμματα. Ακολούθως, ένα μειονέκτημα της δευτερογενούς έρευνα συνίσταται στο ότι η αξιοπιστία και η εγκυρότητά της, εξαρτάται άμεσα από την ποιότητα της έρευνας που έχει ήδη διεξαχθεί και από την οποία αντλήθηκαν τα στοιχεία (Corti, Thompson, & Fink, 2004).

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα που ανακύπτει σε κάθε είδος έρευνας, συμπεριλαμβανομένης και της δευτερογενούς, είναι η τήρηση των κανόνων ηθικής και δεοντολογίας, που διασφαλίζουν ότι η έρευνα γίνεται με τον σωστό τρόπο, προς όφελος του συνόλου της επιστημονικής κοινότητας (Gregory, 2003). Στη δευτερογενή έρευνα, οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας που θα πρέπει να τηρούνται αφορούν το απόρρητο των στατιστικών ή ποιοτικών δεδομένων, στα οποία θα βασιστεί ο ερευνητής ούτως ώστε να διεξάγει τη δική του έρευνα (Ασπράκη, 2007).

Αναφορικά με τα δεοντολογικά ζητήματα, εξυπακούεται ότι υπογράφηκε σύμβαση με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ), προκειμένου να μας χορηγηθούν στοιχεία τόσο της «ειδικής έρευνας για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας», όσο και της «έρευνας εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών των ετών 2003- 2016». Ρητός όρος στις συμβάσεις που υπεγράφη ήταν η υποχρέωση της τήρησης του απορρήτου των στατιστικών δεδομένων⁹². Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και στη χορήγηση πρωτογενών στοιχείων σχετικά με τους υπηκόους της Αλβανίας. Συγκεκριμένα,

⁹² Για να καταστεί εφικτό το παραπάνω, εγγυηθήκαμε τη διαφύλαξη πρόσβασης στα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, τα οποία προστατεύονται σε ειδικό φάκελο με συγκεκριμένο μυστικό κωδικό πρόσβασης. Επίσης, εγγυηθήκαμε ότι κατά την παρουσίαση της έρευνας σε συνέδρια ή τη δημοσίευσή της σε επιστημονικά περιοδικά, θα φροντίσουμε να αποκρυφθούν τα στοιχεία των συμμετεχόντων στην έρευνα. Τέλος, στη σύμβαση που υπεγράφη με την ΕΛΣΤΑΤ περιγράφονταν αναλυτικά οι κυρώσεις σε περίπτωση μη τήρησης των συμφωνηθέντων.

κατατέθηκε ειδικό αίτημα στην ΕΛΣΤΑΤ, ώστε να μας χορηγηθούν στοιχεία για τη συγκεκριμένη μεταβλητή⁹³.

⁹³ Έπειτα από τη σύγκλιση της 6ης Επιτροπής Απορρήτου και κατόπιν σχετικής αποστολής του Προέδρου της ΕΛΣΤΑΤ, υπεγράφη σύμβαση μεταξύ των δυο μερών, στην οποία αναφερόταν η υποχρέωση μας να τηρηθεί το απόρρητο των στατιστικών δεδομένων. Συνεπώς και σε αυτή την περίπτωση, τα στοιχεία διαφυλάχτηκαν σε ειδικό φάκελο με κωδικό πρόσβασης, ενώ σε περίπτωση παρουσίας ή δημοσίευσης των αποτελεσμάτων της έρευνας, τα στοιχεία των συμμετεχόντων δε θα κοινοποιηθούν.

8.2.1 Η ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας

Τα αποτελέσματα της ειδικής έρευνας για την θέση των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας -ad hoc module- για το έτος του 2016 παρουσιάστηκαν σε προηγούμενη ενότητα, αλλά όπως έχουμε ήδη αναφέρει θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα παρακάτω. Θα εκκινήσουμε τη συζήτηση με το Δελτίο τύπου, το ερωτηματολόγιο και τα μεταδεδομένα της έρευνας.

Η ειδική έρευνα (ad hoc) για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας⁹⁴ είναι έρευνα νοικοκυριών και διεξήχθη από την ΕΛΣΤΑΤ, παράλληλα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού το Β ' τρίμηνο του 2016, ενώ τα μεταδεδομένα επικυρώθηκαν, αναρτήθηκαν και ενημερώθηκαν το Νοέμβριο του 2017. Οι στόχοι της έρευνας ήταν η συλλογή στοιχείων απασχόλησης για τα άτομα ηλικίας 15-34 και συγκεκριμένα: α) η εργασιακή εμπειρία κατά τη διάρκεια των σπουδών, β) η πρόσθετη εκπαίδευση μετά από το ολοκληρωμένο ανώτατο επίπεδο σπουδών, γ) θέματα εύρεσης εργασίας. Σύμφωνα με τη στατιστική παρουσίαση, όπως αναγράφεται στην ενιαία μορφή δομής μεταδεδομένων, τα δεδομένα της έρευνας αφορούν τα εξής⁹⁵:

- Την ύπαρξη και το είδος εργασιακής εμπειρίας κατά τη διάρκεια των σπουδών
- Το αν οι ερωτώμενοι συνέχισαν τις σπουδές τους μετά την ολοκλήρωση του ανώτατου επιπέδου σπουδών τους, καθώς και αν τις ολοκλήρωσαν ή τις εγκατέλειψαν
- Τις μεθόδους που χρησιμοποίησαν οι εργαζόμενοι για να βρουν την τρέχουσα εργασία τους καθώς και την υποστήριξη που έλαβαν από δημόσιους οργανισμούς για να βρουν εργασία
- Το κατά πόσο η εκπαίδευση που έχουν ολοκληρώσει οι ερωτώμενοι είναι χρήσιμη για την εκτέλεση της τρέχουσας εργασίας τους
- Τη διάθεση για την ανάληψη εργασίας όταν απαιτείται αλλαγή τόπου κατοικίας ή χρόνος μετακίνησης μεγαλύτερος της 1 ώρας

Σύμφωνα με το δελτίου τύπου της ΕΛΣΤΑΤ ο πληθυσμός στόχος της έρευνας ήταν τα άτομα ηλικίας 15 έως 34 ετών και το ποσοστό απόκρισης σε αυτήν ανήλθε στο 97,2%. Το

⁹⁴ Για τον πίνακα με τις μεταβλητές που μας ενδιαφέρουν εδώ στο σύνολο του δείγματος της έρευνας που ερωτήθηκε βλ. παράρτημα (Πίνακας 62).

⁹⁵ ΕΛΣΤΑΤ, Ειδική Έρευνα για τη Θέση των Νέων στην Αγορά Εργασίας - Ad Hoc Module 2016, 2017

μέγεθος του δείγματος της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού στην ad hoc έρευνα 2016 είναι 11.363 άτομα και επιτρέπει την παραγωγή εκτιμήσεων υψηλής ακρίβειας για το σύνολο της χώρας. Το δείγμα της Ad hoc έρευνας του 2016 βασίζεται σε αντίστοιχο δείγμα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού. Η επιλογή των προς διερεύνηση νοικοκυριών γίνεται με δισταδιακή στρωματοποιημένη δειγματοληψία. Οι εκτιμήσεις της ad hoc έρευνας παράγονται με την αναγωγή των αποτελεσμάτων της έρευνας στον συνολικό πληθυσμό των ιδιωτικών νοικοκυριών, όπως αυτή έχει υπολογιστεί στην Έρευνα Εργατικού Δυναμικού για το Β' τρίμηνο του 2016.

Παρακάτω παραθέτουμε έναν πίνακα με δεδομένα από την ΕΛΣΤΑΤ προκειμένου να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά του δείγματός μας με τις ομάδες που μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε.

		Crosstab				
		Γενιά			Total	
		Έλληνας	Αλβανός 2ης γενιάς	Αλβανός 1ης γενιάς		
Κατάσταση απασχόλησης	Απασχολούμενοι	Count	3357414	2706	134936	3495056
		% within Κατάσταση απασχόλησης	96.1%	0.1%	3.9%	100.0%
		% within Γενιά	39.3%	11.2%	55.7%	39.7%
	Άνεργοι	Count	967381	2688	55602	1025671
		% within Κατάσταση απασχόλησης	94.3%	0.3%	5.4%	100.0%
		% within Γενιά	11.3%	11.1%	22.9%	11.7%
	Μη οικονομικά ενεργοί	Count	4208451	18849	51866	4279166
		% within Κατάσταση απασχόλησης	98.3%	0.4%	1.2%	100.0%
		% within Γενιά	49.3%	77.8%	21.4%	48.6%
Total	Count	8533246	24243	242404	8799893	
	% within Κατάσταση απασχόλησης	97.0%	0.3%	2.8%	100.0%	
	% within Γενιά	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	

Πίνακας 8 Κατανομή συχνοτήτων δείγματος -ΕΛΣΤΑΤ 2016

8.2.2 Η έρευνα EU-SILK

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας (Μάρτιο του 2000) τα κράτη μέλη υπέβαλαν αιτήματα που αφορούσαν την ποιοτική βελτίωση των στατιστικών δεδομένων και την κατάρτιση διαρθρωτικών δεικτών, όπως είναι οι δείκτες της άνισης κατανομής του εισοδήματος, καθώς και τα ποσοστά και η διαχρονικότητα της φτώχειας (ΕΛΣΤΑΤ, 2007). Για αυτόν τον σκοπό, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Laeken καθόρισε δεκαοκτώ κοινούς στατιστικούς δείκτες σχετικά με τη διερεύνηση της κοινωνικής σύγκλισης των χωρών της Ε.Ε. Οι δείκτες αυτοί καλύπτουν τέσσερις σημαντικές πτυχές της κοινωνικής σύγκλισης, όπως τη φτώχεια, την απασχόληση, την υγεία και την εκπαίδευση (ΕΛΣΤΑΤ, 2007).

Η έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EU-SILC) έρχεται ακριβώς να καλύψει τις παραπάνω ανάγκες, αντικαθιστώντας από το 2004, το Ευρωπαϊκό panel νοικοκυριών (European Community Household Panel, ECHP). Στόχος της έρευνας είναι η συλλογή έγκαιρων και συγκρίσιμων μικρό-δεδομένων σχετικών με τους παραπάνω δείκτες, καθώς και η ανάλυση των χαρακτηριστικών του κοινωνικού αποκλεισμού. Τα δεδομένα της EU-SILC συλλέγονται συνήθως από τα στατιστικά ιδρύματα των κρατών μελών.

Η EU-SILC αποτελεί μια δειγματοληπτική έρευνα και το μέγεθος του δείγματος είναι τα 8.000 νοικοκυριά, με εναλλαγή κάθε έτος του 1/4 του δείγματος, ενώ η δειγματοληπτική μονάδα είναι το νοικοκυριό. Για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου η συνέντευξη γίνεται με κάθε ερωτώμενο ξεχωριστά, ηλικίας άνω των 16 ετών. Κρίσιμες μεταβλητές του ερωτηματολογίου είναι ορισμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η υγεία, η οικονομική κατάσταση, η εκπαίδευση και οι δυσκολίες, όσον αφορά στη στέγαση και τη σίτιση του νοικοκυριού (Eurostat 2020).

Για την εξασφάλιση της συγκρισιμότητας των στοιχείων η έρευνα πραγματοποιείται σε όλες τις χώρες, με την ίδια μέθοδο, το ίδιο ερευνητικό εργαλείο και τον ίδιο τρόπο ταξινόμησης των δεδομένων (Eurostat, 2020). Σχεδόν κάθε χρόνο, από το 2005 και εξής, διεξάγονται και συμπληρωματικές ad-hoc έρευνες για τη διερεύνηση της σύγκλισης ή όχι των στόχων που έχει θέσει η Ε.Ε. σε ζητήματα κοινωνικής ένταξης (Eurostat, 2020, European Commission, 2015). Ενδεικτικά, αξίζει να αναφέρουμε τις έρευνες που αφορούν στην κοινωνική συμμετοχή (2006), στην κοινωνική, πολιτιστική συμμετοχή και υλική στέρση (2015), στη διαγενεακή μετάδοση μειονεκτημάτων, στη σύνθεση των νοικοκυριών και στην εξέλιξη του εισοδήματος (2019) και τέλος στην υπερχρέωση, την κατανάλωση τον πλούτο και την εργασία (2020).

Τέλος, η Ε.Ε. φροντίζει κάθε χρόνο να προσθέτει καινούριες μεταβλητές, προκειμένου να διαμορφώσει μια συνολική εικόνα για το εξεταζόμενο ζήτημα και να προβεί εν συνεχεία σε στοχευμένες ενέργειες για τη στήριξη των πολιτών. Η παρούσα μελέτη βασίστηκε στις ad-hoc έρευνες του 2006 και του 2015 και περιλαμβάνει 22 μεταβλητές, 18 εκ των οποίων σχετίζονταν με την κοινωνική και πολιτιστική συμμετοχή και οι υπόλοιπες τέσσερις σχετίζονταν με την υλική στέρηση.

Παρακάτω παραθέτουμε έναν πίνακα με δεδομένα από την EU-SILC⁹⁶ προκειμένου να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά του δείγματός μας με τις ομάδες που μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε.

		Έτος							
		2006				2015			
		Κατάσταση εργασίας				Κατάσταση εργασίας			
		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		Άνεργοι		Εργαζόμενοι	
		N	N%	N	N%	N	N%	N	N%
Γενιά	Έλληνες άνω των 30	235617	53,43%	2865729	76,64%	727894	65,68%	2526454	84,63%
	Έλληνες κάτω των 30	194584	44,13%	742185	19,85%	315115	28,43%	338058	11,32%
	Αλβανοί 1ης γενιάς	5976	1,36%	94692	2,53%	48899	4,41%	100954	3,38%
	Αλβανοί 2ης γενιάς	4795	1,09%	36639	0,98%	16400	1,48%	19873	0,67%
	Σύνολο	440973	100,00%	3739245	100,00%	1108308	100,00%	2985339	100,00%

Πίνακας 9 Κατανομή συχνοτήτων του δείγματος -EU-SILC

⁹⁶ Η στάθμιση των δεδομένων του δείγματος στον γενικό πληθυσμό έγινε από την ίδια την ΕΛΣΤΑΤ κατόπιν έγγραφου αιτήματος.

8.3 Ανάπτυξη της ερευνητικής διαδικασίας

Στην προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε -εκτός των άλλων- και στα χαρακτηριστικά του δείγματος για τα άτομα που χαρακτηρίζονται βάσει των μεταβλητών. Στη συγκεκριμένη ενότητα θα ορίσουμε με σαφήνεια όλες τις μεταβλητές που μας ενδιαφέρουν, **αναφερόμενοι σε αντίστοιχες θεωρίες**, προκειμένου στη συνέχεια να εντοπίσουμε τις σημαντικότερες διαστάσεις τους και τελικά να θέσουμε τα ειδικότερα κριτήρια μέτρησης για καθεμιά από αυτές. Εκκινώντας από τη μεταβλητή του κοινωνικού κεφαλαίου, θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε προηγούμενες ενότητες έχει γίνει ήδη αναλυτική αναφορά στις θεωρίες που θα αξιοποιηθούν στην παρούσα μελέτη. Μάλιστα η θεωρητική επεξεργασία του Portes προκρίθηκε ήδη ως πιο συμβατή σε σχέση με τις δικές μας ερευνητικές φιλοδοξίες.

Επομένως, όπως έχει ήδη επισημανθεί, **το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στην ικανότητα των δρώντων υποκειμένων να εξασφαλίσουν οφέλη, εξαιτίας της ιδιότητάς τους ως μέλη κοινωνικών δικτύων ή άλλων κοινωνικών δομών**. Οι προσδοκίες από τη δραστηριοποίηση σε μια συλλογικότητα, επηρεάζει τους οικονομικούς στόχους και τις συμπεριφορές για την επίτευξη των οικονομικών στόχων των μελών τους, ακόμα και αν αυτές οι προσδοκίες δεν προσανατολίζονται -τουλάχιστον συνειδητά- προς την οικονομική σφαίρα (Portes, 1998, Portes & Sensenbrenner, 1993, σσ. 1323). **Η διάσταση που μας ενδιαφέρει αναφορικά με τον παραπάνω ορισμό είναι η χρήση των κοινωνικών δικτύων κατά τη διαδικασία αναζήτησης εργασίας**.

Προκειμένου να μετρήσουμε την εν λόγω μεταβλητή, διακρίναμε το κοινωνικό κεφάλαιο σε δεσμού και γεφύρωσης. Το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού αποτελεί τύπο κεφαλαίου που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών μιας ομάδας που έχουν στενές σχέσεις μεταξύ τους (οικογένεια, φίλοι, γνωστοί) με κοινά δημογραφικά χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα και πρόσβαση σε πληροφορίες (Claridge, 2018, σσ. 2-3). **Κατά τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού λαμβάνονται υπόψη οι διαστάσεις: συχνότητα συνάντησης και**

επικοινωνίας με συγγενείς και φίλους⁹⁷. Με βάση τις παραπάνω διαστάσεις διακρίνουμε το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού σε **οικογενειακό κοινωνικό κεφάλαιο** και **φίλικό κοινωνικό κεφάλαιο**.

Από την άλλη μεριά, το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης είναι ένας τύπος κοινωνικού κεφαλαίου που περιγράφει τις συνδέσεις μεταξύ των ανθρώπων με ανομοιογενή μεταξύ τους κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς και το βαθμό συμμετοχής τους σε ενώσεις μεταξύ κοινοτήτων, ομάδων ή οργανισμών, δηλαδή εξετάζεται κατά πόσον οι πολίτες είναι ενεργοί ή όχι σε μια κοινότητα. **Συνεπώς, κατά τη μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης λαμβάνονται οι διαστάσεις συμμετοχής σε τυπικές και άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες, καθώς και εάν οι πολίτες θεωρούν τους εαυτούς τους ενεργούς ή όχι**⁹⁸.

Όσον αφορά την περιγραφή του δείγματός μας, αξιοποιήσαμε τη μεταβλητή του ανθρώπινου κεφαλαίου, το οποίο περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τις ικανότητες και τις ιδιότητες που αποκτούν τα άτομα και τα διευκολύνουν στη δημιουργία της προσωπικής, της κοινωνικής και της οικονομικής τους ευημερίας. Σημαντικοί παράγοντες που συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη των ατόμων αλλά και ευρύτερα των κοινωνιών είναι το επίπεδο της εκπαίδευσης και η κατάσταση της υγείας⁹⁹ τους (Gurría, 2007, σσ. 22-23).

Για τη μέτρηση του εκπαιδευτικού επιπέδου των συμμετεχόντων, λήφθηκε υπόψη η απάντηση του εκάστοτε ερωτώμενου για το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης που είχε ολοκληρώσει μέχρι τη στιγμή της συνέντευξης, σύμφωνα με το πλαίσιο της διεθνούς πρότυπης ταξινόμησης της εκπαίδευσης που ίσχυε μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή (ISCED-2011)¹⁰⁰. Για την κατάσταση

⁹⁷ Όλες οι μεταβλητές που μετρούν το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης είναι εξάβαθμης κλίμακας τύπου Likert και οι τιμές τους κυμαίνονται από την τιμή 1 (καθημερινά) μέχρι την τιμή 6 (ποτέ).

⁹⁸ Όλες οι μεταβλητές του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης της EU-SILC μετατράπηκαν -κατόπιν αιτήματος- από την ΕΛΣΤΑΤ σε διχοτομικές (Ναι/Όχι).

⁹⁹ Για τη σημασία της κατάστασης της υγείας, καθώς αποτελεί ενδείκτη της οικονομικής ανάπτυξης των ατόμων, καθώς και για τις θεωρητικές παραδοχές πίσω από αυτή τη συσχέτιση αυτή βλέπε κεφάλαιο 5.

¹⁰⁰ Οι διαστάσεις της συγκεκριμένης μεταβλητής ομαδοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο που να αντιστοιχούν καλύτερα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και να περιγράφουν αρτιότερα το επίπεδο εκπαίδευσης του εκάστοτε ερωτώμενου (πρωτοβάθμια εκπαίδευση (ολοκλήρωση, μη ολοκλήρωση), δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσιο, Λύκειο), μεταλυκειακή εκπαίδευση, τριτοβάθμια (ολοκλήρωση, μη ολοκλήρωση), Μεταπτυχιακός τίτλος (Μάστερ, διδακτορικό). Δηλαδή δημιουργήθηκαν εννέα καινούργιες διαστάσεις, δίχως τις επιμέρους αναλυτικότερες υποκατηγορίες της EU-SILC που ίσχυαν κατά το έτος 2015. Σε μεγάλο βαθμό, για τη συγκεκριμένη κωδικοποίηση

υγείας των ερωτώμενων λάβαμε υπόψη δύο διαφορετικές μεταβλητές που αφορούν την υποκειμενική αίσθηση της υγείας τους, αφενός, μια πεντάβαθμη κλίμακα τύπου LIKERT για τη γενική κατάσταση της υγείας των ερωτώμενων (από 1 -πολύ καλή- μέχρι 5 -πολύ κακή-), αφετέρου, μια κλίμακα με δύο μόνο διαστάσεις (ναι/όχι), αναφορικά με το εάν οι ερωτώμενοι πάσχουν από κάποια χρόνια ασθένεια.

Έπειτα από την περιγραφή των **εξαρτημένων μεταβλητών** της έρευνάς μας¹⁰¹, πολύ σημαντική είναι η μεταβλητή-φίλτρο “εργασιακή κατάσταση”. Η συγκεκριμένη μεταβλητή μετρά τον αυτοπροσδιορισμό της τρέχουσας εργασιακής κατάστασης των ερωτώμενων. Ο αυτοπροσδιορισμός της τρέχουσας οικονομικής κατάστασης αναφέρεται στον τρόπο που αντιλαμβάνεται το ίδιο το άτομο την εργασιακή του κατάσταση τη χρονική στιγμή που απαντά στη συνέντευξη, δίχως να έχουν οριστεί από πριν σαφή και εξωτερικά ως προς το άτομο κριτήρια κατηγοριοποίησης (Eurostat, 2011).

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο ορισμό αντιλαμβάνεται εύκολα κανείς τη χαλαρότητα του προσδιορισμού της εργασιακής κατάστασης, συγκριτικά, επί παραδείγματι, με τον ορισμό της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας¹⁰² (ILO, Hussmanns, Mehran, & Verma, 1990). Επομένως, για την ανάγκη της δικής μας έρευνας αξιοποιήσαμε τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο ερωτώμενος αντιλαμβάνεται την εργασιακή του κατάσταση, μέχρι τη στιγμή της συνέντευξης. Ειδικότερα, στο δείγμα μας διατηρήσαμε τα άτομα που δήλωσαν ότι εργάζονται και απομονώσαμε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες (άνεργοι, συνταξιούχοι, κ.λπ.). Επαναλαμβάνουμε ότι σκοπός της ερευνητικής μας προσπάθειας είναι να κατανοήσουμε τη συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στην εργασιακή κατάσταση του δείγματός μας.

Έπειτα από τις παραπάνω πολύ σημαντικές εννοιολογικές διευκρινήσεις, είναι εξίσου σημαντικό να περιγράψουμε συντόμως τα βασικά χαρακτηριστικά του δείγματός μας. Το δείγμα μας, το χωρίσαμε σε τέσσερις επιμέρους κατηγορίες. Δεδομένου ότι σημασία έχει ο κεντρικός υπό διερεύνηση πληθυσμός μας, που είναι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, σημασία έχει

βασιστήκαμε στην αντίστοιχη έρευνα της EU-SILC για το έτος 2006, τότε που οι κατηγοριοποιήσεις δεν ήταν τόσο αναλυτικές.

¹⁰¹ Όλες οι παραπάνω είναι εξαρτημένες μεταβλητές. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές μας είναι το μεταναστευτικό υπόβαθρο και η γενιά (Αλβανοί 1^{ης} – 2^{ης} γενιάς, Έλληνες άνω -κάτω των 30 ετών).

¹⁰² π.χ. ακριβές επάγγελμα, ο τύπος της σύμβασης που έχει υπογραφεί μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου, οι ώρες εργασίας, εάν κάποιος διαθέτει περισσότερα από ένα επαγγέλματα, κλπ.

να συγκριθεί η συμβολή του κοινωνικού κεφαλαίου στους εν εργασία συμμετέχοντες, τόσο στο συγκεκριμένο δείγμα (κεντρικό ερευνητικό ερώτημα), όσο και σε άλλα επιμέρους δείγματα με αντίστοιχα χαρακτηριστικά (βλ. επιμέρους ερευνητικές υποθέσεις). Συγκεκριμένα, **ελέγχουμε αν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά και εάν υπάρχει ποια είναι αυτή, μεταξύ Ελλήνων άνω και κάτω των τριάντα ετών και των Αλβανών πρώτης γενιάς και Αλβανών δεύτερης γενιάς στη χρήση των διαφορετικών τύπων κοινωνικού κεφαλαίου.**

Για να επαναλάβουμε ορισμένους ορισμούς από προηγούμενο κεφάλαιο θα ορίσουμε ως Αλβανό μετανάστη δεύτερης γενιάς, το άτομο που έχει γεννηθεί στην Ελλάδα από αλλοδαπούς γονείς, ή έχει γεννηθεί στην Αλβανία και έχει παρακολουθήσει μέρος του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Παράλληλα, για να έχει νόημα η σύγκριση με τον ημεδαπό πληθυσμό, η διάκριση του δείγματος των Ελλήνων με βάση την ηλικία έγινε αξιοποιώντας την έννοια της μετάβασης. Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ως μετάβαση ορίσαμε τη χρονική περίοδο κατά την οποία οι νέοι μετακινούνται από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Το ηλικιακό όριο ξεκινά ήδη από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και εκτείνεται περίπου ως την ηλικία των 30 ετών.

Για μια πιο ευσύνοπτη παρουσίαση, αποτυπώνουμε τις παραπάνω μεταβλητές σε μορφή πίνακα: Εξυπακούεται ότι για τις ανάγκες της έρευνας ο παρακάτω πίνακας θα εμπλουτιστεί ακόμα περισσότερο.

Μεταβλητή	Θεωρία	Διαστάσεις
Κοινωνικό κεφάλαιο	Το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στην ικανότητα των δρώντων υποκειμένων να εξασφαλίσουν οφέλη, εξαιτίας της ιδιότητάς τους ως μέλη κοινωνικών δικτύων ή άλλων κοινωνικών δομών.	Εύρεση εργασίας μέσω συγγενών, φίλων ή γνωστών.
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού	Το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού αποτελεί τύπο κεφαλαίου που αναπτύσσεται μεταξύ των μελών μιας ομάδας που έχουν στενές σχέσεις μεταξύ τους (οικογένεια, φίλοι, γνωστοί) με κοινά δημογραφικά χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα και πρόσβαση σε πληροφορίες.	Συχνότητα συνάντησης και επικοινωνίας με συγγενείς και φίλους
Κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης	Το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης περιγράφει τις συνδέσεις μεταξύ των ανθρώπων με ανομοιογενή μεταξύ τους κοινωνικά χαρακτηριστικά, καθώς και το βαθμό συμμετοχής τους σε ενώσεις μεταξύ κοινοτήτων, ομάδων ή οργανισμών, δηλαδή εξετάζεται κατά πόσον οι πολίτες είναι ενεργοί ή όχι σε μια κοινότητα.	<ul style="list-style-type: none"> • Συμμετοχή σε τυπικές και άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες • Οι πολίτες θεωρούν τους εαυτούς τους ενεργούς ή όχι
Ανθρώπινο κεφάλαιο	το Ανθρώπινο κεφάλαιο περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις δεξιότητες, τις ικανότητες και τις ιδιότητες που αποκτούν τα άτομα και τα διευκολύνουν στη δημιουργία της προσωπικής, της κοινωνικής και της οικονομικής τους ευημερίας. Σημαντικοί παράγοντες που συνδέονται με την οικονομική ανάπτυξη των ατόμων αλλά και ευρύτερα των κοινωνιών είναι το επίπεδο της εκπαίδευσης και η κατάσταση της υγείας τους.	<ul style="list-style-type: none"> • Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης • Γενική κατάσταση της υγείας • Χρόνια ασθένεια
Εργασιακή κατάσταση	Η εργασιακή κατάσταση αποτυπώνει συγκεκριμένο επίπεδο/βαθμό της εργασιακής ένταξης σε δεδομένη χρονική στιγμή.	Αυτοπροσδιορισμός της τρέχουσας οικονομικής κατάστασης των ερωτώμενων
Δεύτερη γενιά μεταναστών	Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι τα άτομα που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα από αλλοδαπούς γονείς, ή έχουν γεννηθεί στην Αλβανία και έχουν παρακολουθήσει μέρος του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.	<ul style="list-style-type: none"> • Άτομα που ένας από τους δύο γονείς έχουν γεννηθεί στην Αλβανία. • Άτομα που έχουν γεννηθεί στην Αλβανία, αλλά έχουν παρακολουθήσει μέρος από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας (κατώτατο όριο) -έφτασε στην Ελλάδα στην ηλικία κάτω των 15 ετών (Ηλικία μετανάστευσης) - ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Ελλάδα σε ηλικία μεγαλύτερη των 15 ετών (Ηλικία ολοκλήρωσης των σπουδών)
Μετάβαση	Μετάβαση είναι η χρονική περίοδος κατά την οποία οι νέοι μετακινούνται από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Το ηλικιακό όριο ξεκινά ήδη από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και εκτείνεται περίπου ως την ηλικία των 30 ετών.	Ανώτατο όριο ηλικίας για τη δεύτερη γενιά τα 30 χρόνια

Πίνακας 10 Περιγραφή μεταβλητών της έρευνας

8.4 Μέθοδοι της έρευνας

Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων ως πρωταρχικό στάδιο προϋποθέτει την κατάλληλη κωδικοποίηση και μετατροπή τους, έτσι ώστε να συνάδουν με τη λειτουργικότητα του λογισμικού IBM SPSS v.28, το οποίο και χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία και την παρουσίαση των αποτελεσμάτων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις έρευνες της EU-SILC, το δείγμα των Αλβανών είναι πολύ περιορισμένο συγκριτικά με εκείνο των Ελλήνων (οι Αλβανοί αποτελούν μόνο το 2% του συνολικού δείγματος, ενώ στον γενικό πληθυσμό των μόνιμων κατοίκων Ελλάδος, με βάση στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για το 2011 οι πολίτες Αλβανικής υπηκοότητας ξεπερνούσαν το 4,4%). Ως εκ τούτου και με στόχο τη συγκριτική ανάλυση Αλβανών και Ελλήνων, διατηρήθηκε όλο το δείγμα των Αλβανών 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, επελέγη κατάλληλο δείγμα Ελλήνων, ως δείγμα ελέγχου, με βάση το φύλο και την ηλικία, με τη χρήση της μεθόδου case-control matching του λογισμικού SPSS (Pearce, 2016). Όπως έχει προταθεί, η επιλογή κατάλληλου δείγματος ελέγχου με τη χρήση του φύλου και της ηλικίας αυξάνει την ακρίβεια των αποτελεσμάτων (Brookmeyer, Liang & Linet, 1986) καθώς διασφαλίζει τη σύγκριση όμοιων ηλικιακά και ως προς το φύλο ομάδων και η ανάλυση μπορεί να γίνει με τυπικές/συνήθεις μεθόδους στατιστικής όταν δεν υπάρχει άλλη σχέση μεταξύ των δύο δειγμάτων (Pearce, 2016).

Μετά τη διαμόρφωση του τελικού δείγματος ανάλυσης για κάθε έτος (2006, 2015), η στατιστική ανάλυση αποτελείται από περιγραφική ανάλυση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος (φύλο, ηλικία, εργασιακή κατάσταση, εισόδημα, εκπαίδευση, γενική υγεία κ.ά.) για κάθε κατηγορίας πολιτών (Αλβανοί 1^{ης} γενιάς, Αλβανοί 2^{ης} γενιάς, Έλληνες άνω των 30 ετών, Έλληνες κάτω των 30 ετών). Πιθανές διαφορές μεταξύ των κατηγοριών πολιτών ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, εντοπίστηκαν με τον έλεγχο ανεξαρτησίας χ^2 και τον έλεγχο Mann-Whitney.

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε ανάλυση κύριων συνιστωσών (PCA)¹⁰³, για την ομαδοποίηση των μεταβλητών που σχετίζονται με τη συχνότητα επικοινωνίας/επαφής με την οικογένεια και τους φίλους σε συνιστώσες που αντιστοιχούν σε διαστάσεις των κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού. Η καταλληλότητα των δεδομένων εξετάστηκε με τη χρήση του συντελεστή καταλληλότητας KMO¹⁰⁴ και του τεστ σφαιρικότητας του Bartlett¹⁰⁵, κάτω από στάθμη σημαντικότητας $\alpha=0.05$ (Field, 2017). Για την εκτίμηση του πλήθους των συνιστωσών χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο ιδιοτιμών του Kaiser. Για την κατανομή των ερωτήσεων-μεταβλητών του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού σε συνιστώσες εφαρμόστηκε η μέθοδος περιστροφής Varimax. Κάθε συνιστώσα που προέκυψε από την PCA υποβλήθηκε σε έλεγχο αξιοπιστίας με τον υπολογισμό του συντελεστή Cronbach's alpha και εφόσον προέκυψε επαρκής εσωτερική συνάφεια, υπολογίστηκε η συνολική βαθμολογία κάθε συνιστώσας από το μέσο όρο των επιμέρους μεταβλητών.

Οι καινούργιες αυτές μεταβλητές που αντιστοιχούν στις συνιστώσες του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού εξετάστηκαν ως προς την κανονικότητά τους με τους κατάλληλους ελέγχους κανονικότητας Kolmogorov-Smirnov και Shapiro-Wilk, κάτω από στάθμη σημαντικότητας $\alpha=0.05$. Τα αποτελέσματα έδειξαν απόρριψη της κανονικότητας για όλες τις συγκεντρωτικές μεταβλητές και συνεπώς για τη διερεύνηση των διαφορών των δεδομένων ως προς την κατηγορία των πολιτών εφαρμόστηκαν οι μη παραμετρικοί έλεγχοι Kruskal-Wallis με εκ των υστέρων ελέγχους πολλαπλών συγκρίσεων (post-hoc analyses) με διόρθωση Bonferroni κάτω από στάθμη σημαντικότητας $\alpha=0.05$. Οι συσχετίσεις των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού με τις δημογραφικές διατακτικές μεταβλητές (π.χ. μορφωτικό επίπεδο, γενική υγεία, μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία, κ.ά.) ανά κατηγορία πολιτών εκτιμήθηκαν με τον μη παραμετρικό συντελεστή συσχέτισης Spearman Correlation Coefficient, του οποίου οι τιμές

¹⁰³ Η ανάλυση παραγόντων επιλέχθηκε καθώς δεν υπάρχουν ενδεικτικά constructs στο αρχείο δεδομένων της EU-SILC, συνεπώς εφαρμόζεται για τη διερεύνησή και τη κατασκευή τους. Η μέθοδος που επιλέχθηκε είναι η κύριων συνιστωσών (EFA-PCA) η οποία επιτρέπει την εφαρμογή της παραγοντικής ανάλυσης σε διατακτικά δεδομένα Likert.

¹⁰⁴ Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test

¹⁰⁵ Bartlett's Test of Sphericity

ελέγχθηκαν για τη σημαντικότητά τους κάτω από επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=0.05$ ¹⁰⁶. Οι διαφορές στις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού μεταξύ των δημογραφικών χαρακτηριστικών ανά κατηγορία πολιτών διερευνήθηκαν με μη παραμετρικούς ελέγχους Mann-Whitney. Σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, της κατηγορίας πολιτών και των δημογραφικών χαρακτηριστικών εντοπίστηκαν με τον έλεγχο ανεξαρτησίας χ^2 .

Οι διπαραγοντικές αναλύσεις (Mann-Whitney, Kruskal-Wallis, chi-square test of independence, Spearman correlation), κατάδειξαν επιμέρους σχέσεις των μεταβλητών κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και την κατηγορία πολιτών. Βέβαια, σε αυτές τις αναλύσεις εξετάζεται κάθε χαρακτηριστικό ξεχωριστά, περιορίζοντας τη δυνατότητα συγκριτικής αξιολόγησης. Στην πολυμεταβλητή ανάλυση αντιθέτως, λαμβάνονται υπόψη πολλές μεταβλητές ταυτόχρονα, με σκοπό να προσδιοριστεί η σχετική επιρροή μιας ή περισσότερων μεταβλητών πρόβλεψης στην τιμή της μεταβλητής κριτηρίου (Field, 2017).

Σε αυτό το πλαίσιο, και με στόχο την απάντηση στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα, για τον εντοπισμό του συγκεκριμένου τύπου κοινωνικού κεφαλαίου που συσσωρεύουν περισσότερο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς πρώτης γενιάς και τους Έλληνες (Υποθέσεις Y2-Y6) χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση λογιστικής παλινδρόμησης (Logistic Regression) με **εξαρτημένη μεταβλητή** την υπηκοότητα και **ανεξάρτητες μεταβλητές** τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και γεφύρωσης, το ανθρώπινο κεφάλαιο, το εισόδημα, και με μεταβλητές ελέγχου το φύλο και την ηλικία. Οι αναλύσεις έγιναν ξεχωριστά για τις ηλικίες άνω των 30 ετών (Έλληνες και Αλβανοί 1^{ης} γενιάς) και κάτω των 30 ετών (Έλληνες και Αλβανοί 2^{ης} γενιάς). Σκοπός ήταν να εντοπισθεί η σχετική επιρροή των εν λόγω ανεξάρτητων μεταβλητών στην κατάταξη των πολιτών στις αντίστοιχες κατηγορίες ανά ηλικιακή ομάδα. Ως εκ τούτου, από τις αναλύσεις λογιστικής παλινδρόμησης εντοπίστηκαν οι σημαντικότεροι παράγοντες του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που διαφοροποιούν τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες συνομήλικους τους και τα αποτελέσματα αυτά

¹⁰⁶ Το επίπεδο σημαντικότητας ορίστηκε σε $\alpha=0.05$ για όλους τους ελέγχους. Κατά τα αποτελέσματα των ελέγχων προέκυψαν και ισχυρότερα επίπεδα σημαντικότητας σε $\alpha=0.01$ στα οποία γίνεται σχετική αναφορά στο κείμενο της ανάλυσης.

συγκρίθηκαν με τους παράγοντες που διαφοροποιούν τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς από τους αντίστοιχους ηλικιακά Έλληνες.

Για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, δηλαδή τη διερεύνηση του τύπου κοινωνικού κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας (Υποθέσεις Υ7-Υ9) χρησιμοποιήθηκε επίσης η ανάλυση λογιστικής παλινδρόμησης (Logistic Regression) με **εξαρτημένη μεταβλητή** την κατάσταση εργασίας (Εργαζόμενοι/Ανεργοί) και **ανεξάρτητες μεταβλητές** τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και γεφύρωσης, το ανθρώπινο κεφάλαιο, το εισόδημα, και με μεταβλητές ελέγχου το φύλο και την ηλικία. Οι αναλύσεις έγιναν ξεχωριστά για τις ηλικίες άνω των 30 ετών (Έλληνες και Αλβανοί 1^{ης} γενιάς) και κάτω των 30 ετών (Έλληνες και Αλβανοί 2^{ης} γενιάς). Σκοπός ήταν να εντοπισθεί η σχετική επιρροή των εν λόγω ανεξάρτητων μεταβλητών στην κατάταξη των πολιτών στις αντίστοιχες κατηγορίες ανά ηλικιακή ομάδα.

Συνεχίζοντας, και με στόχο τη διερεύνηση της επίδρασης του κοινωνικού κεφαλαίου και του ανθρώπινου κεφαλαίου στο εισόδημα από την εργασία για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς συγκριτικά με τις λοιπές κατηγορίες πολιτών, υλοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης (multiple linear regression analysis) για το σύνολο του δείγματος εργαζόμενων Αλβανών και Ελλήνων ανά έτος, με **εξαρτημένη μεταβλητή** το εισόδημα και **ανεξάρτητες μεταβλητές** τις διαστάσεις του κοινωνικού και του ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ ως μεταβλητές ελέγχου εισήχθησαν το φύλο, η ηλικία και η υπηκοότητα (ψευδομεταβλητές).

Τέλος, με στόχο τη διερεύνηση της μεταβολής του τρόπου επίδρασης του κοινωνικού κεφαλαίου στα εισοδήματα των εργαζόμενων Αλβανών 2^{ης} γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και τους Έλληνες υλοποιήθηκε πολυπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης (Factorial ANOVA) με **εξαρτημένη μεταβλητή** το εισόδημα και **ανεξάρτητες μεταβλητές** την κατηγορία πολιτών, τις διαστάσεις του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου, τις αλληλεπιδράσεις τους και μεταβλητές ελέγχου τα δημογραφικά χαρακτηριστικά. Στην εν λόγω ανάλυση εισήχθησαν και οι όροι αλληλεπίδρασης κάθε διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου με την υπηκοότητα ώστε να εντοπισθούν πιθανές διαφορές στην επίδραση που έχει το κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο στο εισόδημα των εργαζόμενων Αλβανών 2^{ης} γενιάς συγκριτικά με την επίδραση που καταγράφεται για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς και τους Έλληνες.

9. Ανάλυση των δεδομένων της EU-SILC

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης των ποσοτικών δεδομένων που καταγράφηκαν από τις έρευνες της EU-SILC για τα έτη 2015 και 2006. Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ως βάση της ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε το δείγμα Αλβανών της έρευνας της EU-SILC για το έτος 2015 που αποτελείται από 691 Αλβανούς, εκ των οποίων 522 άτομα ανήκουν στην 1^η γενιά και 169 άτομα στη 2^η γενιά. Το δείγμα του 2015 περιλαμβάνει και 691 Έλληνες με παρόμοια ηλικιακή κατανομή (σύνολο δείγματος 2015, Ελλήνων και Αλβανών, N=1382). Επομένως, τα βασικά συμπεράσματα της εν λόγω έρευνας εξήχθησαν από το δείγμα του 2015 όπως αυτό διαμορφώθηκε από τη διαδικασία επιλογής δείγματος ελέγχου, καθώς προσφέρει ένα μεγαλύτερο υποσύνολο πολιτών Αλβανικής καταγωγής και είναι πιο σύγχρονο, άρα αντιπροσωπεύει καλύτερα τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά την εκπόνηση της παρούσας διατριβής. Για λόγους σύγκρισης και διερεύνησης της χρονικής εξέλιξης των φαινομένων που μελετώνται, χρησιμοποιήθηκε και το δείγμα της ίδιας έρευνας της EU-SILC για το έτος 2006 που περιλαμβάνει 297 Αλβανούς και ισάριθμους Έλληνες (συνολικό N=594), εκ των οποίων οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς είναι 113. Τα αποτελέσματα για το 2006 παρουσιάζονται συμπληρωματικά αυτών του 2015, και επισημαίνονται τα σημεία που συμφωνούν ή διαφοροποιούνται συγκριτικά με τα αποτελέσματα του 2015.

9.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά και ανθρώπινο κεφάλαιο

Για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος των Ελλήνων που αντλήθηκε από την έρευνα του 2015 (51,2% άνδρες), η διάμεση ηλικία ήταν τα 40 έτη (εύρος 69 έτη), το 35,2% ήταν απόφοιτοι Λυκείου και το 27,4% ήταν κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμου, το 85,7% δήλωσε ότι έχει καλή έως πολύ καλή υγεία, το 14,9% δήλωσε ότι έχει κάποια χρόνια πάθηση και το 13,9% ότι αυτή η πάθηση περιορίζει τις δραστηριότητες του, το 70,3% δήλωσε ότι εργάζεται με διάμεσες μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία τα 1050€ και εύρος τα 7165.2€. Όσον αφορά το δείγμα Αλβανών που αντλήθηκε από την έρευνα του 2015 (51,2% άνδρες), η διάμεση

ηλικία ήταν τα 40 έτη (εύρος 69 έτη), το 28,5% ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου, το 42% απόφοιτοι Λυκείου και μόνο το 9,3% ήταν κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμου, το 86,2% δήλωσε ότι έχει καλή έως πολύ καλή υγεία, το 10,4% δήλωσε ότι έχει κάποια χρόνια πάθηση και το 11,6% ότι αυτή η πάθηση περιορίζει τις δραστηριότητες του, το 67,5% δήλωσε ότι εργάζεται με διάμεσες μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία τα 720€ και εύρος τα 1685€. Από τα παραπάνω στοιχεία, όπως αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 11 προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών ως προς το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=216.27$, $p<.001$), τη χρόνια πάθηση ($\chi^2=6.29$, $p=.012$) και τις μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ($Z=10,38$, $p<.001$), με τους Αλβανούς να παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, χαμηλότερες μηνιαίες αποδοχές από την εργασία και μικρότερα ποσοστά χρόνιας πάθησης, συγκριτικά με τους Έλληνες.

Στον Πίνακα 12 παρουσιάζονται οι διαφορές ανά υπηκοότητα με βάση την ηλικιακή ομάδα. Οι Έλληνες κάτω των 30 ετών (51,2% άνδρες) έχουν διάμεση ηλικία τα 24.5 έτη, και διαφέρουν σημαντικά από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (51,2% άνδρες, διάμεση ηλικία τα 45 έτη) ως προς το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=53,68$, $p<.001$), τη γενική υγεία ($\chi^2=83,83$, $p<.001$) και τον περιορισμό δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας ($\chi^2=11,7$, $p<.001$), την κατάσταση εργασίας ($\chi^2=13,88$, $p<.001$) και τις μέσες μεικτές αποδοχές από την εργασία ($Z=5,31$, $p<.001$). Συγκεκριμένα οι Έλληνες κάτω των 30 ετών έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όσον αφορά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και καλύτερη υγεία από τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Αντίθετα, οι νεότεροι Έλληνες εργάζονται σε ποσοστό 53,9% έναντι του 73,9% των Ελλήνων άνω των 30 ετών και έχουν μεικτές μηνιαίες αποδοχές 800€ έναντι των 1150€ των μεγαλύτερων σε ηλικία Ελλήνων.

Συνεχίζοντας με τα στοιχεία των Αλβανών στον Πίνακα 12 παρατηρούμε ότι οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς (52,7% άνδρες) έχουν διάμεση ηλικία τα 24 έτη, και διαφέρουν σημαντικά από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς (50,8% άνδρες, διάμεση ηλικία τα 44 έτη) ως προς το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=13,24$, $p<.001$), τη γενική υγεία ($\chi^2=94,2$, $p<.001$) και τον περιορισμό δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας ($\chi^2=14,21$, $p<.001$), την κατάσταση εργασίας ($\chi^2=12,18$, $p<.001$) και τις μέσες μεικτές αποδοχές από την εργασία ($Z=2,67$, $p=.008$). Συγκεκριμένα οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όσον αφορά την ολοκλήρωση σπουδών μεταλυκειακής και ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης, και καλύτερη υγεία από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς. Αντίθετα, οι νεότεροι Αλβανοί εργάζονται σε ποσοστό 53,3%

έναντι του 71,3% των Αλβανών 1^{ης} γενιάς και έχουν μεικτές μηνιαίες αποδοχές 632,5€ έναντι των 750€ των μεγαλύτερων σε ηλικία Ελλήνων.

Πίνακας 11 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών για το δείγμα του 2015 (N=1382)

		Υψηκοότητα				χ^2/Z	p
		Έλληνες (N=691)		Αλβανοί (N=691)			
		N	%	N	%		
Φύλο	Γυναίκες	337	48.80%	337	48.80%	0.00	0.521
	Άνδρες	354	51.20%	354	51.20%		
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	Λιγότερο από πρωτοβάθμια εκπαίδευση	3	0.40%	10	1.40%	216.27	<.001
	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	89	12.90%	108	15.60%		
	Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	56	8.10%	197	28.50%		
	Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	243	35.20%	290	42.00%		
	Μεταδευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	64	9.30%	16	2.30%		
	Σύντομος κύκλος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	4	0.60%	4	0.60%		
	Πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμο	189	27.40%	64	9.30%		
	Master ή ισοδύναμο	40	5.80%	2	0.30%		
	Διδακτορικό ή ισοδύναμο	3	0.40%	0	0.00%		
	Γενική υγεία	Πολύ καλή	393	56.90%	425		
Καλή		199	28.80%	171	24.70%		
Επαρκής		64	9.30%	66	9.60%		
Κακή		29	4.20%	23	3.30%		
Πολύ κακή		6	0.90%	6	0.90%		
Χρόνια πάθηση	Ναι	103	14.90%	72	10.40%	6.29	0.012
	Όχι	588	85.10%	619	89.60%		
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	Ναι, πολύ περιορισμένη	40	5.80%	31	4.50%	1.82	0.403
	Ναι περιορισμένη	56	8.10%	49	7.10%		
	Όχι, δεν περιορίζεται	595	86.10%	611	88.40%		
Κατάσταση εργασίας	Άνεργος	146	29.70%	164	32.50%	0.87	0.350
	Εργαζόμενος	345	70.30%	341	67.50%		
Ηλικία [Διάμεσος (Εύρος)]		40 (69)		40 (69)		-1.37	0.168
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία [Διάμεσος (Εύρος)]		1050 (7165.2)		720 (1685)		-10.38	<.001

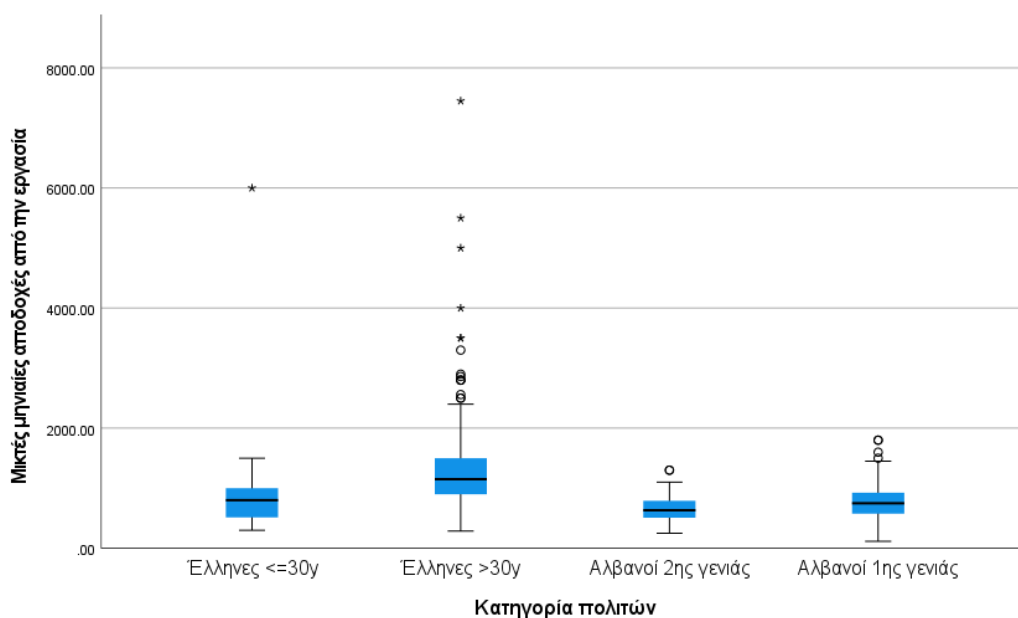
Πίνακας 12 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών ανά ηλικιακή ομάδα για το δείγμα του 2015 (N=1382)

		Έλληνες (N=691)				χ^2/Z	p	Αλβανοί (N=691)				χ^2/Z	p
		≤30 ετών		>30 ετών				2 ^{ης} γενιάς		1 ^{ης} γενιάς			
		N	%	N	%			N	%	N	%		
Φύλο	Γυναίκες	82	48.80%	255	48.80%	0.00	0.991	80	47.30%	257	49.20%	0.184	0.668
	Άνδρες	86	51.20%	268	51.20%			89	52.70%	265	50.80%		
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	Λιγότερο από πρωτοβάθμια εκπαίδευση	1	0.60%	2	0.40%	53.68	<.001	1	0.60%	9	1.70%	13.24	0.049
	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	0	0.00%	89	17.00%			17	10.10%	91	17.40%		
	Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	18	10.70%	38	7.30%			57	33.70%	140	26.80%		
	Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	87	51.80%	156	29.80%			68	40.20%	222	42.50%		
	Μεταδευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	12	7.10%	52	9.90%			7	4.10%	9	1.70%		
	Σύντομος κύκλος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	0	0.00%	4	0.80%			0	0.00%	4	0.80%		
	Πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμο	44	26.20%	145	27.70%			18	10.70%	46	8.80%		
	Master ή ισοδύναμο	5	3.00%	35	6.70%			1	0.60%	1	0.20%		
	Διδακτορικό ή ισοδύναμο	1	0.60%	2	0.40%			0	0.00%	0	0.00%		
	Γενική υγεία	Πολύ καλή	146	86.90%	247	47.20%	83.83	<.001	157	92.90%	268	51.30%	94.2
Καλή		11	6.50%	188	35.90%			7	4.10%	164	31.40%		
Επαρκής		6	3.60%	58	11.10%			2	1.20%	64	12.30%		
Κακή		5	3.00%	24	4.60%			3	1.80%	20	3.80%		
Πολύ κακή		0	0.00%	6	1.10%			0	0.00%	6	1.10%		
Χρόνια πάθηση	Ναι	17	10.10%	86	16.40%	4.01	0.045	7	4.10%	65	12.50%	9.45	0.002
	Όχι	151	89.90%	437	83.60%			162	95.90%	457	87.50%		
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω υγείας	Ναι, πολύ περιορισμένη	4	2.40%	36	6.90%	11.70	0.003	3	1.80%	28	5.40%	14.21	<.001
	Ναι περιορισμένη	6	3.60%	50	9.60%			3	1.80%	46	8.80%		
	Όχι, δεν περιορίζεται	158	94.00%	437	83.60%			163	96.40%	448	85.80%		
Κατάσταση εργασίας	Άνεργος	41	46.10%	105	26.10%	13.88	<.001	49	46.70%	115	28.70%	12.18	<.001
	Εργαζόμενος	48	53.90%	297	73.90%			56	53.30%	285	71.30%		
Ηλικία [Διάμεσος (Εύρος)]		24.5 (13)		45 (55)		19.52	<.001	24 (13)		44 (55)		19.56	<.001
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία [Διάμεσος (Εύρος)]		800 (5700)		1150 (7165.2)		5.31	<.001	632.5 (1050)		750 (1685)		2.67	0.008

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι μόνο 503 συμμετέχοντες (Έλληνες και Αλβανοί) έδωσαν στοιχεία για το μηνιαίο εισόδημα τους από την εργασία για το 2015. Οι μέσες και διάμεσες τιμές αποδοχών δίνονται στον Πίνακας 13 και η κατανομή των μικτών μηνιαίων αποδοχών ανά από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 17. Παρατηρείται ότι οι Αλβανοί είτε 1^{ης} είτε 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν χαμηλότερα διάμεσα εισοδήματα συγκριτικά με τις αντίστοιχες ηλικιακές ομάδες Ελλήνων. Μάλιστα, οι διάμεσες μηνιαίες αποδοχές των Αλβανών 1^{ης} γενιάς είναι μικρότερες από αυτές όχι μόνο των Ελλήνων άνω των 30 ετών αλλά και των Ελλήνων κάτω των 30 ετών.

Πίνακας 13 Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών (2015)

	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία						
	N	ΜΟ	ΤΑ	Διάμεσος	Εύρος	Ελάχιστη	Μέγιστη
Έλληνες <=30y	39	901.84	878.69	800	5,700.00	300	6,000.00
Έλληνες >30y	190	1,343.48	848.27	1,150.00	7,165.20	285	7,450.20
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	51	654.3	241.36	632.5	1,050.00	250	1,300.00
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	223	768.47	288.3	750	1,685.00	115	1,800.00

Διάγραμμα 17 Κατανομές (θηκογράμματα) για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών

Για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος των Ελλήνων (Πίνακας 14) που αντλήθηκε από την έρευνα του 2006 (55,2% άνδρες), η διάμεση ηλικία ήταν τα 36 έτη (εύρος 66 έτη), το 38,7% ήταν απόφοιτοι Λυκείου και το 1% ήταν κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμου, το 92,2% δήλωσε ότι έχει καλή έως πολύ καλή υγεία, το 9,8% δήλωσε ότι έχει κάποια χρόνια πάθηση και το 7,7% ότι αυτή η πάθηση περιορίζει τις δραστηριότητες του, το 89,9% δήλωσε ότι εργάζεται με διάμεσες μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία τα 1250€ και εύρος τα 3409€. Όσον αφορά το δείγμα Αλβανών που αντλήθηκε από την έρευνα του 2006 (55,2% άνδρες), η διάμεση ηλικία ήταν τα 36 έτη (εύρος 65 έτη), το 29% ήταν απόφοιτοι Γυμνασίου, το 34,7% απόφοιτοι Λυκείου και το 12,8% είχαν κάποια μεταλυκειακή εκπαίδευση, αλλά κανείς δεν είχε πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμο, το 90,2% δήλωσε ότι έχει καλή έως πολύ καλή υγεία, το 8,4% δήλωσε ότι έχει κάποια χρόνια πάθηση και το 9,4% ότι αυτή η πάθηση περιορίζει τις δραστηριότητες του, το 91,5% δήλωσε ότι εργάζεται με διάμεσες μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία τα 849€ και εύρος τα 2424€. Από τα παραπάνω στοιχεία, όπως αυτά παρουσιάζονται στον προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών ως προς το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=71,93$, $p<.001$), και τις μεικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ($Z=8,07$, $p<.001$), με τους Αλβανούς να παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και χαμηλότερες μηνιαίες αποδοχές από την εργασία συγκριτικά με τους Έλληνες.

Στον Πίνακα 15 παρουσιάζονται οι διαφορές ανά υπηκοότητα με βάση την ηλικιακή ομάδα. Οι Έλληνες κάτω των 30 ετών (58% άνδρες) έχουν διάμεση ηλικία τα 24.5 έτη, και διαφέρουν σημαντικά από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (53,5% άνδρες, διάμεση ηλικία τα 45 έτη) ως προς το μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=27.13$, $p<.001$), τη γενική υγεία ($\chi^2=24.26$, $p<.001$), την κατάσταση εργασίας ($\chi^2=4,19$, $p<.05$) και τις διαμέσες μεικτές αποδοχές από την εργασία ($Z=6,13$, $p<.001$). Συγκεκριμένα οι Έλληνες κάτω των 30 ετών έχουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όσον αφορά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και καλύτερη υγεία από τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Αντίθετα, οι νεότεροι Έλληνες εργάζονται σε ποσοστό 83,1% έναντι του 92,6% των Ελλήνων άνω των 30 ετών και έχουν μεικτές μηνιαίες αποδοχές 926€ έναντι των 1404€ των μεγαλύτερων σε ηλικία Ελλήνων.

Συνεχίζοντας με τα στοιχεία των Αλβανών στον Πίνακα 15 παρατηρούμε ότι οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς (57,52% άνδρες) έχουν διάμεση ηλικία τα 24 έτη, και διαφέρουν σημαντικά από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς (53,8% άνδρες, διάμεση ηλικία τα 44 έτη) ως προς το μέγιστο

επίπεδο εκπαίδευσης ($\chi^2=26,91$, $p<.001$), τη γενική υγεία ($\chi^2=33,14$, $p<.001$) και τον περιορισμό δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας ($\chi^2=7,33$, $p<.022$), αλλά όχι ως προς την κατάσταση εργασίας ($\chi^2=12,18$, $p<.001$). Συγκεκριμένα οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όσον αφορά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καθώς και σπουδών μεταλυκειακής, και καλύτερη υγεία από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς. Αντίθετα, οι νεότεροι Αλβανοί εργάζονται σε ποσοστό 88,52% έναντι του 92,86% των Αλβανών 1^{ης} γενιάς, ενώ δεν διαφέρουν ως προς τις μεικτές μηνιαίες αποδοχές που είναι 814€ από τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς που είναι 889€.

Οι αλλαγές και τα σημαντικά σημεία που παρατηρούνται ως προς το ανθρώπινο κεφάλαιο μεταξύ 2006 και 2015 για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς είναι οι εξής: α) οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν καλύτερη γενική υγεία και λιγότερους περιορισμούς από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς το 2006, σε αντίθεση με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών, οι οποίοι ενώ έχουν καλύτερη γενική υγεία από τους Έλληνες άνω των 30 ετών, δεν παρουσιάζουν διαφορές ως προς τη χρόνια πάθηση ή τους περιορισμούς, β) οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς είχαν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς το 2006, ενώ αυτή η κατάσταση αντιστράφηκε το 2015, όπου οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς.

Να σημειωθεί επιπλέον ότι η σχετική απορρόφηση από την εργασία των Αλβανών 2^{ης} γενιάς άλλαξε, καθώς το 2006 εργάζονταν περίπου 9 στους 10 Αλβανούς 2^{ης} γενιάς ενώ το 2015 εργάζονταν λιγότεροι από 6 στους 10 Αλβανούς 2^{ης} γενιάς. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των εργαζόμενων Αλβανών 2^{ης} γενιάς το 2006 ήταν παρόμοιο με αυτό των Αλβανών 1^{ης} γενιάς, ενώ το 2015 οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς ήταν σημαντικά λιγότεροι από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μεικτές μηνιαίες αποδοχές των Αλβανών 2^{ης} γενιάς ήταν παρόμοιες με αυτές των Αλβανών 1^{ης} γενιάς το 2006, σε αντίθεση με αυτές των Ελλήνων που ήταν σημαντικά μικρότερες στη νεότερη γενιά συγκριτικά με τη μεγαλύτερη. Όμως, η πάροδος της δεκαετίας ως το 2015 οδήγησε σε μείωση των εισοδημάτων των Αλβανών 2^{ης} γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, παρά το βελτιωμένο επίπεδο εκπαίδευσης των πρώτων, προσομοιάζοντας το μοτίβο που αναγνωρίζεται στους Έλληνες, όπου και τα δύο υπό μελέτη έτη, οι νεότεροι έχουν χαμηλότερες αποδοχές συγκριτικά με τους μεγαλύτερους συμμετέχοντες.

Πίνακας 14 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών για το δείγμα του 2006 (N=594)

		Υψηκότητα				χ^2/Z	p			
		Έλληνες (N=297)		Αλβανοί (N=297)						
		N	%	N	%					
Φύλο	Γυναίκες	133	44.8%	133	44.8%	0.00	0.533			
	Άνδρες	164	55.2%	164	55.2%					
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	Λιγότερο από πρωτοβάθμια εκπαίδευση	0	0.0%	0	0.0%	71.93	<.001			
	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	28	9.4%	70	23.6%					
	Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	43	14.5%	86	29.0%					
	Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	115	38.7%	103	34.7%					
	Μεταδευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	22	7.4%	3	1.0%					
	Σύντομος κύκλος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	86	29.0%	35	11.8%					
	Πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμο	3	1.0%	0	0.0%					
	Master ή ισοδύναμο	0	0.0%	0	0.0%					
	Διδακτορικό ή ισοδύναμο	0	0.0%	0	0.0%					
	Γενική υγεία	Πολύ καλή	222	74.7%	199			67.0%	5.57	0.234
		Καλή	52	17.5%	69			23.2%		
		Επαρκής	13	4.4%	19			6.4%		
Κακή		4	1.3%	6	2.0%					
Πολύ κακή		6	2.0%	4	1.3%					
Χρόνια πάθηση	Ναι	29	9.8%	25	8.4%	.326	0.568			
	Όχι	268	90.2%	272	91.6%					
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	Ναι, πολύ περιορισμένη	9	3.0%	8	2.7%	1.16	0.559			
	Ναι περιορισμένη	14	4.7%	20	6.7%					
	Όχι, δεν περιορίζεται	274	92.3%	269	90.6%					
Κατάσταση εργασίας	Άνεργος	21	10.1%	17	8.5%	.344	0.558			
	Εργαζόμενος	186	89.9%	184	91.5%					
Ηλικία [Διάμεσος (Εύρος)]		36 (66)		36 (65)		-0.81	0.936			
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία [Διάμεσος (Εύρος)]		1250 (3409)		849 (2424)		-8.07	<.001			

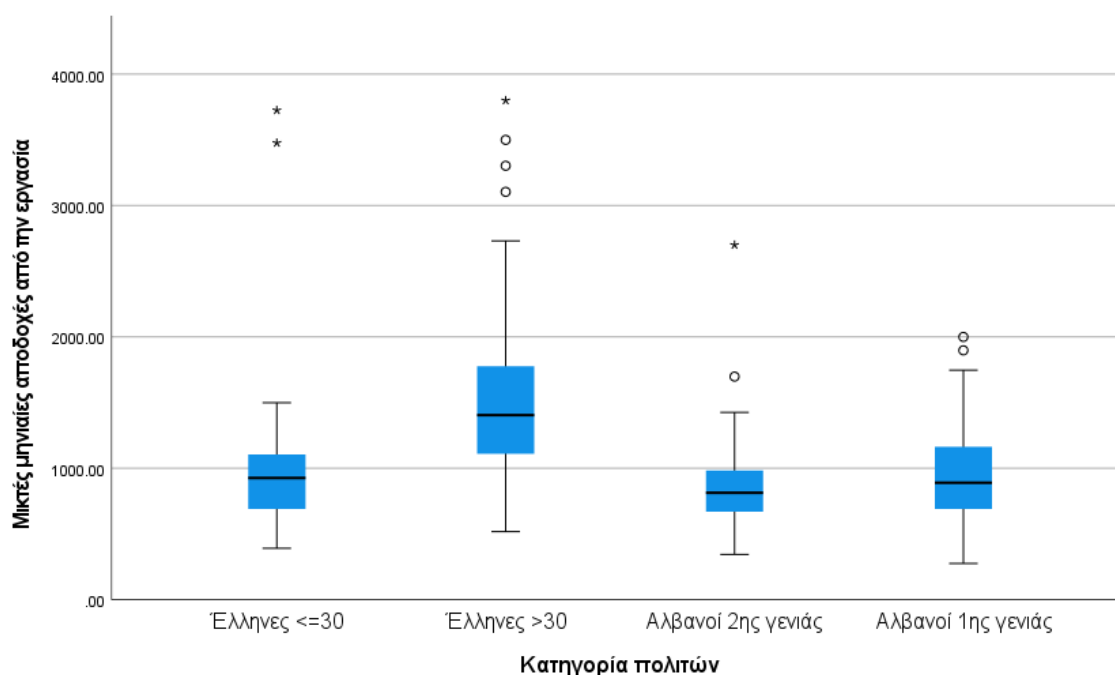
Πίνακας 15 Δημογραφικά χαρακτηριστικά Ελλήνων και Αλβανών ανά ηλικιακή ομάδα για το δείγμα του 2006 (N=594)

		Έλληνες (N=297)				χ^2/Z	p	Αλβανοί (N=297)				χ^2/Z	p
		≤30 ετών		>30 ετών				2 ^{ης} γενιάς		1 ^{ης} γενιάς			
		N	%	N	%			N	%	N	%		
Φύλο	Γυναίκες	47	41.96%	86	46.49%	.577	0.472	48	42.48%	85	46.20%	0.391	0.550
	Άνδρες	65	58.04%	99	53.51%			65	57.52%	99	53.80%		
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	Λιγότερο από πρωτοβάθμια εκπαίδευση	0	0.00%	0	0.00%	27.13	<.001	0	0.00%	0	0.00%	26.91	<.001
	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	3	2.68%	25	13.51%			28	24.78%	42	22.83%		
	Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	23	20.54%	20	10.81%			48	42.48%	38	20.65%		
	Ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	49	43.75%	66	35.68%			31	27.43%	72	39.13%		
	Μεταδευτεροβάθμια μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	14	12.50%	8	4.32%			2	1.77%	1	0.54%		
	Σύντομος κύκλος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	23	20.54%	63	34.05%			4	3.54%	31	16.85%		
	Πτυχίο ΑΕΙ/ΤΕΙ ή ισοδύναμο	0	0.00%	3	1.62%			0	0.00%	0	0.00%		
	Master ή ισοδύναμο	0	0.00%	0	0.00%			0	0.00%	0	0.00%		
	Διδακτορικό ή ισοδύναμο	0	0.00%	0	0.00%			0	0.00%	0	0.00%		
	Γενική υγεία	Πολύ καλή	101	90.18%	121			65.41%	24.26	<.001	96		
Καλή		8	7.14%	44	23.78%	16	14.16%	53			28.80%		
Επαρκής		3	2.68%	10	5.41%	0	0.00%	19			10.33%		
Κακή		0	0.00%	4	2.16%	1	0.88%	5			2.72%		
Πολύ κακή		0	0.00%	6	3.24%	0	0.00%	4			2.17%		
Χρόνια πάθηση	Ναι	6	5.36%	23	12.43%	3.96	0.068	0	0.00%	25	13.59%	16.76	<.001
	Όχι	106	94.64%	162	87.57%			113	100.00%	159	86.41%		
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω υγείας	Ναι, πολύ περιορισμένη	0	0.00%	9	4.86%	6.20	0.055	1	0.88%	7	3.80%	7.33	.022
	Ναι περιορισμένη	5	4.46%	9	4.86%			3	2.65%	17	9.24%		
	Όχι, δεν περιορίζεται	107	95.54%	167	90.27%			109	96.46%	160	86.96%		
Κατάσταση εργασίας	Άνεργος	10	16.95%	11	7.43%	4.19	.041	7	11.48%	10	7.14%	1.03	.310
	Εργαζόμενος	49	83.05%	137	92.57%			54	88.52%	130	92.86%		
Ηλικία [Διάμεσος (Εύρος)]		24.5 (13)		45 (55)		14.45	<.001	24 (13)		44 (55)		14.47	<.001
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία [Διάμεσος (Εύρος)]		926 (3334)		1404(3282)		6.13	<.001	814 (2355)		889 (1724)		.954	0.340

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι μόνο 313 συμμετέχοντες (Έλληνες και Αλβανοί) έδωσαν στοιχεία για το μηνιαίο εισόδημα τους από την εργασία για το 2006. Οι μέσες και διάμεσες τιμές αποδοχών δίνονται στον Πίνακα 16 και η κατανομή των μικτών μηνιαίων αποδοχών ανά από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 17. Παρατηρείται ότι οι Αλβανοί είτε 1^{ης} είτε 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν χαμηλότερα διάμεσα εισοδήματα συγκριτικά με τις αντίστοιχες ηλικιακές ομάδες Ελλήνων. Όμως, οι διάμεσες μηνιαίες αποδοχές των Αλβανών 2^{ης} γενιάς δεν είναι σημαντικά μικρότερες από αυτές των Αλβανών 1^{ης} γενιάς, αλλά είναι μικρότερες από αυτές των Ελλήνων άνω των 30 ετών και κάτω των 30 ετών.

Πίνακας 16 Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών (2006)

	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία						
	N	ΜΟ	ΤΑ	Διάμεσος	Εύρος	Ελάχιστη	Μέγιστη
Έλληνες <=30y	42	1,023.25	644.34	926.32	3,334.10	391.00	3,725.10
Έλληνες >30y	111	1,551.54	625.58	1,404.33	3,282.50	517.50	3,800.00
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	48	882.39	389.88	814.31	2,355.00	345.00	2,700.00
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	112	910.47	339.89	889.93	1,724.00	276.00	2,000.00

Διάγραμμα 18 Κατανομές (θηκογράμματα) για τις μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία ανά κατηγορία πολιτών

9.2 Παραγοντική ανάλυση και ανάλυση αξιοπιστίας

Εφαρμόστηκε ανάλυση κύριων συνιστωσών (Principal Components Analysis, PCA), με περιστροφή Varimax, για τα δεδομένα του 2015, στην οποία εισήχθησαν όλες οι επιμέρους μεταβλητές του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων καθώς και οι μεταβλητές κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, με σκοπό την ομαδοποίηση των μεταβλητών σε συνιστώσες, ανάλογα με την ομοιομορφία που παρουσιάζεται στον τρόπο μεταβολής τους. Όπως προέκυψε από την ανάλυση και συγκεκριμένα τον δείκτη Kaiser-Meyer-Olkin τα δεδομένα παρουσιάζουν αποδεκτή προσαρμογή για ανάλυση συνιστωσών (K-M-O=.508) και σύμφωνα με τον έλεγχο σφαιρικότητας του Bartlett (Bartlett's Test of Sphericity: $\chi^2(21)=2356.970$, $p<.001$) ο πίνακας διακύμανσης είναι στατιστικά μη-μοναδιαίος, συνθήκη η οποία αποτελεί ισχυρή προϋπόθεση για την εφαρμογή της ανάλυσης κύριων συνιστωσών.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 17 και τη χρήση του κριτηρίου των ιδιοτιμών του Kaiser, διαμορφώνονται τρεις ανεξάρτητες συνιστώσες με ιδιοτιμή άνω της μονάδας (>1) οι οποίες ερμηνεύουν το 70,14% της μεταβλητότητας των δεδομένων.

Τέλος, έπειτα από την περιστροφή Varimax του πίνακα των συνιστωσών (Πίνακας 18), η πρώτη συνιστώσα που αναφέρεται στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης αποτελείται από τις μεταβλητές Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία (Φόρτιση=.910), Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες (Φόρτιση=.881) και Ενεργός πολίτης (Φόρτιση=.553). Η δεύτερη συνιστώσα που αναφέρεται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων περιλαμβάνει τις μεταβλητές Συχνότητα συνάντησης με φίλους (Φόρτιση=0.861) και Συχνότητα επικοινωνίας με φίλους (Φόρτιση=0.844), ενώ η τρίτη συνιστώσα του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας αποτελείται από τις μεταβλητές Συχνότητα συνάντησης με την οικογένεια (Φόρτιση=0.842) και Συχνότητα επικοινωνίας με την οικογένεια (Φόρτιση=0.839). Για το συνολικό δείγμα του 2015, τα επίπεδα αξιοπιστίας για το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης είναι αποδεκτά και ικανοποιητικά ($\alpha=0.715$), ενώ για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων ($\alpha=0.677$) και το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας ($\alpha=0.630$) είναι αποδεκτά και μέτρια.

Πίνακας 17 Ιδιοτιμές και συνολική ερμηνευμένη διακύμανση ανά συνιστώσα (2015)

Συνιστώσες	Ιδιοτιμές	% της διακύμανσης	Αθροιστικό % της διακύμανσης
1	2.036	29.089	29.089
2	1.872	26.745	55.834
3	1.001	14.300	70.135
4	.823	11.762	81.897
5	.691	9.867	91.764
6	.311	4.447	96.211
7	.265	3.789	100.000

Πίνακας 18 Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου μετά από περιστροφή (2015)

	Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου		
	Γεφύρωσης	Δεσμού φίλων	Δεσμού οικογένειας
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	.910		
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	.881		
Ενεργός πολίτης	.553		
Συχνότητα συναντήσεων με φίλους		.861	
Συχνότητα επαφών με φίλους		.844	
Συχνότητα συναντήσεων με την οικογένεια (συγγενείς)			.842
Συχνότητα επαφών με την οικογένεια (συγγενείς)			.839
Cronbach's alpha	.715	.677	.630

Extraction Method: Principal Component Analysis, Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Πίνακας 19 Ανάλυση αξιοπιστίας συνιστωσών ανά κατηγορία πολιτών (έτος 2015)

Κατηγορία πολιτών	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	Κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης
Έλληνες κάτω των 30	.748	.678	.714
Έλληνες άνω των 30	.669	.517	.669
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	.684	.820	.694
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	.565	.692	.772

Στη συνέχεια, υπολογίστηκε η αξιοπιστία των συνιστωσών που προέκυψαν από την ανάλυση, ανά κατηγορία πολιτών για το έτος 2015 (Πίνακας 19). Παρατηρούμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις η αξιοπιστία είναι είτε ικανοποιητική (>0.7) είτε μέτρια (0.6-0.7) ενώ η συνιστώσα του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας για τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($\alpha=0.565$) και η συνιστώσα του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων για τους Έλληνες άνω των 30 ετών ($\alpha=0.517$) έχει σχετικά χαμηλή αξιοπιστία¹⁰⁷.

Πίνακας 20 Ιδιοτιμές και συνολική ερμηνευμένη διακύμανση ανά συνιστώσα (2006)

Συνιστώσες	Ιδιοτιμές	% της διακύμανσης	Αθροιστικό % της διακύμανσης
1	2.332	33.320	33.320
2	1.354	19.343	52.663
3	1.195	17.074	69.737
4	.860	12.284	82.021
5	.703	10.046	92.067
6	.342	4.889	96.956
7	.213	3.044	100.000

¹⁰⁷ Το γεγονός ότι η αξιοπιστία στις δύο αυτές περιπτώσεις είναι μικρότερη από 0.6 υποδηλώνει ότι οι Αλβανοί πρώτης γενιάς δεν επικοινωνούν με την οικογένεια με την ίδια συχνότητα που συναντώνται και οι Έλληνες άνω των 30 ετών δεν επικοινωνούν με τους φίλους με την ίδια συχνότητα που συναντώνται.

Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε ανάλυση κύριων συνιστωσών (Principal Components Analysis, PCA), με περιστροφή Varimax, για τα δεδομένα του 2006. Όπως προέκυψε από την ανάλυση και συγκεκριμένα τον δείκτη Kaiser-Meyer-Olkin τα δεδομένα παρουσιάζουν αποδεκτή προσαρμογή για ανάλυση συνιστωσών (K-M-O=.551) και σύμφωνα με τον έλεγχο σφαιρικότητας του Bartlett (Bartlett's Test of Sphericity: $\chi^2(21)=1052$, $p<.001$) ο πίνακας διακύμανσης είναι στατιστικά μη-μοναδιαίος, συνθήκη η οποία αποτελεί ισχυρή προϋπόθεση για την εφαρμογή της ανάλυσης κύριων συνιστωσών.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 17 και τη χρήση του κριτηρίου των ιδιοτιμών του Kaiser, διαμορφώνονται τρεις ανεξάρτητες συνιστώσες με ιδιοτιμή άνω της μονάδας (>1) οι οποίες ερμηνεύουν το 69,74% της μεταβλητότητας των δεδομένων.

Τέλος, έπειτα από την περιστροφή Varimax του πίνακα των συνιστωσών (Πίνακας 18), η πρώτη συνιστώσα που αναφέρεται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων περιλαμβάνει τις μεταβλητές Συχνότητα συνάντησης με φίλους (Φόρτιση=0.872) και Συχνότητα επικοινωνίας με φίλους (Φόρτιση=0.884). Η δεύτερη συνιστώσα του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας αποτελείται από τις μεταβλητές Συχνότητα συνάντησης με την οικογένεια (Φόρτιση=0.855) και Συχνότητα επικοινωνίας με την οικογένεια (Φόρτιση=0.834), ενώ η τρίτη συνιστώσα που αναφέρεται στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης αποτελείται από τις μεταβλητές Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες (Φόρτιση=.106), Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία (Φόρτιση=.801), και Ενεργός πολίτης (Φόρτιση=.790), ενώ. Για το συνολικό δείγμα του 2006, τα επίπεδα αξιοπιστίας για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων ($\alpha=0.834$) και το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας ($\alpha=0.829$) είναι αποδεκτά και ικανοποιητικά, ενώ για το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης η αξιοπιστία είναι πολύ χαμηλή ($\alpha=0.308$).

Στη συνέχεια, υπολογίστηκε η αξιοπιστία των συνιστωσών που προέκυψαν από την ανάλυση, ανά κατηγορία πολιτών για το έτος 2006 (Πίνακας 19). Παρατηρούμε ότι σε όλες τις περιπτώσεις η αξιοπιστία είναι είτε ικανοποιητική (>0.7), ενώ η συνιστώσα του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης έχει πολύ χαμηλή αξιοπιστία για όλες τις ομάδες του δείγματος.

Πίνακας 21 Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου μετά από περιστροφή (2006)

	Συνιστώσες κοινωνικού κεφαλαίου		
	Δεσμού		
	Δεσμού φίλων	οικογένειας	Γεφύρωσης
Συχνότητα επαφών με φίλους	.884		
Συχνότητα συναντήσεων με φίλους	.872		
Συχνότητα συναντήσεων με την οικογένεια (συγγενείς)		.855	
Συχνότητα επαφών με την οικογένεια (συγγενείς)		.834	
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες			.106
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία			.801
Ενεργός ιθαγένεια			.790
Cronbach's alpha	.834	.829	.308

Extraction Method: Principal Component Analysis, Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Πίνακας 22 Ανάλυση αξιοπιστίας συνιστωσών ανά κατηγορία πολιτών (έτος 2006)

Κατηγορία πολιτών	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	Κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης
Έλληνες κάτω των 30	.922	.736	-.168
Έλληνες άνω των 30	.880	.786	.446
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	.816	.887	.203
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	.721	.786	-.030

9.3 Ανάλυση και έλεγχοι υποθέσεων

9.3.1 Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης, δημιουργήθηκαν 2 καινούργιες μεταβλητές «Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας» και «Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων», οι οποίες προέκυψαν από τον μέσο όρο των επιμέρους ερωτήσεων σε κάθε περίπτωση¹⁰⁸. Η επιλογή της δημιουργίας νέων μεταβλητών για τις δύο αυτές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού έγινε λόγω της καλής αξιοπιστίας που παρουσίασαν οι επιμέρους συνιστώσες, όπως αυτές προέκυψαν στην προηγούμενη ενότητα. Αντίθετα, για το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης δεν δημιουργήθηκε μια ενιαία συνιστώσα καθώς δεν επιτεύχθηκε ικανοποιητική αξιοπιστία, ειδικότερα για το δείγμα του έτους 2006.

Τα περιγραφικά στοιχεία για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών για το έτος 2015 παρουσιάζονται στον Πίνακα 23 και για το έτος 2006 στον Πίνακα 24. Διερευνώντας την κανονικότητα των κατανομών

¹⁰⁸ Η παραπάνω ανάλυση οδήγησε στην αναγνώριση των 2 διαστάσεων βάσει της ομοιογένειας των τιμών. Οι μεταβλητές αυτές είναι τα σκορ των συμμετεχόντων και είναι διατακτικές σε κλίμακα Likert (αντίστροφη: 1 συχνά 6 σπάνια) με αντίστροφη κατεύθυνση, η οποία δεν επηρεάζει το αποτέλεσμα και την ερμηνεία του -αντίστοιχα θα μπορούσε να ήταν και σε κλίμακα συμφωνίας-. Η μεθοδολογία που εφαρμόζεται εδώ με την ανάλυση παραγόντων είναι η αντίστοιχη που εφαρμόζεται στον υπολογισμό των σταθμισμένων ερωτηματολογίων, όπως π.χ στην επεξεργασία των ψυχομετρικών εργαλείων («Διαφωνώ απόλυτα»-«Συμφωνώ απόλυτα»). Επιλέχθηκε ο μέσος όρος του οποίου το αποτέλεσμα θα ήταν ίδιο με το άθροισμα, καθώς ο μέσος όρος είναι αμφιμονοσήμαντη συνάρτηση του αθροίσματος. Εξετάζουμε την ομοιογένεια των απαντήσεων των δύο διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού για τις δύο έρευνες αντίστοιχα, προκειμένου να διερευνήσουμε ποια διάσταση υπερಿಸχύει σε όσους εργάζονται. Εφαρμόστηκε εδώ η ανάλυση παραγόντων, διότι δεν αναφέρεται πουθενά στην EU-SILC ότι οι ερωτήσεις του κοινωνικού κεφαλαίου χωρίζονται σε δύο διαστάσεις «Φίλων» και «Οικογένειας». Συνεπώς αποτελεί επιπλέον κομμάτι στην έρευνα το οποίο μας βοηθάει να διερευνήσουμε τα αποτελέσματα ως προς τους «φίλους» και την «οικογένεια» αντί της συνολικής συμπεριφοράς (φίλοι και οικογένεια μαζί).

των επιμέρους διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού με τον έλεγχο κανονικότητας Kolmogorov-Smirnov για κάθε επιμέρους κατηγορία πολιτών, και για τα δύο έτη (Πίνακας 25, Πίνακας 26) εκτιμήθηκε ότι η κανονικότητα απορρίπτεται και στις 2 διαστάσεις, για όλες τις κατηγορίες πολιτών είναι κάτω από επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=0.01$ ($p<0.01$). Ως αποτέλεσμα, η διερεύνηση των στατιστικά σημαντικών διαφορών στις τιμές των επιμέρους διαστάσεων μεταξύ των κατηγοριών πολιτών διενεργήθηκε με τη χρήση μη-παραμετρικών ελέγχων Kruskal-Wallis.

Πίνακας 23 Περιγραφικά στοιχεία για κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)

		N	MO	TA	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού	Έλληνες ≤ 30	168	4.82	.89	2.00	6.00
	Έλληνες > 30	522	4.98	.86	1.00	6.00
οικογένειας	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	168	4.70	1.10	2.00	6.00
	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	521	4.67	1.06	2.00	6.00
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	Έλληνες ≤ 30	168	5.67	.60	1.00	6.00
	Έλληνες > 30	521	5.02	.81	1.00	6.00
	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	168	5.49	.81	2.00	6.00
	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	519	4.88	.98	1.00	6.00

Πίνακας 24 Περιγραφικά στοιχεία για κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

		N	MO	TA	Ελάχιστη	Μέγιστη
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού	Έλληνες ≤ 30	112	4.73	1.37	1.00	6.00
	Έλληνες > 30	185	4.88	1.19	1.50	6.00
οικογένειας	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	113	4.28	1.29	1.00	6.00
	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	183	4.43	1.20	1.50	6.00
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	Έλληνες ≤ 30	112	5.75	.46	4.00	6.00
	Έλληνες > 30	185	4.97	.89	2.00	6.00
	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	113	5.20	.97	1.00	6.00
	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	181	4.62	1.04	2.00	6.00

Πίνακας 25 Έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov - Smirnov (2015)

		Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Έλληνες κάτω των 30	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.276	168	<.001	.854	168	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.367	168	<.001	.577	168	<.001
Έλληνες άνω των 30	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.188	521	<.001	.893	521	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.227	521	<.001	.853	521	<.001
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.172	168	<.001	.910	168	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.315	168	<.001	.680	168	<.001
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.156	518	<.001	.923	518	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.203	518	<.001	.891	518	<.001

Πίνακας 26 Έλεγχοι κανονικότητας Kolmogorov - Smirnov (2006)

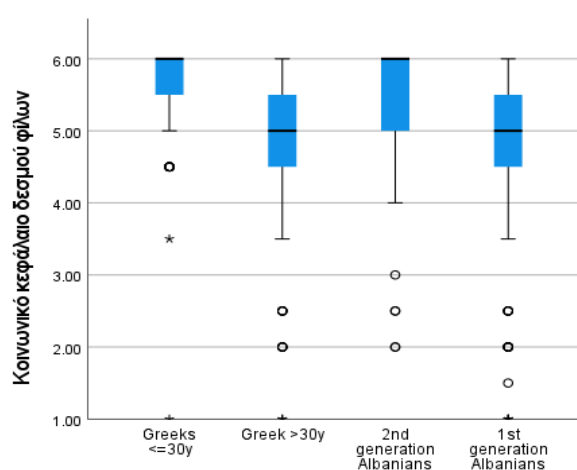
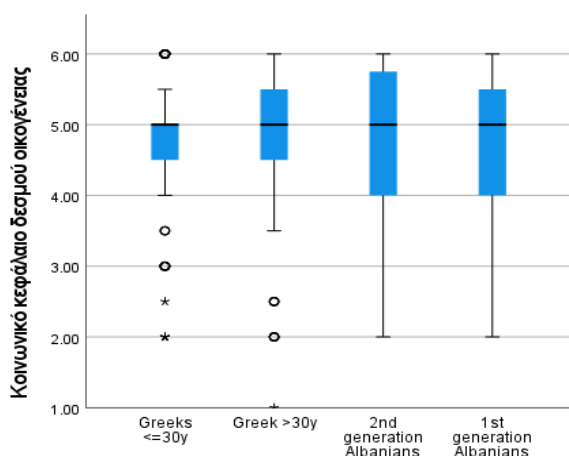
		Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
		Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Έλληνες κάτω των 30	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.194	112	<.001	.843	112	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.412	112	<.001	.603	112	<.001
Έλληνες άνω των 30	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.215	185	<.001	.833	185	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.232	185	<.001	.882	185	<.001
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.191	113	<.001	.916	113	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.231	113	<.001	.769	113	<.001
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.170	181	<.001	.926	181	<.001
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.207	181	<.001	.914	181	<.001

Για το δείγμα του 2015, δεδομένης της μη κανονικότητας των τιμών, παρουσιάζονται τα περιγραφικά χαρακτηριστικά της διαμέσου και του εύρους για τις μεταβλητές του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων (Πίνακας 27). Η οπτικοποίηση των κατανομών για το 2015 παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 20.

Κατά την εφαρμογή των μη-παραμετρικών ελέγχων Kruskal-Wallis, εκτιμήθηκε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των γκρουπ πολιτών τόσο στα επίπεδα της διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού αναφορικά με το οικογενειακό κεφάλαιο δεσμού ($p < 0.001$), όσο και για τη διάσταση του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου ($p < 0.001$).

Πίνακας 27 Διάμεσες τιμές και εύρη κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)

Έλληνες	≤30 ετών		>30 ετών	
	Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.00	5.00	5.00
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6.00	5.00	5.00	5.00
Αλβανοί	2 ^{ης} γενιάς		1 ^{ης} γενιάς	
	Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.00	5.00	4.00
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6.00	4.00	5.00	5.00

Διάγραμμα 20 Κατανομή κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)

Ως εκ τούτου, για τη διερεύνηση αυτών των στατιστικά σημαντικών διαφορών όσον αφορά το έτος 2015 εφαρμόστηκε Post-hoc ανάλυση επιμέρους συγκρίσεων, με τη μέθοδο της διόρθωσης Bonferroni για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (Πίνακας 28) και το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (Πίνακας 29).

Πίνακας 28 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (2015)

Ζεύγη κατηγοριών πολιτών	Test				Bonferonni
	Statistic	SE	Z	p	p
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς- Έλληνες άνω των 30 ετών	18.270	34.676	.527	.598	1.000
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	43.948	34.676	1.267	.205	1.000
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	106.793	24.204	4.412	<.001	.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	25.679	42.644	.602	.547	1.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Έλληνες κάτω των 30 ετών	88.523	34.668	2.553	.011	.064
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	-62.845	34.668	-1.813	.070	.419

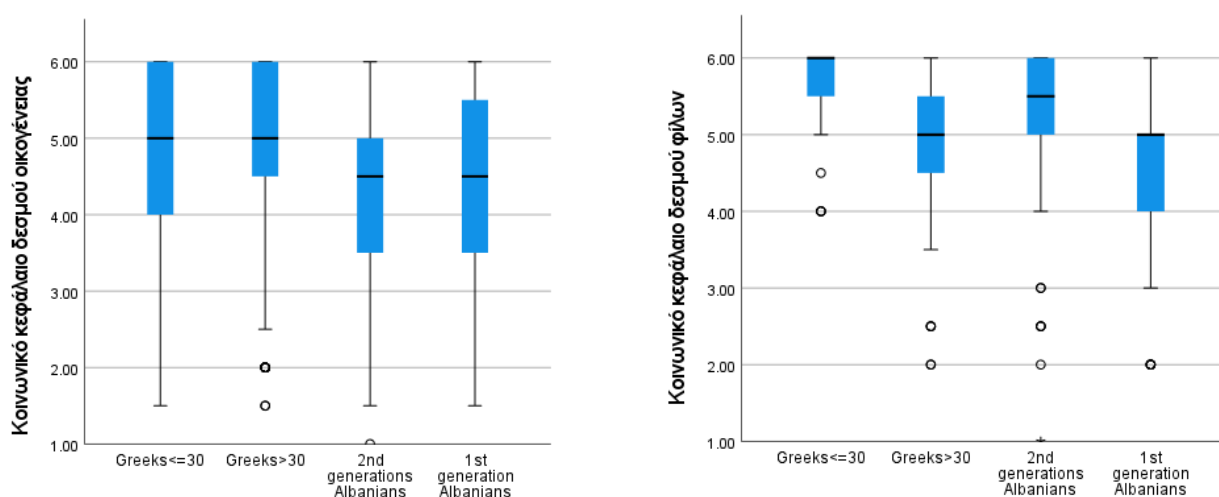
Πίνακας 29 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (2015)

Ζεύγη κατηγοριών πολιτών	Test				Bonferonni
	Statistic	SE	Z	p	p
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς- Έλληνες άνω των 30 ετών	35.641	24.031	1.483	.138	.828
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	307.026	34.395	8.926	.000	.000
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	393.924	34.395	11.453	.000	.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	-271.384	34.379	-7.894	<.001	.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Έλληνες κάτω των 30 ετών	358.283	34.379	10.422	.000	.000
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	86.899	42.278	2.055	.040	.239

Οι πολλαπλές συγκρίσεις για το έτος 2015, κατέδειξαν ότι οι Έλληνες κάτω των 30 ετών παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερα επίπεδα δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($p < 0.05$), όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 28 και στο Διάγραμμα 20. Επίσης, οι Έλληνες κάτω των 30 ετών και οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικά υψηλότερα επίπεδα δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών και τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($p < 0.05$), όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 29 και στο Διάγραμμα 20. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι νεότεροι πολίτες έχουν υψηλότερους δεσμούς με τους φίλους ενώ δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ των υπηκοοτήτων.

Πίνακας 30 Διάμεσες τιμές και εύρη κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

Έλληνες	≤30 ετών		>30 ετών	
	Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	5.00	5.00	4.50
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6.00	2.00	5.00	4.00
Αλβανοί	2 ^{ης} γενιάς		1 ^{ης} γενιάς	
	Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.50	5.00	4.50	4.50
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.50	5.00	5.00	4.00

Διάγραμμα 21 Κατανομή κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

Για το έτος 2006 και με την εφαρμογή των μη-παραμετρικών ελέγχων Kruskal-Wallis, εκτιμήθηκε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των

γκρουπ πολιτών τόσο στα επίπεδα της διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού - αναφορικά με την επαφή με την οικογένεια ($p=0.000<0.05$)-, όσο και για τη διάσταση της επαφής με φίλους ($p=0.000<0.05$). Εφαρμόστηκε Post-hoc ανάλυση επιμέρους συγκρίσεων, με τη μέθοδο της διόρθωσης Bonferroni για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (Πίνακας 31) και το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (Πίνακας 32).

Από τους πολλαπλούς ελέγχους για το έτος 2006, παρατηρείται ότι οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα δεσμού οικογένειας και υψηλότερα επίπεδα δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($p<0.05$). Επίσης, οι Έλληνες κάτω των 30 ετών παρουσιάζουν στατιστικά σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα δεσμού οικογένειας και υψηλότερα επίπεδα δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών ($p<0.05$), επομένως παρατηρείται ακριβώς η ίδια ηλικιακή διαφορά και στις δύο εθνικότητες. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων είναι σημαντικά υψηλότερα και στις δύο ηλικιακές ομάδες των Ελλήνων, συγκριτικά με τις αντίστοιχες ομάδες των Αλβανών. Αντίθετα, τα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας δεν διαφέρουν μεταξύ των δύο υπηκοοτήτων στην ίδια ηλικιακή κατηγορία.

Πίνακας 31 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (2006)

Ζεύγη κατηγοριών πολιτών	Test				Bonferonni
	Statistic	SE	Z	p	p
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς- Έλληνες άνω των 30 ετών	-19.185	20.224	-.949	.343	1.000
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	74.527	22.539	3.307	<,001	.006
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	87.947	20.182	4.358	<,001	.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	55.342	20.280	2.729	.006	.038
Έλληνες άνω των 30 ετών - Έλληνες κάτω των 30 ετών	68.762	17.624	3.902	<,001	.001
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	-13.420	20.238	-.663	.507	1.000

Πίνακας 32 Σύγκριση μεταξύ κατηγοριών πολιτών για το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (2006)

Ζεύγη κατηγοριών πολιτών	Test				Bonferonni
	Statistic	SE	Z	p	p
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς- Έλληνες άνω των 30 ετών	53.211	17.341	3.068	.002	.013
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	109.154	19.887	5.489	<,001	.000
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	216.178	19.941	10.841	.000	.000
Έλληνες άνω των 30 ετών - Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	-55.943	19.804	-2.825	.005	.028
Έλληνες άνω των 30 ετών - Έλληνες κάτω των 30 ετών	162.967	19.859	8.206	<,001	.000
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς - Έλληνες κάτω των 30 ετών	107.024	22.116	4.839	<,001	.000

Στη συνέχεια, ελέγχονται οι διαφοροποιήσεις και οι συσχετίσεις μεταξύ των δημογραφικών χαρακτηριστικών και των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων για το δείγμα του έτους 2015 Παρατηρείται μια σημαντική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών Αλβανών 2^{ης} γενιάς στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων ($p=.029<.05$), με τις γυναίκες να έχουν χαμηλότερο κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους άνδρες, κάτι που δεν παρατηρείται στους Έλληνες συμμετέχοντες (Πίνακας 33).

Πίνακας 33 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ των δύο φύλων ανά κατηγορία πολιτών (2015)

		Γυναίκες		Άνδρες		M-W
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	p-value
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	4	0.793
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6	2.5	6	5	0.177
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	5	0.014
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5	5	5	5	0.317
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	3.5	5	4	0.934
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.5	4	6	4	0.029
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	4	0.399
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5	5	5	4.5	0.536

Επίσης, οι άνεργοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν υψηλότερο κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους εργαζόμενους ($p=.047<.05$) κάτι που επίσης δεν παρατηρείται στους Έλληνες συμμετέχοντες (Πίνακας 34).

Πίνακας 34 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ εργαζομένων και ανέργων ανά κατηγορία πολιτών (2015)

		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		M-W
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	p-value
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	3	0.657
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6	1.5	6	1.5	0.623
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	5	0.700
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.5	5	5	4	0.098
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	3	4.5	4	0.047
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6	4	6	4	0.353
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.5	4	5	4	0.544
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5	5	5	5	0.626

Όσον αφορά την ύπαρξη χρόνιας πάθησης, δεν παρατηρείται κάποια σημαντική διαφορά μεταξύ υγιών και μη υγιών Αλβανών 2^{ης} γενιάς, σε αντίθεση με όλες τις άλλες κατηγορίες πολιτών που αναφέρουν μειωμένο κεφάλαιο δεσμού φίλων όταν υπάρχει κάποια χρόνια πάθηση.

Πίνακας 35 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ ασθενών και υγιών ανά κατηγορία πολιτών (2015)

		Χρόνια πάθηση		Χωρίς χρόνια πάθηση		M-W p-value
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	4	0.459
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.5	5	6	2.5	0.012
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	4	5	5	0.547
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5	5	5.5	5	<,001
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.5	3	5	4	0.495
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.5	1	6	4	0.285
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5	3.5	5	4	0.876
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5	5	5	5	0.035

Τέλος, για το έτος 2015 παρατηρείται στατιστικά σημαντική και θετική συσχέτιση μεταξύ μέγιστου επιπέδου εκπαίδευσης και κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς ($r=.299$, $p<.01$), αλλά όχι για τους Έλληνες ≤ 30 ετών ($r=.112$, $p>.05$) (πίνακας 36). Η θετική σύνδεση της εκπαίδευσης με το κεφάλαιο δεσμού φίλων παρατηρείται επίσης στους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($r=.092$, $p<.05$) και τους Έλληνες άνω των 30 ετών ($r=.157$, $p<.01$). Σημαντική είναι και η παρατήρηση ότι για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς δεν υπάρχει συσχέτιση των μηνιαίων αποδοχών από την εργασία με το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας ($r=.033$, $p>.05$), κάτι που συμπίπτει με τα ανάλογα ευρήματα για τους Έλληνες και των δύο ηλικιακών ομάδων, ενώ τέτοια θετική συσχέτιση παρουσιάζεται στους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς ($r=.142$, $p<.05$).

Πίνακας 36 Συντελεστές συσχέτισης Spearman μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, επιπέδου εκπαίδευσης, επιπέδου γενικής υγείας και μηνιαίων μικτών αποδοχών από την εργασία (2015)

		Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων
Έλληνες ≤ 30 ετών	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	0.025	-0.112
	Γενική υγεία	0.05	+.201**
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	0.001	-.258**
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	0.095	0.015
	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-0.085	.157**
Έλληνες >30 ετών	Γενική υγεία	+0.055	+1.90**
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	0.005	-.173**
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	+0.072	-.177*
	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	+0.021	.299**
	Γενική υγεία	+0.031	+0.004
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-0.065	-0.013
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	+0.033	0.03
	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-0.044	+.092*
	Γενική υγεία	+0.053	+.129**
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	+0.016	0.024
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	+.142*	0.124

Στη συνέχεια, ελέγχονται οι διαφοροποιήσεις και οι συσχετίσεις μεταξύ των δημογραφικών χαρακτηριστικών και των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας και φίλων για τοπ δείγμα του έτους 2006 (Πίνακας 37-Πίνακας 40). Παρατηρείται μια σημαντική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών Αλβανών 2^{ης} γενιάς στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας ($p=.011<.05$), με τις γυναίκες να έχουν υψηλότερο κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους άνδρες, κάτι που δεν παρατηρείται στους Έλληνες συμμετέχοντες (Πίνακας 37). Ομοίως, οι γυναίκες Αλβανές 2^{ης} γενιάς έχουν χαμηλότερο κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους άνδρες, αλλά με μη στατιστικά σημαντική διαφορά. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν εν μέρει με αυτά του 2015, δείχνοντας ότι όσον αφορά τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς οι γυναίκες τείνουν να έχουν περισσότερους δεσμούς με την οικογένεια παρά με το φιλικό τους περιβάλλον. Να σημειωθεί ότι αυτή η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φίλων δεν παρατηρείται στις λοιπές κατηγορίες πολιτών.

Όσον αφορά την κατάσταση εργασίας (Πίνακας 38) δεν παρατηρείται καμία στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ ανέργων και εργαζόμενων στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού. Επίσης, σχετικά με τη χρόνια πάθηση, το δείγμα των Αλβανών 2^{ης} γενιάς του 2006 που δηλώνει ότι πάσχει από κάποια χρόνια νόσο είναι πολύ μικρό ώστε να γίνουν συγκρίσεις (Πίνακας 39). Τέλος, για το έτος 2006 δεν παρατηρείται στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ μέγιστου επιπέδου εκπαίδευσης και κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς ($r=.100$, $p>.05$), παρόλα αυτά ο συντελεστής συσχέτισης είναι θετικός, που υποδηλώνει την τάση για μια θετική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών (Πίνακας 40).

Πίνακας 37 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ των δύο φύλων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

		Γυναίκες		Άνδρες		M-W
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	p-value
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.50	5.00	5.00	.251
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6.00	2.00	6.00	2.00	.311
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.00	5.00	4.50	.549
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.00	3.50	5.00	4.00	.994
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.00	4.50	5.00	.011
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.00	4.00	5.50	5.00	.123
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.50	4.00	4.50	4.50	.440
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.00	4.00	5.00	4.00	.327

Πίνακας 38 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ εργαζομένων και ανέργων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		M-W
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	p-value
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.25	4.00	5.00	5.00	.106
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	6.00	.50	6.00	2.00	.320
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	6.00	4.50	5.00	4.50	.460
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.50	2.00	5.00	4.00	.048
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.50	3.00	4.50	4.50	.682
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	4.50	2.50	5.00	3.50	.102
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.75	3.50	4.50	4.50	.214
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	4.75	3.00	5.00	4.00	.870

Πίνακας 39 Αποτελέσματα Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ ασθενών και υγείων ανά κατηγορία πολιτών (2006)

		Χρόνια πάθηση		Χωρίς χρόνια πάθηση		M-W p-value
		Διάμεσος	Εύρος	Διάμεσος	Εύρος	
Έλληνες <=30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	4.75	4.00	5.00	5.00	.536
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.25	2.00	6.00	2.00	.020
Έλληνες >30y	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	5.00	4.50	5.50	4.00	.019
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	5.50	3.50	5.00	4.00	.503
Αλβανοί γενιάς 2 ^{ης}	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.	.	4.50	5.00	-
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.	.	5.50	5.00	-
Αλβανοί γενιάς 1 ^{ης}	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	3.50	4.50	5.00	4.00	.536
	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	4.00	3.50	5.00	4.00	.020

Πίνακας 40 Συντελεστές συσχέτισης Spearman μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, επιπέδου εκπαίδευσης, επιπέδου γενικής υγείας και μηνιαίων μικτών αποδοχών από την εργασία (2006)

		Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων
Έλληνες ≤ 30 ετών	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	0.078	-0.125
	Γενική υγεία	+.204*	-0.122
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	0.06	0.127
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	0.09	-0.101
Έλληνες >30 ετών	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	0.002	0.065
	Γενική υγεία	+.323**	+.185*
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-.171*	-.159*
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	-0.007	0.003
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-0.019	0.107
	Γενική υγεία	-0.083	-0.119
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	0.006	0.024
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	0.201	-0.13
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-0.071	0.082
	Γενική υγεία	+.146*	+.152*
	Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-.153*	0.125
	Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	0.013	0.063

9.3.2 Κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης

Για το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης στην έρευνα του 2015 (Πίνακας 41), εκτιμήθηκε ότι στη μεταβλητή «Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες», οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 7,7% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 14,7%, 8,3% και 2,9% αντίστοιχα. Στη περίπτωση «Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία», παρατηρήθηκε όμοια συμπεριφορά ως προς τη φύση της απάντησης, κατά την οποία οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 6% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 9,4%, 6,5% και 1,9% αντίστοιχα. Τέλος, για τη μεταβλητή «Ενεργός πολίτης», εκτιμήθηκε ότι οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 6% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 4,6%, 5,3% και 1,5% αντίστοιχα. Εκτιμήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά στις επιμέρους μεταβλητές του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης «Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες» ($\chi^2=46,85$, $p<0.001$), «Συμμετοχή σε τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες» ($\chi^2=26,82$, $p<0.001$) και «Ενεργός πολίτης» ($\chi^2=11,72$, $p<0.05$), μεταξύ των διαφόρων γκρουπ πολιτών της έρευνας.

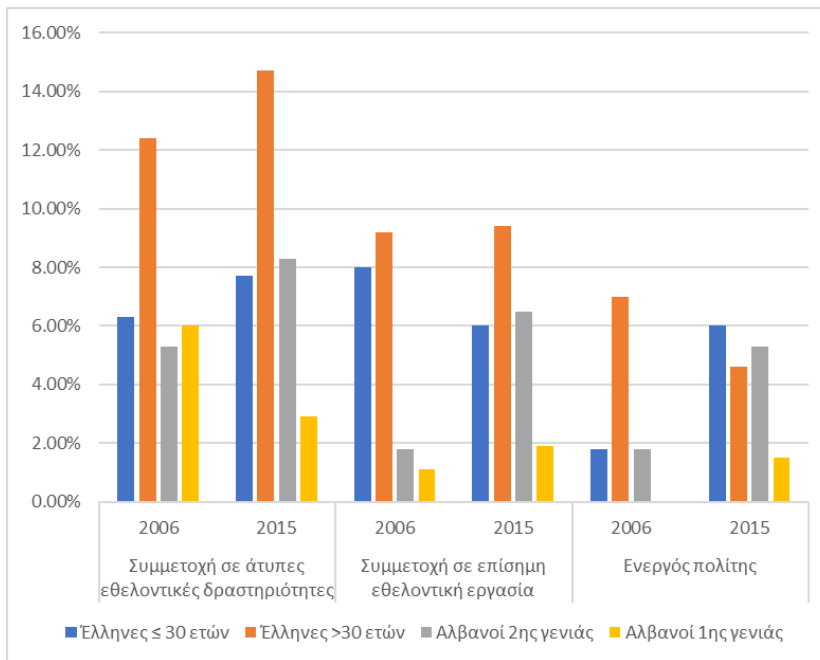
Πίνακας 41 Σχέση μεταξύ διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης και της κατηγορίας πολιτών (N=1382, έτος 2015)

		Έλληνες ≤ 30 ετών	Έλληνες >30 ετών	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	χ^2	p
Άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	όχι	N 155	446	155	507	46.85	<.001
	%	92.30%	85.30%	91.70%	97.10%		
	ναι	N 13	77	14	15		
	%	7.70%	14.70%	8.30%	2.90%		
Επίσημη εθελοντική εργασία	όχι	N 158	474	158	512	26.82	<.001
	%	94.00%	90.60%	93.50%	98.10%		
	ναι	N 10	49	11	10		
	%	6.00%	9.40%	6.50%	1.90%		
Ενεργός πολίτης	όχι	N 158	499	160	514	11.72	.008
	%	94.00%	95.40%	94.70%	98.50%		
	ναι	N 10	24	9	8		
	%	6.00%	4.60%	5.30%	1.50%		

Για το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης στην έρευνα του 2006 (Πίνακας 42), εκτιμήθηκε ότι στη μεταβλητή «Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες», οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 6,3% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 12,4%, 5,3% και 6% αντίστοιχα. Στη περίπτωση «Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία», παρατηρήθηκε ότι οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 8% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 9,2%, 1,8% και 1,1% αντίστοιχα. Τέλος, για τη μεταβλητή «Ενεργός πολίτης», εκτιμήθηκε ότι οι Έλληνες κάτω των 30 ετών δηλώνουν κατά το 1,8% θετική απάντηση, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά των Ελλήνων άνω των 30, των Αλβανών 2^{ης} και 1^{ης} γενιάς είναι ίσα με 7%, 1,8% και 0% αντίστοιχα. Δεν εκτιμήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά για τη «Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες» ($\chi^2=7,61$, $p>0.05$), ενώ υπήρχε σημαντική διαφορά στις λοιπές μεταβλητές του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, «Συμμετοχή σε τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες» ($\chi^2=17,25$, $p<0.001$) και «Ενεργός πολίτης» ($\chi^2=16,68$, $p<0.001$), μεταξύ των διαφόρων γκρουπ πολιτών της έρευνας.

Πίνακας 42 Σχέση μεταξύ διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης και της κατηγορίας πολιτών (N=594, έτος 2006)

			Έλληνες ≤ 30 ετών	Έλληνες >30 ετών	Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	χ^2	p
Άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	όχι	N	105	162	107	173	7.61	.055
		%	93.8%	87.6%	94.7%	94.0%		
	ναι	N	7	23	6	11		
		%	6.3%	12.4%	5.3%	6.0%		
Επίσημη εθελοντική εργασία	όχι	N	103	168	111	182	17.25	<.001
		%	92.0%	90.8%	98.2%	98.9%		
	ναι	N	9	17	2	2		
		%	8.0%	9.2%	1.8%	1.1%		
Ενεργός πολίτης	όχι	N	110	172	111	184	16.68	<.001
		%	98.2%	93.0%	98.2%	100.0%		
	ναι	N	2	13	2	0		
		%	1.8%	7.0%	1.8%	0.0%		

Διάγραμμα 22 Διαφορές μεταξύ των ετών 2006 και 2015 σχετικά με τις διαστάσεις του κεφαλαίου γεφύρωσης

Στο

Διάγραμμα 22 παρουσιάζονται οι διαφορές μεταξύ των ετών 2006 και 2015 στις διαστάσεις του κεφαλαίου γεφύρωσης ανά κατηγορία πολιτών. Παρατηρείται ότι για τους Έλληνες κάτω των 30 ετών και άνω των 30 ετών καθώς και για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς, η συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες αυξήθηκε από το 2006 στο 2015 ενώ για τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς μειώθηκε.

Για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς, η συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία αυξήθηκε αρκετά, σχεδόν τριπλασιάστηκε, από το 2006 που ήταν 1,8% στο 2015 που

έφτασε το 6,1%. Αντίθετα, για τους Έλληνες κάτω των 30 ετών η συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία μειώθηκε (από 8% σε 6%) και για τους Έλληνες άνω των 30 ετών παρέμεινε σταθερή στο 9%. Όσον αφορά τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς παρατηρήθηκε μικρή αύξηση από 1,1% στο 1,9% για τα έτη 2006 και 2015 αντίστοιχα. Όσον αφορά τους ενεργούς πολίτες, η συμμετοχή των Ελλήνων άνω των 30 ετών μειώθηκε από 7% σε 4,6%, ενώ η συμμετοχή των Ελλήνων κάτω των 30 ετών αυξήθηκε από το 2006 που ήταν 1,8% στο 2015 που έφτασε το 6%. Παρόμοια αύξηση παρατηρήθηκε και για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς (από 1,8% σε 5,3%) ενώ για τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς παρατηρήθηκε αύξηση από 0% το 2006 στο 1,5% για το 2015.

9.3.3. Παράγοντες κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που διαχωρίζουν τους Αλβανούς 2ης γενιάς από τις άλλες κατηγορίες πολιτών

Στη συνέχεια έγινε ανάλυση λογιστικής παλινδρόμησης (multinomial logistic regression) ξεχωριστά για τις ηλικίες κάτω των 30 (ή 2^η γενιά) και άνω των 30 ετών (ή 1^η γενιά). Στόχος της ανάλυσης είναι η διερεύνηση των παραγόντων κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που επικρατούν στον διαχωρισμό των συμμετεχόντων στις κατηγορίες πολιτών. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, πλέον του ανθρώπινου κεφαλαίου, χρησιμοποιούνται ως μεταβλητές ελέγχου στα μοντέλα που αναπτύσσονται στη συνέχεια.

Οι παράγοντες διαχωρισμού των Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών (έτος 2015) παρουσιάζονται στον Πίνακα 43 για όλο το δείγμα (ανεξαρτήτως κατάστασης εργασίας). Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό ($\chi^2(9)=51,02$, $p<.001$) και ερμηνεύει το 18,8%. Παρατηρούμε ότι το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (OR .897, 95%CI .709-1.136) και το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων (OR .702, 95%CI .480-1.027) δεν διαφοροποιούν Έλληνες και Αλβανούς 2^{ης} γενιάς. Το εύρημα αυτό ενισχύει τα αποτελέσματα που αναφέρθηκαν σε προηγούμενες ενότητες και δεν υποδεικνύουν ιδιαίτερα σημαντικές διαφορές μεταξύ Ελλήνων κάτω των 30 ετών και Αλβανών 2^{ης} γενιάς στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και γεφύρωσης. Αντίθετα, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης μειώνει σημαντικά την πιθανότητα κάποιος να ανήκει στην κατηγορία των Αλβανών 2^{ης} γενιάς (OR .612, 95%CI .516-.726), που σημαίνει ότι **η σημαντικότερη παράμετρος που διαφοροποιεί τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών είναι το χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης.**

Εξετάζοντας μόνο το δείγμα εργαζόμενων Αλβανών 2^{ης} γενιάς συγκριτικά με τους εργαζόμενους Έλληνες κάτω των 30 ετών ($\chi^2(7)=31,33$, $p<.001$, $R^2= 39\%$), το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (OR .471, 95%CI.322-.690) αλλά και το υψηλότερο κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (OR .549, 95%CI .302-.998) μειώνουν σημαντικά την πιθανότητα κάποιος να ανήκει στην κατηγορία των Αλβανών 2^{ης} γενιάς (Πίνακας 44). Επομένως, **οι σημαντικότερες παράμετροι που διαφοροποιούν τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς από τους εργαζόμενους Έλληνες κάτω των 30 ετών είναι το χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και το χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας.**

Πίνακας 43 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών (2015)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.491	.087	<.001	.612	.516	.726
Γενική υγεία	.057	.450	.899	1.059	.439	2.56
Χρόνια πάθηση	1.306	.935	.162	3.691	.591	23.06
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	.150	.545	.783	1.162	.400	3.379
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.108	.120	.368	.897	.709	1.136
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.354	.194	.068	.702	.480	1.027
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	.085	.627	.892	1.089	.319	3.721
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	.117	.732	.873	1.125	.268	4.724
Ενεργός πολίτης	-.023	.580	.968	.977	.313	3.046

Πίνακας 44 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=90 άτομα, έτος 2015)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.752	.195	<.001	.471	.322	.690
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.600	.305	.049	.549	.302	.998
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.156	.499	.755	1.169	.439	3.11
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	.376	1.163	.746	1.457	.149	14.23
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	-.571	2.205	.796	.565	.008	42.52

Για το μειωμένο δείγμα των 90 εργαζόμενων, οι μεταβλητές Γενική υγεία, Χρόνια πάθηση, Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας, Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία και Ενεργός πολίτης αφαιρέθηκαν από την ανάλυση καθώς δεν παρουσίαζαν επαρκή μεταβλητότητα.

Με στόχο τη σύγκριση των αποτελεσμάτων για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς με τα αντίστοιχα αποτελέσματα για τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, ελέγχθηκαν και οι παράγοντες διαχωρισμού των Αλβανών 1^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (έτος 2015) που παρουσιάζονται στον Πίνακα 45 για όλο το δείγμα (ανεξαρτήτως κατάστασης εργασίας). Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό ($\chi^2(9)=195,19$, $p<.001$) και ερμηνεύει το 22,8% της μεταβλητότητας της εξαρτημένης μεταβλητής. Παρατηρούμε ότι το υψηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας (OR .709, 95%CI .609-.826), η αυξημένη συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες (OR .236, 95%CI .121-.460) και το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (OR .653, 95%CI .600-.710), μειώνουν σημαντικά την πιθανότητα κάποιος να ανήκει στην κατηγορία των Αλβανών 1^{ης} γενιάς που σημαίνει ότι **οι σημαντικότερες παράμετροι διαφοροποίησης των Αλβανών 1^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών είναι το χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (ανθρώπινο κεφάλαιο), το χαμηλότερο κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και η λιγότερη συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες (κεφάλαιο γεφύρωσης).**

Εξετάζοντας μόνο το δείγμα εργαζόμενων Αλβανών 1^{ης} γενιάς συγκριτικά με τους εργαζόμενους Έλληνες άνω των 30 ετών ($\chi^2(10)=207,51$, $p<.001$, $R^2=52\%$), το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (OR .541, 95%CI.454-.645), η περισσότερη συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία (OR .094, 95%CI .014-.659) και οι υψηλότερες αποδοχές από την εργασία (OR .004, 95%CI .001-.020), μειώνουν σημαντικά την πιθανότητα κάποιος να ανήκει στην κατηγορία των Αλβανών 1^{ης} γενιάς (Πίνακας 46). Επομένως, **οι σημαντικότερες παράμετροι που διαφοροποιούν τους εργαζόμενους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς από τους εργαζόμενους Έλληνες άνω των 30 ετών είναι τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής σε τυπική εθελοντική εργασία (κεφάλαιο γεφύρωσης), τα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης (ανθρώπινο κεφάλαιο) και οι χαμηλότερες αποδοχές από την εργασία.**

Πίνακας 45 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1ης γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (2015)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.427	.043	<,001	.653	.600	.710
Γενική υγεία	-.083	.108	.444	.920	.744	1.138
Χρόνια πάθηση	.332	.305	.277	1.394	.766	2.535
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	.122	.190	.522	1.130	.778	1.640
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.343	.078	<,001	.709	.609	.826
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	.020	.085	.811	1.021	.864	1.206
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-1.445	.342	<,001	.236	.121	.460
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-.550	.440	.212	.577	.243	1.368
Ενεργός πολίτης	-.259	.473	.584	.772	.305	1.952

Πίνακας 46 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=413, έτος 2015)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.614	.089	<,001	.541	.454	.645
Γενική υγεία	-.101	.213	.634	.904	.595	1.371
Χρόνια πάθηση	.388	.636	.541	1.474	.424	5.126
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-.034	.423	.935	.966	.422	2.215
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.165	.149	.269	.848	.634	1.136
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.136	.177	.443	.873	.618	1.234
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-.193	.618	.754	.824	.245	2.769
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-2.361	.992	.017	.094	.014	.659
Ενεργός πολίτης	-.052	.877	.953	.950	.170	5.299
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	-5.569	.852	<,001	.004	.001	.020

Επομένως, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς με αυτά των Αλβανών 1^{ης} γενιάς για το έτος 2015, παρατηρείται η ίδια τάση σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα ότι οι Αλβανοί τόσο 1^{ης} όσο και 2^{ης} γενιάς έχουν σημαντικά χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συγκριτικά με τους Έλληνες συνομηλικούς τους, επομένως διαθέτουν χαμηλότερο ανθρώπινο κεφάλαιο. Αυτό που διαφοροποιεί τα ευρήματα μεταξύ των δύο γενεών Αλβανών, είναι ότι οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς δεν διαφοροποιούνται ως προς το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και γεφύρωσης με τους Έλληνες συνομηλικούς τους, ενώ αντίθετα οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς υστερούν στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών.

Οι παράγοντες διαχωρισμού των Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών για το έτος 2006, παρουσιάζονται στον Πίνακα 47 (στον Πίνακα 48 μόνο για τους εργαζόμενους), και οι παράγοντες διαχωρισμού των Αλβανών 1^{ης} γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών για το έτος 2006, στον Πίνακα 49 (Πίνακα 50 μόνο για τους εργαζόμενους). Παρατηρείται ότι για το έτος 2006 οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς διαχωρίζονταν από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών λόγω χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης (OR .296, 95%CI .197-.445) και χαμηλότερου κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων (OR .210, 95%CI .103-.430), ενώ για τους εργαζόμενους μόνο λόγω χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης (OR .227, 95%CI .114-.453). Στο ίδιο μοτίβο, για το έτος 2006 οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς διαχωρίζονταν από τους Έλληνες άνω των 30 ετών λόγω χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης (OR .732, 95%CI .620-.865) και χαμηλότερου κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας (OR .805, 95%CI .649-.999), ενώ για τους εργαζόμενους μόνο λόγω χαμηλότερου επιπέδου εκπαίδευσης (OR .683, 95%CI .522-.894). Να σημειωθεί ότι οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς διαφοροποιούνται από τους Έλληνες άνω των 30 ετών και λόγω χαμηλότερων μηνιαίων αποδοχών (OR .001, 95%CI .001-.002).

Όπως λοιπόν και για το έτος 2015, έτσι και στο 2006 επιβεβαιώνεται το εύρημα ότι οι Αλβανοί και των δύο γενεών έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από αυτό των Ελλήνων, άρα χαμηλότερο ανθρώπινο κεφάλαιο, και ότι οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς υστερούν συγκριτικά με τους Έλληνες συνομηλικούς τους μόνο ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης (ανθρώπινο κεφάλαιο) και όχι ως προς το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και γεφύρωσης, ούτε ως προς τις μηνιαίες αποδοχές τους.

Πίνακας 47 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών (2006)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-1.218	.209	<,001	.296	.197	.445
Γενική υγεία	.519	.602	.389	1.681	.516	5.471
Χρόνια πάθηση	-	-	-	-	-	-
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-	-	-	-	-	-
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.267	.137	.051	.765	.585	1.001
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-1.560	.366	<,001	.210	.103	.430
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	.188	.705	.790	1.206	.303	4.806
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-1.313	1.158	.257	.269	.028	2.601
Ενεργός πολίτης	1.302	1.301	.317	3.677	.287	47.088

Η μεταβλητές Χρόνια Πάθηση και Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας δεν περιλαμβάνονται στην ανάλυση καθώς δεν είναι επαρκές το δείγμα των νεότερων συμμετεχόντων που παρουσιάζουν χρόνια πάθηση ή περιορισμό δραστηριοτήτων για το έτος 2006.

Πίνακας 48 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 2^{ης} γενιάς από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=87 άτομα, έτος 2006)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-1.483	.352	<,001	.227	.114	.453
Γενική υγεία	.805	.956	.400	2.237	.343	14.567
Χρόνια πάθηση	-	-	-	-	-	-
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	-	-	-	-	-	-
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.253	.221	.252	.777	.504	1.197
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.580	.554	.296	.560	.189	1.660
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-1.027	1.101	.351	.358	.041	3.100
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-1.962	3.278	.550	.141	.000	86.803
Ενεργός πολίτης	2.284	1.935	.238	9.821	.221	435.753
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	-.747	1.761	.672	.474	.015	14.956

Η μεταβλητές Χρόνια Πάθηση και Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας δεν περιλαμβάνονται στην ανάλυση καθώς δεν είναι επαρκές το δείγμα των νεότερων συμμετεχόντων που παρουσιάζουν χρόνια πάθηση ή περιορισμό δραστηριοτήτων για το έτος 2006.

Πίνακας 49 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1ης γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών (2006)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.311	.085	<.001	.732	.620	.865
Γενική υγεία	.055	.195	.777	1.057	.721	1.548
Χρόνια πάθηση	.169	.487	.728	1.185	.456	3.076
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	.170	.380	.655	1.185	.563	2.495
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.216	.110	.049	.805	.649	.999
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.220	.138	.110	.802	.612	1.051
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-.688	.421	.103	.503	.220	1.148
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-1.457	.788	.064	.233	.050	1.091
Ενεργός πολίτης	-	-	-	-	-	-

Η μεταβλητή Ενεργός πολίτης δεν περιλαμβάνεται στην ανάλυση καθώς δεν είναι επαρκές το δείγμα των συμμετεχόντων Αλβανών 1ης γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες για το έτος 2006.

Πίνακας 50 Παράγοντες διαχωρισμού Αλβανών 1ης γενιάς από τους Έλληνες άνω των 30 ετών στο δείγμα των εργαζόμενων (N=218, έτος 2006)

	B	SE	p	OR	95% CI	
					Lower	Upper
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-.381	.137	.006	.683	.522	.894
Γενική υγεία	.322	.363	.376	1.380	.677	2.813
Χρόνια πάθηση	.317	.906	.726	1.373	.233	8.106
Περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	.452	.647	.485	1.571	.442	5.585
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-.172	.166	.300	.842	.608	1.166
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.051	.199	.799	.951	.644	1.404
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-.725	.639	.256	.484	.138	1.693
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-.741	1.139	.515	.477	.051	4.446
Ενεργός πολίτης	-	-	-	-	-	-
Μικτές μηνιαίες αποδοχές από την εργασία	-8.936	1.476	<.001	.001	7.3E-6	.002

Η μεταβλητή Ενεργός πολίτης δεν περιλαμβάνεται στην ανάλυση καθώς δεν είναι επαρκές το δείγμα των συμμετεχόντων Αλβανών 1ης γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες για το έτος 2006.

9.4 Σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με την απορρόφηση στην εργασία

Όσον αφορά το δείγμα του 2015, όπως έχει προκύψει από τον Πίνακα 11, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών στην απορρόφηση από την εργασία, ενώ επίσης, από τον Πίνακα 12 παρατηρούμε ότι τόσο οι νεότεροι Έλληνες όσο και οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς εργάζονται σε μικρότερα ποσοστά συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών και τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνονται και στο δείγμα του 2006 (Πίνακας 14, Πίνακας 15). Επίσης από τους παραπάνω πίνακες προκύπτει και ότι οι Έλληνες κάτω των 30 ετών και οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς, εργάζονταν σε υψηλότερα ποσοστά το 2006, συγκριτικά με το 2015.

Από τα αποτελέσματα των διμεταβλητών ελέγχων Mann-Whitney για τις διαφορές στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού μεταξύ εργαζομένων και ανέργων ανά κατηγορία πολιτών για το έτος 2015 (Πίνακας 34) αλλά και την αντίστοιχη πολυμεταβλητή ανάλυση (Πίνακας 44), παρατηρήθηκε ότι οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς διαθέτουν χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους ανέργους. Για το 2015 και για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς δεν παρατηρήθηκε διαφορά του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης ή του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων με τους Έλληνες συνομήλικους τους (Πίνακας 44). Τα αντίστοιχα αποτελέσματα για το δείγμα του 2006 δεν καταδεικνύουν καμία σημαντική διαφοροποίηση Αλβανών 2^{ης} γενιάς και Ελλήνων κάτω των 30 ετών όσον αφορά το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης (Πίνακας 38, Πίνακας 48).

Η μόνη συστηματική διαφοροποίηση που παρατηρείται μεταξύ Αλβανών 2^{ης} γενιάς και Ελλήνων κάτω των 30 ετών είναι, τόσο στο δείγμα του 2006 όσο και σε αυτό του 2015, είναι ως προς το ανθρώπινο κεφάλαιο, και συγκεκριμένα ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης (οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών). Βέβαια, το επίπεδο εκπαίδευσης δεν συνδέθηκε με την απορρόφηση από την εργασία για καμία κατηγορία πολιτών, ούτε το 2015, ούτε το 2006 (Βλέπε Παράρτημα, Πίνακας 67 και Πίνακας 68).

Επομένως, από τα παραπάνω αποτελέσματα συμπεραίνουμε ότι για το έτος 2006 δεν υπάρχει καμία στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ κατάστασης εργασίας των Αλβανών 2^{ης} γενιάς και του κοινωνικού ή του ανθρώπινου κεφαλαίου, ενώ για το

2015 υπάρχει μια σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ ανέργων και εργαζόμενων, ως προς το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας. Με βάση τα παραπάνω διαμορφώνεται το προβλεπτικό μοντέλο λογιστικής παλινδρόμησης για την κατάσταση εργασίας με όλες τις μεταβλητές κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου καθώς και τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά (φύλο, ηλικία) για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς στο δείγμα του έτους 2015. Παρατηρείται ότι, για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς, υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας συνδέονται με μικρότερη πιθανότητα απορρόφησης από την εργασία (OR=.266, 95%CI .074-.948). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μοντέλο στο σύνολό του δεν είναι στατιστικά σημαντικό ($p=.406>.05$) και ερμηνεύει μόνο το 13,8% της μεταβλητότητας της απορρόφησης από την εργασία, επομένως πρόκειται για ένα μοντέλο με περιορισμένη δυνατότητα γενίκευσης και χαμηλή προβλεπτική ισχύ.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο δεν επηρεάζουν την απορρόφηση των Αλβανών 2^{ης} γενιάς στην εργασία, αν και υπάρχουν ενδείξεις ότι οι ισχυρότεροι δεσμοί με την οικογένεια σχετίζονται με υψηλότερα ποσοστά ανεργίας.

Πίνακας 51 Προβλεπτικοί παράγοντες της κατάστασης εργασίας για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς (2015)

	B	SE	p	OR	95% C.I.	
					Lower	Upper
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	-1.325	0.649	0.041	0.266	.074	.948
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	1.727	1.116	0.122	5.624	.631	50.148
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	1.264	0.999	0.206	3.539	.499	25.084
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-0.112	1.153	0.922	0.894	.093	8.560
Ενεργός πολίτης	0.395	1.142	0.729	1.484	.158	13.915
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	-0.08	0.142	0.575	0.923	.698	1.221
Γενική υγεία	-21.18	401	0.999	0	.000	.
Μη περιορισμός δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας	2.009	1.715	0.242	7.456	.258	215.107
Χρόνια πάθηση	0.266	1.124	0.813	1.305	.144	11.815
Φύλο	0.648	0.443	0.143	1.912	.803	4.553
Ηλικία	0.062	0.068	0.363	1.064	.931	1.217

$\chi^2(11)=11.45$, $p=.406$, $R^2=13.8\%$

9.5 Σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με το εισόδημα από την εργασία

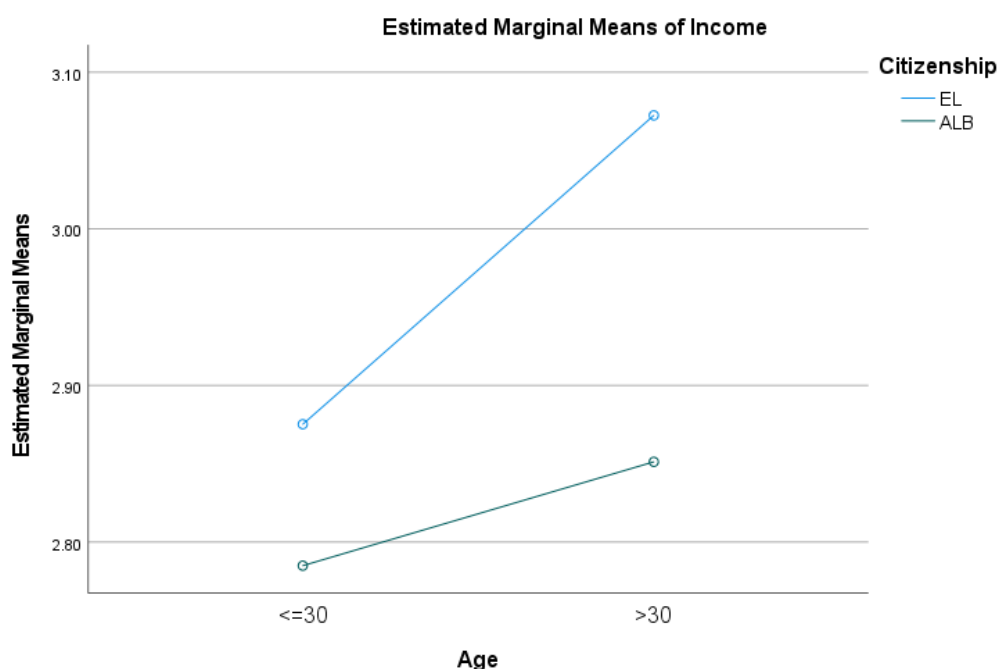
Στη συνέχεια διερευνάται η σχέση κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου με το εισόδημα από την εργασία. Αρχικά διενεργήθηκε διπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης (Two-Way ANOVA), με σκοπό να εξετασθεί αν η ηλικία/γενιά (1^η γενιά/άνω των 30 ή 2^η γενιά/κάτω των 30 ετών) επηρεάζει διαφορετικά τα επίπεδα αποδοχών από την εργασία για κάθε υπηκοότητα (Έλληνες και Αλβανοί). Τα αποτελέσματα (Πίνακας 52) έδειξαν ότι τόσο η υπηκοότητα ($p < .001$) όσο και η ηλικιακή κατηγορία ($p < .001$) επηρεάζουν τις μηνιαίες μεικτές αποδοχές από την εργασία. Επίσης, η αλληλεπίδραση ηλικίας και υπηκοότητας είναι στατιστικά σημαντική ($p = .004$), που σημαίνει ότι ο τρόπος που επηρεάζει η ηλικιακή κατηγορία το εισόδημα, αλλάζει ανάλογα με την υπηκοότητα.

Τα παραπάνω συμπεράσματα οπτικοποιούνται στο Διάγραμμα 23 για το έτος 2015, όπου βλέπουμε ότι παρά το γεγονός ότι η οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς και οι Έλληνες άνω των 30 ετών παρουσιάζουν υψηλότερα εισοδήματα από τους νεότερους της αντίστοιχης υπηκοότητας, για τους Αλβανούς η διαφορά στα εισοδήματα μεταξύ 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς είναι μικρότερη συγκριτικά με τους Έλληνες άνω και κάτω των 30 ετών. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν παρόμοια εισοδήματα (ελαφρώς μικρότερα) με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών, ενώ οι Έλληνες άνω των 30 ετών έχουν σημαντικά υψηλότερα εισοδήματα από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς.

Πίνακας 52 Αποτελέσματα Two-Way ANOVA για τις επιδράσεις υπηκοότητα και ηλικιακής κατηγορίας αλλά και της αλληλεπίδρασής τους στο εισόδημα (2015)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6.573 ^a	3	2.191	56.665	<.001
Intercept	2477.253	1	2477.253	64069.495	.000
Υπηκοότητα	1.792	1	1.792	46.339	<.001
Ηλικία	1.282	1	1.282	33.158	<.001
Υπηκοότητα*Ηλικία	.316	1	.316	8.181	.004
Error	19.603	507	.039		
Total	4418.486	511			
Corrected Total	26.176	510			

$R^2 = .251$ (Adjusted $R^2 = .247$)

Διάγραμμα 23 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2015). Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

Πίνακας 53 Περιγραφικά στοιχεία σταθμισμένου εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2015)

		MO	SE	95% CI	
				Lower	Upper
Έλληνες	<=30	2.875	.031	2.814	2.936
	>30	3.072	.014	3.045	3.100
Αλβανοί	2 ^{ης} γενιάς	2.785	.028	2.731	2.839
	1 ^{ης} γενιάς	2.851	.013	2.825	2.877

Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

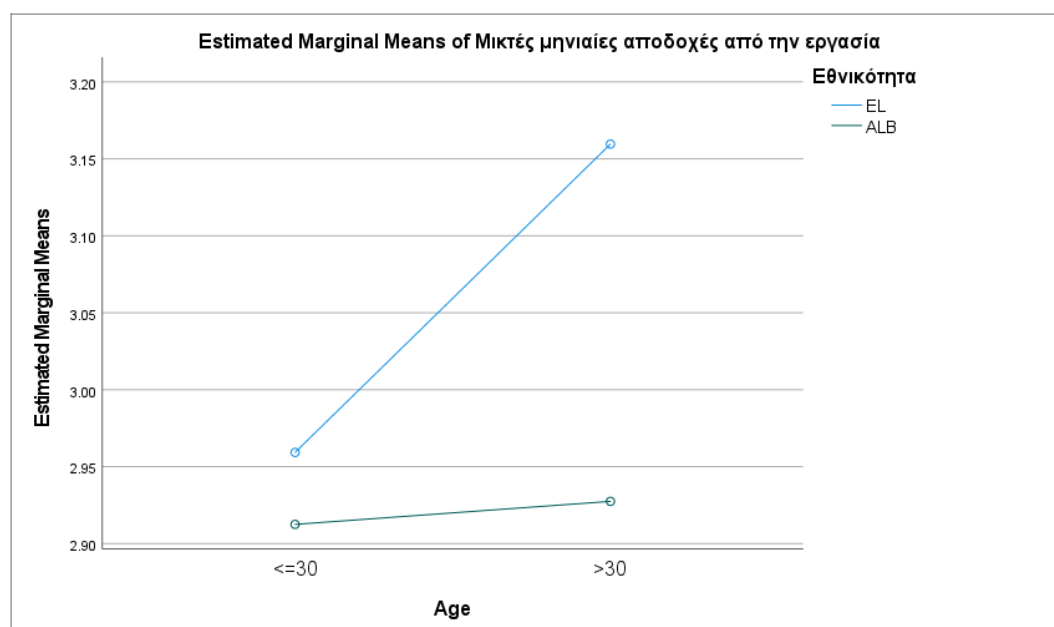
Για το έτος 2006 (Πίνακας 54) τα αποτελέσματα ήταν παρόμοια, με στατιστικά σημαντική επίδραση της αλληλεπίδρασης ηλικίας και υπηκοότητας ($p < .001$). Από το

Διάγραμμα 24 (Πίνακας 55) παρατηρείται ότι για το έτος 2006, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν σχεδόν ίσες μηνιαίες αποδοχές από την εργασία με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, ενώ οι Έλληνες κάτω των 30 ετών παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερα εισοδήματα από τους μεγαλύτερους της αντίστοιχης υπηκοότητας. Οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν παρόμοια εισοδήματα (ελαφρώς μικρότερα) με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών, ενώ οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς έχουν σημαντικά χαμηλότερα εισοδήματα από τους Έλληνες άνω των 30 ετών.

Πίνακας 54 Αποτελέσματα Two-Way ANOVA για τις επιδράσεις υπηκοότητα και ηλικιακής κατηγορίας αλλά και της αλληλεπίδρασής τους στο εισόδημα (2006)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3.809	3	1.270	43.136	<.001
Intercept	2285.322	1	2285.322	77642.070	.000
Υπηκοότητα	.740	1	.740	25.151	<.001
Ηλικία	1.242	1	1.242	42.210	<.001
Υπηκοότητα*Ηλικία	.549	1	.549	18.650	<.001
Error	9.095	309	.029		
Total	2852.076	313			
Corrected Total	12.904	312			

$R^2 = .295$ (Adjusted $R^2 = .288$)

Διάγραμμα 24 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2006). Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

Πίνακας 55 Περιγραφικά στοιχεία σταθμισμένου εισοδήματος βάσει ηλικίας και υπηκοότητας (2006)

		MO	SE	95% CI	
				Lower	Upper
Έλληνες	<=30	2.959	.026	2.907	3.011
	>30	3.160	.016	3.128	3.192
Αλβανοί	2 ^{ης} γενιάς	2.913	.025	2.864	2.961
	1 ^{ης} γενιάς	2.928	.016	2.896	2.959

Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

Εφόσον αποδείχθηκε ότι η αλληλεπίδραση ηλικίας/γενιάς και υπηκοότητας επηρεάζει σημαντικά τις μέσες μηνιαίες αποδοχές, αναπτύχθηκαν μοντέλα πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τις μηνιαίες αποδοχές από την εργασία και ανεξάρτητες μεταβλητές το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, γεφύρωσης και το ανθρώπινο κεφάλαιο, την υπηκοότητα, την ηλικία/γενιά καθώς και τα βασικά δημογραφικά στοιχεία (Πίνακας 56, Πίνακας 57).

Το προβλεπτικό μοντέλο για το έτος 2015 (Πίνακας 56) δείχνει ότι το εισόδημα αυξάνεται με την αύξηση του ενεργού πολίτη ($\beta=.084$, $p=.039$), στα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης ($\beta=.206$, $p<.001$) και τους άνδρες ($\beta=.206$, $p<.001$). Επίσης το εισόδημα αυξάνεται με την αύξηση του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας ($\beta=.089$, $p<.05$) και τη μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων ($\beta=-.089$, $p<.05$). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αρνητική επίδραση της γενικής υγείας ($\beta=-.082$, $p<.05$) στο εισόδημα, που μάλλον οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα με μεγαλύτερη ηλικία και άρα εμπειρία αμείβονται καλύτερα, αλλά λόγω ηλικίας δηλώνουν χειρότερη αντιληπτή γενική υγεία.

Το προβλεπτικό μοντέλο για το έτος 2006 (Πίνακας 57) δείχνει ότι το εισόδημα αυξάνεται με την αύξηση του του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας ($\beta=.108$, $p=.030$), στα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης ($\beta=.168$, $p<.001$) και τους άνδρες ($\beta=.355$, $p<.001$), ενώ δεν παρατηρείται επίδραση του ενεργού πολίτη ($p=.163$), του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων ($p=.279$) ή της γενικής υγείας ($p=.085$).

Συμπερασματικά, προκύπτει ότι κατά το 2015 τα υψηλότερα εισοδήματα παρουσιάζονται σε άνδρες, υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου, ενεργούς πολίτες που έχουν ισχυρότερους δεσμούς με την οικογένεια και λιγότερο ισχυρούς με τους φίλους. Η μη σημαντικότητα των παραμέτρων του κεφαλαίου γεφύρωσης στο εισόδημα για το 2006 μπορεί να οφείλεται στα πολύ χαμηλά ποσοστά ενεργού πολίτη και συμμετοχής σε εθελοντική εργασία των Αλβανών 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, κατά το έτος 2006.

Πίνακας 56 Συντελεστές παλινδρόμησης για τις μεταβλητές του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου για το σύνολο του δείγματος (2015)

	B	SE	β	p
Φύλο (Ανδρες vs Γυναίκες)	0.094	0.017	0.206	<.001
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	0.026	0.006	0.206	<.001
Γενική υγεία	-0.027	0.013	-0.082	0.045
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	0.021	0.01	0.089	0.030
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-0.024	0.011	-0.089	0.038
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	0.04	0.039	0.051	0.310
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	-0.054	0.05	-0.056	0.284
Ενεργός πολίτης	0.092	0.044	0.084	0.039
Αλβανοί vs Έλληνες	-0.154	0.02	-0.338	<.001
Ηλικία	0.003	0.001	0.143	<.001

F(10,500)=21.44, p<.001, R²=30%

Πίνακας 57 Συντελεστές παλινδρόμησης για τις μεταβλητές του κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου για το σύνολο του δείγματος (2006)

	B	SE	β	p
Φύλο (Ανδρες vs Γυναίκες)	.150	.019	.355	<.001
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	.025	.007	.168	<.001
Γενική υγεία	.028	.016	.080	.085
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	.017	.008	.108	.030
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	-.012	.011	-.056	.279
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	-.046	.032	-.066	.146
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	.051	.039	.065	.184
Ενεργός πολίτης	.073	.052	.067	.163
Αλβανοί vs Έλληνες	-.155	.020	-.383	<.001
Ηλικία	.004	.001	.201	<.001

F(10,301)=22.72, p<.001, R²=42,5%

9.6 Αλληλεπίδραση κατηγορίας πολιτών και κοινωνικού/ανθρώπινου κεφαλαίου στο εισόδημα από την εργασία

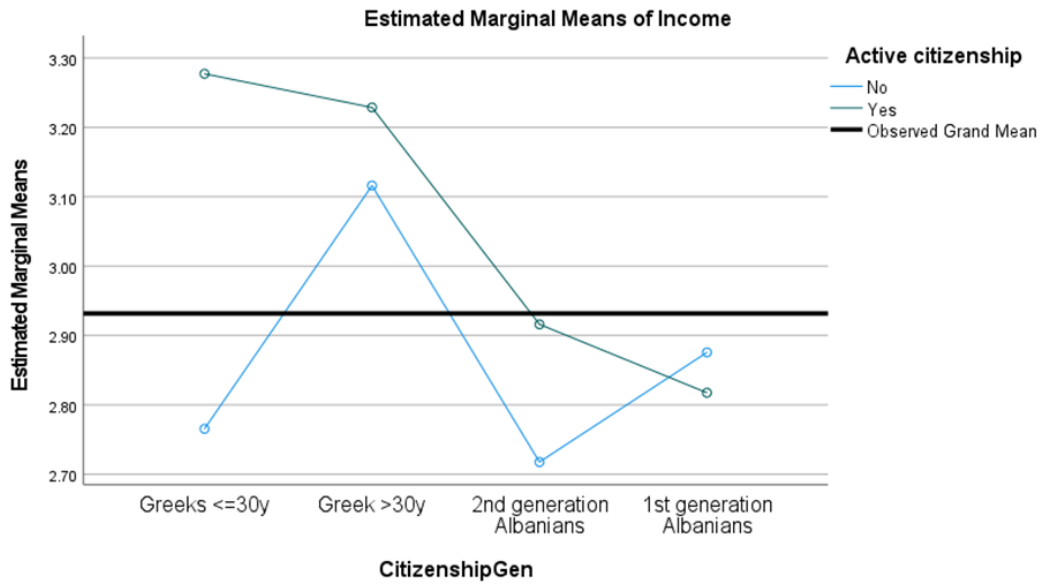
Στις προηγούμενες ενότητες παρατηρήσαμε τις κύριες επιδράσεις κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου στο εισόδημα, λαμβάνοντας υπόψη την υπηκοότητα/γενιά ως μεταβλητή ελέγχου. Σε αυτή την ενότητα, στόχος είναι να καταγραφεί ο τρόπος που μεταβάλλεται το εισόδημα από την εργασία με το κοινωνικό ή/και ανθρώπινο κεφάλαιο, ανάλογα με την κατηγορία πολιτών, εντοπίζοντας τις σημαντικές αλληλεπιδράσεις. Ως εκ τούτου, διενεργήθηκε πολυπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης (Factorial ANOVA) για το έτος 2015 και τα αποτελέσματα (Πίνακας 58) δείχνουν ότι οι αλληλεπιδράσεις Υπηκοότητα/γενιά * Ενεργός πολίτης ($p=.036<.05$) και Υπηκοότητα/γενιά * Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων ($p=.021<.05$) έχουν σημαντική επίδραση στις αποδοχές των συμμετεχόντων.

Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς που δεν είναι ενεργοί πολίτες έχουν παρόμοια εισοδήματα με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών τους, ελαφρώς χαμηλότερα από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και που δεν είναι ενεργοί πολίτες και σημαντικά χαμηλότερα εισοδήματα συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών που δεν είναι ενεργοί πολίτες (Πίνακας 59, Διάγραμμα 25). Επομένως, όσον αφορά τους μη ενεργούς πολίτες, το μοτίβο σχετικά με τα εισοδήματα ανά υπηκοότητα/γενιά είναι παρόμοιο με αυτό που έχει ήδη παρουσιαστεί στις προηγούμενες ενότητες, ότι δηλαδή οι νεότεροι έχουν χαμηλότερα εισοδήματα από τους μεγαλύτερους σε ηλικία, ανεξαρτήτως υπηκοότητα, ενώ οι Αλβανοί έχουν γενικά χαμηλότερα εισοδήματα από τους Έλληνες.

Πίνακας 58 Κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των παραγόντων στις μηνιαίες μεικτές αποδοχές από την εργασία για όλο το δείγμα (2015)

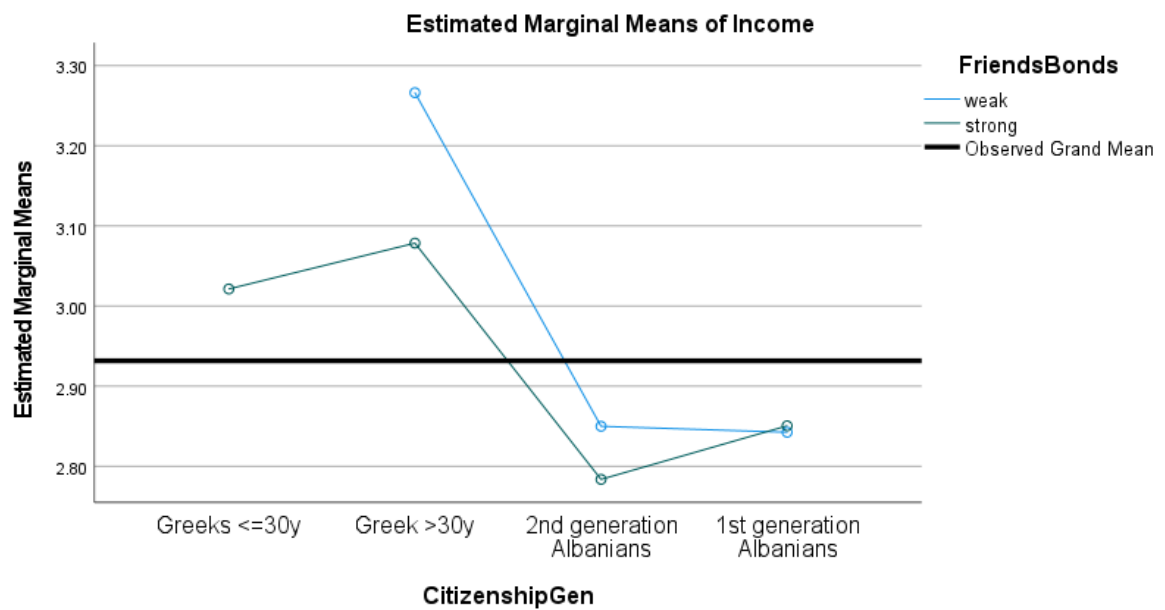
Source	Type III SS	df	MSE	F	Sig.
Corrected Model	9.916	28	0.354	10.498	<.001
Intercept	25.431	1	25.431	753.849	<.001
Φύλο	0.875	1	0.875	25.936	<.001
Ηλικία	0.001	1	0.001	0.016	0.898
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	0.844	1	0.844	25.029	<.001
Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	0.002	1	0.002	0.046	0.83
Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	0.111	1	0.111	3.281	0.071
Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	0.002	1	0.002	0.071	0.791
Ενεργός πολίτης	0.026	1	0.026	0.76	0.384
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης	0.306	1	0.306	9.058	0.003
Γενική υγεία	0.003	1	0.003	0.076	0.783
Περιορισμός δραστηριοτήτων	0.004	1	0.004	0.121	0.728
Χρόνια πάθηση	0.225	1	0.225	6.67	0.010
Υπηκοότητα/γενιά	0.58	3	0.193	5.731	<.001
Υπηκοότητα/γενιά * Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες	0.074	3	0.025	0.727	0.536
Υπηκοότητα/γενιά * Συμμετοχή σε επίσημη εθελοντική εργασία	0.045	3	0.015	0.449	0.718
Υπηκοότητα/γενιά * Ενεργός πολίτης	0.291	3	0.097	2.873	0.036
Υπηκοότητα/γενιά * Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας	0.083	3	0.028	0.82	0.483
Υπηκοότητα/γενιά * Κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων	0.264	2	0.132	3.911	0.021
Error	16.26	482	0.034		
Total	4418.486	511			
Corrected Total	26.176	510			

$R^2 = .379$ (Adjusted $R^2 = .343$)

Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: IsMale = ,54, Age = 40,3464, Good general health = ,9863, Not limited from health problem = ,933, Chronic disease = ,0822

Διάγραμμα 25 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών, βάσει υπηκοότητας/γενιάς (2015). Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: IsMale = ,54, Age = 40,3464, Good general health = ,9863, Not limited from health problem = ,933, Chronic disease = ,0822

Non-estimable means are not plotted

Διάγραμμα 26 Σταθμισμένοι μέσοι όροι εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών, βάσει υπηκοότητας/γενιάς (2015). Οι τιμές των μηνιαίων αποδοχών έχουν υποστεί λογαριθμική μετατροπή ώστε να μειωθεί η επίδραση των ακραίων τιμών

Παρατηρείται όμως ότι το μοτίβο διαφοροποιείται στην περίπτωση του ενεργού πολίτη (Πίνακας 59, Διάγραμμα 25). Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες έχουν ελαφρώς υψηλότερα εισοδήματα από αυτά των Αλβανών 1^{ης} γενιάς και ελαφρώς χαμηλότερα εισοδήματα από αυτά των Ελλήνων ενεργών πολιτών άνω και κάτω των 30 ετών. Παρατηρούμε ότι οι εισοδηματικές διαφορές των Αλβανών 2^{ης} γενιάς με τους Έλληνες ενεργούς πολίτες δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφορά, που σημαίνει ότι υπάρχει μια σημαντική αύξηση των εισοδημάτων των Αλβανών 2^{ης} γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες, η οποία προσομοιάζει σε αυτή που εμφανίζεται στους Έλληνες, και διαφοροποιείται από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, που είτε είναι είτε δεν είναι ενεργοί πολίτες, τα εισοδήματά τους παραμένουν χαμηλά.

Από τα αποτελέσματα του Πίνακας 58 σε συνδυασμό με την οπτικοποίηση στο Διάγραμμα 26, το αυξημένο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων δεν συνδέεται με αυξημένα εισοδήματα από την εργασία παρά μόνο ως εξής: Η διαφορά των εισοδημάτων των Αλβανών 2^{ης} γενιάς με τους Έλληνες άνω των 30 ετών είναι μεγαλύτερη όταν υπάρχει χαμηλό φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο, ενώ μειώνεται όταν έχουν υψηλό φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο. Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα των επιμέρους διαφορών για την εν λόγω αλληλεπίδραση δεν είναι στατιστικά σημαντικά και θα πρέπει να ληφθούν υπόψη με προσοχή.

Η εν λόγω ανάλυση, επαναλήφθηκε για το 2006, όμως τα ποσοστά ενεργού πολίτη για τους Αλβανούς 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς είναι μηδενικά ως ιδιαίτερα χαμηλά με αποτέλεσμα να μην μπορούν να εξαχθούν συγκριτικά συμπεράσματα, παρά το γεγονός ότι παρατηρούνται παρόμοιες τάσεις για τους ενεργούς πολίτες Αλβανούς 2^{ης} γενιάς (βλέπε Παράρτημα, Πίνακας 69 και Πίνακας 70)

Πίνακας 59 Συγκρίσεις ανά ζεύγη κατηγορίας πολιτών στους σταθμισμένους μέσους όρους εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών (2015)

		Μέση διαφορά	SE	p	95% CI	
					Lower	Upper
<i>Μη ενεργοί πολίτες</i>						
Έλληνες <=30	Έλληνες >30	-0.359	0.127	0.029	-0.695	-0.023
	Αλβανοί 2ης γενιάς	-0.022	0.152	1.000	-0.425	0.380
	Αλβανοί 1ης γενιάς	-0.161	0.142	1.000	-0.536	0.214
Έλληνες >30	Έλληνες <=30	-0.359	0.127	0.029	0.023	0.695
	Αλβανοί 2ης γενιάς	0.336	0.105	0.008	0.059	0.614
	Αλβανοί 1ης γενιάς	0.198	0.086	0.134	-0.031	0.426
Αλβανοί 2ης γενιάς	Έλληνες <=30	0.022	0.152	1.000	-0.380	0.425
	Έλληνες >30	-.336*	0.105	0.008	-0.614	-0.059
	Αλβανοί 1ης γενιάς	-0.139	0.121	1.000	-0.460	0.183
Αλβανοί 1ης γενιάς	Έλληνες <=30	0.161	0.142	1.000	-0.214	0.536
	Έλληνες >30	-0.198	0.086	0.134	-0.426	0.031
	Αλβανοί 2ης γενιάς	0.139	0.121	1.000	-0.183	0.460
<i>Ενεργοί πολίτες</i>						
Έλληνες <=30	Έλληνες >30	0.023	0.174	1.000	-0.438	0.483
	Αλβανοί 2ης γενιάς	0.311	0.193	0.646	-0.200	0.823
	Αλβανοί 1ης γενιάς	0.37	0.190	0.311	-0.133	0.873
Έλληνες >30	Έλληνες <=30	-0.023	0.174	1.000	-0.483	0.438
	Αλβανοί 2ης γενιάς	0.289	0.128	0.147	-0.050	0.628
	Αλβανοί 1ης γενιάς	.347*	0.120	0.024	0.029	0.666
Αλβανοί 2ης γενιάς	Έλληνες <=30	-0.311	0.193	0.646	-0.823	0.200
	Έλληνες >30	-0.289	0.128	0.147	-0.628	0.050
	Αλβανοί 1ης γενιάς	0.059	0.148	1.000	-0.333	0.450
Αλβανοί 1ης γενιάς	Έλληνες <=30	-0.37	0.190	0.311	-0.873	0.133
	Έλληνες >30	-.347*	0.120	0.024	-0.666	-0.029
	Αλβανοί 2ης γενιάς	-0.059	0.148	1.000	-0.450	0.333

9.7 Ερευνητικά ευρήματα

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να παρουσιάσουμε και κυρίως να ερμηνεύσουμε τα ερευνητικά μας ευρήματα και να τα μελετήσουμε σε συνάρτηση με τις ερευνητικές μας υποθέσεις. Συνολικότερος στόχος της διαδικασίας είναι να περιγράψουμε αναλυτικά τη συσσώρευση, πρόσβαση και χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, τόσο πριν όσο και μετά την Ευρωπαϊκή οικονομική κρίση.

Ωστόσο, πριν περάσουμε στην αναλυτική ερμηνεία των αποτελεσμάτων της EU-SILC για τα δύο έτη, αλλά και της ΕΛΣΤΑΤ για το έτος 2016, παραθέτουμε τον πίνακα με την αντιστοίχιση των ερευνητικών μας υποθέσεων και των αντίστοιχων ευρημάτων για τον πληθυσμό των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών:

Πίνακας 60 Ευρήματα αποτελεσμάτων έρευνας σε σχέση με τις αρχικές ερευνητικές υποθέσεις

Ερευνητικά Ερωτήματα /Υποθέσεις	Ευρήματα
<i>Ερευνητική υπόθεση που αφορά στην ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) για το έτος 2016</i>	
Υ1 Οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες 2 ^{ης} γενιάς για να βρουν εργασία χρησιμοποιούν περισσότερο το κοινωνικό κεφάλαιο, συγκριτικά με τις υπόλοιπες μεθόδους για το έτος 2016.	Το 70.71% των Αλβανών 2 ^{ης} γενιάς βρήκε τη τρέχουσα κύρια εργασία του μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών, ενώ το 8.21% και το 7.51% βρήκε δουλειά μέσω παρόχου εκπαίδευσης ή κατάρτισης.
<i>Ερευνητικά ερωτήματα από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) για τα έτη 2006 και 2015</i>	
α) Εντοπισμός του συγκεκριμένου τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που συσσωρεύουν περισσότερο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς συγκριτικά με τους Αλβανούς πρώτης γενιάς και τους Έλληνες	
Υ2 Οι Αλβανοί μετανάστες 2ης γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για το 2015 , δεν παρουσιάζεται διαφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας που συσσωρεύουν οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς με τις λοιπές κατηγορίες πολιτών. Οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς παρουσιάζουν χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.

	<p>Για το 2006, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς (και οι Έλληνες κάτω των 30 ετών) παρουσιάζουν ελαφρώς χαμηλότερα επίπεδα δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς δεν διαφοροποιούνται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.</p>
<p>Υ3 Οι Αλβανοί μετανάστες 2ης γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.</p>	<p>Για το 2015, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών και τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και όμοια επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών. Το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και το ανδρικό φύλο συνδέεται με ισχυρότερους δεσμούς φίλων. Οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς δεν διαφοροποιούνται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.</p> <p>Για το 2006, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών και τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών. Οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς δεν διαφοροποιούνται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.</p>
<p>Υ4 Οι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς συσσωρεύουν περισσότερο ανθρώπινο κεφάλαιο συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.</p>	<p>Για το 2015, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς (τόσο στο σύνολο όσο και οι εργαζόμενοι) παρουσιάζουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συγκριτικά με τους Έλληνες όλων των ηλικιών και ελαφρώς υψηλότερο από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς. Η υγεία των νεότερων γενεών Αλβανών και Ελλήνων είναι πολύ καλύτερη από αυτή των μεγαλύτερων.</p> <p>Για το 2006, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς (τόσο</p>

	στο σύνολο όσο και οι εργαζόμενοι) παρουσιάζουν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συγκριτικά με τους Έλληνες όλων των ηλικιών. Επίσης παρουσιάζουν ελαφρώς χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους Αλβανούς 1 ^{ης} γενιάς. Η υγεία των νεότερων γενεών Αλβανών και Ελλήνων είναι πολύ καλύτερη από αυτή των μεγαλύτερων.
Y5 Οι Αλβανοί μετανάστες 2ης γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης πρώτου τύπου (άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για το 2015 , οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς έχουν τη δεύτερη υψηλότερη συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες και σε επίσημες εθελοντικές δραστηριότητες, μετά τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Η συμμετοχή τους αυξήθηκε συγκριτικά με το 2006 , όπου ήταν τελευταίοι σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες πολιτών.
Y6 Οι Αλβανοί μετανάστες 2ης γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης του δεύτερου τύπου (τυπικές εθελοντικές δραστηριότητες) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για το 2015 , οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς έχουν τη δεύτερη υψηλότερη συμμετοχή σε επίσημες εθελοντικές δραστηριότητες, μετά τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Η συμμετοχή τους αυξήθηκε συγκριτικά με το 2006 , όπου ήταν προτελευταίοι, μετά από τους Αλβανούς 1 ^{ης} γενιάς.
Y7 Οι Αλβανοί μετανάστες 2ης γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης του τρίτου τύπου (Ενεργός πολίτης) συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για το 2015 , οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς έχουν υψηλότερα ποσοστά ενεργού πολίτη από τους Αλβανούς 1 ^{ης} γενιάς και τους Έλληνες άνω των 30 ετών, και χαμηλότερα από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών. Η συμμετοχή τους αυξήθηκε συγκριτικά με το 2006 , όπου ήταν προτελευταίοι, με παρόμοια ποσοστά με αυτά των Ελλήνων κάτω των 30 ετών.
β) Διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να ενταχθούν στην αγορά εργασίας	
Y8 Για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για το 2015 , οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2ης γενιάς έχουν χαμηλότερο κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους άνεργους. Το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας μειώνει τις πιθανότητες απορρόφησης από την αγορά εργασίας. Για το 2006 , δεν παρατηρείται σημαντική

	επίδραση.
Y9 Για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Δεν παρατηρείται σημαντική επίδραση σε κανένα από τα δύο έτη.
Y10 Για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Δεν παρατηρείται σημαντική επίδραση σε κανένα από τα δύο έτη.
Y11 Για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με υψηλότερη απορρόφηση από την αγορά εργασίας κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Δεν παρατηρείται σημαντική επίδραση σε κανένα από τα δύο έτη.
γ) Διερεύνηση του τύπου κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που αξιοποιούν περισσότερο οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς – συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες πολιτών - για να αποκτήσουν υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία.	
<ul style="list-style-type: none"> • Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις αναλύσεις που αφορούν αυτό το ερευνητικό ερώτημα περιορίζονται στο έτος 2015, καθώς για το 2006 η συμμετοχή των Αλβανών συμμετεχόντων στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης ήταν πολύ χαμηλή, καθιστώντας ανέφικτη τη σύγκριση με τις λοιπές κατηγορίες πολιτών. • Ανεξαρτήτως υπηκοότητας και ηλικίας, το ανδρικό φύλο, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης, το μεγαλύτερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας, το χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων και ο ενεργός πολίτης, συνδέονται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία. 	
Y12 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για όλες τις κατηγορίες πολιτών, και για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς, το μεγαλύτερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία.
Y13 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού φίλων συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Για όλες τις κατηγορίες πολιτών, και για τους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς, το χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία.
Y14 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2 ^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.	Οι Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες έχουν ελαφρώς υψηλότερα εισοδήματα από αυτά των Αλβανών 1 ^{ης} γενιάς και ελαφρώς χαμηλότερα εισοδήματα από αυτά των Ελλήνων

	<p>ενεργών πολιτών άνω και κάτω των 30 ετών. Παρατηρούμε ότι οι εισοδηματικές διαφορές των Αλβανών 2^{ης} γενιάς με τους Έλληνες ενεργούς πολίτες δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφορά, που σημαίνει ότι υπάρχει μια σημαντική αύξηση των εισοδημάτων των Αλβανών 2^{ης} γενιάς που είναι ενεργοί πολίτες, η οποία προσομοιάζει σε αυτή που εμφανίζεται στους Έλληνες, και διαφοροποιείται από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, που είτε είναι είτε δεν είναι ενεργοί πολίτες, τα εισοδήματά τους παραμένουν χαμηλά.</p>
<p>Υ15 Για τους εργαζόμενους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς η μεγαλύτερη συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία κατά το έτος 2006 και το έτος 2015.</p>	<p>Για όλες τις κατηγορίες πολιτών, και για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα από την εργασία.</p>

Η πρώτη υπόθεση γίνεται αποδεκτή, ότι δηλαδή οι εργαζόμενοι Αλβανοί μετανάστες 2^{ης} γενιάς αξιοποιούν πράγματι το κοινωνικό κεφάλαιο για την εύρεση εργασίας. Διερευνώντας τη συμπεριφορά των εργαζόμενων Αλβανών 2^{ης} γενιάς στην έρευνα της **ΕΛΣΤΑΤ του 2016**, εκτιμήθηκε ότι το 70.71% βρήκε τη τρέχουσα κύρια εργασία του μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών, ενώ το 8.21% και το 7.51% βρήκε δουλειά μέσω παρόχου εκπαίδευσης ή κατάρτισης, καθώς και με κάποιον άλλον τρόπο που δεν αναλύεται περαιτέρω στο ερωτηματολόγιο. Όπως είδαμε στην ενότητα 1.2.1 ετούτης της εργασίας, το αντίστοιχο ποσοστό της ίδιας έρευνας για το συνολικό δείγμα των ερωτώμενων που βρήκε την τρέχουσα εργασία του μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών είναι το 37.9%. Μάλιστα, για το σύνολο των αλλοδαπών το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 60.1%¹⁰⁹. Με βάση τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε ότι **οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς αξιοποιούν περισσότερο τα κοινωνικά δίκτυα -και ειδικότερα το κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού- για να βρουν εργασία,**

¹⁰⁹ Πίνακας 64 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Τρόπος εύρεσης της τρέχουσας κύριας εργασίας (Πίνακας 64).

συγκριτικά με οποιονδήποτε άλλο πληθυσμό στην Ελλάδα που βρίσκεται στη διαδικασία της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας¹¹⁰.

Αναφορικά με τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης στη βοήθεια εκτέλεσης των καθηκόντων της τρέχουσας εργασίας, παρατηρήθηκε ότι το 32.28% των Αλβανών δεύτερης γενιάς δήλωσε την επιλογή «Καθόλου», ενώ το 35.85% δήλωσε την επιλογή «Σε κάποιο βαθμό». Στην ίδια έρευνα και όσον αφορά το συνολικό δείγμα των Ελλήνων, τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 13% και 26.5%¹¹¹. Μάλιστα οι Έλληνες μισθωτοί ηλικίας 15 έως 34 χρονών, σε ποσοστό 38.3% ανέφεραν ότι σε μεγάλο βαθμό η εκπαίδευση τους βοηθά στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, σε αντίθεση με τους Αλβανούς δεύτερης γενιάς, όπου το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 14.21%.

Ακόμα, παρατηρούμε ότι το 64.19% εργάζονται ως απασχολούμενοι στη παροχή υπηρεσιών/πωλητές, το 14.30% ως ειδικευόμενοι τεχνίτες και σε συναφή επαγγέλματα, το 7.83% ως υπάλληλοι γραφείου, το 7.16% ως τεχνικοί και σε συναφή επαγγέλματα, ενώ το 6.51% εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες. Αθροίζοντας τα ποσοστά των ερωτώμενων που απασχολούνται σε τεχνικά επαγγέλματα το σύνολο ανέρχεται στο 27.97%. Επιπροσθέτως, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κανένας Αλβανός δεύτερης γενιάς του δείγματος, δεν απασχολείται ως διευθυντικό και διοικητικό στέλεχος, ούτε ως ελεύθερος επαγγελματίας. Οι συγκεκριμένες διαπιστώσεις είναι πιο εμφανείς παρατηρώντας τη συνολικότερη εικόνα των τομέων της οικονομικής δραστηριότητας. Η πλειοψηφία λοιπόν του δείγματος των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς σε ποσοστό 95.38% εργάζεται στον τριτογενή τομέα, ενώ το υπόλοιπο 4.62% στον δευτερογενή. Επιπλέον, σχετικά με τη θέση εργασίας, η πλειοψηφία με ποσοστό 91.57% είναι μισθωτοί και το υπόλοιπο 8.43% βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. Τέλος, το 80.39% δήλωσε ότι εργάζεται σε πλήρη απασχόληση ενώ το 88.62% δήλωσε την εργασία του ως μόνιμη ή με σύμβαση αόριστης διάρκειας.

Όσον αφορά τα ευρήματα από τις αναλύσεις των ερευνών της EU-SILC για τα δύο έτη 2006 και 2015, είναι **σύμφωνα με τη θεωρία και μέτρηση του κοινωνικού κεφαλαίου του Lip σχετίζεται με τη συσσώρευση, ανάλογα με τον**

¹¹⁰ Πίνακας 62 Συχνότητων - έρευνα ΕΛΣΤΑΤ 2017 - Συμμετέχοντες εν εργασία - Αλβανοί 2ης γενιάς.(Πίνακας 62).

¹¹¹ Πίνακας 65 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Χρησιμότητα εκπαίδευσης στην εργασία (Πίνακας 65).

τρόπο που διερεύνησε το ζήτημα ο Granovetter¹¹². Το βασικό ερώτημα που εκκρεμεί και που θα προσπαθήσουμε να το απαντήσουμε παρακάτω, αφορά στο εάν πράγματι η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα αξιοποιεί το κοινωνικό κεφάλαιο για την αναζήτηση εργασίας και την απόκτηση υψηλότερων εισοδημάτων από αυτήν, δηλαδή τη εργαλειακή του χρήση, σύμφωνα με τον Lin. Επιπλέον εκκρεμεί το ερώτημα περί της δυνατότητας πρόσβασης της συγκεκριμένης ομάδας σε δίκτυα που διαθέτουν καλύτερους κοινωνικούς πόρους. Ωστόσο, πριν περάσουμε στα ερωτήματα, εκκινούμε την περιγραφή μας και με τα υπόλοιπα στοιχεία της έρευνας, αναφορικά με το σύνολο του πληθυσμού, για να επανέρθουμε παρακάτω και πάλι μόνο στον εργαζόμενο πληθυσμό.

Σύμφωνα με τις αναλύσεις της EU-SILC, τα υψηλότερα ποσοστά εργασιακής απορρόφησης παρουσιάζονται για τις μεγαλύτερες ηλικιακά γενιές, με σημαντική μείωση από το 2006 ως και το 2015, μαζί με ταυτόχρονη μείωση των εισοδημάτων, σε όλες τις κατηγορίες πολιτών. Τα μεγαλύτερα ποσοστά αποχής από την εργασία παρουσιάζουν οι Έλληνες κάτω των 30 ετών και οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς το 2015. Αντίθετα, κατά το 2006 η απορρόφηση των Αλβανών 2^{ης} γενιάς ήταν υψηλότερη από αυτή των Ελλήνων κάτω των 30 ετών και παρόμοια με τις μεγαλύτερες γενιές. Τόσο το 2006 όσο και το 2015, όσον αφορά τα εισοδήματα από την εργασία, οι χαμηλότερα αμειβόμενα κατηγορία πολιτών είναι αυτή των Αλβανών 2^{ης} γενιάς, ακολουθούν οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς, οι νεότεροι Έλληνες και υψηλότερα εισοδήματα παρουσιάζουν οι Έλληνες άνω των 30 ετών. Οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς ήταν και αυτοί που υπέστησαν τη μεγαλύτερη και σημαντικότερη μείωση στα εισοδήματα από την εργασία λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και τη μεγαλύτερη αύξηση στην ανεργία.

Η μείωση της απασχόλησης, η ταυτόχρονη αύξηση της ανεργίας και η μεγάλη απώλεια εισοδήματος μεταξύ των ετών 2006 και 2015- ερμηνεύονται εύκολα, λαμβάνοντας υπόψη την ευρωπαϊκή κρίση χρέους που ξεκίνησε το 2009 και κορυφώθηκε στη χώρα μας από το 2010 και έκτοτε, ενώ παράλληλα ανατρέχοντας στη σχετική βιβλιογραφία διαπιστώνουμε αντίστοιχα ποσοστά (Junankar, 2011). Ειδικότερα, και αναφορικά με την κατάσταση των μεταναστών στις περισσότερες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. οι ομάδες που είναι πιο εκτεθειμένες εξαιτίας της οικονομικής

¹¹² Βλ. αντίστοιχη θεωρία για τη συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου του Granovetter για τους ισχυρούς και τους ασθενείς δεσμούς.

κρίσης είναι οι μετανάστες. Μόνο τυχαίο άλλωστε δεν είναι το γεγονός ότι - τουλάχιστον μέχρι την προσφυγική κρίση του 2015- οι μεταναστευτικές ροές προς τις χώρες της ευρωπαϊκής ένωσης είχαν μειωθεί σημαντικά και παράλληλα η διαδικασία επαναπατριsmού στις χώρες προέλευσης αυξήθηκε επίσης δραματικά (OECD, 2009).

Παράλληλα και με βάση την ανωτέρω μεταβολή των ποσοστών, μόνο τυχαίο δεν μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι **τη μεγαλύτερη αύξηση στα ποσοστά των ανέργων και της ταυτόχρονης μείωσης των εισοδημάτων την εντοπίζουμε στους Αλβανούς μετανάστες 2^{ης} γενιάς** (Ασπάσιος, Νίκας, & Κουτσοπιάς, 2014). Εξάλλου, ο κλάδος των κατασκευών δέχθηκε το μεγαλύτερο πλήγμα στην ελληνική οικονομία και αφορούσε στην πλειονότητά του το αλλοδαπό εργατικό δυναμικό. Η αδυναμία απασχόλησης των Αλβανών σημαίνει ταυτόχρονα ότι σε αρκετές περιπτώσεις ο επαναπατριsmός επήλθε εξαιτίας της αδυναμίας παράτασης της άδειας παραμονής τους στην Ελλάδα (Michail & Christou, 2016). Μάλιστα, με δεδομένη την έτσι κι αλλιώς μικρή συμμετοχή των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς και στα δύο έτη, τη σημαντική μείωση του ποσοστού τους στη συμμετοχή του εργατικού δυναμικού από το έτος 2006 στο έτος 2015 και τη μεγάλη μείωση των εισοδημάτων τους, αντιλαμβανόμαστε τη δυσχερή εργασιακή θέση που βρίσκονται τα εν λόγω άτομα. Φαίνεται δηλαδή ότι η μεταναστευτική ομάδα που μας ενδιαφέρει στα πλαίσια της συγκεκριμένης διατριβής, πλήττεται περισσότερο από κάθε άλλη ομάδα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι **οι πιο ευάλωτες πληθυσμιακά ομάδες βρίσκονται σε καθεστώς επισφαλών μορφών απασχόλησης**. Συγκρίνοντας τις μεγαλύτερες γενιές Ελλήνων και Αλβανών διαπιστώνουμε ότι, παρόλο που οι Αλβανοί 1^{ης} γενιάς παρουσιάζουν παρόμοια αποτελέσματα εργασιακής απορρόφησης, την ίδια στιγμή παρουσιάζουν πολύ χαμηλότερα εισοδήματα σε σχέση με τους Έλληνες άνω των 30 ετών τόσο το 2006 όσο και το 2015. Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τις νεότερες γενιές και κυρίως τους Έλληνες όπου έχει παρατηρηθεί μεγάλο ποσοστό αύξησης των νέων ανέργων, τη στιγμή που τα ποσοστά τους στο μηνιαίο εισόδημα, συγκρινόμενα με τις υπόλοιπες ομάδες, δεν έχουν υποστεί αντίστοιχες μειώσεις. Σε αυτήν την περίπτωση επιβεβαιώνεται βιβλιογραφικά και σε συνδυασμό με την αύξηση της εκπαίδευσης που θα δούμε παρακάτω, ότι **οι συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες έχουν εγκλωβιστεί στην κατηγορία των NEETs**.

Διερευνώντας τώρα το ειδικότερο ζήτημα των διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, εκτιμήθηκε ο διαχωρισμός του σε δυο ανεξάρτητες διαστάσεις οι οποίες αντιπροσωπεύουν το οικογενειακό κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και το φιλικό αντίστοιχα. Βάση των αναλύσεων που προηγήθηκαν στην προηγούμενη ενότητα καταλήγουμε σε ορισμένα βασικά συμπεράσματα τα οποία θα συζητήσουμε αμέσως παρακάτω.

- Το 2006 και το 2015 οι Έλληνες συνολικά είχαν υψηλότερη συγκέντρωση Οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού σε σχέση με τους αλλοδαπούς.
- Το 2006 και το 2015 οι νεότερες γενιές έχουν υψηλότερη συγκέντρωση Φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού σε σχέση με τις γηραιότερες (και παρουσιάζουν ομοιόμορφες απαντήσεις).
- Το 2015, οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν χαμηλότερο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών και δεν διαφοροποιούνται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.
- Το 2006, οι εργαζόμενοι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς δεν διαφοροποιούνται στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού οικογένειας και στο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών.

Ειδικότερα, **συγκρίνοντας τις ομάδες πολιτών μεταξύ τους**, παρατηρήθηκε ότι για τις έρευνες του 2006 και 2015, οι Έλληνες άνω των 30 ετών παρουσιάζουν τα υψηλότερα επίπεδα οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, συγκριτικά με τους Έλληνες κάτω των 30 ετών, και τους Αλβανούς 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς. Από την άλλη μεριά, **όσον αφορά στο φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού, οι Έλληνες κάτω των 30 ετών και οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα**, συγκριτικά με τους Έλληνες άνω των 30 ετών και τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς, όπου παρουσιάζουν χαμηλότερα. Σημαντικό εύρημα είναι ότι **στην τελευταία έρευνα του 2015, τα επίπεδα φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού για τους Έλληνες κάτω των 30 και τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς είναι ομοιόμορφα.**

Συγκρίνοντας τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού μεταξύ τους, εκτιμήθηκε ότι οι Αλβανοί 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς, έχουν υψηλότερα επίπεδα φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, συγκριτικά με τα αντίστοιχα επίπεδα του οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και για την έρευνα του 2006 αλλά

και την έρευνα του 2015. Ειδικότερα, και στις δύο έρευνες, παρατηρήθηκε ότι τη μεγαλύτερη διαφορά επιπέδων μεταξύ του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού με την οικογένεια και τους φίλους, τη κατέχουν οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς και οι Έλληνες κάτω των 30 ετών. Επίσης παρατηρήθηκε ότι οι Αλβανοί 1^{ης} και 2^{ης} γενιάς αύξησαν τη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού οικογένειας μεταξύ 2006 και 2015.

Με βάση τα συγκεκριμένα ευρήματα και συγκρίνοντας το εσωτερικό των γκρουπ τόσο των Ελλήνων, όσο και των Αλβανών, διαπιστώνουμε μια μεγαλύτερη προτίμηση των μεγαλύτερων ηλικιών στην οικογένεια συγκριτικά με τις νεότερες γενιές που φαίνεται ότι η προτίμηση στους φίλους είναι μεγαλύτερη¹¹³. Η παρατήρηση αυτή ερμηνεύεται εύκολα αναλογιζόμενοι την ηλικιακή κατάσταση των συμμετεχόντων του δείγματος. Σαφέστατα, τα άτομα που βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης, έχουν την τάση να ανοίγονται και να επενδύουν περισσότερο συναισθηματικά σε σχέσεις έξω από το σπίτι. Η παραπάνω διαπίστωση είναι ακόμα πιο έκδηλη στον μεταναστευτικό πληθυσμό, αναλογιζόμενοι τις πορείες ζωής των συγκρινόμενων ηλικιακών υπό-ομάδων. Με δεδομένη την ασυνέχεια των κοινωνικών σχέσεων των μεταναστών της πρώτης γενιάς, μοιάζει μοιραία η μεγαλύτερη προσκόλληση στις στενότερες οικογενειακές σχέσεις συγκριτικά με τη δεύτερη γενιά. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, κατά τη μετάβαση των πρώτων μεταναστευτικών ρευμάτων των Αλβανών προς την Ελλάδα, οι οικογενειακοί δεσμοί με τους συγγενείς που παρέμειναν στην Αλβανία ποτέ δεν αποκόπηκαν εντελώς. Ήταν σαν να υπήρχε πάντοτε η κρυφή επιθυμία της επιστροφής στα πατρία εδάφη. Ταυτόχρονα, τα ίδια μεταναστευτικά ρεύματα, λειτούργησαν ως γέφυρες υποδοχής των άλλων συγγενών που είχαν μείνει πίσω στην πατρίδα¹¹⁴.

Αντίθετα, οι νεότερες γενιές μεταναστών, διανύοντας το μεγαλύτερο μέρος - αν όχι όλο- της ζωής τους στη χώρα υποδοχής, διαμόρφωσαν κοινωνικές σχέσεις σταθερότερες που παγιώθηκαν οριστικά και στα μετέπειτα χρόνια της ζωής τους. Μάλιστα, σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής φαίνεται ότι το πλαίσιο εντός του οποίου άρχισε να κοινωνικοποιείται η δεύτερη γενιά, είναι καλύτερα οργανωμένο συγκριτικά με τους προγόνους της, με συνέπεια να διευκολύνεται η συγκρότηση κοινωνικών σχέσεων έξω από το σπίτι. Συγκριτικά ακόμα και με τους Έλληνες άνω των 30 ετών, διαπιστώνουμε ότι οι Αλβανοί δεύτερης γενιάς δείχνουν μια σαφέστερη προτίμηση

¹¹³ Παρότι είδαμε ότι και η συγκεκριμένη ομάδα προτιμά το φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο.

¹¹⁴ βλ. εθνοτικό κοινωνικό κεφάλαιο, στην αντίστοιχη ενότητα.

προς την παρέα των συνομηλίκων, συμπεριφορά όμοια με τους συνομήλικους τους Έλληνες. Άλλωστε και βιβλιογραφικά, η διαγενεακή διαφοροποίηση της αφομοίωσης της κουλτούρας της χώρας υποδοχής των μεταναστών είναι δεδομένη, λαμβάνοντας υπόψη χώρες με πλούσιο μεταναστευτικό παρελθόν (Foner & Kasinitz, 2007, Zhou, 2011). Τα παιδιά των μεταναστών φαίνεται να αφομοιώνουν καλύτερα την κουλτούρα της χώρας υποδοχής, συγκριτικά με τους προγόνους τους, με αποτέλεσμα να απαρνούνται ευκολότερα τους οικογενειακούς τους δεσμούς (Foner & Dreby, 2011).

Η τάση των νεότερων γενεών φαίνεται ότι σε καμία περίπτωση δεν είναι να ακολουθήσουν τον τρόπο κοινωνικής συσχέτισης των μεγαλύτερων. Φαίνεται δηλαδή έστω και αγνά, ότι υπάρχει η τάση των νεότερων γενιών να διαχωρίσουν πλήρως τα οφέλη της οικογένειας, από τα οφέλη της συμμετοχής τους σε ομάδες φίλων έξω από την πόρτα του σπιτιού τους. Πράγματι, η σημασία των φίλων είναι καθοριστική για την κοινωνική υποστήριξη των ατόμων στις σύγχρονες κοινωνίες, γεγονός που επιβεβαιώνεται σε διάφορες ερευνητικές προσπάθειες. Οι Glover και Parry (2008), υπογραμμίζουν το σημαντικό ρόλο των φίλων ως διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου που ενισχύει την καλή υγεία και την ποιότητα ζωής των γυναικών, όταν αντιμετωπίζουν στρεσογόνες καταστάσεις. Αυτό σημαίνει ότι οι συγκεκριμένοι ερευνητές διακρίνουν μεταξύ του αποθέματος του κοινωνικού κεφαλαίου (φίλοι) και των ευεργετικών αποτελεσμάτων του στα άτομα (υγεία). Οι φίλοι λειτουργούν ως φορείς κοινωνικής υποστήριξης, διότι δίνουν την αίσθηση στο άτομο ότι οι άλλοι ενδιαφέρονται γι' αυτό και ότι αν χρειαστεί τη βοήθειά τους, θα το υποστηρίξουν.

Αυτό που ενδιαφέρει πρωτίστως τους παραπάνω ερευνητές είναι να κατανοήσουν τον τρόπο συγκρότησης των διαπροσωπικών φιλικών σχέσεων και ύστερα να διερευνήσουν την ίδια τη φιλία ως κοινωνική διαδικασία, καθώς και τα θετικά αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας σε γυναίκες που δυσκολεύονται να κάνουν παιδιά. Καθοριστικοί παράγοντες για τη συγκρότηση των παραπάνω σχέσεων είναι η ελεύθερη επιλογή, η απουσία σχέσεων κυριαρχίας και υποταγής και η έλλειψη υστερόβουλων σκέψεων. Το τελευταίο μάλιστα χαρακτηριστικό αποτελεί θεμέλιο λίθο για μια από τις σημαντικές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, την

αμοιβαιότητα¹¹⁵. Επιπλέον, η φιλία αποτελεί πηγή δημιουργίας της κοινωνικής υποστήριξης. Η αμοιβαιότητα λοιπόν και η κοινωνική υποστήριξη αποτελούν τους ενσωματωμένους πόρους του κοινωνικού δικτύου που δίνουν την «αίσθηση της σταθερότητας και της προβλεψιμότητας», ανεξάρτητα από τις εξωτερικές συνθήκες (Glover & Parry, 2008, σ. 212).

Ύστερα από τη συζήτηση που προηγήθηκε για το σημαντικό ρόλο της φιλίας, αλλά και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων της ερευνάς μας σχετικά με τη σημασία του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού, θα προχωρήσουμε στην ανάλυση των αποτελεσμάτων του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης. Το 2015 οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν τη δεύτερη υψηλότερη συμμετοχή και σε επίσημες εθελοντικές δραστηριότητες, μετά τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Η συμμετοχή τους σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες αυξήθηκε συγκριτικά με το 2006, όπου ήταν τελευταίοι σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες πολιτών. Επίσης, κατά το 2015, οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν τη δεύτερη υψηλότερη συμμετοχή, μετά τους Έλληνες άνω των 30 ετών. Η συμμετοχή τους σε επίσημες εθελοντικές δραστηριότητες αυξήθηκε συγκριτικά με το 2006, όπου ήταν προτελευταίοι, μετά από τους Αλβανούς 1ης γενιάς. Τέλος, το 2015 οι Αλβανοί 2^{ης} γενιάς έχουν υψηλότερα ποσοστά ενεργού πολίτη από τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς και τους Έλληνες άνω των 30 ετών, και χαμηλότερα από τους Έλληνες κάτω των 30 ετών. Τα ποσοστά ενεργού πολίτη αυξήθηκαν συγκριτικά με το 2006, όπου ήταν προτελευταίοι, με παρόμοια ποσοστά με αυτά των Ελλήνων κάτω των 30 ετών.

Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώσαμε ότι για τις περισσότερες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, αρκετά χαμηλά ποσοστά παρουσιάζουν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς για το 2006. Η εικόνα αυτή φαίνεται να αντιστρέφεται πλήρως μετά την οικονομική κρίση που διαμεσολάβησε, καθώς οι νεότερες γενιές συγκρινόμενες ανά γκρουπ (αλλοδαποί-ημεδαποί) παρουσιάζουν καλύτερα αποτελέσματα σε σχέση με τις μεγαλύτερες γενιές. Μάλιστα, αναφορικά με τη διάσταση του «Ενεργού Πολίτη» και συνυπολογίζοντας την ποσοστιαία διαφορά συμμετοχής μεταξύ των ετών 2006 και 2015 για όλες τις ομάδες, οι Αλβανοί

¹¹⁵ Πράγματι για τους Glover και Parry (2008), η αμοιβαιότητα διαφέρει από τη χρησιμοθηρική σχέση, καθώς στην πρώτη τα οφέλη προκύπτουν εσωτερικά από τη σχέση, ενώ στη δεύτερη, η σχέση δημιουργείται επί τούτω, άρα τα οφέλη είναι εξωτερικά ως προς αυτήν.

δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν τα καλύτερα αποτελέσματα, συγκριτικά με όλες τις υπόλοιπες ομάδες, ενώ το εκπληκτικό είναι ότι οι Έλληνες άνω των 30 ετών είναι η μόνη ομάδα που παρουσιάζει αρνητικά αποτελέσματα μεταβολής για τη συγκεκριμένη διάσταση. Είναι γεγονός -και μάλιστα επιβεβαιώνεται βιβλιογραφικά- ότι σε συνθήκες κρίσης θα μπορούσαν να παρατηρηθούν δύο διαφορετικές συμπεριφορές σε σχέση με την αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης (Cameron, 2021). Από τη μια μεριά, οι πολίτες λόγω της ανασφάλειας που βιώνουν αντιλαμβάνονται τους θεσμικούς οργανισμούς συμμετοχής ως μια ευκαιρία καλύτερης προστασίας των συμφερόντων τους απέναντι στην κρίση, ενώ από την άλλη οι πολίτες εξαιτίας της μείωσης των εισοδημάτων τους, αναγκάζονται να μην εμπλακούν σε αυτούς τους οργανισμούς, εξαιτίας της έλλειψης πόρων. Μάλιστα σε χώρες -όπως η Ελλάδα- που πλήγηκαν περισσότερο συγκριτικά με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες από την οικονομική κρίση, η δεύτερη επιλογή ήταν συχνότερη.

Συνεπώς, έχοντας ήδη σημειώσει την ελαφρώς μεγαλύτερη εξοικείωση των ημεδαπών μεγαλύτερων ηλικιών με ευρύτερα δίκτυα και ταυτόχρονα μια σαφή τάση εξωστρέφειας τόσο των ημεδαπών όσο και των αλλοδαπών των νεότερων γενιών, θα αναρωτηθεί κανείς εύλογα, εάν οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι αντιφατικές. Η απάντηση είναι κατηγορηματικά αρνητική. Όπως διαπιστώσαμε, οι Έλληνες άνω των 30 ετών, τη στιγμή που παρουσιάζουν σημαντικότερα αποτελέσματα -παρότι και σε αυτούς είναι εξαιρετικά χαμηλά- στη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης, την ίδια στιγμή φαίνεται να μην διακρίνεται η συμπεριφορά τους ως προς τη χρήση του οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού με το αντίστοιχο του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού. Παράλληλα διαπιστώσαμε την ευδιάκριτη διαφοροποίηση των νεότερων γενιών ανεξαρτήτως υπηκοότητας, στη χρήση των δύο διαστάσεων του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού.

Με βάση λοιπόν τις παραπάνω παρατηρήσεις θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι γηραιότερες ηλικίες τις ευρύτερες κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις, δεν σχετίζεται με τη διάθεση εξωστρέφειας προς την κοινωνία των πολιτών, αλλά αντίθετα ως αποτέλεσμα μιας φυσιολογικής σύνδεσης με άλλους ανθρώπους, λόγω των συνθηκών της ζωής τους. Αυτό γίνεται ακόμα πιο εμφανές διαπιστώνοντας την ποσοστιαία αρνητική μεταβολή στη διάσταση «Ενεργός Πολίτης» της μεταβλητής του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης μεταξύ των ετών 2006 και 2015 και ταυτόχρονα τη θετική μεταβολή στις άλλες δύο διαστάσεις. **Αυτό που φαίνεται είναι ότι η**

πρόθεση των γηραιότερων Ελλήνων δεν είναι η ενεργότερη συμμετοχή στα κοινά, αλλά η συμμετοχή σε παραδοσιακότερους (τυπικούς ή άτυπους) οργανισμούς. Αντίθετα, οι νεότερες γενιές φαίνεται ότι είναι περισσότερο επιφυλακτικές προς τους ήδη διαμορφωθέντες θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών, αλλά επιδιώκουν την αναζήτηση νέων συσχετίσεων έξω από την πόρτα της οικογένειάς τους, έστω και με την αδιαμόρφωτη θεσμικά μορφή της παρέας συνομηλίκων (Ervasti, Kouvo, & Venetoklis, 2019).

Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών ευρύτερης κλίμακας αφορά κυρίως μεταναστευτικές ομάδες και χώρες υποδοχής μεταναστών που έχουν μεγαλύτερη μεταναστευτική εμπειρία από τη δική μας χώρα. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Ελλάδα έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών μόλις τα τελευταία τριάντα χρόνια, με αποτέλεσμα, μεγαλύτερα «ανοίγματα» στις κοινωνικές σχέσεις να αναμένεται να πραγματοποιηθούν κατά τα επόμενα χρόνια. Επιπλέον, το γεγονός ότι ακόμα και οι Έλληνες δεν έχουν μακρά παράδοση -ούτως ή άλλως- στην ενεργό συμμετοχή σε μεγάλης κλίμακας κοινωνικά δίκτυα, είναι επόμενο να παρατηρούμε επίσης μικρή συμμετοχή και στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, όσο καλά ενσωματωμένοι και να είναι στην ελληνική κοινωνία. **Θα λέγαμε δηλαδή, ότι η διάκριση μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης και κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού δεν έχει μεγάλο νόημα στην Ελληνική κοινωνία, εκτός εάν νομιμοποιούμασταν να μετασχηματίσουμε τη διάκριση του οικογενειακού κοινωνικού κεφαλαίου και του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου σε κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού και γεφύρωσης αντίστοιχα.**

Πράγματι, σε μια χώρα που απουσιάζει σχεδόν πλήρως η κουλτούρα της ενεργούς συμμετοχής σε κοινωνικά δίκτυα και παράλληλα η μεταναστευτική εμπειρία εισαγωγής μεταναστών έχει διάρκεια ζωής μόλις τριών δεκαετιών, **το ερώτημα είναι εάν νομιμοποιείται κανείς να θεωρήσει την επένδυση στις κοινωνικές σχέσεις της παρέας των συνομηλίκων, ως επένδυση σε χαλαρότερους κοινωνικά δεσμούς, δηλαδή ως επένδυση στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης.** Με άλλα λόγια το ζήτημα είναι εάν νομιμοποιείται κανείς να συνδέσει την έννοια του φίλου με την αντίστοιχη έννοια του πολίτη.

Παρότι υπάρχουν έντονες αμφισβητήσεις σχετικά με τη διασύνδεση μεταξύ της φιλίας και της ενεργούς πολιτικής, ο Graham Smith (2019) πέραν των αμφισβητήσεων, παραθέτει βιβλιογραφικά και τις θέσεις που υποστηρίζουν την παραπάνω διασύνδεση τόσο οντολογικά, όσο και κανονιστικά. Από τη μία μεριά είναι

αδύνατο να περιορίσουμε τη φιλία αποκλειστικά και μόνο σε επίπεδο διαπροσωπικό, αγνοώντας τις αξίες που εκπηγάζουν από μια τέτοια σχέση (π.χ. αρετή ή δικαιοσύνη), αφετέρου δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τις σημαντικές επιπτώσεις της φιλίας σε κοινωνικό επίπεδο. Συνεπώς, ο Smith προκειμένου να αναδείξει την πολιτική συμβολή της φιλίας, προχωρεί στην προσπάθεια ορισμού της συγκεκριμένης έννοιας.

Ο Smith αρχικά διακρίνει πλήρως μεταξύ της έννοιας της φιλίας και της οικογένειας. Μπορεί και οι δύο έννοιες να αναφέρονται σε μια καλά συγκροτημένη ομάδα, ωστόσο οι φίλοι αποτελούν μια ομάδα που μπορεί να συγκροτηθεί και από άτομα διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου, και γι' αυτό τα μέλη της να είναι πρόθυμα να υπόκεινται διαρκώς σε αλλαγές. Μάλιστα η διάσταση της αλλαγής, υποδηλώνει και τον ανοικτό χαρακτήρα της συγκεκριμένης σχέσης. Σημαντικό επίσης είναι να διερευνηθεί, ποιος ακριβώς τύπος φιλικών σχέσεων συγκροτείται κάθε φορά. Υπάρχουν φιλίες που θεμελιώνονται σε πολιτειακό, πολιτικό, συντροφικό, ακόμα και σε διεθνές επίπεδο. Τέλος, έχει σημασία να διερευνηθεί ο ρόλος της φιλίας σε επίπεδο διαμόρφωσης της κοινωνικής μας ταυτότητας. Ο Smith σε αυτό το επίπεδο, αναφέρει ότι η φιλία δεν θεμελιώνεται σε ατομικό επίπεδο, αλλά στον τρόπο που το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του σε συνάρτηση με τις αξίες που μοιράζεται με τους άλλους ανθρώπους. Σημασία εδώ έχει να διερευνηθεί το πλαίσιο εντός του οποίου θεμελιώνεται τόσο ο εαυτός, όσο και οι ομάδες ως φορείς κοινωνικών αξιών.

Στον τρόπο θεμελίωσης των φιλικών σχέσεων και στον ρόλο της αίσθησης του ανήκειν, αλλά και στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας έχει σημασία να υπενθυμίσουμε τη διάκριση μεταξύ του προσωρινού και του σταθερού κοινωνικού κεφαλαίου¹¹⁶. Σύμφωνα με τον ορισμό περί κοινωνικού κεφαλαίου του Bourdieu, είναι αδύνατο να θεωρήσουμε κοινωνικό κεφάλαιο την κοινωνική υποστήριξη που παρέχεται σε άτομα που δεν έχουν μεταξύ τους σταθερές σχέσεις. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Glover και Filer (2015) υπάρχουν σημαντικά πεδία ανάλυσης, όπως ο τουρισμός, όπου οι κοινωνικές σχέσεις, παρότι ευκαιριακές, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν από τα στοιχεία της εμπιστοσύνης και της αμοιβαιότητας λόγω της στενής διαπροσωπικής σχέσης που αναπτύσσονται μεταξύ αγνώστων. Αυτό σημαίνει ότι η διάκριση μεταξύ κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και γεφύρωσης μένει άνευ

¹¹⁶ Βλ. υποσημείωση 53, σ. 96

περιεχομένου και αυτό διότι είναι απολύτως δυνατό να διαμορφωθούν στενές σχέσεις μεταξύ αγνώστων και οι σχέσεις αυτές να υπερβαίνουν τον στενό χαρακτήρα του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού.

Επιπλέον, ο Eric Widmer (2006) ακολουθώντας τον ορισμό του κοινωνικού κεφαλαίου του Burt, αντιλαμβάνεται το ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου, ανάλογα με τη θέση του ατόμου εντός του κοινωνικού του δικτύου, αλλά και τις δυνατότητες που έχει να υπερβεί τα στενά κοινωνικά δίκτυα, ώστε να έρθει σε επαφή και με άτομα έξω από το κοινωνικό του δίκτυο και τελικά να αυτονομηθεί. Ο Widmer ουσιαστικά, διακρίνει μεταξύ του δεσμευτικού κοινωνικού κεφαλαίου (binding social capital) και του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού (bonding social capital), ανάλογα βέβαια με τον τρόπο που τα άτομα αντιλαμβάνονται τις οικογενειακές τους σχέσεις και όχι με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που έχουν τεθεί εξ αρχής. Στην πραγματικότητα, ο Widmer θεωρεί ότι το δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο είναι υποκατηγορία του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού. Η άλλη υποκατηγορία του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού - ανάλογα με τη δυνατότητα αυτονόμησης του ατόμου στο δίκτυο- είναι το κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης. Ο Widmer λοιπόν, θεωρεί ότι το μεν πρώτο (δεσμευτικό κοινωνικό κεφάλαιο) περιορίζει τις ανθρώπινες σχέσεις στα όρια του σπιτιού με βάση τους παραδοσιακούς οικογενειακούς ρόλους, το δε δεύτερο (κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης), παρότι και αυτό διαμορφώνεται εντός της πυρηνικής οικογένειας, υπερβαίνει τις σχέσεις που έχουν επισυναφτεί με δεσμούς αίματος και περιλαμβάνει ακόμα και τους φίλους.

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, φαίνεται να νομιμοποιούμαστε να θεωρήσουμε -τουλάχιστον το φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού- εφάμιλλο του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης. Επιπλέον, με δεδομένο ότι εντός του σχολικού περιβάλλοντος συνυπάρχουν επιμέρους ομάδες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, η φιλία θα μπορούσε να υπερβεί την κλειστότητα των συγκεκριμένων σχέσεων και να θεμελιώσει ευρύτερες συλλογικές ταυτότητες στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας¹¹⁷. Εάν θεωρούσαμε τα συγκεκριμένα φιλικά δίκτυα,

¹¹⁷ Η σημασία των φιλικών σχέσεων άλλωστε, φαίνεται να θεωρείται πολύ σημαντική σε ερευνητικό επίπεδο και σε θέματα διεθνών σχέσεων, καθώς θεωρείται ως η καταλληλότερη μεταβλητή στην πρόβλεψη του κοινωνικού κεφαλαίου και στον εντοπισμό των διαφορών και των ομοιοτήτων του κοινωνικού κεφαλαίου στις χώρες της Ε.Ε., με βάση την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (Παρασκευόπουλος, 2010, σσ. 192-194).

κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού θα έπρεπε κανονικά να αναμένουμε αναπαραγωγή των σχέσεων ανισότητας μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών. Με δεδομένη όμως την αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου και την -όμοια σε σχέση με τους συνομηλικούς τους Έλληνες- επιδίωξη των νεότερων Αλβανών για την ενίσχυση των φιλικών (και όχι των οικογενειακών) τους σχέσεων, αντιλαμβανόμαστε τις προσδοκίες τους όσον αφορά το φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης, ανεξάρτητα με τα αποτελέσματα που τελικά θα παραχθούν από αυτές τις προσδοκίες. Το σχολείο λοιπόν, ως πλαίσιο που διαμορφώνει σχέσεις φιλίας με την αξιολογική έννοια του όρου, έρχεται να παίξει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση ευρύτερων κοινωνικών ταυτοτήτων. Σε αυτό το σημείο λοιπόν ακριβώς έρχεται «να κουμπώσει» ο σημαντικός ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου ως προθάλαμος κοινωνικοποίησης, ζήτημα το οποίο θα διερευνήσουμε παρακάτω.

Όσον αφορά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων για το ανθρώπινο κεφάλαιο, αρχίσουμε με μερικές παρατηρήσεις σχετικά με την υγεία του δείγματος, δηλαδή την πρώτη σημαντική διάσταση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Στην έρευνα του 2006¹¹⁸, τα αποτελέσματα της μέτριας και της κακής υγείας, όπως άλλωστε αναμενόταν, των νεαρότερων γενεών είναι αμελητέα, ενώ παράλληλα οι γηραιότερες γενιές παρουσιάζουν ομοιομορφία. Μάλιστα, στις συγκεκριμένες δύο κατηγορίες του πίνακα, οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν σχεδόν μηδενικά ποσοστά. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και στη διάσταση των περιορισμών στις δραστηριότητες λόγω προβλημάτων υγείας, όπου στις κατηγορίες «ισχυρός» και «ασθενής» περιορισμός, οι νεότερες γενιές παρουσιάζουν ομοιόμορφα, σχεδόν μηδενικά ποσοστά. Οι ίδιες διαπιστώσεις όσον αφορά τη σύγκριση της συνολικής κατάστασης των γενεών ισχύει και στην έρευνα του 2015. Η μόνη διαφορά είναι ότι εκεί οι μετανάστες, ανεξάρτητα από την ηλικία, παρουσιάζουν ελαφρώς χειρότερη εικόνα συγκριτικά με τους ημεδαπούς, παρότι αυτό δεν ίσχυε στην έρευνα του 2006.

Στη σύγκριση μεταξύ των γενεών σχετικά με τη μεταβλητή της «εκπαίδευσης» του 2006 παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό από τις ομάδες του δείγματος που εγκαταλείπουν από πολύ νωρίς το σχολείο είναι οι Αλβανοί

¹¹⁸ Σφάλμα! Το αρχείο προέλευσης της αναφοράς δεν βρέθηκε.

δεύτερης γενιάς¹¹⁹. Η ίδια ομάδα μαζί με τους πρώτης γενιάς ομοεθνείς τους, παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά σε αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης -μηδενικά ποσοστά. Αντίθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό πτυχιούχων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι Έλληνες άνω των 30 ετών -παρότι έχουν ταυτόχρονα και το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό αποφοίτων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μετά τους Αλβανούς δεύτερης γενιάς- και ακολουθούν με μεγάλη διαφορά οι Έλληνες κάτω των 30 ετών. Αυτή η αντίθεση μας εξηγεί ότι το μικρότερο απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου, όσον αφορά τη διάσταση «εκπαίδευση» τη διαθέτουν οι πιο ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, δηλαδή οι Αλβανοί μετανάστες στο σύνολό τους. Επιπλέον, σημαντικό είναι να αναδείξουμε ότι τόσο προς τα κάτω (πρόωρη εγκατάλειψη)¹²⁰, όσο και προς τα πάνω (απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης), οι μεγαλύτερη σε ηλικία συμμετέχοντες της έρευνας, παρουσιάζουν καλύτερα αποτελέσματα.

Ωστόσο, μεγάλες μεταβολές σε σχέση με το ανθρώπινο κεφάλαιο του 2006 μπορούμε να παρατηρήσουμε συγκριτικά με το 2015¹²¹. Ειδικότερα, σημαντική παρατήρηση είναι η αντιστροφή των αποτελεσμάτων για τις νεότερες γενιές, στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην έρευνα 2015, σε σύγκριση με τα αποτελέσματα και το προβάδισμα των γηραιότερων γενεών στην έρευνα του 2006. Στην έρευνα του 2015 λοιπόν, οι νεότερες γενιές εμφανίζουν αφενός, μεγαλύτερα ποσοστά αποφοίτων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αφετέρου, με εξαίρεση τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, μικρότερα ποσοστά μαθητικής διαρροής, συγκριτικά με τις μεγαλύτερες γενιές¹²². Επιπλέον, παρότι και σε αυτήν την περίπτωση οι πιο ευάλωτες ομάδες, δηλαδή οι Αλβανοί πρώτης και δεύτερης γενιάς, συγκριτικά με τους Έλληνες συνολικά, εξακολουθούν να παρουσιάζουν αυξημένα

¹¹⁹ Για να εξηγήσουμε τα μεγάλα ποσοστά εγκατάλειψης του σχολείου, χρησιμοποιούμε το πιο αυστηρό όριο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης που αναφέρεται με τον όρο «μαθητική διαρροή» και όχι τον αντίστοιχα πιο ελαστικό όρο της «Πρόωρης Εγκατάλειψης Σχολείου» που αναφέρεται στα άτομα που δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Αθανασοπούλου, 2020). Μάλιστα, αναφορικά με τη μαθητική διαρροή, εμείς θέτουμε ως όριο το δημοτικό σχολείο και όχι το γυμνάσιο.

¹²⁰ Με εξαίρεση όπως είδαμε τους Έλληνες άνω των 30 ετών

¹²¹ **Σφάλμα! Το αρχείο προέλευσης της αναφοράς δεν βρέθηκε.**

¹²² Παρότι θα δούμε σε λίγο ότι οι Αλβανοί δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη μείωση σχολικής διαρροής μεταξύ των δύο ετών.

ποσοστά μαθητικής διαρροής, παρουσιάζουν καλύτερα αποτελέσματα σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2006.

Συγκρίνοντας τώρα τις ομάδες που μας ενδιαφέρουν -και πάλι για την «Εκπαίδευση»-, σχετικά με την ποσοστιαία διαφορά μεταξύ των ετών 2006 και 2015, παρατηρούμε ότι **οι Αλβανοί δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ποσοστιαία διαφορά πριν και μετά την κρίση στη μείωση της σχολικής διαρροής, πιο μειωμένη από οποιαδήποτε άλλη ομάδα.** Από την άλλη μεριά, οι νεότεροι Έλληνες παρουσιάζουν την μεγαλύτερη βελτίωση στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μεταξύ των ετών 2006 και 2015. Σε αυτήν την περίπτωση, αντίθετα με αυτά που αναφέραμε προηγουμένως, η συγκεκριμένη βελτίωση αφορά και το σύνολο όλων των Ελλήνων του δείγματος, συγκριτικά με το σύνολο των Αλβανών, παρότι η βελτίωση των Αλβανών είχε ως αφετηρία τα μηδενικά ποσοστά του 2006.

Με βάση τα αποτελέσματα αυτά, διαπιστώσαμε ότι σε γενικές γραμμές, οι νεαρότερες γενιές -ανεξαρτήτου υπηκοότητας- παρουσιάζουν συγκριτικά καλύτερα αποτελέσματα ανθρώπινου κεφαλαίου και στις τρεις διαστάσεις της μεταβλητής, αλλά και στα δύο διαφορετικά έτη των ερευνών της EU-SILC (2006 και 2015). Ειδικά όσον αφορά στην εκπαίδευση, η αναφορά μας στον τίτλο της διατριβής στη διαδικασία μετάβασης από το σχολείο στην αγορά εργασίας, **έχει το νόημα του επιτονισμού των θετικών αποτελεσμάτων της παραμονής των μεταναστευτικών πληθυσμών σε εκπαιδευτικούς οργανισμούς και ινστιτούτα επαγγελματικής εκπαίδευσης, όπου σε αυτούς τους χώρους ο νέος άνθρωπος θεμελιώνει σιγά-σιγά κοινωνικές σχέσεις έξω από την πόρτα του σπιτιού του.** Θα λέγαμε δηλαδή με μια φράση ότι **το σχολείο λειτουργεί ως χώρος εξωστρέφειας και διαμόρφωσης ευρύτερων κοινωνικών δικτύων.** Με άλλα λόγια, ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου για τις νεότερες γενιές των Αλβανών μεταναστών αντιπροσωπεύει πλήρως τον μηχανισμό που αργά, αλλά σταθερά δημιουργεί προϋποθέσεις ανοίγματος των νέων στην κοινωνία των πολιτών, όταν με τα χρόνια ακολουθηθεί και στη χώρα μας το υπόδειγμα της «συμμετοχής» των προηγμένων Ευρωπαϊκών χωρών. **Συνεπώς, το σχολείο και οι φιλίες που αναπτύσσονται εντός του, συμβάλλουν στην πρόσβαση**

του κοινωνικού κεφαλαίου, σύμφωνα με την θεωρία του Lin και ειδικότερα στον τρόπο που προσεγγίζει τα κοινωνικά δίκτυα ο Burt¹²³.

¹²³ Βλ. στην αντίστοιχη θεωρία, Reaching a contact.

**Μέρος τέταρτο: η σημασία του κοινωνικού
κεφαλαίου για την εργασιακή ένταξη**

10. Η κοινωνική διαδικασία της μετάβασης

Στόχος της συγκεκριμένης ενότητας είναι να αποτιμήσουμε το ρόλο του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγοράς εργασίας όσον αφορά στους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, λαμβάνοντας υπόψη όλη τη θεωρητική επισκόπηση που προηγήθηκε, σε συνδυασμό με την ερμηνεία των εμπειρικών ευρημάτων που περιγράψαμε προηγουμένως. Προκειμένου να καταστεί δυνατή η παραπάνω αποτίμηση, θα προσπαθήσουμε να απεικονίσουμε διαγραμματικά τόσο τις πιθανές διαδρομές που ακολουθούν οι Αλβανοί μετανάστες διαμέσου της εκπαιδευτικής και εργασιακής διαδικασίας στην οριστική τοποθέτησή τους στην κοινωνική ιεραρχία, όσο και να διερευνήσουμε τους συνολικότερους παράγοντες που επέδρασαν και που εξακολουθούν να επιδρούν στην παραπάνω πορεία.

Επιπλέον, θα περιγράψουμε σε επίπεδο μεταναστευτικής πολιτικής τη διαμορφωθείσα κατάσταση πριν και μετά την οικονομική κρίση, ώστε να κατανοήσουμε σε βάθος την κρισιμότητα του κοινωνικού κεφαλαίου στην καλύτερη δυνατή κοινωνική ενσωμάτωση των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής. Ο σημαντικός ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου θα αναδειχθεί ακόμα περισσότερο, αφού περιγράφουν οι παράγοντες που σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο επιδρούν στο σύνολο των μεταναστευτικών πολιτικών και ελεγχθούν αναλυτικά οι καταστάσεις όπως ακριβώς αποτυπώνονται στις χρονικές περιόδους που μας απασχολούν. Ειδικότερα εκείνο που θα διερευνηθεί είναι η περιγραφή της κατάστασης πριν και μετά την οικονομική κρίση, με βάση τις θεωρήσεις που αναπτύξαμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Σαφέστατα, σε καμία περίπτωση δεν θεωρούμε ότι ο μοναδικός παράγοντας που επιδρά καθοριστικά στην ομαλότερη κοινωνική ένταξη των μεταναστών είναι το κοινωνικό κεφάλαιο, ωστόσο θεωρούμε ότι η σημασία του έχει υποτιμηθεί βιβλιογραφικά στις περισσότερες αναλύσεις που περιλαμβάνουν που εξετάζουν πιο συνθετικά το μεταναστευτικό φαινόμενο. Επομένως, παρουσιάζοντας με σύνθετο τρόπο την κατάσταση που επικρατεί τόσο πριν, όσο και μετά την οικονομική κρίση, θα κατανοήσουμε το κοινωνικό κεφάλαιο τόσο συνδυαστικά, όσο και εξατομικευμένα ως σημαντικό παράγοντα της κοινωνικής ένταξης των Αλβανών.

10.1 Σχεδιασμός μοντέλου της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας

Με δεδομένη την αναφορά μας στον εργαζόμενο πληθυσμό, υπενθυμίζουμε ότι η ομάδα που παρουσιάζει στις αναλύσεις μας τη μεγαλύτερη ποσοστιαία διαφορά σχολικής διαρροής πριν και μετά την οικονομική κρίση είναι οι νεότερες γενιές των Αλβανών. Παρότι αυτό αποτελεί μια πολύ θετική διαπίστωση, οφείλει η πολιτεία να μεριμνήσει για την ακόμα μεγαλύτερη μείωση της σχολικής διαρροής των μεταναστών από τα σχολεία. Το πρώτο επίπεδο του μοντέλου παρουσιάζει τις δύο εναλλακτικές που διαθέτουν τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής, ακολουθώντας περισσότερο το παράδειγμα των νεότερων Ελλήνων ή αντίθετα των μεγαλύτερων Αλβανών¹²⁴.

Μεγαλύτερη παραμονή στην εκπαιδευτική διαδικασία, συνεπάγεται και μεγαλύτερη αλληλεπίδραση στην καθημερινότητα μεταξύ των μαθητών με διαφορετικό μεταξύ τους πολιτισμικό υπόβαθρο, ανάπτυξη κοινών ενδιαφερόντων και διαμόρφωση μιας **ενιαίας εκπαιδευτικής ταυτότητας**¹²⁵. Το δεύτερο επίπεδο απεικονίζει τις εναλλακτικές των μαθητών, δηλαδή το χαρακτήρα του κοινωνικού δικτύου που θα αξιοποιήσουν προκειμένου να αναζητήσουν εργασία. Βέβαια, είναι στο χέρι των μαθητών η διάθεση συνύπαρξης με μαθητές διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου ή αντίθετα η διαμόρφωση σχέσεων με άτομα παρόμοιων χαρακτηριστικών. Άλλωστε παρακολουθήσαμε στις αναλύσεις μας την προτίμηση της συνύπαρξης των νεότερων γενιών με τους φίλους τους, συμπεριφορά δηλαδή όμοια μεταξύ των νεότερων Αλβανών με τους νεότερους Έλληνες, αλλά εντελώς αντίθετη με την αντίστοιχη συμπεριφορά των μεγαλύτερων Αλβανών, όπου παρατηρήσαμε αδιαφοροποίητα επίπεδα μεταξύ του οικογενειακού κοινωνικού

¹²⁴ Βλ. το πρώτο μπλοκ του διαγράμματος 12

¹²⁵ Στο συγκεκριμένο σημείο θα πρέπει να τονιστεί με κάθε έμφαση ότι, αν και οι θεωρήσεις περί της κατασκευής ταυτοτήτων θα μπορούσαν να αποτελέσουν εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης των ζητημάτων περί μετανάστευσης, οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις δεν συνάδουν με τις δικές μας θεωρητικές επιλογές και ευρύτερα οι κονστρουβιστικές απόπειρες εξήγησης είναι ασύμβατες με το λειτουργιστικής υφής μοντέλο που έχουμε επιλέξει για τη θεωρητική μας αποσαφήνιση.

κεφαλαίου και του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου και πριν, αλλά και μετά την οικονομική κρίση¹²⁶.

Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις της πολιτείας με γνώμονα μια πολυπολιτισμική εκπαίδευση, θα μπορούσε πράγματι να καταστήσει την εκπαιδευτική διαδικασία ως ευκαιρία ανοίγματος των νεότερων γενιών αλβανικής καταγωγής στην κοινωνία των πολιτών. Στο τρίτο επίπεδο λοιπόν, παρακολουθούμε τη δυνατότητα των παιδιών αλβανικής καταγωγής για τη συσσώρευση φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού - που αποτελεί, όπως άλλωστε έχουμε δει με δεδομένη τη διάθεσή τους να είναι ενεργοί πολίτες, έναν εναλλακτικό τρόπο συμμετοχής των νέων στην κοινωνία των πολιτών- ή αντίθετα την αδιαφορία τους και στη συνέχεια της αναπαραγωγής της καθοδικής τους κοινωνικής θέσης, ακολουθώντας το παράδειγμα των Αλβανών μεταναστών πρώτης γενιάς. Η συμμετοχή των ατόμων σε δράσεις που αφορούν την εκπαιδευτική κοινότητα εμπεριέχουν τους κοινωνικούς πόρους της εμπιστοσύνης, της αλληλεγγύης και της αμοιβαιότητας¹²⁷.

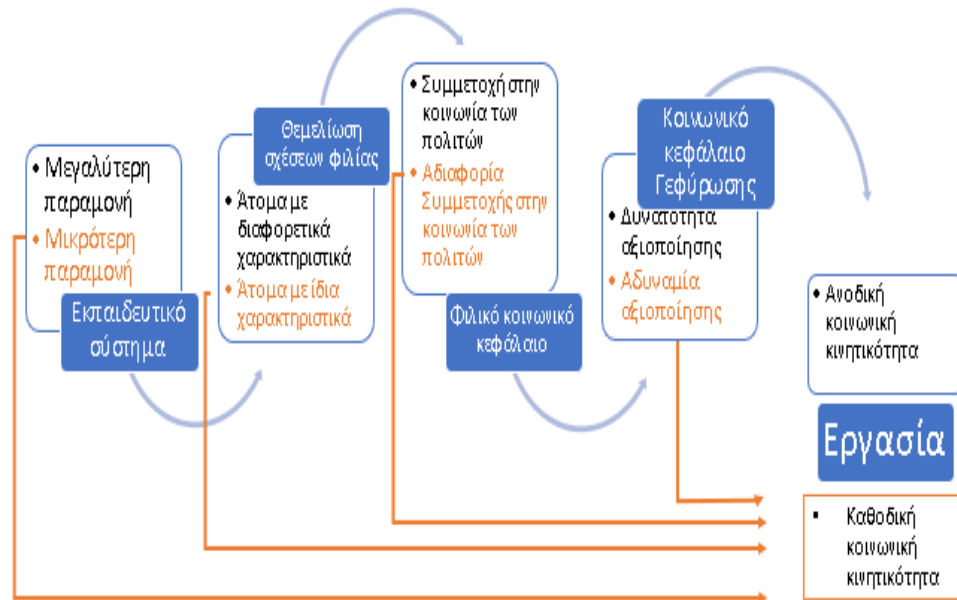
Το τέταρτο και τελευταίο στάδιο αφορά την αξιοποίηση ή όχι του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης πλέον, προκειμένου ο νέος μετανάστης να αναζητήσει εργασία. Βέβαια, στις αναλύσεις μας που εφαρμόσαμε στο δείγμα της έρευνας της ΕΛΣΤΑΤ για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας του 2017, διαπιστώσαμε ότι σχεδόν όλοι οι νεότεροι Αλβανοί αξιοποιούν το κοινωνικό τους κεφάλαιο για να αναζητήσουν εργασία. Αυτό σημαίνει ότι πιθανότατα, διαθέτοντας συσσωρευμένο ένα ισχυρό κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης ένας νέος Αλβανός, μοιραία θα το αξιοποιήσει για να βρει εργασία. Ωστόσο, αυτό το τελευταίο συμπέρασμα, δηλαδή η αντιμετώπιση του κοινωνικού κεφαλαίου ως αξία χρήσης, αποτελεί ζήτημα που χρίζει περαιτέρω διερεύνησης, διότι καθορίζει αναλογικά την ανοδική ή την καθοδική κοινωνική κινητικότητα των νεότερων Αλβανών, συγκριτικά με τους Αλβανούς προγόνους της¹²⁸. **Συνεπώς ως αρνητικό υπόδειγμα του δείγματός μας, προκειμένου να κατασκευάσουμε το μοντέλο που ακολουθεί, θεωρήθηκε η συμπεριφορά των Αλβανών μεταναστών πρώτης γενιάς, όπου σε όλα τα στάδια που προηγήθηκαν δεν επέλεξαν, σύμφωνα με τις αναλύσεις μας, τις μεταβάσεις**

¹²⁶ Βλ. το δεύτερο μπλοκ του διαγράμματος 12

¹²⁷ Βλ. το τρίτο μπλοκ του διαγράμματος 12

¹²⁸ Βλ. το τέταρτο μπλοκ του διαγράμματος 12

στα επόμενα μπλοκ ως εναλλακτικές, αλλά της πρόωρης εξόδου προς την αγορά εργασίας.

Διάγραμμα 27 Η κοινωνική διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας¹²⁹

Σημαντικοί παράγοντες που δημιούργησαν τους βασικούς άξονες της διερεύνησης για την εκπαιδευτική και εργασιακή κατάσταση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, είναι η οικονομική κρίση, η εργασιακή και οικονομική κατάσταση, η ηλικία, η υπηκοότητα, το ανθρώπινο κεφάλαιο και κυρίως το κοινωνικό κεφάλαιο. Η οικονομική κρίση αποτέλεσε τομή μεταξύ των δειγμάτων που αντλήσαμε πληροφορίες προκειμένου να συγκρίνουμε την εκπαιδευτική και

¹²⁹ Με πορτοκαλί γραμματοσειρά και αντίστοιχα τα πορτοκαλί βελάκια αναφέρονται στη συμπεριφορά που ακολούθησε η πρώτη γενιά των Αλβανών στις αναλύσεις μας, συγκριτικά με τη μαύρη γραμματοσειρά και τα γαλάζια βελάκια που αναφέρονται στη συμπεριφορά των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς. Αναμένουμε στο εξής ότι όσοι νεότεροι Αλβανοί ή και άλλοι μετανάστες επιλέγουν σε κάθε φάση τα πορτοκαλί βελάκια θα βρίσκονται σε επίπεδο κοινωνικής ένταξης σε χειρότερο επίπεδο συγκριτικά με όσους επιλέγουν σε κάθε στάδιο τα γαλάζια βελάκια.

εργασιακή κατάσταση των παιδιών αυτών¹³⁰. Η εργασιακή κατάσταση αφορούσε στον τρόπο αναζήτησης εργασίας και τη μισθολογική τους κατάσταση πριν και μετά την ευρωπαϊκή κρίση χρέους. Η ηλικία αποτέλεσε τον βασικό παράγοντα διαμόρφωσης του δείγματός μας προκειμένου να συγκρίνουμε τις επιμέρους ομάδες που σχηματίστηκαν, λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της μετάβασης. Η υπηκοότητα επίσης αποτέλεσε παράγοντα σύγκρισης, προκειμένου να διαπιστωθεί ο βαθμός σύγκλισης ή απόκλισης των παιδιών από την Αλβανία με τα αντίστοιχα ελληνόπουλα, καθώς και οι τυχόν διαφοροποιήσεις στον τρόπο ένταξης της πρώτης με τη δεύτερη γενιά. Όσον αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο, μας απασχόλησε πρωτίστως η διάσταση της εκπαίδευσης και το μέγιστο επίπεδο που έφτασε ο εκάστοτε ερωτώμενος. Το κοινωνικό κεφάλαιο αποτέλεσε τον βασικότερο άξονα της ανάλυσής μας, καθώς διερευνήθηκε ο ρόλος του στη διαδικασία μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας των παιδιών από την Αλβανία.

Ένα εκ των βασικών συμπερασμάτων ετούτης της έρευνας είναι η απόλυτη αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου από τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία¹³¹. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνει περίτρανα τη βασική θεωρία, σχετικά με τον τρόπο αναζήτησης εργασίας των αλλοδαπών νεαρότερης γενιάς σε όλο τον κόσμο. Άλλωστε στη βιβλιογραφική επισκόπηση που προηγήθηκε σε προηγούμενη ενότητα, έγινε αντιληπτή η αναγκαιότητα αξιοποίησης των κοινωνικών δικτύων από τους μετανάστες.

Επιπλέον, ακολούθησε η διερεύνηση αναφορικά με τον τύπο, αλλά και τις διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου που αξιοποιεί περισσότερο η συγκεκριμένη ομάδα εργαζομένων. Σύμφωνα με την έρευνα της EU-SILC λοιπόν, διαπιστώθηκε ο πολύ σημαντικός ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού για τη συγκεκριμένη υπό διερεύνηση ομάδα και ειδικότερα το κοινωνικό κεφάλαιο της παρέας συνομηλίκων (φίλων). Μεγάλη σημασία στο σημείο αυτό έχει να υπογραμμιστεί **η διάθεση σύγκλισης της συμπεριφοράς των νεότερων Αλβανών προς την αντίστοιχη των νεότερων Ελλήνων, παρά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και**

¹³⁰ Επιπλέον, χρονικό όριο αποτέλεσε η προσφυγική κρίση, καθώς από το 2015 και εξής, το μεταναστευτικό απόθεμα αλλάζει εντελώς χαρακτηριστικά

¹³¹ Πίνακας 62 Συχνότητων - έρευνα ΕΛΣΤΑΤ 2017 - Συμμετέχοντες εν εργασία - Αλβανοί 2ης γενιάς.

ταυτόχρονα η απόκλισή τους από την αντίστοιχη ομάδα των ωριμότερων ηλικιακά Αλβανών μεταναστών, αλλά και των ωριμότερων ηλικιακά Ελλήνων.

Παρακολουθήσαμε νωρίτερα ότι οι διαφορές πριν και μετά την οικονομική κρίση δεν είναι τόσο σημαντικές όσον αφορά τη χρήση του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου με το αντίστοιχο οικογενειακό τόσο στους γηραιότερους Αλβανούς πρώτης γενιάς, όσο και στους γηραιότερους Έλληνες. Αντίθετα μεγάλες διαφορές στις συγκεκριμένες διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού πριν και μετά την κρίση παρουσιάζουν οι νεότερες γενιές του δείγματος. Αυτό σημαίνει ότι, **παρότι στις οικονομικές τους επιδόσεις οι νεότεροι Αλβανοί παρουσιάζουν χειρότερα αποτελέσματα, ακόμα και από τους Αλβανούς πρώτης γενιάς, οι επιλογές αξιοποίησης των κοινωνικών δικτύων συγκλίνουν περισσότερο με την ομάδα συνομηλίκων τους που διαβιώνει εντός πολύ καλύτερων οικονομικών συνθηκών.**

Επίσης, σημαντικότατο εύρημα είναι η διαπίστωση μιας γενικότερης απαξίωσης του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης από όλες τις υπό μελέτη ομάδες. Τη μεγαλύτερη απαξίωση όλων των μορφών κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης την εντοπίζουμε εντονότερα στους Αλβανούς μετανάστες πρώτης γενιάς. Αντίθετα, με βάση την παρακολούθηση της συμπεριφοράς του δείγματος πριν και μετά την κρίση, η μόνη ομάδα που φαίνεται να εμπιστεύεται περισσότερο τους οργανισμούς που παραδοσιακά εντάσσονται στην κοινωνία των πολιτών είναι οι ωριμότεροι ηλικιακά Έλληνες. Μιλήσαμε ήδη στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων για τον συντηρητικό τρόπο αντιμετώπισης των συγκεκριμένων οργανισμών από τους γηραιότερους Έλληνες. Αντίθετα **οι νεότερες γενιές του δείγματος, είτε Αλβανοί είτε Έλληνες, παρότι φαίνεται να μην εμπιστεύονται τους εν λόγω οργανισμούς, δείχνουν μετά την οικονομική κρίση ιδίως μια τάση εξωστρέφειας, με την έννοια ότι στη διάσταση «ενεργός πολίτης» παρουσιάζουν πολύ βελτιωμένα αποτελέσματα. Ειδικότερα για τους Αλβανούς 2^{ης} γενιάς, τα αυξημένα ποσοστά ενεργού πολίτη οδηγούν σε σημαντική αύξηση του εισοδήματος από την εργασία τους, κάτι που ισχύει και για τους Έλληνες κάτω των 30 ετών αλλά δεν ισχύει για τους Αλβανούς 1^{ης} γενιάς.**

Με δεδομένη λοιπόν την άσχημη οικονομική κατάσταση που παρουσιάζουν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς πριν και μετά την κρίση, και ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη σύγκλιση της συμπεριφοράς τους προς τους Έλληνες συνομηλίκους τους και όχι προς τους γηραιότερους Αλβανούς, αντιλαμβανόμαστε τη θεσμική ανεπάρκεια της ελληνικής κοινωνίας για την καλύτερη ενσωμάτωση των αλλοδαπών.

Συνυπολογίζοντας και τις καλύτερες εκπαιδευτικές επιδόσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς πριν και μετά την κρίση, ενισχύεται ακόμα περισσότερο ο παραπάνω προβληματισμός. Επιπλέον, η θεσμική ανεπάρκεια ενσωμάτωσης φαίνεται και για έναν ακόμα λόγο¹³². Παρότι πρόθεση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς είναι να συμμετέχουν ενεργά στην κοινωνία των πολιτών, με βάση τα αποτελέσματα φαίνεται ότι η συγκεκριμένη διάθεση συμμετοχής δεν μπορεί προς το παρόν να ικανοποιηθεί. Η εναλλακτική τους για ενεργότερη συμμετοχή και μεγαλύτερη εξωστρέφεια φαίνεται να είναι η συχνότερη επαφή με την παρέα συνομηλίκων, δηλαδή με τη διάσταση που ονομάσαμε **φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο**. Βέβαια, η διάσταση του ενεργού πολίτη είναι αυτή που συνδέεται με υψηλότερα εισοδήματα, ενώ το αυξημένο κοινωνικό κεφάλαιο δεσμού φίλων δεν συνδέεται με αυξημένα εισοδήματα από την εργασία παρά μόνο ως εξής: Η διαφορά των εισοδημάτων των Αλβανών 2^{ης} γενιάς με τους Έλληνες άνω των 30 ετών είναι μεγαλύτερη όταν υπάρχει χαμηλό φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο, ενώ μειώνεται όταν έχουν υψηλό φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο.

Επιπλέον, στα θεσμικά εμπόδια θα πρέπει να τοποθετήσουμε και τα εκπαιδευτικά εμπόδια που έρχονται να αντιμετωπίσουν τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής, εξαιτίας τόσο των εθνοτικών, όσο και των ταξικών χαρακτηριστικών τους (Αθανασοπούλου, 2020). Παρόλα αυτά φαίνεται ότι το σχολείο έρχεται να παίξει το ρόλο του προθαλάμου για την ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου γεφύρωσης. Φαίνεται δηλαδή ότι παρά τη θεσμική ανεπάρκεια της ελληνικής κοινωνίας για την ενσωμάτωση των νεότερων γενιών μεταναστών¹³³, τα παιδιά αυτά δείχνουν έτοιμα να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, καθώς ιδίως οι νεότεροι Αλβανοί έχουν διάθεση αφομοίωσης¹³⁴. Θα μπορούσαμε να πούμε μεταφορικά, όσον αφορά την επιλογή του τύπου του κοινωνικού κεφαλαίου, ότι μεταξύ της σκύλας (οικογένεια) και της Χάρυβδης (παραδοσιακοί θεσμοί ανοίγματος), οι Αλβανοί

¹³² Για τις ειδικότερες αναφορές της θεσμικής ανεπάρκειας του ελληνικού κράτους σχετικά με τη δυνατότητα ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών, βλ. ενότητα 7.4.2.

¹³³ Ο.π. σημ. 76

¹³⁴ Με βάση τα σημερινά δεδομένα, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένταξη, συνεπώς ο προσανατολισμός σε μια πιο πολυπολιτισμική, ή έστω διαπολιτισμική ελληνική κοινωνία μοιάζει πολύ μακρινός (Αθανασοπούλου, 2020).

μετανάστες δεύτερης γενιάς επιλέγουν τους φίλους για να εκφράσουν τη διάθεση ανοίγματος στην κοινωνία των πολιτών.

Παρακάτω λοιπόν παραθέτουμε τα στοιχεία που περιγράψαμε ως σύνοψη των παραπάνω συμπερασμάτων, συνδυάζοντας την ερμηνεία των ευρημάτων μας από τις αντίστοιχες θεωρίες που εκπηγάζουν:

Έννοιες	Συσώρευση Κοινωνικό κεφάλαιο (Granovetter):	Πρόσβαση στο Κοινωνικό κεφάλαιο (Burt):	Εργαλειακή χρήση Κοινωνικό κεφάλαιο (Lin):	Κοινωνική κινητικότητα
Συμπεράσματα	<ul style="list-style-type: none"> • Οι Αλβανοί μετανάστες πρώτης γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερη συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου δεσμού και ειδικότερα του εθνοτικού κοινωνικού κεφαλαίου. • Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς διαθέτουν μεγαλύτερη συσσώρευση του φιλικού κοινωνικού κεφαλαίου που λειτουργεί ως κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης. • Βελτιωμένα αποτελέσματα στο κοινωνικό κεφάλαιο γεφύρωσης και ειδικότερα στη διάσταση ενεργός πολίτης από όλες τις νεότερες γενιές. 	<ul style="list-style-type: none"> • Οι νεότερες γενιές -ανεξαρτήτου υπηκοότητας- παρουσιάζουν συγκριτικά καλύτερα αποτελέσματα ανθρώπινου κεφαλαίου και στις τρεις διαστάσεις της μεταβλητής, αλλά και στα δύο διαφορετικά έτη των ερευνών της EU-SILC (2006 και 2015). • Οι Έλληνες μισθωτοί ηλικίας 15 έως 34 χρονών, σε ποσοστό 38.3% ανέφεραν ότι σε μεγάλο βαθμό η εκπαίδευση τους βοηθά στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, σε αντίθεση με τους Αλβανούς δεύτερης γενιάς, όπου το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 14.21%. 	<ul style="list-style-type: none"> • το 70.71% βρήκε τη τρέχουσα κύρια εργασία του μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών 	<ul style="list-style-type: none"> • Αύξηση των ποσοστών ανεργίας. • Μείωση του εισοδήματος. • Αύξηση του επιπέδου εκπαίδευσης. • Σχετικά αδιάφορη η χρησιμότητα της εκπαίδευσης στην αγορά. • Καλύτερα εισοδήματα των μεγαλύτερων γενιών.

Πίνακας 61 Συνδυασμός ευρημάτων έρευνας με αντίστοιχες θεωρίες

Σε προηγούμενες ενότητες διαπιστώσαμε ότι οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ των ατόμων χαρακτηρίζονται ως θετικές, κυρίως κατά την είσοδο των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, και ακόμα πιο θετικές, όταν διαμορφώνονται μεταξύ των ατόμων που βρίσκονται ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία. Αντίθετα, στη συγκεκριμένη ενότητα διαπιστώσαμε ότι οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ των ανθρώπων μπορεί να αποβούν σε βάρος τους, όταν τα άτομα που τους συγκροτούν προέρχονται από χαμηλές θέσεις της κοινωνικής ιεραρχίας. Επιπλέον, στη συγκεκριμένη ενότητα διαπιστώσαμε εμφατικά ότι οι χαλαροί δεσμοί μεταξύ των ατόμων χαρακτηρίζονται σε κάθε περίπτωση ως θετικές.

Το κεντρικότερο συμπέρασμα της διατριβής μας είναι η εξαιρετικά μεγάλη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου στη διαδικασία μετάβασης των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Εφόσον λοιπόν ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου είναι τόσο κρίσιμος, ένα εύλογο ερώτημα

που μένει να απαντηθεί, κλείνοντας τη συγκεκριμένη ενότητα, είναι, τι θα πρέπει να συμβεί προκειμένου η συσσώρευση του κοινωνικού κεφαλαίου να αυξηθεί.

Ο Ιωσηφίδης (2009, σ. 259-261) διακρίνοντας τους τρόπους ενδυνάμωσης του κοινωνικού κεφαλαίου σε μικρο και σε μακρο επίπεδο προσδιορίζει ως σημαντικότερους παράγοντες τους εξής. Στο μακρο-επίπεδο περιλαμβάνει τη θετική συνεισφορά του κοινωνικού κράτους, κυρίως σε επίπεδο διοχέτευσης αξιών, την ποιοτική εκπαίδευση, τα ΜΜΕ, την εθνοτική ανομοιογένεια -συμπέρασμα που καταλήξαμε και εμείς, η οικογένεια, καθώς και ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Στο μικρο-επίπεδο, ως σημαντικότερους παράγοντες εντοπίζει τα βιο-ψυχολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου και την επιλογή των κατάλληλων κοινωνικών και πολιτισμικών προτύπων και αξιών.

Από την άλλη μεριά ο Κόντης (2009, σ. 241-242) δίνει έμφαση κυρίως στους μακρο-παράγοντες, αποδίδοντας το χαμηλό επίπεδο κοινωνικού κεφαλαίου στους αλλοδαπούς στο «εθνικό μεταναστευτικό καθεστώς». Ειδικότερα, αναφέρει ως παράγοντες αύξησης του κοινωνικού κεφαλαίου, την πρόσδοση ιθαγένειας, την πολιτική συμμετοχή, τη γεωγραφική διασπορά, τη συναισθηματική εγγύτητα με τη χώρα υποδοχής, τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, κ.α.

10.2 Γενικά συμπεράσματα

10.2.1 Αναστοχαστική αναδιατύπωση των συμπερασμάτων

Εκ των σημαντικότερων ευρημάτων της έρευνας μας είναι το κοινό χαρακτηριστικό των Αλβανών δεύτερης γενιάς και της αντίστοιχης ομάδας των συνομηλίκων τους Ελλήνων, στη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου της παράας συνομηλίκων (φιλικό κοινωνικό κεφάλαιο). Παράλληλα, συγκρίνοντας τη συμπεριφορά των Αλβανών μεταναστών πριν και μετά την οικονομική κρίση με βάση τα αποτελέσματά μας διαπιστώσαμε τη μεγαλύτερη διάθεση των παιδιών αυτών να συμμετάσχουν ενεργότερα στην κοινωνία των πολιτών. Τέλος, την αποστασιοποίησή τους από τους τυπικούς φορείς εθελοντισμού, την ερμηνεύσαμε με τα κριτήρια της έλλειψης εμπιστοσύνης και όχι της έλλειψης καλής διάθεσης για την μεγαλύτερή τους εμπλοκή. Η διάθεση διαφοροποίησης από τους προγόνους και η διάθεση σύγκλισης με τους συνομηλίκους τους φαίνεται ότι βρίσκει πεδίο εφαρμογής στο σχολείο και στον τρόπο που διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις των μαθητών. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τα μισθολογικά αποτελέσματα των νεαρότερων Αλβανών, φαίνεται ότι ο μηχανισμός μετάβασης από το σχολείο στην εργασία δεν λειτουργεί ανταποδοτικά.

Το πρώτο εμπόδιο φαίνεται ότι σχετίζεται με τον ίδιο τον τρόπο λειτουργίας του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Εφόσον, σημαντικός παράγοντας για την διαμόρφωση συνθηκών αρμονικής συνύπαρξης των μαθητών είναι η πολυπολιτισμική εκπαίδευση, θα έπρεπε η πολιτεία να μεριμνήσει για τη διαμόρφωση ανάλογων δομών, που να αναδεικνύονται και όχι να χαρακτηρίζονται αρνητικά, οι πολιτισμικές διαφορές των μαθητών, διότι προϋπόθεση για την επιτυχή λειτουργία μιας πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να αναπτυχθούν εντός του σχολείου χαρακτηριστικά ανεκτικότητας, συμπερίληψης και αποδοχής. Οι αρμόδιοι φορείς της πολιτείας όφειλαν να λάβουν σοβαρά υπόψη τους ότι όσο πιο ανομοιογενή είναι τα δίκτυα που διαμορφώνονται εντός της σχολικής κοινότητας, τόσο μεγαλύτερα πλεονεκτήματα μπορούν να αποκομίσουν οι συμμετέχοντες σε αυτά. Με όρους κοινωνικού κεφαλαίου το σχολείο θα μπορούσε να αποτελέσει τον κόμβο που θα διευκολύνει τη σύνδεση μεταξύ μετανάστευσης, εργασίας και κοινωνίας των πολιτών, σε ζητήματα ανταλλαγής πληροφοριών, θεμελίωσης σχέσεων εμπιστοσύνης, ανάπτυξης αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης, καθώς και ενίσχυσης της κοινωνικής

δικαιοσύνης. Στο ίδιο μήκος κύματος με τα παραπάνω, θα ήταν και ο καλύτερος σχεδιασμός του ενταξιακού μοντέλου στην υποδοχή των νέων μεταναστευτικών εισροών, όπως για παράδειγμα ο εκσυγχρονισμός των θεσμών της κοινωνίας των πολιτών και των αντίστοιχων φορέων που θα μπορούσαν να συμβάλουν θετικά (μεταναστευτική πολιτική, Μ.Κ.Ο, διεθνείς οργανισμοί).

Με βάση τη διαμορφωθείσα κατάσταση και εξαιτίας των αλληπάλληλων κρίσεων, ενδεχομένως από άλλους φορείς θα ανέμενε κανείς λύσεις και από αλλού φαίνεται να προκύπτουν. Βάση της βιβλιογραφικής και ερευνητικής μας τεκμηρίωσης, ελπίζουμε να κατέστη δυνατό η ανάδειξη συγκεκριμένων ανεπαρκειών, αναφορικά με το ζήτημα που εξετάσαμε. Αναμφίβολα, οι κοινωνικοί θεσμοί εξακολουθούν να βρίσκονται σε κρίση. Ενώ τα κράτη από παντοδύναμα γίνονται ανεπαρκή, θα ανέμενε κανείς ότι το εν λόγω κενό θα μπορούσαν να το καλύψουν επάξια οι υπερεθνικοί οργανισμοί. Ωστόσο, φαίνεται ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση υποστηρίζει μονομερώς συγκεκριμένα οργανωμένα συμφέροντα και ειδικότερα τα παραδοσιακά ισχυρότερα κράτη. Η διαπίστωση είναι ότι μάλλον επρόκειτο για απλή μεταβίβαση των εξουσιών¹³⁵. Με ποιόν τρόπο επομένως η Ελλάδα θα μεριμνούσε αποτελεσματικότερα για το εργασιακό μέλλον των παιδιών της, την ώρα που η ανεργία κλιμακώνεται δραματικά; Ενδεχομένως, το συγκεκριμένο ερώτημα να αποτελεί υπεκφυγή, ενδεχομένως και να μην αποτελεί.

¹³⁵ Στη συζήτηση που προηγήθηκε και ειδικότερα στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών στο πλαίσιο της παντοδυναμίας των αγορών, έχει ήδη γίνει αναφορά στην ανάδειξη αυτόνομων ομάδων και της λειτουργίας τους στον αντίποδα του κράτους. Εξετάζοντας το πρόβλημα συνολικότερα, η υποκατάσταση σημαντικού μέρους των λειτουργιών του κράτους από υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως την ΕΕ, και παράλληλα της θεσμικής ενίσχυσης ορισμένων μόνο κρατών με ηγεμονικό χαρακτήρα, επέφερε και την ανάδειξη της σημασίας των αυτόνομων ομάδων έναντι των νέων μορφών κυριαρχίας και μετέφερε τη συζήτηση σε νέο ευρύτερο πλαίσιο. Τη στιγμή που κορυφαία ζητήματα καθίστανται υπερεθνικά, την ίδια στιγμή και η απόκριση των εν λόγω ομάδων θα πρέπει να στοχεύει και στην αντίστοιχη κλίμακα. Το μεταναστευτικό ζήτημα, καθόσον δεν εξετάζεται στενά-εθνικά, οι πολιτικοί όροι αναδιαμόρφωσής του, αλλά και οι δράσεις των άμεσα εμπλεκόμενων με αυτό, δεν θα πρέπει εξίσου να περιορίζονται στο εθνικό επίπεδο. Οι ομάδες νέων με μεταναστευτικό υπόβαθρο στις ΗΠΑ έχουν ήδη αρχίσει με διάφορους τρόπους και με διάφορα μέσα (π.χ. μουσική Trap) να κινητοποιούνται, σχηματίζοντας ομάδες που λειτουργούν ως φωνές αντίδρασης έναντι του κατεστημένου και έναντι κάθε μορφής κυριαρχίας.

Από την άλλη μεριά, το άτομο στην πραγματικότητα παρέμεινε ανίσχυρο, παρά την ιδεολογική του αποθέωση. Παράλληλα, εντοπίσαμε έντονη δυσπιστία στους φορείς που εκπροσωπούν την κοινωνία των πολιτών, καθώς όπως διαπιστώσαμε οι οργανωμένες ομάδες επιβάλλουν μια εξωτερική σχέση προς τα άτομα, παρότι αρκετά από αυτά προσφεύγουν τελικά σε αυτές ως την έσχατη λύση. Λόγω της κυριαρχίας των επισφαλών μορφών απασχόλησης, οι γονείς είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται σε ένα μοντέλο απασχόλησης που βρίσκεται στα όρια της δηλωμένης και αδήλωτης εργασίας. Καθώς οι γονείς ζουν για να εργάζονται, τα παιδιά από την πιο νεαρή ηλικία εντάσσονται στους εκπαιδευτικούς θεσμούς που λειτουργούν ως χώροι φύλαξης, υποκαθιστώντας τον παραδοσιακό ρόλο του οικογενειακού θεσμού.

Ειδικότερα, όσον αφορά στον μεταναστευτικό πληθυσμό, ο ρόλος του σχολείου εξαντλείται όπως ήδη αναφέραμε αρκετές φορές στην αφομοιωτική του λειτουργία. Τα παιδιά που δεν προσαρμόζονται εξωθούνται πρόωρα στην αγορά εργασίας. Το σχολείο όμως παρέχει και τη δυνατότητα ανάπτυξης ετερογενών σχέσεων, καθώς μπορεί να μην επιτελεί τη βασική του λειτουργία για κοινωνική ένταξη, όμως δημιουργεί συνθήκες όπου τα οφέλη προκύπτουν έμμεσα. Ούτως ή άλλως οι θεσμικές κρίσεις δημιουργούν καταστάσεις απρόβλεπτες. Οι αστοχίες της μεταναστευτικής πολιτικής θα επέφεραν αντιδράσεις. Ο «εγκλωβισμός» των μαθητών μεταναστευτικής προέλευσης στο σχολείο λειτούργησε «σε τελική ανάλυση» ανταποδοτικά. Η πολιτικές προεκτάσεις του ζητήματος θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθούν εκτενέστερα σε επόμενες μελέτες. Σε ορισμένες από αυτές τις διαστάσεις, αλλά και σε άλλες θα αναφερθούμε αμέσως.

10.2.2 Περαιτέρω έρευνες

Παραδόξως, ίσως άρχισαν να διαμορφώνονται και συνθήκες ανάπτυξης «σοσιαλιστικών» προοπτικών, χωρίς πρόθεση και δίχως προγραμματισμό¹³⁶. Καθώς το φαινόμενο των NEETs δεν περιορίζεται μόνο στους νέους της χώρας μας, πόσο μάλλον στους νέους μεταναστευτικής καταγωγής, οι νέοι Ιταλοί NEETs βρίσκουν τρόπους να δραστηριοποιούνται σε συνθήκες πολιτικών έντονης λιτότητας, μέσω του διαδικτύου, ή μέσω κινημάτων διαμαρτυρίας (Andretta & Bracciale, 2021). Επιπλέον, οι νέοι που βρίσκονται στη διαδικασία της μετάβασης κατηγορούνται για τον ατομικιστικό τρόπο ζωής τους και για την αδιαφορία τους για τα κοινά, συγκριτικά με τους προγόνους τους.

Η παραπάνω θέση τίθεται ήδη βιβλιογραφικά σε σοβαρή αμφισβήτηση, καθώς το κριτήριο βάσει του οποίου κατηγορούνται οι νέοι για απάθεια είναι ήδη απολιθωμένο, καθώς επικεντρώνεται στην αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. Ενώ οι νέοι παραμένουν προσκολλημένοι στις ατομικές τους επιλογές, καλλιεργούν την ανθεκτικότητά τους και αναλαμβάνουν πολλά ρίσκα αναφορικά με το μέλλον τους. Οι κοινές πορείες, όσο και αν εκκινούν από ατομικιστικά κίνητρα διαμορφώνουν διαρκώς εν τέλει νέες μορφές πολυπρισματικών συλλογικοτήτων (Cuzzocrea, Gook, & Schiermer, 2021). Καθώς το τοπίο είναι σχετικά αχαρτογράφητο είναι πολλά αυτά που χρήζουν ακόμα περισσότερης μελέτης.

¹³⁶ Με μαρξικούς όρους, πράγματι η ενδυνάμωση του επαναστατικού κινήματος προκύπτει σε μεγάλο βαθμό νομοτελειακά. Ωστόσο, οι παραπάνω αναφορές στο σοσιαλιστικό πρόταγμα δεν σχετίζονται με αμιγώς ιδεολογικο-πολιτικούς όρους, αλλά ως ένα ιδεώδες που περιλαμβάνει την ενεργή συμμετοχή των πολιτών για τη διεκδίκηση ενός δικαιότερου κόσμου. Παρότι, τα συμπεράσματα της διατριβής μας αναφέρονται στο σχηματισμό μιας πρώτης ύλης ενεργών πολιτών ως συνέπεια της μακρόχρονης εκπαίδευσης, δίχως όμως αναφορές σε συγκεκριμένο πολιτικό προσανατολισμό, ήδη βιβλιογραφικά υπάρχει ο όρος της κοινοπολιτειακής εκπαίδευσης (Civic education) που περιλαμβάνει συγκεκριμένες προτάσεις αναδιαμόρφωσης της εκπαίδευσης, ώστε οι νέοι να ενεργοποιηθούν πολιτικά ως προϋπόθεση της ενδυνάμωσης των δημοκρατικών θεσμών (Levine, 2007). Συνεπώς ο όρος «σοσιαλισμός» στη δική μας αναφορά από-ιδεολογικοποιείται, ο όρος «δίχως πρόθεση» αφορά στην αναμονή ενεργοποίησης των νέων με συσσωρευμένο φιλικό κεφαλαίο και τέλος ο όρος «δίχως προγραμματισμό» αφορά στην από-πολιτικοποίηση του όρου, αλλά στην αναμονή μελλοντικών εξελίξεων.

Η διαφορά των κρίσεων του 1989 με την αντίστοιχη του 2009 είναι η διάθεση για συμμετοχή και εκπαίδευση. Ανέλπιστα, το κοινωνικό κεφάλαιο συσσωρεύεται στο σχολείο, ενώ η κοινωνία των πολιτών ενδυναμώνεται διαρκώς από «την πίσω πόρτα». Τα τελευταία χρόνια δημιουργούνται άτυπες ομάδες, εξαιτίας της θετικής διάθεσης των ομάδων για συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Το κοινωνικό κεφάλαιο εμμένοντας πιστό στις θεωρητικές του καταβολές¹³⁷, συσσωρεύεται κατά τη μετάβαση προς την εκπαίδευση, παρότι πολλές φορές δεν αξιοποιείται συνειδητά για την εργασιακή ένταξη των μαθητών. Με άλλα λόγια, ο ρόλος του κοινωνικού κεφαλαίου αναδεικνύεται διαμέσου της εκπαίδευσης και όχι ύστερα από την ολοκλήρωσή της. Εκείνο λοιπόν που μένει να μελετηθεί είναι -σύμφωνα με το μοντέλο του Lin- η αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου που διαμορφώνεται εντός της εκπαιδευτικής κοινότητας, ως κεφάλαιο δραστηριοποίησης για τη διεκδίκηση ενός καλύτερου μέλλοντος.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνάς μας διαπιστώσαμε την αναγκαιότητα χρήσης διαφόρων τύπων κοινωνικού κεφαλαίου¹³⁸, όσον αφορά τη μετάβαση της δεύτερης γενιάς παιδιών αλβανικής καταγωγής από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Μία σημαντικότερη παράμετρος σε αυτήν τη διαδικασία, είδαμε στη θεωρία μας ότι είναι ο προσδιορισμός της ακριβούς ηλικιακής ομάδας που εντάσσεται το άτομο. Η ηλικία που καταφθάνουν τα άτομα στις χώρες υποδοχής έχει μεγάλη εξηγητική σημασία στη διαδικασία ένταξης των παιδιών μεταναστευτικής καταγωγής. Ωστόσο, στο πλαίσιο μιας διατριβής είναι αδύνατο να διερευνηθούν όλα τα χαρακτηριστικά του δείγματος με βάση τις επιμέρους ερευνητικές μας υποθέσεις και για λόγους έκτασης της διατριβής, αλλά κυρίως επειδή υπήρχε ο κίνδυνος να ξεφύγουμε από τους στόχους που είχαμε θέσει εξαρχής, όσον αφορά το κεντρικό ερευνητικό μας ερώτημα.

Επιπλέον, με δεδομένες τις έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των φύλων, κοινωνικών ή βιολογικών, ένα από τα βασικά ζητήματα που δεν μελετήσαμε, είναι η διαφορετική συμπεριφορά που ενδεχομένως θα παρουσίαζε το δείγμα μας σε σχέση με τα χαρακτηριστικά του. Πράγματι πλήθος επιστημονικών ερευνών, αναφέρονται

¹³⁷ Σε μεγάλο βαθμό και στις ιδεολογικές του.

¹³⁸ Σημαντικές διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου σε έρευνα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών θα μπορούσαν να αποτελέσουν τόσο το διασυνδεδετικό κεφάλαιο, όσο και το εθνοτικό κεφάλαιο, όπου έγιναν αντίστοιχες αναφορές στο θεωρητικό μέρος της διατριβής.

στο φύλο ως καθοριστικό παράγοντα που διαφοροποιεί τη συμπεριφορά του δείγματος στη συσσώρευση και στη χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου ή και αντίστροφα, υπάρχουν μελέτες που διερευνούν τη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου και άλλων τύπων κοινωνικών δικτύων, όσον αφορά την επίδρασή τους στο φύλο (Arvidsson, Collet, & Hedstrom, 2021). Επιπλέον, όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, οι Fouskas, Gikoroulou, Ioannidi και Koulierakis (2019) διαπιστώνουν ότι το φύλο αποτελεί πεδίο εφαρμογής στερεοτυπικών αντιλήψεων, αντίστοιχο της τάξης, της φυλής ή της υπηκοότητας. Το φύλο όπως και όλα τα άλλα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους ανθρώπους, αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που υποβαθμίζουν μισθολογικά και εργασιακά κάθε λογής μειονότητες, με αποτέλεσμα να αναπαράγονται οι κοινωνικές ανισότητες. Οι ίδιοι ερευνητές, μέσω μιας πλούσιας παράθεσης αντίστοιχων ερευνών, επισημαίνουν την αδυναμία πρόσβασης των γυναικών μεταναστευτικής καταγωγής στην Ελλάδα να συμμετάσχουν σε ευρύτερες συλλογικότητες, με συνέπεια να αδυνατούν να συγκροτήσουν οποιονδήποτε τύπο κοινωνικού κεφαλαίου.

Πέραν της εξέτασης του φύλου ως σημαντικού παράγοντα που θα μπορούσε να διερευνηθεί, σημαντικό επίσης είναι να διερευνήσουμε την εκπαιδευτική και εργασιακή κατάσταση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, με βάση ένα σχετικά πιο πρόσφατο δείγμα και με διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις¹³⁹. Όσον αφορά στη δεύτερη παρατήρηση, εξαιρετικής σημασίας ζήτημα είναι να διερευνηθεί το κοινωνικό κεφάλαιο και ο ρόλος του σε μεταναστευτικές ομάδες, με **ποιοτικές μεθόδους έρευνας**, προκειμένου να κατανοηθεί η σημασία του μέσα από τον τρόπο που βιώνουν τις μεταβάσεις από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας τα ίδια τα άτομα (Katartzi, 2020).

Όσον αφορά στην πρώτη παρατήρηση, η δική μας έρευνα επικεντρώνεται περισσότερο στη διαχρονική παρακολούθηση των Αλβανών μεταναστευτικής

¹³⁹ Ήδη υπάρχουν σημαντικά ερευνητικά αποτελέσματα των ad hoc ερευνών της EU-SILC που αναφέρονται ακριβώς σε διαστάσεις της κοινωνικής ένταξης που μας ενδιαφέρουν. Μάλιστα το Structural equation modeling (SEM) θα μπορούσε κάλλιστα να αξιοποιηθεί ως ερευνητικό εργαλείο, προκειμένου να διερευνηθεί και η αλληλοσυσχέτιση αλλά και η διαδρομή των εξωτερικών, των εσωτερικών και των λανθανουσών μεταβλητών. Η EU-SILC μάλιστα ακριβώς σε αυτό το πλαίσιο θα ήταν δυνατόν να προσφέρει πληροφορίες και για άλλες υπηκοότητες προκειμένου να υπάρξουν οι σχετικές συγκρίσεις.

καταγωγής πριν και μετά τη νοτιο-ευρωπαϊκή δημοσιονομική κρίση. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι έκτοτε διαμεσολάβησαν και άλλες ως τις μέρες μας κρίσεις που μετέβαλλαν σαφέστατα το προφίλ των εν λόγω ομάδων και παράλληλα άλλαξαν ολόκληρο το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο αναφοράς. Η προσφυγική κρίση του 2015, καθώς και η επιδημιολογική κρίση, εξαιτίας του Covid-19, δεν αποτελούν παράγοντες που θα πρέπει να αγνοηθούν. Όσον αφορά στην προσφυγική κρίση, ήδη υπάρχουν αξιόλογες ερευνητικές προσπάθειες που μελετούν τη δυνατότητα συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου, εντός των προσφυγικών καταυλισμών (Poleacovschi & Faust, 2020, Ali, Hennekam, Syed, Ahmed, & Mubashar, 2021). Όσον αφορά την επιδημιολογική κρίση, προς το παρόν δεν έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες σχετικές με το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα, αλλά κυρίως στην Κίνα, όπου διερευνώνται οι αλλαγές του κοινωνικού κεφαλαίου και συνεπώς η καθημερινότητα των μαθητών, εξαιτίας των απαγορεύσεων κυκλοφορίας (Yu, et al., 2021).

Σημαντικά ζητήματα προς διερεύνηση είναι επιπλέον οι συγκριτικές μελέτες από τις βάσεις της EU-SILC με χώρες αντίστοιχου μεταναστευτικού ιστορικού, όσον αφορά στους Αλβανούς μετανάστες, όπως παραδείγματος χάριν της Ιταλίας, καθώς και έρευνες που να λάβουν υπόψιν τους νεότερα εμπειρικά δεδομένα. Τέλος, θα ήταν επίσης διαφωτιστικές οι έρευνες σύγκρισης του ανθρώπινου κεφαλαίου σε σχέση με το κοινωνικό κεφάλαιο, όσον αφορά την εργασιακή απορρόφηση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Adamczyk, A. (2016). Albanian Immigrants in Greece: from Unwanted to Tolerated? *Journal of Liberty and International Affairs*, 2(1), σσ. 49-59.
- Adler, P. S., & Kwon, S.-W. (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept. *Academy of Management Review*, 27(1), σσ. 17-40.
- Ali, F., Hennekam, S., Syed, J., Ahmed, A., & Mubashar, R. (2021). Labour Market Inclusion of Afghan Refugees in Pakistan through Bourdieu's Theory of Capital. *Equality, Diversity and Inclusion*, 40(8), σσ. 1032-1050.
- Andretta, M., & Bracciale, R. (2021). Youth italians, NEETs and Political Engagement: Any Good News? Στο V. Cuzzocrea, B. Gook, & B. Schiermer (Επιμ.), *Forms of Collective Engagement in Youth Transitions: A Global Perspective* (Τόμ. 16, σσ. 161-184). Leiden, Netherlands: Brill Publishers.
- Arnorsson, Á., & Zoega, G. (2017). Youth Employment and Social Capital in Europe. Challenges and Solutions. Στο L. Paganetto, *Sustainable Growth in the EU* (σσ. 9-47). New York : Springer International Publishing AG.
- Arvidsoon, M., Collet, F., & Hedstrom, P. (2021). The Trojan-Horse Mechanism: How Networks Reduce Gender Segregation. *Science Advances*, 7(16). Ανάκτηση Σεπτέμβριος 8, 2021, από <https://www.science.org/journal/sciadv>
- Au, A. K., Altman, Y., & Roussel, J. (2008). Employee Training Needs and Perceived Value of Training in the Pearl River Delta of China: A Human Capital Development Approach. *Journal of European Industrial Training*, 32(1), σσ. 19-31.
- Baker, C. (2001). *Εισαγωγή στη Διγλωσσία και τη Δίγλωσση Εκπαίδευση*. Αθήνα: Gutenberg.

- Bandura, A. (1982). Self-Efficacy Mechanism in Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), σσ. 122-147.
- Bandura, A. (2004). Cultivate Self - Efficacy for Personal and Organizational Effectiveness. Στο E. A. Locke (Επιμ.), *Handbook of Principles of Organizational Behavior* (σσ. 120-136). Malden: Blackwell.
- Bayer, P., Ross, S., & Topa, G. (2005). Place of Work and Place of Residence: Informal Hiring Networks and Labor Market Outcomes. *Journal of Political Economy*, 116(6). Ανάκτηση Νοέμβριος 27, 2021, από <https://www.jstor.org/stable/10.1086/595975>
- Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- Behtoui, A. (2007). The Distribution and Return of Social Capital: Evidence from Sweden. *European Societies*, 9(3), σσ. 383-407.
- Behtoui, A., & Neergaard, A. (2010). Social Capital and Wage Disadvantages among Immigrant Workers. *Work, Employment and Society*, 24(4), σσ. 761–779.
- Bentolila, S., Michelacci, C., & Suarez, J. (2010). Social Contacts and Occupational Choice. *Economica*, 77(305). Ανάκτηση Ιανουάριος 27, 2017, από <https://www.jstor.org/stable/27764394>
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-68.
- Betz, N. E. (1994). Self-Concept Theory in Career Development and Counseling. *The Career Development Quarterly*, 43(1), σσ. 32-42.
- Bienzle, H., Gelabert, E., Jütte, W., Kolyva, K., Meyer, N., & Tilkin, G. (2007). *The Art of Networking: European Networks in Education*. Wien: Die Berater.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. Στο J. G. Richardson, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (σσ. 241–58). Westport: Greenwood.

- Brookmeyer R, Liang KY, Linet M. Matched case-control designs and overmatched analyses. *Am J Epidemiol* 1986;124:693-701.3752063.
- Brown, D. (2002). The Role of Work and Cultural Values in Occupational Choice, Satisfaction, and Success: A Theoretical Statement. *Journal of Counseling & Development*, 80(1), σσ. 48–56.
- Burt, R. S. (1998). The Gender of Social Capital. *Rationality and Society*, 10(1), σσ. 5 - 46.
- Burt, R. S. (2000). The Network Structure Of Social Capital. *Research in Organizational Behavior*, 22, σσ. 345-423.
- Cameron , S. (2021). Civic Engagement in Times of Economic Crisis: a Cross-National Comparative Study of Voluntary Association Membership. *European Political Science Review*, 13(3), σσ. 265-283.
- Cappiccie, A. C. (2011, Δεκέμβριος 9). A New Model for Studying Immigration Policy. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 9(4), σσ. 434-451.
- Castiglione, D. (2008). Introduction: Conceptual Issues in Social Capital Theory. Στο D. Castiglione, J. W. van Deth, & G. Wolleb, *The Handbook of Social Capital* (σσ. 1-10). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Chai, C.-L., Ueland, K., & Phi, T. (2018). The Use of Human Capital and Limitations of Social Capital in Advancing Economic Security among Immigrant Women Living in Central Alberta, Canada. *Social Sciences*, 7(220), 1-25.
- Chen, Y., & Volker, B. (2016). Social Capital and Homophily both matter for Labor Market Outcomes – Evidence from Replication and Extension. *Social Networks*(45), 18-31.
- Chimienti, M., Bloch, A., Ossipow, L., & Wihtol de Wenden, C. (2019). Second Generation from Refugee Backgrounds in Europe. *Comparative Migration Studies*, 7(40). Ανάκτηση Ιανουάριος 2, 2021, από <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0138-2>
- Claridge, T. (2018). <https://www.socialcapitalresearch.com/cite-website/>. Retrieved Μάιος 25, 2022, from Functions of Social Capital.

- Claridge, T. (2018, Ιανουάριος 20). *Social Capital Research & Training*. Ανάκτηση Οκτώβριος 3, 2021, από What is Bonding Social Capital?: <https://www.socialcapitalresearch.com/what-is-bonding-social-capital/>
- Coleman, J. S. (1987). Microfoundations and Macrosocial Behavior. Στο J. C. Alexander, B. Giesen, R. Munch, & N. J. Smelser (Επιμ.), *The Micro-Macro Link* (σσ. 153-173). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94. Ανάκτηση Νοέμβριος 27, 2021, από <https://doi.org/10.1086/228943>
- Colker, R. (2006). The Disability Integration Presumption: Thirty Years Later. *Formerly American Law Register*, 154(4), σσ. 789-862.
- Cornachione, E. B. (2010). Investing in Human Capital: Integrating Intellectual Capital Architecture and Utility Theory. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 6(1), σσ. 29-40.
- Corti, L., Thompson, P., & Fink, J. (2004). Preserving, Sharing and Re-using Data from Qualitative Research. Στο S. Cassell, & G. Symon, *Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research* (σσ. 288-301). London: Sage.
- Cuzzocrea, V., Gook, B., & Schiermer, B. (2021). Bringing Together Forms of Collective Engagement in Youth Transitions: Processes, Practices and Theoretical Perspectives. Στο V. Cuzzocrea, B. Gook, & B. Schiermer (Επιμ.), *Forms of Collective Engagement in Youth Transitions: A Global Perspective* (Τόμ. 16, σσ. 1-21). Leiden, Netherlands: Brill Publishers.
- De la Fuente, Ángel; Ciccone, Antonio. (2002). Human Capital in a Global and Knowledge-Based Economy: Final Report. *Report Commissioned by the European Commission, Office for Official Publications of the European Communities*. Luxembourg: European Commission.
- Dewey, J. (1915). *The School and Society*. Chicago: University of Chicago .

- DeWiel, B. (1997). A Conceptual History of Civil Society: From Greek Beginnings to the End of Marx. *Past Imperfect*, 6, σσ. 3-42.
- Eisenstadt , S. N. (1953). Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants. *Population Studies*, 7(2), σσ. 167-180.
- Eisenstadt , S. N. (1954). *The Absorption of Immigrants*. Glencoe: Εκδόσεις Free Press.
- Emirbayer, M., & Goodwin , J. (1994). Network Analysis, Culture, and the Problem of Agency. *American Journal of Sociology*, 99(6), pp. 1411-1454.
- Ervasti, H., Kouvo, A., & Venetoklis, T. (2019). Social and Institutional Trust in Times of Crisis: Greece, 2002-2011. *Social Indicators Research*, 141(1207-1231).
- Eurostat. (2021). Unemployment Rates by Sex, Age and Educational Attainment Level (%). *online data code: LFSA_URGAED*. Λουξεμβούργο: Eurostat.
- Eurostat. (2011). *Statistik Austria*. Ανάκτηση Νοέμβριος 27, 2021, από Description of Target Variables: Cross-Sectional and Longitudinal: http://www.statistik.at/wcm/idc/idcplg?IdcService=GET_PDF_FILE&RevisionSelectionMethod=LatestReleased&dDocName=025024
- Eurostat. (2015). *European Commission*. Ανάκτηση Φεβρουάριος 5, 2021, από 2015 EU- SILK Module on Social/ Culture Participation and Material Deprivation: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/1012329/8088295/2015+Module+assessment.pdf/332b151b-f154-4c6f-8f6a-666030ab7032>
- Eurostat. (2020). *Income and Living Conditions*. Ανάκτηση Φεβρουάριος 4, 2021, από What Information Can I Find Here?: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions>
- Eurostat. (2021, Δεκέμβριος 27). Employment rates by sex, age and citizenship (%). *LFSA_ERGAN*. Βρ, Βρυξέλλες.
- Eurostat. (2021, Δεκέμβριος 28). Participation Rate in Education and Training (Last 4 Weeks) by Sex and Educational Attainment Level. *trng_lfse_03*. Βρυξέλλες: Eurostat.

- Eurostat. (2022). *Unemployment rates by sex, age and country of birth (%)*. Luxembourg: European Union.
- Field, A. (2017). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics Ed. 5*. SAGE Publications.
- Field, J. (2003). *Social Capital*. London: Routledge.
- Finn, J. D. (1993). *School Engagement and Student at Risk*. New Jersey: National Center for Education Statistics.
- Foner, N., & Dreby, J. (2011). Relations Between the Generations in Immigrant Families. *Annual Review of Sociology*, 37(1), σσ. 545-564.
- Foner, N., & Kasinitz, P. (2007). The Second Generation. Στο M. C. Waters, R. Ueda, & H. B. Marrow, *The New Americans: A Guide to Immigration since 1965* (σσ. 270-282). Cambridge: Harvard University Press.
- Fouskas, T., Gikopoulou, P., Ioannidi, E., & Koulierakis, G. (2019). Gender, Transnational Female Migration and Domestic Work in Greecean Intersectional Review of Research on Female Migrants' Access to Labour, Healthcare and Community Associations. *Collectivus: Revista de Ciencias Sociales*, 6(1), σσ. 99-134.
- Fugate, M., Kinicki, A. J., & Ashforth, B. E. (2004). Employability: A Psycho-Social Construct, its Dimensions, and Applications. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), σσ. 14–38.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Generation 2.0 RED. (2019, Ιανουάριος 21). Ιθαγένεια: Μέσοι χρόνοι εξέτασης αιτημάτων και εκκρεμότητες. Ανάκτηση Δεκέμβριος 28, 2021, από <https://g2red.org/el/citizenship-average-waiting-times-for-the-processing-of-applications-and-pending-issues/#>
- Gericke, D., Burmeister, A., Löwe, J., Deller, J., & Pundt, L. (2018). How do Refugees use their Social Capital for Successful Labor Market Integration? An

- Exploratory Analysis in Germany. *integration? An exploratory analysis in Germany*(105), 46-61.
- Glover, T. D. (2006). Toward a Critical Examination of Social Capital within Leisure Context: From Production and Maintenance to Distribution. *Leisure/Loisir*, 30(2), σσ. 357-367.
- Glover, T. D., & Filep, S. (2015). On Kindness of Strangers in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 50, σσ. 159-172.
- Glover, T., & Parry, D. (2008). Friendship Developed Subsequent to a Stressful Life Event: The Interplay of Leisure, Social Capital, and Health. *Journal of Leisure Research*, 40(2), σσ. 208-230.
- Gordon, M. (1964). The Nature of Assimilation. Στο M. Gordon, *Assimilation in American Life* (σσ. 60-83). New York: Oxford University Press.
- Gottfredson, L. S. (1978). An Analytical Description of Employment According to Race, Sex, Prestige, and Holland Type of Work. *Journal of Vocational Behavior*, 13(2), σσ. 210-221.
- Granovetter, M. (1983). The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revised. *Sociological theory*, 1, σσ. 201-233.
- Gregory, I. (2003). *Ethics in Research*. London: Continuum.
- Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Centre. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 67, σσ. 130-138.
- Häuberer, J. (2011). *Social Capital Theory: Towards a Methodological Foundation*. Wiesbaden: Springer.
- Heaton, J. (2004). *Reworking Qualitative Data*. London: Sage.
- Hermann, Z., & Kopasz, M. (2011). The Effects of Social Capital on Wage Income: a Multi-Country Analysis. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 2(2), σσ. 3–26.

- Hinds, P., Vogel, R., & Clarke- Stefen, L. (1997). The Possibilities and Pitfalls of Doing a Secondary Analysis of a Qualitative Data Set. *Qualitative Health Research*, 7(3), σσ. 408-423.
- Holland, J. L. (1959). A Theory of Vocational Choice. *Journal of Counseling Psychology*, 6(1), σσ. 35–45.
- Hoskins, B., & Crick, R. D. (2010). Competences for Learning to Learn and Active Citizenship: Different Currencies or Two Sides of the Same Coin? *European Journal of Education: Research, Development and Policy*, 45(1), σσ. 121-137.
- Hussmanns, R., Mehran , F., & Verma, V. (1990). *Surveys of Economocally Active Population, Employment, Unemployment and Underemployem: An ILO Manual on Concepts and Methods*. Genova: International Labour Office. Geneva: International Labour Office.
- Imandoust, S. B. (2011). Relationship between Education and Social Capital. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(12), 52-57.
- INSTAT. (2013). Return Migration and Reintegration in Albania. *INSTAT Republic of Albania Institute of Statistics*. International Organization for Migration.
- Ioannides, Y. M., & Loury, L. D. (2004). Job Information Networks, Neighborhood Effects, and Inequality. *Journal of Economic Literature*, 42(4), σσ. 1056-1093.
- Iosifides, T., Lavrentiadou, M., Petracou, E., & Kontis, A. (2007). Forms of Social Capital and the Incorporation of Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(8), 1343 - 1361.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and the Live of Great American Cities*. New York: Random House.
- Junankar, P. N. (2011). The Global Economic Crisis: Long-Term Unemployment in the OECD. *IZA Discussion Papers*. Bonn, Germany: Institute of Labor Economics (IZA).
- Kadushin , C. (2019). *Κοινωνικά Δίκτυα*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

- Kanas, A., van Tubergen, F., & van der Lippe, T. (2011). The Role of Social Contacts in the Employment Status of Immigrants: A Panel Study of Immigrants in Germany. *International Sociology*, 26(1), σσ. 95–122.
- Kant, I. (2007). *Perpetual Peace*. Minneapolis: FQ Classics.
- Katartzi, E. (2020). Migrant Young People's Narratives of Aspiration: The Role of Migrant Positionality, Habitus and Capital. *Intercultural Education*, 32(1), σσ. 32-45.
- Katsikas, D. (2021). Skills Mismatch in Greek Labour Market: Insights from a Youth Survey. *Policy Paper #79/2021*. Athens: HELLENIC FOUNDATION FOR EUROPEAN & FOREIGN POLICY (ELIAMEP).
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., Lochner, K., & Prothrow-Stith, D. (1997). Social Capital, Income Inequality, and Mortality. *American Journal of Public Health*, 87(9), σσ. 1491-1498.
- Keeley, B. (2007). *Human Capital: How What you Know Shapes your Life*. Paris: OECD Publishing.
- Kwon, D.-B. (2009). Human Capital and its Measurement. *The 3rd OECD World Forum on "Statistics, Knowledge and Policy" Charting Progress, Building Visions, Improving Life*. Busan: KNSO.
- Lancee, B. (2012). *Immigrant Performance in the Labour Market: Bonding and Bridging Social Capital*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Levine, P. (2007). *The Future of Democracy: Developing the Next Generation of American Citizens*. One Court Street, Lebanon, NH: University Press of New England.
- Lin, N. (1999). Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*, 22(1), σσ. 28-51.
- Lin, N. (2004). *Social Capital: A Theory of Social Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lin, N. (2014). Social Networks and Status Attainment. Στο D. B. Grusky (Επιμ.), *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective* (σσ. 657-659). Boulder, Colorado: Westview Press.
- Lin, N., & Dumin, M. (1986). Access to Occupations through Social Ties. *Social Networks*, 8(4), σσ. 365-385.
- Lin, N., & Erickson, B. H. (2008). Theory, Measurement and the Research Enterprise on Social Capital. Στο N. Lin, & B. H. Erickson, *Social Capital: An International Research Program* (σσ. 1-24). New York: Oxford University Press.
- Lin, N., Fu, Y.-C., & Hsung, R.-M. (2001). The Position Generator: Measurement Techniques for Investigations of Social Capital. Στο N. Lin, K. S. Cook, & R. S. Burt, *Social Capital: Theory and Research* (σσ. 57–81). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Loury, G. C. (1977). A Dynamic Theory of Racial Income Differences. Στο P. A. Wallace , & A. M. LaMond , *Women, Minorities, and Employment Discrimination* (σσ. 153-188). Lexington, MA: Lexington Books.
- Lytras, A. N. (2016). An Alternative for Combating Unemployment. *Journal of Sociology and Social Work*, 4(2), σσ. 59-71.
- Maani, S. A. (2016). Ethnic Networks and Location Choice of Immigrants: Ethnic Capital Produced by Local Concentration of Immigrants Generates Greater Economic Activity. *Ethnic Networks and Location Choice of Immigrants. IZA World of Labor*, 284, σσ. 1-10.
- Magni, F., & Mazzini, A. (2018). Collaboration and Entrepreneurship Education: Requirements and Perspective. Στο G. Bosio, T. Minola, F. Origo, & S. Tomelleri, *Rethinking Entrepreneurial Human Capital: The Role of Innovation and Collaboration* (σσ. 89-104). Midtown Manhattan, New York City: Springer International Publishing.
- Majerski, M. M. (2019). The Earnings of Immigrant and Native-Born Men in Canada: The Role of Social Networks and Social Capital. *The Sociological Quarterly*, 60(2), 314-336.

- Marmaros, D., & Sacerdote, B. (2002). Peer and Social Networks in Job Search. *European Economic Review*, 46(4-5), σσ. 870–879.
- Massey, D. S., & Aysa, M. (2005). Social Capital and International Migration of Latin America. *Expert Group Meeting on International Migration and Development in Latin America and the Caribbean*. Mexico City: United Nations Secretariat.
- McGuire, G. M. (2000). Gender, Race, Ethnicity, and Networks: The Factors Affecting the Status of Employees' Network Members. *Work and Occupations*, 27(4), σσ. 501-523.
- McQuaid, R. W., & Lindsay, C. (2005). The Concept of Employability. *Urban Studies*, 42(2), σσ. 197– 219.
- Michail, D., & Christou, A. (2016). Diasporic Youth Identities of Uncertainty and Hope: Second-Generation Albanian Experiences of Transnational Mobility in an Era of Economic Crisis in Greece. *Journal of Youth Studies*, 19(7), σσ. 957-972.
- Michail, D., & Christou, A. (2018). Youth Mobilities, Crisis, and Agency in Greece: Second Generation Lives in Liminal Spaces and Austere Times. *Transnational Social Review*, 8(3), σσ. 245-257.
- Mihaylova, D. (2004). *Social Capital in Central and Eastern Europe: A Critical Assessment and Literature Review*. Budapest: Center of Policy studies, Central European University.
- MIPEX. (2020). *Migrant Intergration Policy Index*. Barcelona/Brussels: www.mipex.edu.
- Mouritsen, J. (2009). Classification, Measurement and the Ontology of Intellectual Capital. *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 13(2), σσ. 154-162.
- Mpofu, E., Stevens, C., Biggs, H. C., & Johnson, E. T. (2012). Socio-Structural Influences on the Work Participation of Refugees: an Exploratory Systematic Mixed Studies Review. *Vulnerable Groups & Inclusion*, 3(1). Ανάκτηση Νοέμβριος 28, 2021, από <https://doi.org/10.3402/vgi.v3i0.16066>

- Murray, B., & Domina, T. (2020). "We're in This Together": Bridging and Bonding Social Capital in Elementary School PTOs. *American Educational Research Journal*, 57(5), σσ. 2210-2244.
- Najarzadeh , R., Soleimani , M., & Reed , M. (2014). Measuring Social Capital Using the Position Generator Model (A Case Study of Elite Individuals in Tehran Province- Iran). *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(11), σσ. 165-177.
- OECD. (2001, Σεπτέμβριος 25). *Glossary of Statistical Terms*. Ανάκτηση Οκτώβριος 3, 2021, από stats.oecd.org
- OECD. (2009). International Migration and the Economic Crisis: Understanding the Links and Shaping Policy Responses. Στο J. Chaloff, J.-C. Dumont, & G. Spielvogel, *International Migration Outlook* (σσ. 11 - 76). Paris: OECD.
- OECD. (2017). *Getting Skills Right: The OECD Skills for Jobs Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2018). *Education for a Bright Future in Greece, Reviews of National Policies for Education*. Paris: OECD Publishing.
- OECD.Stat. (2021, Δεκέμβριος 4). International Migration Database. *Organization for Economic Co-Operation and Development*.
- OECD/EU. (2018). *Settling in 2018: Indicators of Immigrant Integration*. Paris/European Union, Brussels: OECD Publishing.
- Panwar, A. (2013). An Introduction to Civil Society. *International Journal of Engineering and Management Research*, 3(5), σσ. 112-113.
- Papadakis, N., Amanaki, E., Drakaki, M., & Saridaki, S. (2020). Employment/ Underemployment, Education and Poverty in Greek Youth, within thw EU Context. *International Journal of Educational Research*(99). Ανάκτηση Δεκέμβριος 11, 2021, από <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2019.101503>
- Papadopoulos , O. (2018). Age Discrimination and Active Labour Market Policies in a Context of Deregulation and Economic Crisis. Στο D. Balourdos, & N.

- Sarris, *Tackling Multiple Discrimination in Greece* (σσ. 269-289). Αθήνα: National Centre for social research (EKKE).
- Patulny, R., & Svendsen, G. (2007). Exploring the Social Capital Grid: Bonding, Bridging, Qualitative, Quantitative. *International Journal of Sociology* , 27(1/2), σσ. 32-51.
- Pearce, N. (2016). *Analysis of matched case-control studies. BMJ Research Methods and Reporting, i969*, doi:10.1136/bmj.i969
- Pistaferri, L. (1999). Informal Networks in the Italian Labor Market. *Giornale degli Economisti e Annali di Economia*, 58(3-4), σσ. 355-375.
- Poleacovschi, C., & Faust, K. (2020). Evaluating the Role of Infrastructure Components and Demographics on Social Capital in Refugee Camps. *Special Collection on Management of Resilience in Civil Infrastructure Systems: An Interdisciplinary Approach(3)*, 36. Ανάκτηση Νοέμβριος 28, 2021, από <https://ascelibrary.org/doi/abs/10.1061/%28ASCE%29ME.1943-5479.0000754>
- Portes , A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *The American Journal of Sociology*, 98(6), σσ. 1320-1350.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1). Ανάκτηση Νοέμβριος 28, 2021, από <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>
- Portes, A., & Zhou, M. (1993). The New Second Generation:Segmented Assimilation and Its Variants. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530(1), 74-96.
- Portes, A., & Zhou, M. (2011). Η Νέα Δεύτερη Γενιά: Η Τμηματοποιημένη Αφομοίωση και οι Παραλλαγές της. Στο Λ. Βεντούρη (Επιμ.), *Μετανάστευση και Κοινωνικά Σύννορα: Διαδικασίες Αφομοίωσης, Ενσωμάτωσης ή Αποκλεισμού* (σσ. 177-210). Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

- Productivity Commission. (2003). Social Capital: Reviewing the Concept and its Policy Implication. *Research Paper*.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), σσ. 65-78.
- Robert, D., Bretz, J., Boudreau, J. W., & Judge, T. A. (1994). Job Search Behavior of Employed Managers. *Personnel Psychology*, 47(2), σσ. 275-301.
- Russell, D. (2005). Albania as a Laboratory for the Study of Migration. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7(2), σσ. 133-155.
- Schierup, C.-U., Likić-Brborić, B., Delgado Wis, R., & Toksöz, G. (2018). Migration, Civil Society and Global Governance: An Introduction to the Special Issue. *Globalizations*, 15(6), σσ. 733–745.
- Schiff, M. (2002). Love Thy Neighbor: Trade, Migration, and Social Capital. *European journal of political economy*, 18(1), 87-107.
- Scholte, J. (2012). Introduction. Στο J. A. Scholte (Επιμ.), *Building Global Democracy? Civil Society and Accountable Global Governance* (σσ. 1-7). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schultz , T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), σσ. 1-17.
- Schunck, R. (2014). *Transnational Activities and Immigrant Integration in Germany: Concurrent or Competitive Processes?* Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer International Publishing.
- Shannon, L. W., & Krass, E. M. (1964). The Economic Absorption of in-Migrant Laborers in a Northern Industrial Community. *The American Journal of Economics and Sociology*, 23(1), σσ. 65-84.

- Shavit, Y., & Blossfeld, H.-P. (1993). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries. Social Inequality Series*. Colorado: Westview Press.
- Smith, G. M. (2019). Friendship as a Political Concept: A Groundwork for Analysis. *Political Studies Association*, 17(1), σσ. 81-92.
- Solon, G. (2014). Intergenerational Income Mobility. Στο B. D. Grusky (Επιμ.), *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective* (σσ. 496-500). Boulder. Colorado: Westview Press.
- Sotiropoulos, D. (2004). *Formal Weakness and Informal Strength: Civil Society in Contemporary Greece*. London School of Economics and Political Science, Discussion Paper No. 16. The Hellenic Observatory, The European Institute.
- Soumyananda, D. (2016). Elgar Companion to Social Capital and Health. Στο S. Folland, & E. Nauenberg, *Social Capital and Economic Growth* (σσ. 276-300). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Spilimbergo, A., & Ubeda, L. (2004). Family Attachment and the Decision to Move by Race. *Journal of Urban Economics*, 55(3), σσ. 478-497.
- Stone, W., Gray, M., & Hughes, J. (2003). *Social Capital at Work: How Family, Friends and Civic Ties Relate to Labour Market Outcomes* (Τόμ. 31). Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Super, D. E. (1980). A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development. *Journal of Vocational Behavior*, 16(3), σσ. 282-298.
- Tan, E. (2014). Human Capital Theory: A Holistic Criticism. *Review of Educational Research*, 84(3), σσ. 411–445.
- Tarrow, S. (1996). Making Social Science Work Across Space and Time: A Critical Reflection on Robert Putnam's Making Democracy Work. *The American Political Review*, 90(2), σσ. 389-397.
- Tegegne, M. (2016). *Social capital and immigrant integration: the role of social capital in labor market and health outcomes [PhD (Doctor of Philosophy) thesis]*. Iowa: University of Iowa.

- Vathi, Z. (2015). *Migration and Settling in a Mobile World: Albanian Migrants and Their Children in Europe*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
- Voelkl, K. E. (1996). Identification with School. *American Journal of Education*, 105(3), σσ. 294-318.
- Widmer, E. D. (2006). Who Are my Family Members? Bridging and Binding Social Capital in Family Configurations. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(6), σσ. 979-998.
- Yu, B., Luo, M., Liu, M., Zhou, J., Yang, S., & Jia, P. (2021). Social Capital Changes After COVID-19 Lockdown Among Youths in China: COVID-19 Impact on Lifestyle Change Survey (COINLICS). *Frontiers in Public Health*, 9. Ανάκτηση Νοέμβριος 28, 2021, από <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.697068>
- Zaharieva, A. (2015). Social Contacts and Referrals in a Labor Market with On-the-Job Search. *Labour Economics*, 32(C), σσ. 27-43.
- Zhou, M. (2011). Straddling Different Worlds: The Acculturation of Vietnamese Refugee Children. Στο R. G. Rumbaut, & A. Portes, *Ethnicities: Children of Immigrants in America* (σσ. 187-227). Berkeley: University California Press.
- Zwysen, W. (2018). Different Patterns of Labor Market Integration by Migration Motivation in Europe: The Role of Host Country Human Capital. *International Migration Review*, 53(1), 59-89. doi:10.1177/0197918318767929

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αθανασοπούλου, Α. (2020). Τα Παιδιά Μεταναστευτικής Καταγωγής και η Εκπαίδευσή τους. Στο Ι. Ψημμένος (Επιμ.), *Το Μεταναστευτικό Εργατικό Δυναμικό* (σσ. 251-296). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Αριστοτέλης. (2006). *Αριστοτέλης: Πολιτικά (Πρώτος Τόμος): Βιβλία Α-Β*. Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Ζήτηρος.
- Ασπάσιος , Δ., Νίκας, Χ., & Κουτσουπιάς, Ν. (2014). Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα και η Επίδραση της στους Αλβανούς Μετανάστες. *Τετράδια Ανάλυσης Δεδομένων*(15), σσ. 42-53.
- Ασπράκη, Γ. (2007). *Ζητήματα Θεωρίας και Μεθόδου των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Κριτική.
- Βεντούρα, Λ. (2006). Ευρώπη και Μετανάστες κατά τον 20ό αιώνα. Στο Χ. Μπάγκαβος, & Δ. Παπαδοπούλου (Επιμ.), *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία* (σσ. 83-126). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Γαλατά, Β. (2014). Ορισμός του Νομικού και Κοινωνιολογικού Περιεχομένου της Έννοιας "Μετανάστες Δεύτερης Γενιάς". Στο Δ. Μπαλούρδος, Μ. Χρυσάκης, Δ. Μπαλούρδος, & Μ. Χρυσάκης (Επιμ.), *Η Δεύτερη Γενιά Μεταναστών στην Ελλάδα* (σσ. 23-50). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης. (2018). Ο Χώρος Σένγκεν. *Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Γεωργούλας, Σ. (2003). Το Νομικό Πλαίσιο της Μεταναστευτικής Πολιτικής στην Ελλάδα τον Εικοστό Αιώνα - Μια Ιστορική, Κριτική Οπτική. Στο Κ. Κασιμάτη (Επιμ.), *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης, Η*

- Περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών Μεταναστών* (σσ. 91-119). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Γιαννακόπουλος, Ν., & Ντεμούσης, Μ. (2015). *Οικονομική της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Γιαννακοπούλου, Ε. Ι. (2020). *Οι Αλβανοί Μετανάστες Δεύτερης Γενιάς στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου: Διδακτορική Διατριβή.
- Γκόλντιν, Ί., Κάμερον, Τ., & Μπαλαρατζάν, Μ. (2013). *Αυτοί δεν Είναι σαν Εμάς*. Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Διεθνής Μεταναστευτική Νομοθεσία. (2009). *Γλωσσάριο για την Μετανάστευση*. Αθήνα, Τίρανα: International Organization for Migration.
- Δόμνα, Μ. (2014). *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα: Μελέτες και Ζητήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Δρόσος, Ν. Α. (2011). *Επαγγελματική Ωριμότητα και Λήψη Επαγγελματικής Απόφασης Εφήβων Διαφορετικών Πολιτισμικών Ομάδων*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Διδακτορική Διατριβή.
- ΕΛΣΤΑΤ. (2007). *Μεθοδολογία Μέτρησης της Φτώχειας και Ορισμοί Συγχρονικών και Διαχρονικών Δεικτών*. Πειραιάς: Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών.
- ΕΛΣΤΑΤ. (2017). *Ειδική Έρευνα για τη Θέση των Νέων στην Αγορά Εργασίας - Ad Hoc Module 2016*. Πειραιάς: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ.
- Έμκε - Πουλοπούλου, Ή. (2007). *Η Μεταναστευτική Πρόκληση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2005). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική & Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών. *Κοινό Πρόγραμμα για την Ένταξη, Πλαίσιο σχετικά με την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Βρυξέλλες: COM(2005) 389 τελικό.

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2016). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική & Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών. *Σχέδιο Δράσης για την Ένταξη των Υψηλών Τρίτων Χωρών COM(2016) 377 final*. Στρασβούργο: European Commission.
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2010). Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης- Μια Ανοιχτή και Ασφαλής Ευρώπη που Εξυπηρετεί και Προστατεύει τους Πολίτες. *Επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωση*.
- Ζάννης, Π. (2013). *Ο Τρίτος Τομέας: Μια Γενική Θεωρία*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Ζωγραφάκης, Σ., Κόντης, Α., & Μητράκος, Θ. (2008). Οι Επιδράσεις της Απασχόλησης των Μεταναστών στην Ελληνική Οικονομία. Στο Τ. Καβουνίδη, Α. Κόντης, Θ. Λιανός, & Ρ. Φακιολάς (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές* (σσ. 52-69). Αθήνα: Εκδόσεις ΙΜΕΠΟ.
- Ζωνιού - Σιδέρη, Α. (1996). *Οι Ανάπηροι και η Εκπαίδευσή τους: Μια Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση της Ένταξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2009). Κοινωνικό Κεφάλαιο και Μεταναστευτική Ένταξη: Μετανάστες/στρίες από την Αλβανία και Ομογενείς από την πρώην ΕΣΣΔ. Στο Α. Κόντης (Επιμ.), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών* (σσ. 255-382). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Καβουνίδη, Τ., & Χολέζας, Ι. (2013). *Οι Διαδρομές των Νέων Μεταναστευτικής Προέλευσης στην Εκπαίδευση και την Αγορά Εργασίας*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.
- Καστοριάδης, Κ. (2010). *Η Φανταστική Θέσμιση της Κοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος.
- Καψάλης, Α. (2018). *Μετανάστες εργάτες στην Ελλάδα: Εργασιακές σχέσεις και μεταναστευτική πολιτική στην εποχή των μνημονίων*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- ΚΟΜΕΠ. (2010). Η Εκπαίδευση των Παιδιών των Μεταναστών. Οι Θέσεις του ΚΚΕ. Ανάκτηση Δεκέμβριος 30, 2021, από <https://www.komep.gr/m-article/I->

ΕΚΡΑΙΔΕΥΣΙ-ΤΟΝ-ΠΑΙΔΙΟΝ-ΤΟΝ-ΜΕΤΑΝΑΣΤΟΝ.-ΟΙ-ΤΙΕΣΕΙΣ-ΤΟΥ-
ΚΚΕ/

- Κονιόρδος, Σ. Μ. (2006). Κοινωνικό Κεφάλαιο: μεταξύ Θεωρητικής Σαφήνειας και Σύγχυσης. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 16, σσ. 1-38.
- Κονιόρδος, Σ. Μ. (2010). *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κόντης, Α. (Επιμ.). (2009). *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κόντης, Α. (2009). Κοινωνικό Κεφάλαιο και Ενσωμάτωση των Μεταναστών. Στο Α. Κόντης (Επιμ.), *Ζητήματα Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών* (σσ. 223-244). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κόντης, Α. (2013). Στοιχεία Ενταξιακής Πολιτικής : Η Ελληνική Ενταξιακή Πολιτική μεταξύ Ευρωπαϊσμού και Εθνοπολιτισμού. Στο Δ. Μπαλούρδος, & Ι. Τσίγκανου (Επιμ.), *Μετα-Ανάλυση Ερευνών για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία* (σσ. 7-28). Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κόντης, Α. (2017). Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική. Στο Ν. Δεμερτζής, Η. Κικίλιας, Δ. Μπαλούρδος, Ν. Σπυροπούλου, & Μ. Χρυσάκης (Επιμ.), *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας 2016-2017* (σσ. 19-36). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνων (ΕΚΚΕ) & Εκδοτικός Όμιλος Ίων.
- Κοτρώγιαννος, Δ., & Τζαγκαράκης, Σ.-Ι. (2016). NEETs και Κοινωνικό Κράτος. *Νέα Γενιά και NEETs στην Ελλάδα της Κρίσης* (σσ. 81-107). Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
- Κυρίδης, Α., & Φωτόπουλος, Ν. (2016). Διαστάσεις της Κοινωνικής Ευπάθειας και της Παρέμβασης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση των NEETs. *Νέα Γενιά και NEETs στην Ελλάδα της Κρίσης, οι Επείγουσες Διαστάσεις του Προβλήματος: Έρευνα και Ολοκληρωμένη Παρέμβαση* (σσ. 161-180). Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρης.

- Λεοντίσης, Β., Τσαγκρώνη, Β., Βοσινάκης, Γ., Γεροδήμος, Ρ., Δημοπούλου, Δ., Καρυώτης, Γ., & Σκλεπάρης, Δ. (2020). Συγκριτική Ανάλυση Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα: Προσωπικές Εμπειρίες, Βέλτιστες Πρακτικές, Προτάσεις Πολιτικής. *Συγκριτική Ανάλυση Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων στην Ελλάδα*. διαΝΕΟσις.
- Λίλτση, Π. (2020). *Αποδοχή και Ενσωμάτωση Μεταναστών στον Αγροτικό Χώρο και Αστικό Χώρο σε Περιόδους Οικονομικής Αστάθειας*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης : Διδακτορική Διατριβή.
- Μάνος, Ι., Παπαδοπούλου, Δ., & Μακρυγιάννη, Β. (2017). *Μελετώντας Πτυχές της Αλβανικής Μετανάστευσης στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (CDRSEE).
- Μάρκου, Γ. Π. (2007). Μεταναστευτική Πολιτική και Πολιτική Ένταξης σε Ευρωπαϊκό και Εθνικό Επίπεδο: Το Παράδειγμα της Ολλανδίας και της Ελλάδας. *Επιστήμη και Κοινωνία*, 17-18, σσ. 147-175.
- Μητράκος, (2013). Μετά-Ανάλυση: Αγορά Εργασίας, Απασχόληση, Εισόδημα. Στο Δ. Μπαλούρδος, & Ι. Τσίγκανου (Επιμ.), *Μετα-Ανάλυση Ερευνών για την Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία* (σσ. 69-86). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μιχαήλ, Δ. (2014). *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα. Μελέτες και Ζητήματα: Ανθρωπολογικές και Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σταμούλη.
- Μουζέλης, Ν., & Παγουλάτος, Γ. (2003). Κοινωνία Πολιτών και Ιδιότητα του Πολίτη στη Μεταπολεμική Ελλάδα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 22, σσ. 5-29.
- Μπαλούρδος, Δ., & Χρυσάκης, Μ. (2014). *Η Δεύτερη Γενιά μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνικά Χαρακτηριστικά, Προβλήματα και Πολιτικές Ενσωμάτωσης* (ΕΚΚΕ εκδ.). Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήσης.
- Μπαλούρδος, Δ., Χρυσάκης, Μ., & Κορρέ, Α. (2014). Ενσωμάτωση της Δεύτερης Γενιάς Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία. Στο Δ. Μπαλούρδος, & Μ. Χρυσάκης (Επιμ.), *Η Δεύτερη Γενιά Μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνικά*

- Χαρακτηριστικά, Προβλήματα και Πολιτικές Ενσωμάτωσης* (σσ. 141-156). Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Μπούζας, Ν. (2014). Ενσωμάτωση της Δεύτερης Γενιάς Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία. Στο Δ. Μπαλούρδος, & Μ. Χρυσάκης (Επιμ.), *Η Δεύτερη Γενιά Μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνικά Χαρακτηριστικά, Προβλήματα και Πολιτικές Ενσωμάτωσης* (σσ. 97-109). Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση.
- Μπουκουβάλας, Κ., Φωτόπουλος, Ν., & Χριστόπουλος, Γ. (2020). *Νέοι εκτός Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Απασχόλησης στην Περιφέρεια Θεσσαλίας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.
- Ξηρουχάκης, Π. (2011). *Τοπικές Αγορές Εργασίας και Μετανάστες: Η Περίπτωση των Αλβανών Μεταναστών στο Ηράκλειο Κρήτης*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Διδακτορική Διατριβή.
- Παπαγεωργίου, Ι. (2013). Ο Εξευρωπαϊσμός των Πολιτικών Μετανάστευσης και Ασύλου: από την Κοινοτικοποίηση στην Συλλογική Επίβλεψη;. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 40, σσ. 70-94.
- Παπαδόπουλος, Α. Γ., & Φρατσέα, Λ.-Μ. (2014). Οι Άγνωστες Οργανώσεις της Κοινωνίας των Πολιτών: Κοινότητες και Οργανώσεις Μεταναστών στην Ελλάδα. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*(42), σσ. 62-90.
- Παρασκευόπουλος, Χ. Ι. (2010). Τα Θεμελιώδη Επανέρχονται στη Θεωρία του Κοινωνικού Κεφαλαίου: Διαφθορά, Ανισότητα και Κοινωνικό Κεφάλαιο στην Ε.Ε. Στο Σ. Μ. Κονιόρδος (Επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών* (σσ. 163-208). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παρθένης, Χ. (2011). Η Αναγκαιότητα Διαπολιτισμικών Παρεμβάσεων στην Εκπαίδευση. Στο Γ. Μάρκου, & Χ. Παρθένης, *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη* (σσ. 246-259). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Πούπος, Η. (2010). *Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στην Ελλάδα*. Αθήνα: ΚΕΙΠΕ.
- Πρωτοπαπαδάκης, Π. (2018). *Η Αυτοαπασχόληση στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

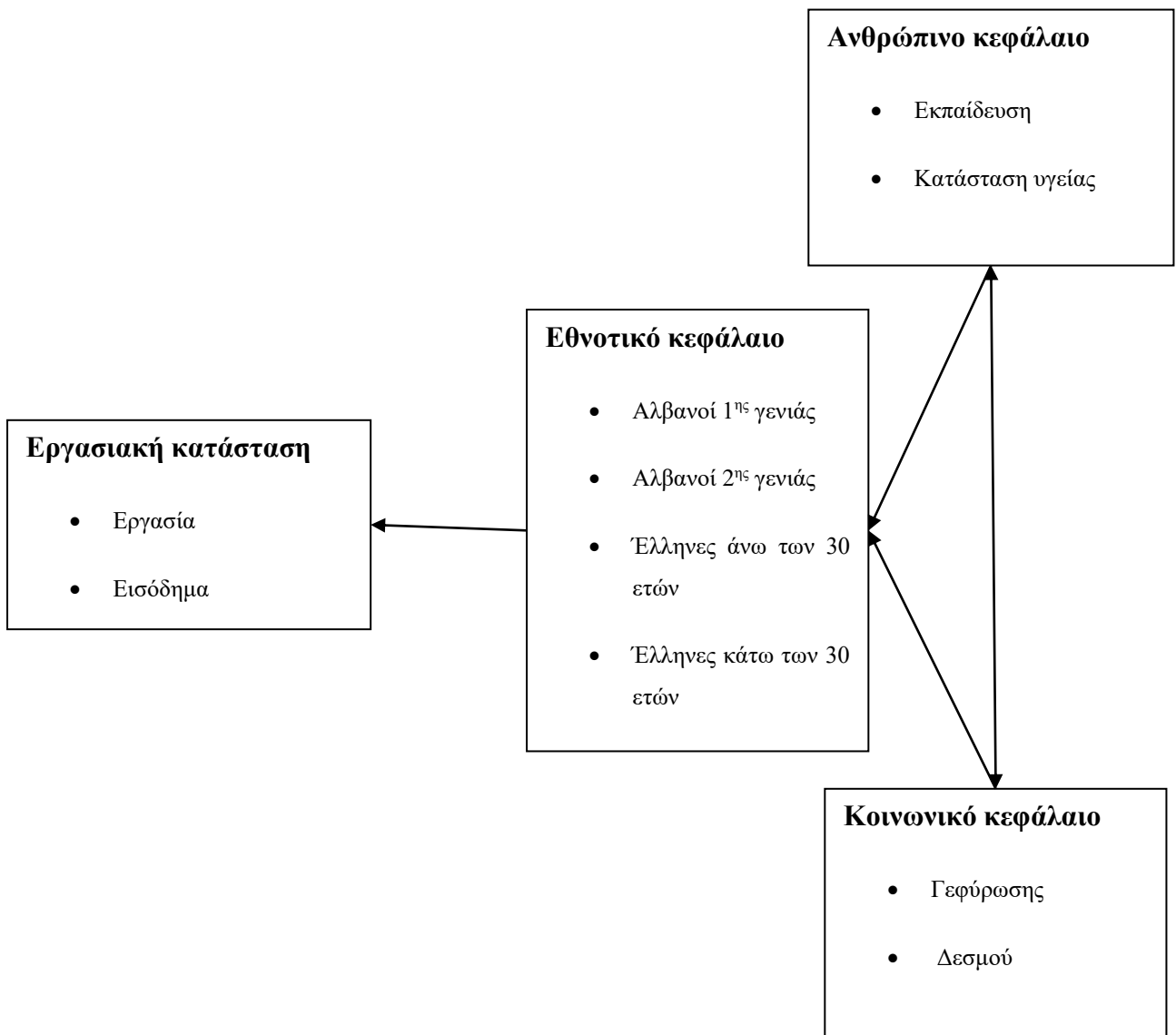
- Ρουσέας, Π., & Βρετάκου, Β. (2008). *Διαχρονική Έρευνα Έκπαιδευτικών και Επαγγελματικών Επιλογών Μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Α΄ Φάση)*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και Θρησκευμάτων.
- Ρουσέας, Π., & Βρετάκου, Β. (2008). *Έρευνα Απασχόλησης Αποφοίτων Ανώτερου Κύκλου Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (ΤΕΕ-Ενιαίο Λύκειο)*. Αθήνα: Εκδόσεις Επτάλοφος.
- Ρουσέας, Παναγιώτης ; Βρετάκου, Βασιλεία ;. (1996-1999). *Ανάπτυξη Μονάδας Παρατηρητηρίου των Αποφοίτων της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στην Αγορά Εργασίας. Παρατηρητήριο Μετάβασης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.).
- Σαρρής, Ν. (2008/18). Έρευνα-Μελέτη: Θεσμικό Πλαίσιο της Μετανάστευσης σε Εθνικό και Ευρωπαϊκό Επίπεδο. *Αθήνα και Μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς 2005-2007*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Σταλίδης, Γ., & Ρενταρή, Μ. (2015). Εξεύρεση Προτύπων Κοινωνικού Προφίλ και Διαδικασίας Ένταξης στην Αγορά Εργασίας με Χρήση Παραγοντικής Ανάλυσης Αντιστοιχιών. Στο Σ. Χτούρης (Επιμ.), *Διαδικασίες Κοινωνικής Ένταξης και Ένταξης στην Αγορά Εργασίας των Νέων σε Περίοδο Οικονομικής Κρίσης* (σσ. 110-120). Μυτιλήνη – Λέσβος: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αιγαίου - Τμήμα Κοινωνιολογίας -Εργαστήριο Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ψηφιακής Τεκμηρίωσης.
- Στρατουδάκη, Χ. (2016). *Διοίκηση και Μετανάστες: Στο Δρόμο προς την Ένταξη*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Συμβούλιο της Ευρώπης. (2014). *Εγχειρίδιο Σχετικά με την Ευρωπαϊκή Νομοθεσία σε Θέματα Ασύλου, Συνόρων και Μετανάστευσης. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Βρυξέλλες : Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Σωτηρόπουλος, Δ. Α. (2017). *Η Ελληνική Κοινωνία Πολιτών και η Οικονομική Κρίση*. Αθήνα: Ποταμός και Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος.

- Τοκβίλ, Α. Ν. (2008). *Η Δημοκρατία στην Αμερική*. Αθήνα: Εκδόσεις Στοχαστής.
- Τραγάκη, Α., Μπάγκαβος, Χ., & Ντούνας, Δ. (2015). *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*. Αθήνα: ΣΕΑΒ.
- Τσιώλης, Γ. (2011). Δευτερογενής Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων: Μια Ερευνητική Στρατηγική Συμβατή με την Ποιοτική Προσέγγιση. Στο Γ. Σ. Τσιώλης, *Ερευνητικές Υποδομές και Δεδομένα στην Εμπειρική Έρευνα. Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων* (σσ. 129-159). Αθήνα: Νήσος.
- Τσουκαλάς, Κ. (2006). *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: Ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Τσουνής, Α., & Σαράφης, Π. (2016). Κοινωνικό Κεφάλαιο: Μια Απόπειρα Εννοιολογικής Οριοθέτησης του Όρου. *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, 17(66), σσ. 141-171.
- ΥΠΕΣ. (Φεβρουάριος 2017). *Στατιστικά Στοιχεία για Νόμιμους Μετανάστες*. Γενική γραμματεία Μεταναστευτικής Πολιτικής, Δ/ση Μετ. Πολιτικής, Γενική Διεύθυνση Ιθαγένειας και Μεταναστευτικής Πολιτικής. Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών.
- Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής. (2019). *Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη*. Ανάκτηση Δεκέμβριος 23, 2020, από <https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%926-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-2019.pdf>
- ΦΕΚ 184 τ.Α/4-12-1991. (1991). Είσοδος-Έξοδος, Παραμονή, Εργασία, Απέλαση Αλλοδαπών, Διαδικασία Αναγνώρισης Αλλοδαπών Προσφύγων και άλλες Διατάξεις. *Νόμος 1975/1991*. Ελληνική Δημοκρατία.
- ΦΕΚ 212 τ.Α/23-8-2005. (2005). Είσοδος, Διαμονή και Κοινωνική Ένταξη Υπηκόων Τρίτων Χωρών στην Ελληνική Επικράτεια. *Νόμος 3386/2005*. Ελληνική Δημοκρατία.

- ΦΕΚ 287 τ.Α'/16-8-1929. (1929). Περί Εγκαταστάσεως και Κινήσεως Αλλοδαπών εν Ελλάδι, Αστυνομικού Ελέγχου, Διαβατηρίων και Απελάσεων και Εκτοπίσεων. *Νόμος 4310/1929*. Αθήνα: Ελληνική Δημοκρατία.
- ΦΕΚ 42 τ.Α'/23-2-2007. (2007). Ειδικές Ρυθμίσεις Θεμάτων Μεταναστευτικής Πολιτικής και Λοιπών Ζητημάτων Αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης & Αποκέντρωσης. *Νόμος 3536/2007*. Ελληνική Δημοκρατία.
- ΦΕΚ 91 τ.Α'/2-5-2001. (2001). Είσοδος και Παραμονή Αλλοδαπών στην Ελληνική Επικράτεια. Κτήση της Ελληνικής Ιθαγένειας με Πολιτογράφηση κι Άλλες Διατάξεις. *Νόμος 2910/2001*. Ελληνική Δημοκρατία.
- ΦΕΚ Α' 197/12-10-2020. (2020). Τροποποίηση του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. *Νόμος 4735/2020*.
- ΦΕΚ Α' 76/9.7.2015. (2015). Τροποποίηση διατάξεων Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. *ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4332*.
- ΦΕΚ Α 80/1.4.2014. (2014). Κώδικας Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ενταξης και λοιπές διατάξεις. *ΝΟΜΟΣ 4251/2014*.
- ΦΕΚ Α' 49/24.3.2010. (2010). Σύγχρονες Διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την Πολιτική Συμμετοχή Ομογενών και Νομίμως Διαμενόντων Μεταναστών και άλλες Ρυθμίσεις. *ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3838*.
- Χριστοφοράκη, Κ. (2004). Η Ενσωμάτωση Παιδιών με αναπηρίες στη σχολική διαδικασία. *ΠΡΟΣΒΑΣΗ – Η Υποστηρικτική Τεχνολογία στην Εκπαίδευση των Ατόμων με Σοβαρά Κινητικά Προβλήματα* (σσ. 289-322). Αθήνα: ΕΚΠΑ. Ανάκτηση από Prosvasi.uoa.gr.
- Χρυσάκης, Μ., & Γαλατά, Β. (2016). Η Κοινωνική Ένταξη των Μεταναστών Δεύτερης Γενιάς. Στο Σ. Μ. Κονιόρδος (Επιμ.), *πρακτικά 5ου πανελλήνιου συνεδρίου (Αθήνα, 10-12 Δεκεμβρίου 2015) Η ελληνική κοινωνία στο σταυροδρόμι της κρίσης- έξι χρόνια μετά*. Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία (ΕΚΕ).

Χρυσάκης, Μ., Μπαλούρδος, Δ., & Τραμουντάνης, Α. (2012). Συμμετοχή των Μεταναστών Δεύτερης Γενιάς στο Εκπαιδευτικό Σύστημα και Ένταξη στην Αγορά Εργασίας. Στο Α. Μουρίκη, Δ. Μπαλούρδος, Ό. Παπαλιού, Ν. Σπυροπούλου, Ε. Φαγαδάκη, & Έ. Φρονίμου (Επιμ.), *Το Κοινωνικό Πορτραίτο της Ελλάδας* (σσ. 127-160). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Παράρτημα

Διάγραμμα 28 Παρουσίαση θεωρητικού μοντέλου

		N	N%
Πώς βρήκατε την τρέχουσα κύρια εργασία σας;	Μέσω αγγελίας εφημερίδων, Ίντερνετ κ.λπ	0	0.00%
	Μέσω συγγενών, φίλων ή γνωστών	1825	70.71%
	Μέσω του ΟΑΕΔ	0	0.00%
	Μέσω ιδιωτικού γραφείου ευρέσεως εργασίας	0	0.00%
	Μέσω παρόχου εκπαίδευσης ή κατάρτισης	212	8.21%
	Απευθύνθηκα άμεσα στον εργοδότη	0	0.00%
	Ο εργοδότης μου πρόσφερε άμεσα την εργασία	88	3.41%
	Με κάποιον άλλο τρόπο	194	7.51%
	Δεν απαντώ	262	10.15%
	Σύνολο	2581	100.00%
Επάγγελμα κύριας απασχόλησης (1 ψήφιο ISCO-08)	Ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη	0	0.00%
	Επαγγελματίες	0	0.00%
	Τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	194	7.16%
	Υπάλληλοι γραφείου	212	7.83%
	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	1737	64.19%
	Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	0	0.00%
	Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	387	14.30%
	Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι)	0	0.00%
	Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρονάκτες και μικροεπαγγελματίες	176	6.51%
	Σύνολο	2706	100.00%
Ρώτησε φίλους, συγγενείς κ.λπ	ΝΑΙ	3007	100.00%
	ΟΧΙ	0	0.00%
	Σύνολο	3007	100.00%
Απευθύνθηκε σε εργοδότες	ΝΑΙ	3007	100.00%
	ΟΧΙ	0	0.00%
	Σύνολο	3007	100.00%
Σε ποιον βαθμό πιστεύετε ότι η εκπαίδευση που έχετε ολοκληρώσει σας βοηθά να αντιμετωπίσετε τα καθήκοντά σας στην τρέχουσα εργασία σας;	Σε μεγάλο βαθμό	367	14.21%
	Σε κάποιο βαθμό	925	35.85%
	Σε ελάχιστο βαθμό	194	7.51%
	Καθόλου	833	32.28%
	Δεν απαντώ	262	10.15%
	Σύνολο	2581	100.00%
Τομείς οικονομικής δραστηριότητας	ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	0	0.00%
	ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	125	4.62%
	ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	2581	95.38%
	Σύνολο	2706	100.00%
Θέση στην απασχόληση	Αυτοαπασχολούμενος	0	0.00%
	Μισθωτός	2478	91.57%
	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	228	8.43%
	Σύνολο	2706	100.00%
Πλήρης Μερική Απασχόληση	Πλήρης	2176	80.39%
	Μερική	531	19.61%
	Σύνολο	2706	100.00%
Εργασία μόνιμη ή προσωρινή	Μόνιμη ή με σύμβαση αόριστης διάρκειας	2196	88.62%
	Προσωρινή ή με σύμβαση ορισμένου χρόνου	282	11.38%
	Σύνολο	2478	100.00%

Πίνακας 62 Συχνότητων - έρευνα ΕΛΣΤΑΤ 2017 - Συμμετέχοντες εν εργασία - Αλβανοί 2ης γενιάς.

Υποστήριξη για εύρεση εργασίας ποσοστά (%)		Δέχθηκαν υποστήριξη	Είδος υποστήριξης που φάνηκε πιο χρήσιμο ποσοστά (%) επί των ατόμων που δέχθηκαν υποστήριξη				
			Συμβουλευτικές υπηρεσίες	Πρόγραμμα απασχόλησης ή εκπαίδευσης	Άλλο είδος υποστήριξης	Κανένα	Δεν απάντησαν
Φύλο	Άνδρες	6,3	46,4	19,5	14,4	17,1	2,7
	Γυναίκες	5,8	49,4	20,3	14,4	15,7	0,2
Ομάδες ηλικιών	15 - 19	1,1	62,8	16,7	12,4	3,4	4,7
	20 - 24	5,8	55,8	17,5	12,0	13,2	1,5
	25 - 29	9,8	44,7	23,3	12,0	18,5	1,4
	30 - 34	11,1	42,5	19,0	18,7	18,9	0,8
Υπηκοότητα	Ελληνική	6,3	47,3	20,3	14,9	16,1	1,5
	Αλλοδαπή	2,6	67,1	6,9	0,0	26,0	0,0
Κατάσταση απασχόλησης	Απασχολούμενοι	13,1	30,0	41,0	22,4	5,7	0,9
	Άνεργοι	13,0	51,0	12,2	12,9	23,0	0,9
	Μη οικονομικά ενεργοί	1,3	67,9	15,1	5,8	6,1	5,1
Επίπεδο εκπαίδευσης	Μέχρι Γυμνάσιο	1,9	68,4	7,2	10,7	12,1	1,5
	Απολυτήριο Λυκείου ή Μεταδευτεροβάθμια	6,3	53,4	14,9	14,1	16,0	1,5
	Τριτοβάθμια	13,3	34,9	30,1	15,7	18,1	1,2

Απαντούν τα άτομα ηλικίας 15 - 34 ετών που ξεκίνησαν να εργάζονται τους τελευταίους 12 μήνες.

Πίνακας 63 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Υποστήριξη από τον ΟΑΕΔ ή άλλο δημόσιο οργανισμό για εύρεση εργασίας τους 12 τελευταίους μήνες

Τρόπος εύρεσης της τρέχουσας κύριας εργασίας ποσοστά (%)		Αγγελίες	Συγγενείς, φίλοι, γνωστοί	ΟΑΕΔ	Πάροχος εκπαίδευσης ή κατάρτισης	Επαφή με εργοδότη	Άλλο	Δεν απάντησαν
Φύλο	Άνδρες	13,7	40,4	1,7	5,7	18,7	10,9	8,8
	Γυναίκες	15,5	39,4	3,2	4,4	17,2	12,2	8,2
Ομάδες ηλικιών	15 - 19	12,8	48,0	1,0	17,0	12,2	9,1	1,9
	20 - 24	12,2	48,0	3,0	8,2	17,3	5,7	7,8
	25 - 29	15,7	41,8	2,4	3,9	19,0	10,7	6,7
	30 - 34	14,4	38,2	2,3	5,4	17,6	13,7	10,4
Υπηκοότητα	Ελληνική	15,3	37,9	2,5	5,5	17,8	12,0	9,0
	Αλλοδαπή	6,6	60,1	1,3	1,5	19,5	6,6	4,4
Επίπεδο εκπαίδευσης	Μέχρι Γυμνάσιο	6,7	57,3	1,5	0,2	19,1	8,3	6,9
	Απολυτήριο Λυκείου ή Μεταδευτεροβάθμια	14,3	45,7	2,0	3,6	17,8	7,4	9,3
	Τριτοβάθμια	16,8	29,1	3,1	8,1	17,9	16,8	8,2
Κατηγορία επαγγέλματος	Μη χειρωνακτικά υψηλής εξειδίκευσης	15,9	29,1	2,9	7,0	20,7	16,3	8,1
	Μη χειρωνακτικά χαμηλής εξειδίκευσης	16,5	42,5	2,2	4,6	15,5	9,3	9,5
	Χειρωνακτικά με εξειδίκευση	10,0	41,8	2,8	6,3	20,4	11,2	7,7
	Γεωργία, δασοκομία, κτηνοτροφία και αλιείας	5,1	58,7	0,0	0,0	18,3	11,4	6,4
	Στοιχειώδη επαγγέλματα	8,2	54,4	2,4	0,6	19,2	8,5	6,6
Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	3,7	59,8	0,0	0,0	21,4	9,5	5,6
	Βιομηχανία, ενέργεια	14,5	48,7	2,5	1,9	17,0	6,2	9,1
	Κατασκευές	2,5	62,5	0,6	1,3	19,9	4,2	9,2
	Εμπόριο, ξενοδοχεία, εστίαση, μεταφορές, επικοινωνίες	15,1	48,8	1,4	1,2	17,9	6,5	9,2
	Χρηματοπιστωτικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες	20,3	41,4	1,8	3,2	16,0	11,4	5,9
	Δημόσια διοίκηση, υγεία, εκπαίδευση και άλλες υπηρεσίες	13,4	17,5	4,6	14,4	18,8	22,8	8,5

Απαντούν τα άτομα ηλικίας 15 - 34 ετών, απασχολούμενοι σε μισθωτή εργασία.

Πίνακας 64 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Τρόπος εύρεσης της τρέχουσας κύριας εργασίας

Βαθμός βοήθειας στην εκτέλεση των καθηκόντων της τρέχουσας εργασίας από την εκπαίδευση που έχουν ολοκληρώσει ποσοστά (%)		Μεγάλος βαθμός	Κάποιος βαθμός	Ελάχιστος βαθμός	Καθόλου	Δεν απάντησαν	Μεγάλος / κάποιος βαθμός
Φύλο	Ανδρες	33,0	27,0	17,2	16,1	6,7	60,0
	Γυναίκες	40,9	26,4	13,9	11,9	6,9	67,3
Ομάδες ηλικιών	15 - 19	17,8	34,2	22,5	23,4	2,1	52,0
	20 - 24	27,8	25,4	21,7	17,2	7,9	53,2
	25 - 29	37,1	26,1	15,4	15,8	5,6	63,2
	30 - 34	38,6	27,4	14,4	12,1	7,4	66,0
Υπηκοότητα	Ελληνική	38,3	26,5	15,5	13,0	6,7	64,8
	Αλλοδαπή	13,9	29,1	19,4	29,5	8,1	43,0
Επίπεδο εκπαίδευσης	Μέχρι Γυμνάσιο	14,3	22,0	24,3	30,8	8,6	36,3
	Απολυτήριο Λυκείου ή Μεταδευτεροβάθμια	23,7	34,4	18,2	16,5	7,2	58,1
	Τριτοβάθμια	58,4	19,2	10,3	6,5	5,6	77,6
Επάγγελμα	Μη χειρωνακτικά υψηλής εξειδίκευσης	70,2	16,8	5,6	1,9	5,5	87,0
	Μη χειρωνακτικά χαμηλής εξειδίκευσης	26,3	32,6	18,4	15,0	7,7	58,9
	Χειρωνακτικά με εξειδίκευση	29,0	29,9	18,7	16,0	6,5	58,9
	Γεωργίας, Δασοκομίας, Κτηνοτροφίας & Αλιείας	9,9	23,7	24,7	35,3	6,4	33,6
	Στοιχειώδη επαγγέλματα	11,4	23,3	23,9	34,2	7,2	34,7
Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	11,1	22,6	24,4	35,6	6,2	33,8
	Βιομηχανία, ενέργεια	29,4	26,4	20,1	17,8	6,4	55,7
	Κατασκευές	28,2	25,6	18,0	21,3	7,0	53,8
	Εμπόριο, ξενοδοχεία, εστίαση, μεταφορές, επικοινωνίες	25,1	32,5	18,1	16,6	7,7	57,6
	Χρηματοπιστωτικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες	57,1	25,3	10,1	4,0	3,5	82,4
Δημόσια διοίκηση, υγεία, εκπαίδευση και άλλες υπηρεσίες	59,7	18,6	9,3	5,4	7,0	78,3	
Αντικείμενο σπουδών (ISCED F-2013)	Γενικά προγράμματα	13,7	35,8	22,8	19,9	7,8	49,6
	Επιστήμες της εκπαίδευσης	71,4	12,3	3,5	7,3	5,5	83,8
	Ανθρωπιστικές επιστήμες και τέχνες	45,2	20,7	16,8	10,1	7,3	65,8
	Οικονομικά, κοινωνικές επιστήμες, δημοσιογραφία, βιβλιοθηκονομία	41,7	25,7	17,8	7,3	7,5	67,4
	Οργάνωση και διοίκηση επιχειρήσεων, νομικά	54,5	24,9	13,3	4,5	2,9	79,4
	Φυσική, χημεία, μαθηματικά, επιστήμες της γης	59,9	17,2	12,1	9,7	1,1	77,0
	Τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ)	47,4	23,7	9,6	13,6	5,7	71,0
	Μηχανολογία, βιομηχανία, κατασκευές	38,9	23,8	13,7	16,4	7,2	62,7
	Γεωργία, δασοκομία και κτηνιατρική	46,3	21,6	13,0	15,9	3,2	67,9
	Επιστήμες της υγείας	54,3	17,9	9,2	10,9	7,6	72,3
	Υπηρεσίες	54,4	19,9	7,9	11,6	6,3	74,3
	Μη δυνάμενα να καταταγούν	23,1	17,9	6,3	24,1	28,6	41,0

Πίνακας 65 Ειδική έρευνα για τη θέση των νέων στην αγορά εργασίας - Ad hoc module 2016 – Χρησιμότητα εκπαίδευσης στην εργασία

Πίνακας 66 Πινακοποίηση ερευνητικών ερωτημάτων

ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ	ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ (2006, 2015)	ΠΡΟΣΒΑΣΗ στην εργασία (2006, 2015)	ΠΡΟΣΒΑΣΗ στο εισόδημα (2006, 2015)	ΧΡΗΣΗ (2016)
Κοινωνικό Κεφάλαιο				Y1
Οικογενειακό Κοινωνικό Κεφάλαιο Δεσμού	Y2	Y8	Y12	
Φιλικό Κοινωνικό Κεφάλαιο Δεσμού	Y3	Y9	Y13	
Κοινωνικό Κεφάλαιο Γεφύρωσης – Α ΤΥΠΟΥ	Y5			
Κοινωνικό Κεφάλαιο Γεφύρωσης – Β ΤΥΠΟΥ	Y6			
Κοινωνικό Κεφάλαιο Γεφύρωσης – Γ ΤΥΠΟΥ	Y7			
Κοινωνικό Κεφάλαιο Γεφύρωσης		Y10	Y14	
Ανθρώπινο Κεφάλαιο	Y4	Y11	Y15	

Πίνακας 67 Σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κατάστασης εργασίας ανά κατηγορία πολιτών (2015)

Έτος 2015

Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης * Κατάσταση εργασίας * Citizenship

Citizenship		Crosstabulation					
		Κατάσταση εργασίας				Total	
		Unemployed		At work			
		N	%	N	%	N	%
Έλληνες <=30y	Lower secondary education	2	4.9%	0	0.0%	2	2.2%
	Upper secondary education	16	39.0%	19	39.6%	35	39.3%
	Post-secondary non-tertiary education	5	12.2%	5	10.4%	10	11.2%
	Bachelor or equivalent	17	41.5%	20	41.7%	37	41.6%
	Master or equivalent	0	0.0%	4	8.3%	4	4.5%
	Doctorate or equivalent	1	2.4%	0	0.0%	1	1.1%
Έλληνες >30y	Primary education	10	9.5%	33	11.1%	43	10.7%
	Lower secondary education	5	4.8%	21	7.1%	26	6.5%
	Upper secondary education	30	28.6%	93	31.3%	123	30.6%
	Post-secondary non-tertiary education	13	12.4%	34	11.4%	47	11.7%
	Short cycle tertiary	0	0.0%	2	0.7%	2	0.5%
	Bachelor or equivalent	39	37.1%	88	29.6%	127	31.6%
	Master or equivalent	8	7.6%	24	8.1%	32	8.0%
	Doctorate or equivalent	0	0.0%	2	0.7%	2	0.5%
Αλβανοί 2ης γενιάς	Less than primary education	1	2.0%	0	0.0%	1	1.0%
	Primary education	4	8.2%	7	12.5%	11	10.5%
	Lower secondary education	14	28.6%	11	19.6%	25	23.8%
	Upper secondary education	17	34.7%	27	48.2%	44	41.9%
	Post-secondary non-tertiary education	3	6.1%	3	5.4%	6	5.7%
	Bachelor or equivalent	9	18.4%	8	14.3%	17	16.2%
	Master or equivalent	1	2.0%	0	0.0%	1	1.0%
Αλβανοί 1ης γενιάς	Less than primary education	2	1.7%	2	0.7%	4	1.0%
	Primary education	23	20.0%	44	15.4%	67	16.8%
	Lower secondary education	21	18.3%	90	31.6%	111	27.8%
	Upper secondary education	52	45.2%	118	41.4%	170	42.5%
	Post-secondary non-tertiary education	3	2.6%	4	1.4%	7	1.8%
	Short cycle tertiary	1	0.9%	3	1.1%	4	1.0%
	Bachelor or equivalent	13	11.3%	23	8.1%	36	9.0%
Master or equivalent	0	0.0%	1	0.4%	1	0.3%	

Chi-Square Tests

Citizenship		Value	df	Asymptotic	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
				Significance (2-sided)			
Έλληνες <=30y	Pearson Chi-Square	6.993 ^d	5	.221	.203		
	Likelihood Ratio	9.654	5	.086	.127		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	6.315			.233		
	Linear-by-Linear Association	.562 ^e	1	.453	.496	.248	.041
	N of Valid Cases	89					
Έλληνες >30y	Pearson Chi-Square	3.891 ^f	7	.792	.801		

	Likelihood Ratio	4.902	7	.672	.740		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	2.993			.898		
	Linear-by-Linear Association	1.086 ^g	1	.297	.308	.156	.014
	N of Valid Cases	402					
Αλβανοί 2ης γενιάς	Pearson Chi-Square	5.066 ^h	6	.535	.562		
	Likelihood Ratio	5.847	6	.441	.573		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	5.017			.548		
	Linear-by-Linear Association	.236 ⁱ	1	.627	.662	.336	.044
	N of Valid Cases	105					
Αλβανοί 1ης γενιάς	Pearson Chi-Square	9.481 ^j	7	.220	.206		
	Likelihood Ratio	9.994	7	.189	.245		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	10.399			.127		
	Linear-by-Linear Association	.464 ^k	1	.496	.516	.260	.025
	N of Valid Cases	400					

- a. 6 cells (33.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .93.
- b. Cannot be computed because there is insufficient memory.
- c. The standardized statistic is -1.028.
- d. 7 cells (58.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .46.
- e. The standardized statistic is .750.
- f. 4 cells (25.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .52.
- g. The standardized statistic is -1.042.
- h. 6 cells (42.9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .47.
- i. The standardized statistic is -.486.
- j. 8 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .29.
- k. The standardized statistic is -.681.

Πίνακας 68 Σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και κατάστασης εργασίας ανά κατηγορία πολιτών (2006)

Έτος 2006
Μέγιστο επίπεδο εκπαίδευσης * Κατάσταση εργασίας * Citizenship
Crosstabulation

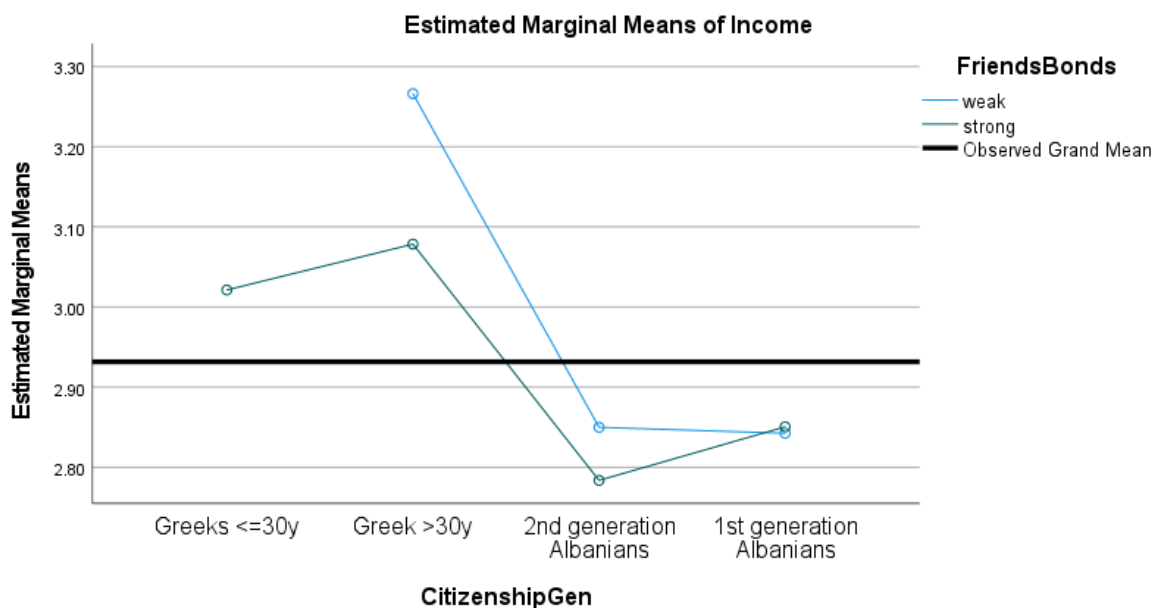
CitizenshipGen		Κατάσταση εργασίας				Total	
		Unemployed		At work		N	%
		N	%	N	%		
Έλληνες <=30	Primary education	2	20.0%	1	2.0%	3	5.1%
	Lower secondary education	1	10.0%	1	2.0%	2	3.4%
	Upper secondary education	3	30.0%	21	42.9%	24	40.7%
	Post-secondary non-tertiary education	2	20.0%	10	20.4%	12	20.3%
	Short cycle tertiary	2	20.0%	16	32.7%	18	30.5%
Έλληνες >30	Primary education	2	18.2%	12	8.8%	14	9.5%
	Lower secondary education	2	18.2%	12	8.8%	14	9.5%
	Upper secondary education	3	27.3%	48	35.0%	51	34.5%
	Post-secondary non-tertiary education	0	0.0%	8	5.8%	8	5.4%
	Short cycle tertiary	3	27.3%	55	40.1%	58	39.2%
	Bachelor or equivalent	1	9.1%	2	1.5%	3	2.0%
Αλβανοί 2ης γενιάς	Primary education	2	28.6%	17	31.5%	19	31.1%
	Lower secondary education	1	14.3%	17	31.5%	18	29.5%
	Upper secondary education	2	28.6%	16	29.6%	18	29.5%
	Post-secondary non-tertiary education	1	14.3%	1	1.9%	2	3.3%
	Short cycle tertiary	1	14.3%	3	5.6%	4	6.6%
Αλβανοί 1ης γενιάς	Primary education	0	0.0%	29	22.3%	29	20.7%
	Lower secondary education	1	10.0%	31	23.8%	32	22.9%
	Upper secondary education	5	50.0%	48	36.9%	53	37.9%
	Short cycle tertiary	4	40.0%	22	16.9%	26	18.6%

Chi-Square Tests

CitizenshipGen		Value	df	Asymptotic	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)	Point Probability
				Significance (2-sided)			
Έλληνες <=30	Pearson Chi-Square	7.594 ^c	4	.108	.110		
	Likelihood Ratio	5.651	4	.227	.253		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	6.702			.120		
	Linear-by-Linear Association	3.291 ^d	1	.070	.084	.051	.025
	N of Valid Cases	59					
Έλληνες >30	Pearson Chi-Square	6.088 ^e	5	.298	.274		
	Likelihood Ratio	5.128	5	.400	.468		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	6.112			.193		
	Linear-by-Linear Association	.728 ^f	1	.394	.431	.230	.061
	N of Valid Cases	148					
Αλβανοί 2ης γενιάς	Pearson Chi-Square	4.282 ^g	4	.369	.403		
	Likelihood Ratio	3.133	4	.536	.591		

	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	4.606			.330		
	Linear-by-Linear Association	1.346 ^h	1	.246	.289	.164	.068
	N of Valid Cases	61					
Αλβανοί 1ης γενιάς	Pearson Chi-Square	6.092 ⁱ	3	.107	.092		
	Likelihood Ratio	7.703	3	.053	.066		
	Fisher-Freeman-Halton Exact Test	5.576			.086		
	Linear-by-Linear Association	5.845 ^j	1	.016	.017	.013	.006
	N of Valid Cases	140					

- a. 3 cells (25.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .28.
- b. The standardized statistic is -.564.
- c. 7 cells (70.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .34.
- d. The standardized statistic is 1.814.
- e. 7 cells (58.3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .22.
- f. The standardized statistic is .853.
- g. 7 cells (70.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is .23.
- h. The standardized statistic is -1.160.
- i. 4 cells (50.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1.86.
- j. The standardized statistic is -2.418.

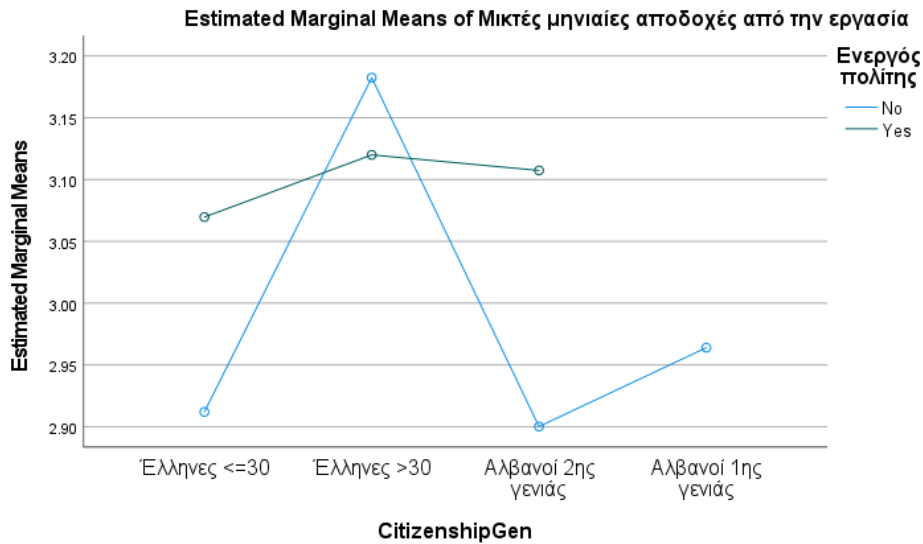
Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: IsMale = .54, Age = 40.3464, Good general health = .9863, Not limited from health problem = .933, Chronic disease = .0822

Non-estimable means are not plotted

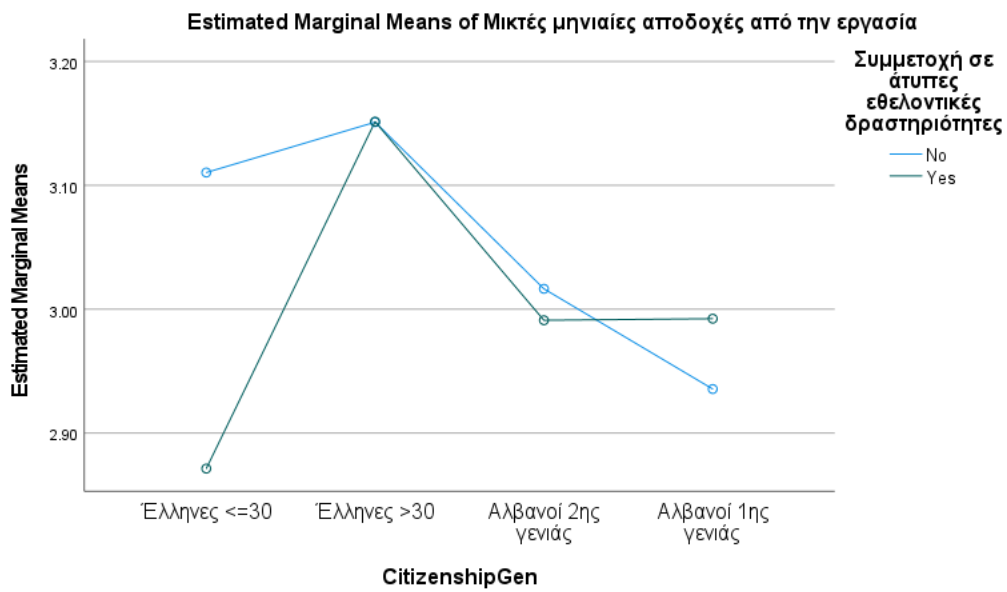
Πίνακας 69 Κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις των παραγόντων στις μηνιαίες μεικτές αποδοχές από την εργασία για όλο το δείγμα (2006)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6.079	31	.196	9.873	<,001
Intercept	5.009	1	5.009	252.182	<,001
Gender	1.030	1	1.030	51.850	<,001
AgeYears	.039	1	.039	1.947	.164
Education	.593	5	.119	5.975	<,001
FamilyBonds	.058	1	.058	2.898	.090
FriendsBonds	.000	1	.000	.010	.919
Informal_voluntary	.037	1	.037	1.857	.174
Formal_voluntary	.000	1	.000	.019	.889
Active_citizen	.039	1	.039	1.975	.161
General_health	.021	1	.021	1.047	.307
Limit_health_3	.113	1	.113	5.689	.018
Chronic	.027	1	.027	1.356	.245
CitizenshipGen	.084	3	.028	1.402	.243
Informal_voluntary *	.198	3	.066	3.327	.020
CitizenshipGen					
Formal_voluntary *	.041	3	.014	.680	.565
CitizenshipGen					
Active_citizen * CitizenshipGen	.081	2	.041	2.044	.132
FamilyBonds * CitizenshipGen	.055	3	.018	.918	.433
FriendsBonds * CitizenshipGen	.026	2	.013	.665	.515
Error	5.005	252	.020		
Total	2597.106	284			
Corrected Total	11.084	283			

R²= .548 (Adjusted R²= .493)

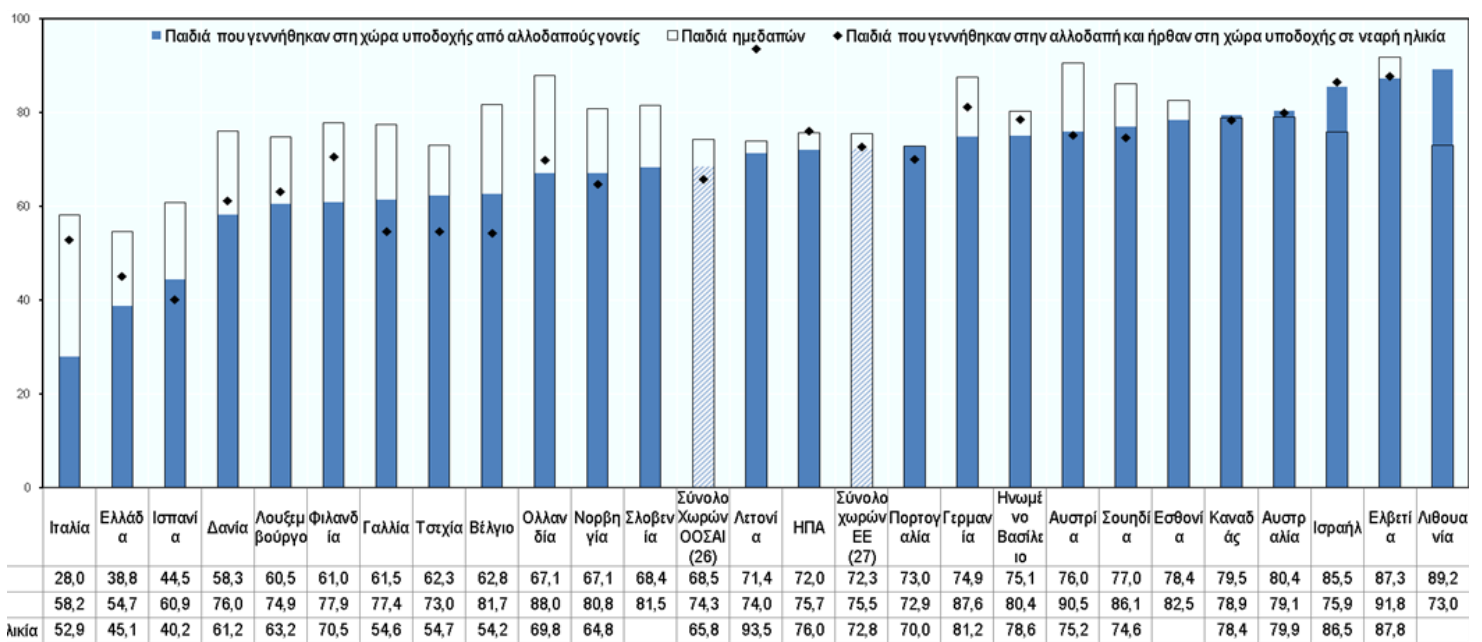
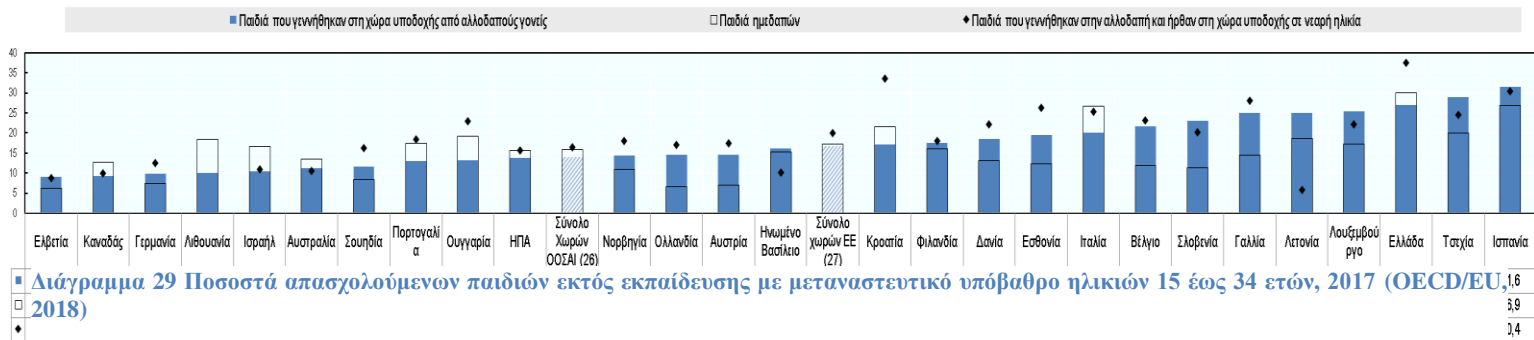
Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: Φύλο = ,63, Ηλικία = 37,8134, General_health = ,9965, Limit_health_3 = ,0423, Chronic = ,0563
 Non-estimable means are not plotted

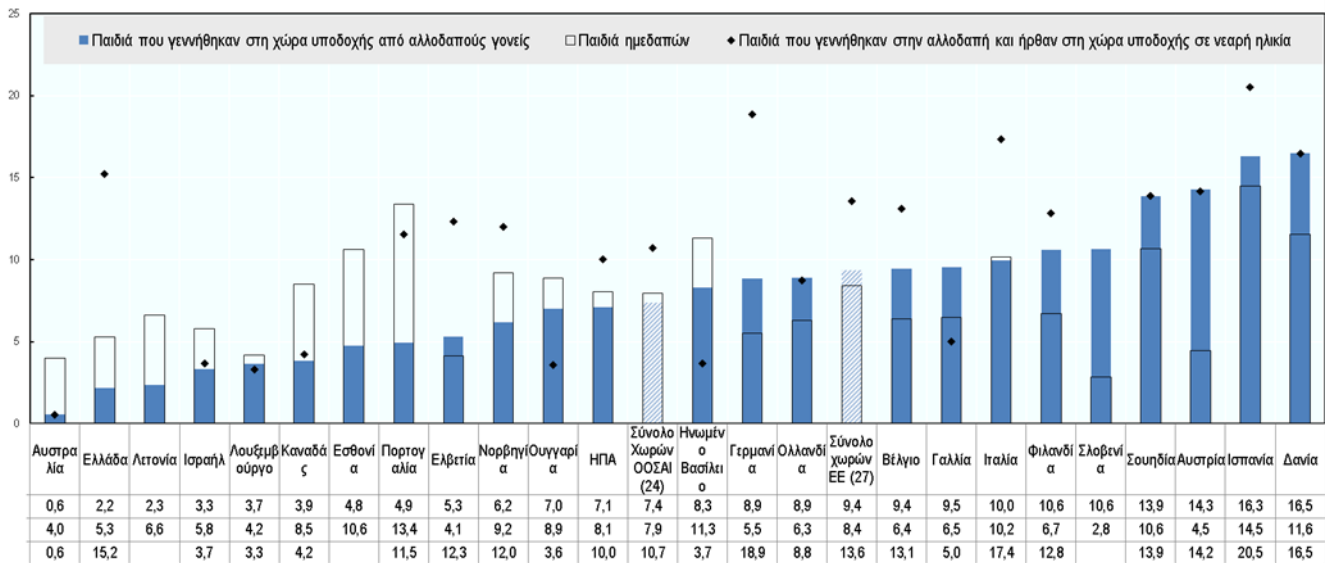

Covariates appearing in the model are evaluated at the following values: Φύλο = ,63, Ηλικία = 37,8134, General_health = ,9965, Limit_health_3 = ,0423, Chronic = ,0563

Πίνακας 70 Συγκρίσεις ανά ζεύγη κατηγορίας πολιτών στους σταθμισμένους μέσους όρους εισοδήματος ενεργών και μη ενεργών πολιτών (2006)

			SE	p	95% CI	
					Lower	Upper
<i>Μη συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες</i>						
Έλληνες <=30	Έλληνες >30	-.041	.094	1.000	-.292	.211
	Αλβανοί 2ης γενιάς	.094	.131	1.000	-.256	.443
	Αλβανοί 1ης γενιάς	.175	.115	.779	-.131	.481
Έλληνες >30	Έλληνες <=30	.041	.094	1.000	-.211	.292
	Αλβανοί 2ης γενιάς	.135	.111	1.000	-.160	.429
	Αλβανοί 1ης γενιάς	.215	.084	.066	-.008	.439
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Έλληνες <=30	-.094	.131	1.000	-.443	.256
	Έλληνες >30	-.135	.111	1.000	-.429	.160
	Αλβανοί 1ης γενιάς	.081	.128	1.000	-.260	.422
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Έλληνες <=30	-.175	.115	.779	-.481	.131
	Έλληνες >30	-.215	.084	.066	-.439	.008
	Αλβανοί 2ης γενιάς	-.081	.128	1.000	-.422	.260
<i>Συμμετοχή σε άτυπες εθελοντικές δραστηριότητες</i>						
Έλληνες <=30	Αλβανοί 2ης γενιάς	-.280	.126	.162	-.615	.055
	Αλβανοί 1ης γενιάς	-.120	.186	1.000	-.613	.374
	Έλληνες <=30	-.121	.151	1.000	-.521	.279
Έλληνες >30	Αλβανοί 2ης γενιάς	.280	.126	.162	-.055	.615
	Αλβανοί 1ης γενιάς	.160	.156	1.000	-.254	.575
	Έλληνες <=30	.159	.103	.753	-.116	.434
Αλβανοί 2 ^{ης} γενιάς	Έλληνες >30	.120	.186	1.000	-.374	.613
	Αλβανοί 1ης γενιάς	-.160	.156	1.000	-.575	.254
	Έλληνες <=30	-.001	.176	1.000	-.469	.466
Αλβανοί 1 ^{ης} γενιάς	Έλληνες >30	.121	.151	1.000	-.279	.521
	Αλβανοί 2ης γενιάς	-.159	.103	.753	-.434	.116
	Έλληνες >30	.001	.176	1.000	-.466	.469

Διάγραμμα 31 Ποσοστά παιδιών που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο ηλικιών 15 έως 24, 2016

ΕΤΟΣ	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ε.Ε - 28 ΧΩΡΕΣ (2013-2020)	14,7	15,5	16,0	14,9	13,9	12,6	11,5	10,5	9,7
ΕΛΛΑΔΑ	22,2	33,9	38,2	34,5	31,8	30,7	29,9	28,6	28,6

Πίνακας 71 Ποσοστά ανέργων μεταναστών ηλικίας 15-64 ετών στην Ελλάδα και στην Ε.Ε. (Eurostat, 2022)